

ISSN 2311-8458

НАУКОВИЙ ВІСНИК

ЛЬВІВСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Серія психологічна

Випуск 2

ЛЬВІВ
2015

УДК 159.9(05)

ББК 88я5

Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ.
Серія психологічна: збірник наукових праць / головний редактор В. В. Серета. – Львів: ЛьвДУВС, 2015. – Вип. 2. – 276 с.

Виходить двічі на рік.

Засновник – Львівський державний університет внутрішніх справ.

Включено до переліку наукових фахових видань України (постанова Президії ВАК України від 14 жовтня 2009 р. № 1-05/4).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

В. В. Серета, доктор юридичних наук, доцент (*головний редактор*); **З. Р. Кісіль**, доктор юридичних наук, доцент (*заступник головного редактора*); **Л. Й. Гуменик**, кандидат соціологічних наук, доцент (*відповідальний секретар*).

Члени редколегії:

І. В. Ващенко, доктор психологічних наук, професор; **Ж. П. Вірна**, доктор психологічних наук, професор; **Я. О. Гошовський**, доктор психологічних наук, професор; **З. С. Карпенко**, доктор психологічних наук, професор; **В. О. Лефтеров**, доктор психологічних наук, професор; **В. С. Медведєв**, доктор психологічних наук, професор; **М. М. Чепіль**, доктор габілітований, професор; **С. О. Гарькавець**, доктор психологічних наук, доцент; **О. П. Зеленська**, доктор педагогічних наук, доцент; **О. А. Матеюк**, доктор психологічних наук, професор; **Н. І. Мачинська**, доктор педагогічних наук, доцент; **І. М. Галян**, кандидат психологічних наук, доцент; **В. В. Карпенко**, кандидат психологічних наук, доцент; **З. Я. Ковальчук**, доктор психологічних наук, доцент; **Н. А. Карпенко**, кандидат психологічних наук, доцент; **І. Ю. Сковронська**, кандидат філологічних наук, доцент; **О. Г. Угрин**, кандидат психологічних наук; **В. З. Дитюк**; **Н. В. Медвідь**.

Рекомендовано до друку Вченою радою Львівського державного університету внутрішніх справ (протокол від 28 жовтня 2015 р. № 3).

Свідцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації КВ № 12094-965 Р.

Адреса редакції: Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.
Тел.: 233-61-95.

У публікаціях висвітлюються результати психологічних досліджень, здійснених фахівцями у теоретичних і практичних напрямках.

У статтях висловлено позицію авторів, яку не завжди підтримує редакційна колегія. За достовірність фактів, статистичних даних, точність викладеного матеріалу відповідають автори і рецензенти.

Під час передруку матеріалів посилання на Науковий вісник обов'язкове. Рукописи не повертаються.

Розділ 1

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІОНАЛІЗАЦІЇ ПЕРСОНАЛУ ОВС І ПІДГОТОВКИ КУРСАНТІВ І СТУДЕНТІВ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 159.9.075

Я. С. Андрушко

ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ПСИХОЛОГІЧНИХ МЕХАНІЗМІВ ЗАХИСТУ ТА ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ПРАВООХОРОНЦЯ

Здійснено емпіричний аналіз взаємозв'язку професійної ідентичності та психологічних захистів майбутнього міліціонера. Розглянуто психологічний захист як систему захисних функцій організму з протидії впливу зовнішніх і внутрішніх факторів, що регулює свідомі і несвідомі шари психіки особистості, а професійну ідентичність – як усвідомлення своєї приналежності до конкретної професії. На емпіричному рівні встановлено, що показник професійної ідентичності позитивно взаємодіє з комунікативними захистами, а негативно – з первинними захисними механізмами.

Ключові слова: ідентичність, механізми психологічного захисту, професійна ідентичність, статуси ідентичності, майбутній працівник органів внутрішніх справ.

Постановка проблеми. Сьогодні потреба людини в ідентичності за значущістю посідає одне з перших місць. Феномен ідентичності виникає в межах глобальної проблематики, у контексті існування людського роду. Переживання ідентичності актуалізується в соціальній, етнічній, гендерній, професійній сферах життя людини. Однак професійна ідентичність є тією предметною частиною досліджень, яка перебуває на стадії становлення. Безсумнівно, що соціально-психологічні реалії потребують нової генерації фахівців: свідомих, здатних до вольового й адекватного реагування на впливи зовнішнього середовища, особистостей, які усвідомлюють свою соціальну роль і відповідальність за міжособистісні взаємини у колективі.

Вивчення проблеми професійної ідентичності набуває подвійної значущості, оскільки частота прояву неусвідомлюваних психологічних захистів може призвести до перетворення їх у постійне тло професійного життя, а це може бути підґрунтям зниження ефективності професійної діяльності як процесу. Сукупність психологічних новоутворень особистості, які виникають у процесі цієї перебудови, дозволяє майбутньому працівникові набути професіоналізму і згодом відшліфувати його практикою, однак для цього первинно треба виховати такого правоохоронця.

Виявлення проблеми психологічних захистів і професійної ідентичності майбутнього працівника органів внутрішніх справ та їхній взаємозв'язок цікаві як у теоретичному, так і в прикладному контекстах. На підставі отриманих результатів дослідження можна надати рекомендації щодо формування конструктивних механізмів захисту та позитивної професійної ідентичності, що сприятиме ефективній діяльності особистості правоохоронця.

Стан дослідження. У працях багатьох вітчизняних науковців наголошується на тому, що поширення терміна «ідентичність» у наукових роботах пов'язують із досягненнями Е. Еріксона, який попередниками власної концепції називав В. Джемса, З. Фрейда, Ч. Дарвіна [1; 4; 6]. Водночас у сучасній психологічній науці професійну ідентичність розглядають як: здатність до саморозвитку особистості (С. Максименко); акмеологічну основу становлення особистості як професіонала (К. Абульханова-Славська, О. Бодальов, О. Варфоломєєва, А. Деркач, Н. Кузьміна, Л. Орбан-Лембрик); розвиток ідентичності як творчого потенціалу особистості (О. Білібін, В. Клименко, В. Романець, Ю. Максименко); реалізацію цілісного, інтегративного, суб'єктивного підходів до розвитку та формування професійної ідентичності особистості (М. Боришевський, Л. Карамушка, С. Максименко, В. Селіванов, Т. Титаренко).

Узагальнюючи думки таких вітчизняних і зарубіжних науковців, як Г. Костюк, С. Рубінштейн, В. Просьолов, Л. Шнейдер, У. Родігіна, С. Дружилов, Р. Бернс, Є. Гофман, Дж. Марсія та ін., ми зробили висновок про те, що професійна ідентичність є як об'єктивним, так і суб'єктивним явищем, яке обумовлює сукупність професійних характеристик (норм, ролей, статусів) особистості та сприяє ефективному виконанню функціональних обов'язків. А зворотній процес пов'язаний із об'єктивним і суб'єктивним відторгненням цієї єдності, ригідністю професійних характеристик індивіда та є професійним відчуженням.

Дослідження концепції механізмів психологічних захистів та їх розмаїття є вирішальним для розуміння індивідуального, внутрішнього

світу людини, а особливо, коли ця людина – майбутній правоохоронець, особа, яка дбає не тільки про свої, а й інтереси громади та суспільства загалом.

Психологічні захисти як особливе психологічне явище первинно вивчено у фрейдизмі, який тлумачив його, зважаючи на примат несвідомого, інстинктивного (більшою мірою сексуального) початку, яке в результаті зіткнення із «захисними механізмами» свідомого Я (внутрішньою «цензурою») зазнає різних перетворень (витіснення, сублімація та ін.). Трактуювання психологічних захистів у напрямках психології є різнобічним [7; 10]. Так, у неофрейдизмі визначено необхідність реалізації психологічних захистів у виникненні у суб'єкта почуття неповноцінності, загрози цінності й значущості особистості. Представники персоналістичних теорій вважають психологічні захисти наслідком суперечностей у структурі Я. Мета захисного процесу – це досягнення згоди між реальними компонентами свідомості та Я-концепцією. У радянській психології проблема психологічних захистів розглядалася з позиції марксистського вчення про особистість. Сучасні українські дослідники механізмів психологічного захисту пропонують розрізняти патологічні психологічні захисти і нормальні, які вважаються профілактичними, постійно присутніми у нашому повсякденному житті, і слугують звичайною складовою людської свідомості (Т. Рисинець, А. Гіряк, Т. Яценко, О. Максименко та ін.).

Результати теоретичного аналізу літератури дали змогу операціоналізувати категорію психологічних захистів і визначити їх як систему опірних функцій організму щодо протидії впливу зовнішніх і внутрішніх чинників, що регулює свідомі та несвідомі прошарки психіки особистості, а також виконує амбівалентні функції у життєдіяльності людини: знімає особистісну напругу і зменшує прояв тривожних і фрустраційних станів особистості, водночас може блокувати поряд із деструктивними (агресія, уникання) вияв адаптивних поведінкових реакцій.

Як зазначено у дослідженнях О. Бодальова, П. Макаренка, Л. Суботіної та ін., невід'ємними основами подальшого дослідження є твердження про те, що, по-перше, психологічний аналіз правоохоронця повинен ґрунтуватися на розгляді його індивідуальних особливостей як показника «глибини» суб'єкта правоохоронної діяльності; по-друге, досягнення професійної зрілості суб'єкта правоохоронної діяльності можливо тільки за умови «вписування» його в комплексну структуру всього життєвого шляху [2; 5]. Тобто психологічне дослідження майбутнього працівника органів внутрішніх справ дає змогу проаналізувати особу міліціонера в площині професійної діяльності

з позиції розуміння «умов, які необхідні для того, щоб він розвивався як індивідуальність у своїх іпостасях індивіда, особистості та суб'єкта, через мікроакме виходив би на рівні своїх великих акме на ступені дорослості і як громадянин, і як професіонал, і як чоловік, і як батько» [9; 11].

Мета статті полягає у тому, щоб установити зв'язок між психологічними механізмами захисту та професійною ідентичністю майбутнього працівника правоохоронних органів.

Виклад основних положень. Для реалізації мети статті здійснено емпіричне дослідження на базі Львівського державного університету внутрішніх справ. У ньому взяли участь курсанти 1–5 курсів. Загальна вибірка досліджуваних становить 450 осіб. Як психодіагностичний інструментарій використано такі методики: опитувальник «Індекс життєвого стилю» Плутчика-Келлермана-Конте (Life Style Index), «Опитувальник захисних стилів» (М. Бонда, адаптація О. Туник), методику «Домінуюча стратегія психологічного захисту» В. Бойко, «Методику вивчення професійної ідентичності» (Л. Шнейдер) [3; 12]. Під час опрацювання результатів використано пакет статистичних програм SPSS – Statistical Package for Social Science. Аби переконатись у тому, що існує взаємозв'язок із професійно орієнтованими патернами та механізмами психологічного захисту у курсантській молоді, застосовано кореляційний аналіз (r-коефіцієнт Пірсона). Отже, проаналізуємо виявлені зв'язки детальніше.

Шкала «миролюбність» обернено корелює зі шкалою «дифузна ідентичність» ($r = -0,100$, $p < 0,05$). Такий показник засвідчує, що майбутній правоохоронець у професійній та міжособистісній взаємодіях орієнтується на компромісне вирішення завдань чи конфліктів. Це означає, що курсантська молодь володіє чітко визначеними переконаннями та цінностями.

Шкала «неадаптивні психологічні захисти» перебуває у оберненому кореляційному зв'язку зі шкалами «професіонал» ($r = -0,163$, $p < 0,01$), «тип професійної ідентичності» ($r = -0,143$, $p < 0,01$). Тобто застосування неефективних захисних механізмів автоматично знижує рівень професійних домагань та оцінки себе як професіонала і призводить до формування псевдопозитивного типу професійної ідентичності. Це може свідчити про орієнтацію курсантської молоді на подолання власних внутрішніх проблем, а не на професійну спрямованість, адже у режимі постійної дисципліни і контролю людині складно адекватно оцінювати та аналізувати себе як майбутнього фахівця, а тим паче як звичайну особистість зі своїми проблемами, прагненнями тощо. Окрім цього, такий зв'язок указує на те, що за використання

майбутнім правоохоронцем неадаптивних психологічних захистів (регресія, уникнення, проекція тощо) йому складно ідентифікувати себе з обраною професією, адже низький рівень особистісного професійного самовизначення, пасивна позиція щодо власного професійного майбутнього ускладнюють процес професійної ідентифікації та освоєння нової соціальної ролі.

Тому, за наявності досягнутої позитивної професійної ідентичності, людина здатна адекватно оцінювати свій професійний рівень і орієнтується на те, щоб почерпнути якомога більше необхідної інформації для формування у собі якісних характеристик справжнього професіонала.

Шкала «самопринижуючі захисні механізми» перебуває у прямому кореляційному зв'язку зі шкалою «непрофесіонал» ($r = 0,106$, $p < 0,05$). Ці результати можуть означати те, що особистості з домінуючими самопринижувальними механізмами захисту схильні вважати себе непрофесіоналами, тому таким особам складно набутися професійної ідентичності. Це може пояснюватися наявністю внутрішньої невпевненості у собі та високого рівня особистісної тривожності. Це пов'язано з тим, що курсантська молодь, хоча і не позиціонує себе як професіоналів, однак прагне набутися всіх необхідних навиків, умінь і знань, аби довести свою корисність суспільству та потрібність цієї професії людству.

Самопринижувальні захисти обернено корелюють із типом професійної ідентичності «псевдопозитивна ідентичність» ($r = -0,103$, $p < 0,05$).

Це означає, що курсантській молоді, яка використовує псевдоальтруїзм, формування та інші механізми захисту цієї групи, зорієнтовані на виконання соціально бажаних ролей, наприклад «праведника», «доброго поліцейського».

Це може виявлятися у псевдолабільності професійної Я-концепції, викривленому образі правоохоронця.

Водночас шкала «витіснення» перебуває у прямому кореляційному зв'язку зі шкалами: «агресія» ($r = 0,098$, $p < 0,05$), «неадаптивні психологічні захисти» ($r = 0,308$, $p < 0,01$), «захисти, які викривляють образ» ($r = 0,222$, $p < 0,01$), «самопринижувальні захисні механізми» ($r = 0,103$, $p < 0,01$); та в оберненому зі шкалами: «миролюбність» ($r = -0,158$, $p < 0,01$), «професіонал» ($r = -0,108$, $p < 0,01$).

Отже, для досліджуваної молоді з домінуванням витіснення притаманна агресивність у діях, поведінці або вербальних реакціях, що може свідчити про їхній низький рівень адаптованості до зовнішніх і внутрішніх впливів. Це зумовлює використання малоефективних,

примітивних захистів, водночас негативно позначається на процесі професіоналізації майбутнього правоохоронця, адже, використовуючи витіснення як один із найбільш універсальних психозахистів, людина легко може забути про взяті на себе зобов'язання, професійні домовленості, обіцянки, тобто вона насправді забуває, ігнорує очевидні факти.

Виявлено обернений зв'язок механізму захисту «регресія» за такими шкалами: «миролюбність» ($r = -0,194$, $p < 0,01$), «професіонал» ($r = -0,178$, $p < 0,01$), «тип професійної ідентичності» ($r = -0,109$, $p < 0,01$).

Повертаючись від вищих за рівнем організації форм поведінки до нижчих, не залишається місця на професійну реалізацію, спостерігається криза ідентичності, що може бути пов'язана із незадоволенням власним соціальним статусом, оскільки навчально-виховний процес курсантської молоді триває в умовах надзвичайної суворості, подекуди навіть жорсткості, тобто, перебуваючи в умовах підвищеної відповідальності, курсант може відчувати тиск і як результат застосування моделей регресивної поведінки.

Обернений кореляційний зв'язок простежується між шкалами «заміщення» та «миролюбність» ($r = -0,168$, $p < 0,01$), «професіонал» ($r = -0,242$, $p < 0,01$), «тип професійної ідентичності» ($r = -0,124$, $p < 0,01$). Якщо людина переспрямовує власну негативну енергію у неконструктивне русло, априорі вона не спиралась на власну когнітивну сферу, а на ті первинні інстинкти, які притаманні кожній людині. Окрім цього, під час використання індивідом психологічного захисту заміщення зменшується вірогідність професійної реалізації та професійної ідентифікації, адже людина в такому разі переорієнтовується з професійного виміру свого життя на особистісний. Попередньо встановлено, що досліджуваним із домінуючим захистом заміщення притаманна дифузна ідентичність, спостерігається відсутність чітких цілей, цінностей у професійній сфері. Однак ми це пов'язуємо із раннім віком, недостатністю професійного досвіду та індивідуальними особливостями досліджуваних.

Натомість шкала «заперечення» перебуває у прямому кореляційному зв'язку зі шкалами: «миролюбність» ($r = 0,105$, $p < 0,05$), «захисти, які викривляють образ» ($r = 0,185$, $p < 0,01$), «самоприпинювальні захисні механізми» ($r = 0,170$, $p < 0,01$). Оскільки основною формулою заперечення є: «Небезпеки немає. Нічого не бачу, нічого не чую», такий мотив може слугувати бар'єром для особистості та призвести до ненормативних дій з боку індивіда. Зауважимо, що використання механізму заперечення у дорослому віці свідчить

про дезадаптованість особистості та значні спотворення у сприйнятті реальності.

Про це засвідчують зв'язки між захистами, які спотворюють образ, і запереченням. За наявності мотиваційних конфліктів знижуються прагнення до задоволення вторинних потреб особистості, які у нашому випадку можуть бути пов'язані з професійним становленням і навчанням.

Окрім цього, шкала «заперечення» обернено взаємодіє зі шкалою «дифузна ідентичність» ($r = -0,87$, $p < 0,05$). Пов'язуємо це з тим, що людина під впливом негативного досвіду може відкидати суперечливу та неприйнятну ситуацію. Тобто, намагаючись уникнути загрози, зникає потреба активно формувати свою професійну позицію та статус.

Шкали «регресія» та «заміщення» прямо корелюють зі шкалою «дифузна ідентичність», $r = 0,136$, $p < 0,01$ та $r = 0,195$, $p < 0,01$ відповідно.

Цілком закономірним є виявлені зв'язки, оскільки заміщення та регресія належать до примітивних і неадаптивних психозахистів, тому і позитивний взаємозв'язок із дифузним типом професійної ідентичності вказує на певну невизначеність у пріоритетах і майбутньому як правоохоронця.

Натомість шкала «компенсація» прямо корелює зі шкалами «неадаптивні психологічні захисти» ($r = 0,192$, $p < 0,01$) та «захисти, які викривляють образ» ($r = 0,251$, $p < 0,01$).

Такий результат може означати, що представники курсантської молоді можуть прагнути довести собі та близьким власну професійну спроможність, здатність реалізуватися, що призведе до соціального престижу і самоповаги.

У прагненні реалізуватися в одній сфері не варто забувати про постійний саморозвиток особистості у всіх проявах (і професійному, і особистісному), адже майбутнім правоохоронцям необхідно адекватно сприймати себе як професіоналів, аби об'єктивно оцінювати навколишню дійсність і себе в ній.

Шкала «професіонал» перебуває у оберненому кореляційному зв'язку зі шкалою «уникнення» ($r = -0,089$, $p < 0,05$). Це означає, що курсантська молодь, якій притаманно позиціонувати себе як професіонала своєї справи, схильна мотивувати себе до досягнення цілей, водночас вони не уникають відповідальності, а навпаки – беруть її на себе і не економлять інтелектуальні чи емоційні ресурси.

Водночас шкала «тип професійної ідентичності» прямо корелює зі шкалою «миролюбність» ($r = 0,092$, $p < 0,05$). Цей результат

засвідчує те, що досліджувані, які володіють статусом сформованої професійної ідентичності, схильні використовувати миролюбну стратегію психологічного захисту у міжособистісній комунікації та зорієнтовані на формування потужної когнітивної основи для майбутньої професійної реалізації.

Можемо стверджувати, що такі зв'язки закономірні, адже описані особливості шкали спираються на когнітивну сферу особистості та на індивідуально-типологічні особливості людини.

Отож, ми з'ясували основні кореляційні зв'язки у представників курсантської молоді за показниками професійної ідентичності та механізмами психологічного захисту.

З огляду на це, варто зауважити, що взаємозв'язок між показниками професійної ідентичності та механізмами захисту є очевидним.

На нашу думку, професійна ідентичність є центральним поняттям, яке вміщує такий особистісний конструкт, як психологічний захист, відповідно відбувається взаємодія на трьох рівнях:

1) когнітивному – пов'язаний з функціонуванням вищих та адаптивних механізмів захисту (раціоналізація);

2) емоційному – пов'язаний з функціонуванням психозахистів, які є малоадаптивними та спрямовані на відмову від вираження справжніх емоцій (самопринижувальні захисти);

3) поведінковому – пов'язаний з функціонуванням неадаптивних і захистів, які спотворюють сприйняття навколишньої дійсності (захисти, які викривляють образ).

Висновки. Аналіз літератури засвідчує наявність великої кількості досліджень професійної ідентичності та психологічних захистів поодиночі.

Однак інтеграція цих психологічних феноменів під час дослідження майбутніх правоохоронців дозволила зробити висновки щодо їх взаємодії, а саме: дослідження психологічних захистів курсантської молоді дало змогу розглядати цей феномен не лише в діяльності внутрішньоособистісної взаємодії структур особистості, а й у процесі професійно спрямованої діяльності.

Зокрема, вдалося встановити, що показник професійної ідентичності позитивно взаємодіє з комунікативними захистами (миролюбність, уникнення, агресія), а негативно – з первинними захисними механізмами (проекція, заперечення). Такий статус професійної ідентичності, як дифузія, сприяє використанню людиною регресії, заміщення та невикористання миролюбного комунікативного захисту. Перспектива подальших досліджень пов'язана з вивченням іннова-

ційних шляхів корекції неадаптивних психозахисних патернів поведінки курсантської молоді.

1. Борисюк А. С. Професійна ідентичність медичного психолога: соціально-психологічний аналіз: монографія / А. С. Борисюк. – Ч.: Книги-XXI, 2010. – 440 с.

2. Васильев В. Л. Юридическая психология: учебник для вузов / В. Л. Васильев. – М.: Юрид. лит., 1991. – 464 с.

3. Вассерман Л. И. Методика для психологической диагностики способов совладания со стрессовыми и проблемными для личности ситуациями: пособие для врачей и мед. психологов / Л. И. Вассерман, Б. В. Иовлев, Е. Р. Исаева. – СПб.: Типография СПб НИПНИ им. В. М. Бехтерева, 2009. – 38 с.

4. Вірна Ж. П. Мотиваційно-сміслова регуляція у професіоналізації психолога: монографія / Ж. П. Вірна. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Л. Українки, 2003. – 320 с.

5. Дружилов С. А. Психология профессионализма. Инженерно-психологический подход / С. А. Дружилов. – Х.: Гуманитарный Центр, 2011. – 296 с.

6. Єгорова Є. Психологічні проблеми розвитку особистості у процесі набуття професії / Є. Єгорова // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2007. – № 3. – С. 99–105.

7. Защитные механизмы личности: методические рекомендации; сост. проф. В. В. Деларю. – Волгоград: ВолгГАСА, 2004. – 48 с.

8. Конюхов Н. И. Словарь-справочник практического психолога / Н. И. Конюхов. – Воронеж: МОДЭК, 1996. – 224 с.

9. Макаренко П. В. Професійна «Я-концепція» майбутніх фахівців правоохоронної діяльності: автореф. дис. на здобуття канд. псих. наук: спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» / П. В. Макаренко. – Х., 2001. – 19 с.

10. Мак-Вильямс Н. Психоаналитическая диагностика: понимание структуры личности в клиническом процессе / Н. Мак-Вильямс. – М.: Класс, 2007. – 480 с.

11. Субботина Л. Ю. Психологическая защита и стресс / Л. Ю. Субботина. – Х.: Гуманитарный Центр, 2013. – 300 с.

12. Шнейдер Л. Б. Личностная, гендерная и профессиональная идентичность: теория и методы диагностики / Л. Б. Шнейдер. – М.: Изд-во Московского психолого-социального института, 2007. – 128 с.

Андрушко Я. С. Эмпирическое изучение взаимосвязи психологических механизмов защиты и профессиональной идентичности будущего правоохранителя

Проведен эмпирический анализ взаимосвязи профессиональной идентичности и психологических защит будущего милиционера. Рассмотрено психологическую защиту как систему защитных функций организма по противо-

действию влияния внешних и внутренних факторов, которая регулирует сознательные и бессознательные слои психики личности, а профессиональную идентичность – как осознание своей принадлежности к конкретной профессии. На эмпирическом уровне установлено, что показатель профессиональной идентичности положительно взаимодействует с коммуникативными защитами, а отрицательно – с первичными защитными механизмами.

Ключевые слова: идентичность, механизмы психологической защиты, профессиональная идентичность, статусы идентичности, будущий работник органов внутренних дел.

Andrushko Ya. S. Empirical studies of the relationship of psychological defense mechanisms and professional identity of the future law enforcement worker

In the article the empirical analysis of the relationship of professional identity and psychological protection of the future law enforcement worker is made. The content of the concepts of «professional identity» and «psychological defense» are given too. The proposed description of the content of identity allows its penetration to all levels of socio-psychological and subjective psychological reality.

The author examines the psychological defense system as carts functions to counter the influence of external and internal factors regulating the conscious and unconscious layers of the psyche of the individual and professional identity – as the awareness of belonging to a particular profession. The function of psychological defense is the «removal» of the sphere of consciousness injuring negative personal experiences.

Psychological defense as a special psychological phenomenon was initially studied in freudianism who interpreted it basing on the primacy of the unconscious, instinctive (increasingly sexual) start, which in a collision with «protective mechanisms» becomes conscious I (internal «censorship»), and undergoes various transformations (repression, sublimation, etc.). Treatment of psychological defenses in the areas of psychology is versatile. Neofreudianism determines the need to implement psychological defenses in the event of the subject's feelings of inferiority, the threat of value and importance of the individual. Personalistic theory (personalism) considers psychological defense as consequence of differences in the structure I, the ultimate goal is a protective process of reaching an agreement between the actual components of consciousness and self-concept. In Soviet psychology the problem of psychological defense was considered from the standpoint of the Marxist theory of personality.

It was proved at the empirical level the relationship between professional identity and protection mechanisms in future police officers. In particular, it was found that the rate of professional identity interacts positively with communication protection (peacefulness, avoidance, aggression) and negatively – from primary protective mechanisms (projection, denial).

Key words: identity, psychological defense mechanisms, professional identity, status identity, the future law enforcement officer.

Стаття надійшла 5 листопада 2015 р.

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ВМІНЬ ЕФЕКТИВНОЇ КОМУНІКАЦІЇ ПРАЦІВНИКІВ ОВС УКРАЇНИ

Розглянуто психологічні особливості комунікації у професійній діяльності правоохоронців. Проаналізовано теоретичні аспекти ефективної комунікативної діяльності. Зважено на підготовку патрульної поліції шляхом упровадження у навчання курсу «Ефективна комунікація». Досліджено основні напрями розвитку комунікації правоохоронців і можливості для їх формування. Виокремлено основні умови та фактори, котрі слід урахувати для налагодження ефективної комунікації між правоохоронцями і громадянами.

Ключові слова: професійна діяльність, комунікація, патрульна поліція, комунікативні вміння, особистість працівника ОВС, соціально-психологічний тренінг.

Постановка проблеми. У діяльності працівників органів внутрішніх справ України (на цьому етапі маємо на увазі новостворену патрульну поліцію та ще наявну міліцію) одним із основних і пріоритетних завдань є налагодження ефективної комунікації з населенням. Саме від рівня спілкування правоохоронців залежить формування позитивного іміджу окресленої структури та відновлення довіри. У зв'язку з цим поліпшення якості комунікації у підготовці працівників органів внутрішніх справ (далі – ОВС) є невіддільною складовою їхнього професійного розвитку та ефективного виконання службових завдань, а також формування професійної самосвідомості.

Позитивний образ і високі результати діяльності, бездоганна репутація й належний рівень культури – основні складові професійного успіху правоохоронця, зокрема у сфері комунікації з населенням і громадськими формуваннями. Процес співпраці розпочинається з бажання спілкуватися й допомагати працівникам ОВС, яких поважають, із налагодження довірливих взаємовідносин. Повага до органів правопорядку, до органів державного управління залежить від поваги й взаєморозуміння між конкретним працівником і пересічним громадянином.

Утвердження ролі особистості працівника ОВС як фахівця вимагає від нього високого рівня професійної самосвідомості, розвиток якої можливий через формування почуття відповідальності за свої дії, розуміння необхідності постійного вдосконалення своєї професійної

майстерності з урахуванням специфіки діяльності в конкретних підрозділах органів внутрішніх справ і за допомогою розробки нових професійних і психологічних підходів до його професійної підготовки, зокрема на основі комунікативної сфери діяльності та її удосконалення.

Стан дослідження. Комунікація у професійній діяльності працівників ОВС є актуальною темою, оскільки супроводжує всі службові процеси, здійснювані ними. Сучасний науковий досвід із питань, пов'язаних із особливостями комунікації працівників ОВС, ґрунтується на роботах В. В. Авдєєва, Н. В. Андрєєва, В. Г. Андросюка, В. Ф. Антипенка, О. М. Бандурки, В. П. Бахіна, В. Л. Васильєва, О. М. Васильєва, Б. Ф. Водолазського, І. О. Дубової, Л. І. Казміренко, Я. Ю. Кондратьєва, В. О. Коновалової, М. В. Костицького, В. Г. Лукашевича, В. С. Медведєва, О. М. Морозова, А. І. Папкіна, Л. А. Петровської, М. І. Порубова, В. М. Синьова, О. М. Столяренка, С. А. Тарарухіна, Г. О. Туманова, С. І. Яковенка.

Метою статті є дослідження сутності й соціально-психологічних особливостей процесу комунікації у професійній діяльності працівників ОВС України, аспектів її удосконалення та ефективного використання під час взаємодії з громадськістю.

Виклад основних положень. Комунікація як «специфічна форма взаємодії людей у процесі їхньої пізнавально-трудової діяльності» [9, с. 9] нерозривно пов'язана з процесом розвитку суспільства, його формуванням у напрямі відкритості, інтегрованості та згуртованості у соціальному просторі й часі. Людський світ – це поле смислів і значень. Ці смисли і значення створюються і підтримуються різними формами людських стосунків, соціальних взаємодій, які реалізуються у комунікації, завдяки ній формується особистість як соціальна істота [4, с. 384].

Комунікація (від лат. communication – повідомлення, передача) – це процес передавання інформації від однієї системи до іншої через посередництво спеціальних матеріальних носіїв, сигналів. Вона є необхідною передумовою функціонування і розвитку всіх соціальних систем, оскільки забезпечує міжособистісний зв'язок між людьми, уможливорює передавання соціального та культурно-історичного досвіду, організацію спільної діяльності [4, с. 401].

Становлення особистості здійснюється в комунікативному просторі як культурно-історичне відтворення індивіда, що є носієм родової сутності людства, це присвоєння ним суспільно сформованих здібностей через оволодіння способами діяльності [2; 3].

Комунікація охоплює усі сфери життєдіяльності людини. Її метою є досягнення взаєморозуміння або забезпечення взаємодії

[9, с. 10]. Це універсальна потреба кожного індивіда як соціальної істоти, яка існує в просторі й часі соціальної взаємодії.

У комунікації виявляються індивідуально-психологічні, соціально-психологічні властивості особистості, які забезпечують мовленнєву взаємодію. Система властивостей, можливостей особистості, її комунікативних здібностей, знань і вмінь формує комунікативний потенціал особистості [5, с. 53]. Він проявляється у взаємодії з іншими людьми, у соціалізації, засвоєнні соціального досвіду, відображенні та регуляції соціальних процесів.

Однією з цілей організації будь-якої комунікативної діяльності є передання різної інформації. У широкому значенні інформація – це сукупність певних даних, знань, повідомлень. Передання будь-якої інформації реалізується за посередництва так званих засобів спілкування, вербальних і невербальних, які утворюють знакові системи. Комунікатор (або той, хто передає інформацію), використовуючи згадані системи, кодує її та передає. Він свідомо орієнтує свої дії на змістовне сприймання кодованої інформації іншими людьми (реципієнтами). Своєю чергою, реципієнт для осмисленого сприйняття відомостей має декодувати повідомлення.

Психології пізнання людьми один одного присвячені роботи Г. Андреевої, А. Ковальова, Н. Кузьміної тощо. Особливе місце серед цих праць посідають дослідження О. Бодальова. Під час розгляду комунікативної діяльності з точки зору взаємодії людей необхідно зважати на мету кожного з партнерів. Такою метою може бути задоволення потреби в сумісній діяльності, зміна поведінки та діяльності інших людей. Учасники дбають про конкретні, значущі для кожного з них цілі, зміст яких може бути однаковим чи відмінним. Ці цілі є наслідком дії певних мотивів, що зумовлює необхідність постійного використання різноманітних способів поведінки залежно від сформованості і ступеня розвитку у людини якостей об'єкта чи суб'єкта комунікативної діяльності. Комунікативна діяльність не завжди протікає рівно. Вона не позбавлена суперечностей та конфлікту позицій, що відображають цінності, завдання та цілі, які взаємно виключають одне одного. Комунікативна діяльність виступає специфічною формою взаємодії людини з іншими, взаємодії суб'єктів, тобто сукупністю зв'язків і взаємних впливів, які виникають у сумісній діяльності. Це не просто дія, вплив одного суб'єкта на іншого, а саме взаємодія. З цього приводу О. Бодальов так визначає суттєві властивості спілкування: «активне спілкування – це не багатослів'я обох сторін, а обмін інформацією для розв'язання спільної задачі, переконання в чомусь співрозмовника, отримання від нього того, заради чого було задумане спілкування.

Результатом взаємного впливу може виявитись зміна поведінки учасників спілкування, їх установок, намірів, уявлень, оцінок тощо». Розрізняють навмисний чи спрямований та ненавмисний або неспрямований вплив. У випадку навмисного впливу партнери намагаються досягти певного результату один від одного. Ненавмисний вплив такого спеціального завдання не має, однак ефект впливу виникає в будь-якому разі. Також вплив може бути функціонально-рольовим або індивідуально-специфічним. За функціонально-рольового характеру інтенсивність і спрямованість впливу визначаються рольовими позиціями партнерів: демонстрація певного набору способів дії не сягає за межі рольових приписів, у процесі взаємодії партнери орієнтують свої дії на нормативно заданий перелік правил. Індивідуально-специфічний вплив здійснюється завдяки трансляції індивідом іншим людям своїх особистісних характеристик у вигляді різноманітних взірців своєї особистісної активності. Він реалізується як у цілеспрямований (професійній), так і в інших взаємодіях особи з іншими людьми [1, с. 100].

Обидва види впливів переплетені між собою. Комунікативна діяльність за природою є нормативною і ґрунтується на визнанні кожного з учасників цього акту особою, гідною поваги. Визнання особистої значущості партнерів, що, своєю чергою, зумовлює відповідальне, раціональне, поважливе ставлення до них, утворює центральний пункт процесу взаємодії.

Інтерактивний бік комунікативної діяльності проявляється через зусилля людей з організації сумісних дій, які дозволяють партнерам реалізовувати спільну для них діяльність. Учені вирізняють два типи сумісної діяльності: кооперацію та конкуренцію. Кооперація передбачає координацію, впорядкування, комбінування, об'єднання зусиль кожного з учасників сумісної діяльності. Конкуренція означає наявність суперництва, боротьби суб'єктів між собою за досягнення кращих результатів у певній галузі.

Це стосується і комунікативної діяльності. Як було зазначено, спілкування може мати самостійне значення та прямо не обслуговувати іншу діяльність. Співрозмовники задовольняють потребу у спілкуванні, в обміні інформацією. Але в переважній кількості випадків спілкування майже завжди виявляється вплетеним в ту чи іншу діяльність та слугує умовою її виконання. З огляду на це, особливої значущості набуває саме інтерактивний бік комунікативної діяльності, тобто взаємодія, узгодження дій, врегулювання відносин. Вид діяльності обумовлює головний зміст спілкування її виконавців і розподіл ролей між ними, прав та обов'язків кожного. Ця регламентація визначатиме характер взаємодії, межі дозволеного в ній. У багатьох видах праці

комунікативний процес із фактора, що супроводжує діяльність, перетворюється в професійно значущу категорію, яка лежить у природі певного творчого процесу, що поза спілкуванням неможливий. У такому випадку він виступає не лише як буденна форма людської взаємодії, а набуває рис категорії функціональної. В. Кан-Калик підкреслює, що спілкування – професійно-творча категорія, процес і результат процесу вирішення великої кількості комунікативних завдань. Взаємодія під час виконання завдань, організація для виконання колективних справ, вибудовування взаємовідносин членів колективу, формування позитивного емоційного мікроклімату тощо – не повний перелік питань, які допомагає урегулювати спілкування. З іншого боку, результативність праці залежатиме від налагодження стосунків з іншими людьми, від побудови спілкування, сформованості комунікативних умінь.

Працівники ОВС, виконуючи свої професійні обов'язки, беруть активну участь у різних видах професійної комунікації: входять у контакти зі службовими особами, з керівниками місцевих органів влади, представниками підприємств і установ, громадянами та правопорушниками. Таке спілкування впливає на прийняття рішень організаційного, процесуального характеру та загалом на всю професійну діяльність.

Психологічна готовність працівників ОВС до професійної комунікації – це інтегральна сукупність психологічних якостей, на основі якої виникає стан оптимальної змобілізованості психіки, настрою на найдоцільніші та адекватні безпомилкові дії.

Процес навчання ефективній комунікації можна розглядати в двох аспектах: по-перше, в процесі соціалізації і виховання; по-друге, засобом спеціально організованого соціально-психологічного тренінгу [8, с. 60].

На думку Л. А. Петровської, аналітичне спостереження комунікативної взаємодії, як реальної, так і поданої в художній формі, дає не тільки змогу «тренування» набутих пізнавальних засобів, але й сприяє оволодінню засобами регуляції власної комунікативної поведінки.

Зокрема, процес спостереження дозволяє виявити систему правил, керуючись якими, люди організовують свою взаємодію. Орієнтуючись на вихід взаємодії, спостерігач може зрозуміти, які правила сприяють, а які перешкоджають успішному протіканню комунікативних процесів. Це може послугувати основою формування власної системи «правил ефективної комунікації». Ще більшою мірою аналітичне спостереження впливає на операціональний склад комунікативних дій.

Згідно з позицією Л. А. Петровської, важливим моментом процесу розвитку комунікативних умінь на визначеному етапі становлення особистості є уявне програвання своєї поведінки в різноманітних ситуаціях. Планування своїх дій «в уяві» є складовою комунікативної дії, що протікає нормально. Таке планування в уяві, як правило, безпосередньо випереджає реальне виконання, але може відбуватися і завчасно, часто відстаючи від втілення в поведінці, а іншим разом уявне програвання реалізується не до, а після завершення комунікативного акту. І не завжди уявне втілюється в реальність, проте утворювані в ньому «поведінкові заготовки» можуть актуалізуватися в інших ситуаціях. Це призводить, з одного боку, до враження безпосередності деяких глибоко продуманих учинків, а з іншого, – до дій, що є нерациональними і такими, які не можна пояснити. Здатність людини діяти «в умі» може бути цілеспрямовано використана для удосконалення спілкування в ситуації соціально-психологічного тренінгу [6; 7].

До визначення стратегічних орієнтирів з удосконалення спілкування у практичній роботі можна підходити з різних точок зору. Одна з них як орієнтир виділяє збагачення, повноту, поліформність. У цьому випадку основним у розвитку компетентного спілкування є спрямованість на знаходження багатой, різноманітної палітри психологічних позицій, засобів, що допомагають повноті самовираження партнерів, усім сторонам їхньої адекватності – перцептивній, комунікативній, інтерактивній.

У цьому розумінні розвиток компетентності спілкування неминує припускає подвійний процес: з одного боку, це набуття нових знань, умінь і досвіду, а з іншого, – це корекція, зміна сформованих форм і засобів спілкування. Розглядаючи комунікативну компетентність, недоцільно обмежувати спектр можливих форм соціально-психологічного впливу якимось одним із типів, оскільки реальне спілкування є багатовимірним.

Цінний підхід до визначення принципових орієнтирів для практики розвитку компетентного спілкування можливий з боку психологічних проблем, які виникають. Подібні труднощі можна визначити як базові у спілкуванні. Їхні першоджерела беруть свій початок, з одного боку, з особливостей психологічної природи людини і людських відносин, а з іншого, – можуть бути пов'язані зі своєрідністю соціального контексту. Соціально-психологічний тренінг як галузь практичної психології, що використовує активні методи групової психологічної роботи, застосовується з метою покращення навичок спілкування.

У статті розглядаємо особливості використання соціально-психологічного тренінгу під час навчання майбутніх працівників патрульної поліції м. Львова. Вагоме значення для налагодження ефективної комунікації працівників ОВС із населенням має навчання їх цьому вмінню. Одним із напрямів є впровадження у курс підготовки інспекторів патрульної поліції предмету «Ефективна комунікація», який, хоча й нетривалий (4 навчальні заняття), проте сприяє розвитку комунікативних навиків слухачів і поглиблює здобутий досвід їхньої попередньої комунікації. Такі заняття тривають у формі соціально-психологічного тренінгу із використанням і поєднанням активних методів навчання, а саме: рольових ігор, дискусії, вправ, «брейн-шторму», лекцій, відеопрезентацій, методу казусів, запитання-відповідь тощо.

Заняття були розроблені та впроваджені тренерами м. Києва під час підготовки патрульної поліції столиці, згодом – усіх інших міст України, зокрема м. Львова.

Навчальною метою курсу є опанування слухачами – майбутніми поліцейськими – навичок ефективної комунікації, вміння використовувати мовні й позамовні засоби у службовій діяльності патрульної служби. Виховна мета є глибшою – це формування й закріплення гуманістичної установки у спілкуванні з людьми.

Під час проведення занять слухачі найчастіше прагнули вирішити такі ситуативні завдання та реакції на них:

- комунікація з громадянами, котрі використовують маніпуляцію та авторитарні методи спілкування;
- вирішення конфліктних ситуацій за допомогою комунікації;
- покращення навиків невербальної діагностики;
- використання контрманіпуляції;
- збереження нейтральності під час конфліктного спілкування;
- збереження психологічної стійкості у складних мовленнєвих ситуаціях;
- толерантність у спілкуванні та відмова від стереотипів у сприйнятті людей;
- розвиток емпатії та навичок «активного слухання»;
- здатність до швидкого прийняття рішень у ситуаціях ускладнення міжособистісної взаємодії;
- формування навиків комунікації зі ЗМІ;
- використання психологічної пружності в екстремальних ситуаціях.

Під час такого навчання слухачі проявляють допитливість, спостережливість, уважність, професійний інтерес, активність, формують

необхідні комунікативні вміння з метою подальшого їх використання у практичній діяльності.

Тренери також мають змогу підвищити свої професійні навики, отримати досвід для подальшого самовдосконалення та покращення якості підготовки майбутніх поліцейських.

З метою налагодження процесу міжособистісної взаємодії співробітників ОВС і громадян корисним буде застосування таких рекомендацій [10, с. 73]:

1. У спілкуванні слід ураховувати внутрішній стан співбесідника.

2. Встановлювати на початку комунікації психологічний контакт, заснований на довірі, демонстрації розуміння та підтримки, готовності допомогти.

3. Відвертість і щирість, толерантність і конфіденційність – основні механізми подолання комунікативних бар'єрів.

4. Акценти на ключових моментах взаємодії, досягнення відсутності підозри та недовіри.

5. Демонстрація власної комунікативної компетентності, обізнаності у проблемній ситуації, з якою звертається співрозмовник.

6. Максимальна коректність, тактовність і витримка у висловлюваннях.

7. Позитивне тло висловлювань, формування реальної надії на успішне розв'язання ситуації.

На нашу думку, ефективна комунікація працівників ОВС передбачає:

- формування нового, відповідного вимогам сучасності, всебічно розвиненого, позитивно спрямованого на успішну професійну діяльність типу особистості працівника поліції;

- навчання працівників переборювати почуття страху у спілкуванні з громадянами, орієнтуватись у будь-яких обставинах міжособистісної взаємодії;

- подолання різноманітних конфліктних ситуацій, застосування ефективних стратегій поведінки, надання початкових знань із конфліктології;

- підвищення рівня комунікативних та організаторських здібностей, які впливають на комунікативну компетентність;

- швидкість прийняття правильних рішень;

- зниження проявів агресії та неприпустимості жорстокого поводження з населенням;

- покращення якості комунікації, розширення комунікативної сфери та поля взаємодії, підвищення комунікативного потенціалу;

- надання допомоги працівникам у пізнанні своїх індивідуально-психологічних особливостей;
- підвищення здатності до візуальної діагностики співбесідника, зокрема підозрюваного, злочинця, з метою вміння розрізняти та «читати» невербальні засоби комунікації (міміку, жести тощо);
- навчання вмінню розпізнавати власні стереотипні уявлення про співрозмовників, комунікативні бар'єри та негативні установки, які сформувались, уміти їх уникати і переборювати.

Висновки. Усвідомлення важливості щоденного застосування ефективної комунікації у діяльності співробітників ОВС є необхідним компонентом зростання їхньої професійної майстерності та успішного виконання службових завдань. Підвищення якості комунікації правоохоронців за допомогою використання соціально-психологічних методів навчання сприятиме налагодженню міжособистісної взаємодії з громадянами та подоланню комунікативних бар'єрів, котрі можуть виникати в процесі спілкування.

Перспективи подальших досліджень полягають у поглибленні й розширенні меж застосування соціально-психологічних тренінгів у підготовці працівників поліції, спрямованих на розвиток ефективної комунікації сучасних правоохоронців і вмінь ненасильницького спілкування з різними категоріями громадян.

-
1. Бедь В. В. Юридична психологія: начальний посібник / В. В. Бедь. – Львів: Новий світ-2000, 2010. – С. 100–266.
 2. Бурлачук В. Традиція, ритуал, свято як система соціального відчуження / В. Бурлачук // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2002. – № 2. – С. 147–159.
 3. Бурлачук Л. Ф. Про критерії розвитку особистості / Л. Ф. Бурлачук, М. Келесі // Вісник Київського університету. Серія: Соціологія. Психологія. Педагогіка. – Вип. 2. – К., 1996. – С. 90–93.
 4. Москаленко В. В. Соціальна психологія: підручник / В. В. Москаленко. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – С. 370–504.
 5. Орбан-Лембрик Л. Е. Структура комунікативного потенціалу особистості / Л. Е. Орбан-Лембрик // Психологічні перспективи. – К., 2002. – Вип. 2. – С. 53–61.
 6. Петровская Л. А. Компетентность в общении. Социально-психологический тренинг / Л. А. Петровская. – М.: Изд-во МГУ, 1989. – 216 с.
 7. Петровская Л. А. Теоретические и методологические проблемы социально-психологического тренинга / Л. А. Петровская. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1982. – 162 с.
 8. Сидоренко Е. В. Тренинг коммуникативной компетентности в деловом взаимодействии / Е. В. Сидоренко. – СПб.: Речь, 2008. – 208 с., ил.

9. Філоненко М. М. Психологія спілкування: підручник / М. М. Філоненко. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 224 с.

10. Цигульська Т. Ф. Загальна та прикладна психологія. Як допомогти собі та іншим: курс лекцій / Т. Ф. Цигульська. – К.: Наукова думка, 2000. – С. 50–86.

Бардин Н. М. Социально-психологические аспекты развития умений эффективной коммуникации сотрудников ОВД Украины

Рассмотрено психологические особенности коммуникации в профессиональной деятельности правоохранителей. Проанализированы теоретические аспекты эффективной коммуникативной деятельности.

Акцентируется на подготовке патрульной полиции путем внедрения в обучение курса «Эффективная коммуникация». Исследованы основные направления развития коммуникации правоохранителей и возможности для их формирования. Выделены основные условия и факторы, которые следует учитывать для налаживания эффективной коммуникации между правоохранителями и гражданами.

Ключевые слова: профессиональная деятельность, коммуникация, патрульная полиция, коммуникативные умения, личность работника ОВД, социально-психологический тренинг.

Bardyn N. M. Socio-psychological aspects of the development of effective communication skills of employees of the bodies of internal affairs of Ukraine

The psychological characteristics of communication in the professional activity of law enforcement workers are considered. Theoretical aspects of effective communication are analyzed. Great attention is paid to the patrol police training which includes training course of «Effective communication». The basic directions of law enforcement communication and opportunities for its formation are investigated. Emphasis was done to main conditions and factors that should be considered to establish effective communication between law enforcement agencies and citizens.

Professional communication is a part of the professional activity of law enforcement workers irrespective of their specializations. Servicing activity of the workers of bodies of Internal Affairs is based on the communicative relationship. Under the present conditions an urgent demand arises for the development, organization and creating the forms and methods of the psychological training of the police workers for the effective countering offenders, and sound decision about official functions which is possible at the respective communicative competence level, forming the competency to communicate in everyday and extreme situation.

The communicative activity is revealed by some authors as a process of the concrete peculiarities, which to some extent perceive each other, relate to one another, and exchange information. The authors underline the perceptive, informative (or communicative) and interactive substructures in its structure. The peculiarities of the interpersonal cooperation in any community are stipulated to a great extent

by the way the members apprehend and understand one another, what emotional response is arisen and what type of behaviour is taken. Prevention of unacceptable situations and overcoming the negative tendencies in the professional communication needs special attention. For instance, special training is very helpful; it prepares law enforcement employees for special professional communication, which makes it easier for them to acquire functional role-play positions in their professional activity.

Key words: professional activity, communication, patrol police, communication skills, personality of a law enforcement worker, socio-psychological training.

Стаття надійшла 5 листопада 2015 р.

УДК 159.99

О. М. Борисенко

КАР'ЄРА ЯК ПРОЦЕС ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ІНДИВІДА

Розглянуто особливості кар'єри як процесу професійного становлення та розвитку індивіда; з'ясовано стан вивчення досліджуваної проблеми в сучасній психологічній літературі, здійснено детальний аналіз основних факторів, що впливають на вибір кар'єрного просування особистості; емпірично досліджено психологічні особливості формування кар'єрних орієнтацій у менеджерів. Підсумовано, що важливе значення у формуванні та управлінні кар'єрним розвитком майбутнього працівника мають мотиваційні аспекти.

Ключові слова: кар'єра, самореалізація особистості, вибір кар'єрних цілей, професійне становлення.

Постановка проблеми. Кар'єра – один із феноменів, що заслуговує пильної уваги і в контексті наукового знання, і з боку суспільства. Причиною цього є те, що в різні історичні періоди в це поняття вкладали неоднакове значення, та і ставлення до тих, хто прагне побудувати свою кар'єру, також змінилося. У контексті сучасної соціально-економічної ситуації актуальними для психологічної науки стають проблеми, пов'язані з розвитком кар'єри, оскільки цей процес дає змогу людині реалізувати свої професійні здібності, розвиватися як професіонал. Актуальною перспективою самореалізації особистості, її професійного формування є розвиток кар'єрних нахилів. Кар'єрні орієнтації – більш конкретизована стратегія самореалізації молодого людини. Одним із важливих аспектів професійного розвитку

є свідоме планування кар'єри, що впливає на професійний розвиток людини. Процес планування індивідуальної кар'єри розпочинається з виявлення співробітниками своїх потреб, інтересів і потенційних можливостей, на основі чого, з урахуванням перспектив організації і об'єктивних особистих даних, формуються основні цілі кар'єри. Відтак самостійно або з допомогою керівника і після консультації фахівця з роботи з персоналом визначаються варіанти просування по службі як у власній фірмі, так і за її межами, і необхідні для цього заходи. Прагнення до розвитку кар'єри працівником виступає необхідною складовою особистісного та професійного становлення особистості.

Стан дослідження. Аналіз наукової літератури засвідчує, що психологічні дослідження у цій сфері достатньо різноманітні. Так, вивчається мотивація кар'єри (D. McClelland, D. G. Winter), постановка кар'єрних цілей (А. Д. Кібанов, А. С. Гусева), механізми кар'єрного процесу (С. Осіпов, D. T. Hall, А. С. Гусева), можливості управління кар'єрою персоналу в організації (D. T. Hall, Е. Шейн, А. Д. Кібанов, І. Д. Ладанов та ін.), чинники, що сприяють успішному розвитку індивідуальної кар'єри (Р. Lambing, J. A. Clauzen, J. Hunt, А. А. Деркач, Е. А. Могільовкін, М. В. Сафонова і ін.), становлення і розвиток особистості під час кар'єрного просування (А. К. Маркова, Е. Г. Молл, А. А. Деркач, Д. Е. Сьюпер), а також створення дослідницького інструментарію (J. L. Holland, Е. Шейн, С. К. Tittle і ін.) та багато інших напрямів [1]. Крім того, чимало робіт у вітчизняній і зарубіжній психології присвячено питанням професійного становлення та самовдосконалення особистості, співвідношенню психологічного розвитку особистості та професіоналізації, емпіричним підходам до вивчення психологічного змісту передумов успішності професійної діяльності, професійній соціалізації, активізації професійного самовдосконалення особистості тощо. Проте до цих пір сенс, який автори вкладають у поняття «кар'єра», не отримав однозначного розуміння в психології.

Мета статті – дослідження кар'єри як процесу професійного становлення та розвитку індивіда; з'ясування стану вивчення досліджуваної проблеми в сучасній психологічній літературі; визначення основних факторів, що впливають на вибір кар'єрного просування, та емпіричне дослідження психологічних особливостей формування кар'єрних орієнтацій у менеджерів.

Виклад основних положень. Питання професійного розвитку розглянуто в публікаціях психологів і соціологів А. Двініна, Н. Дряхлова, Р. Кричевського, А. Кравченко, В. Мальцева, А. Макарової, А. Пригожина, Р. Ривкіної, М. Удальцової, Ю. Дераже та інших [3].

У працях цих учених проаналізовано особливості стратифікації різних рівнів спеціалістів і структури соціуму, їх соціальні інтереси у сфері кар'єри та формування сучасної еліти різних рівнів економічних структур. Е. Берн, вивчаючи трансакції та відповідні позиції власного «Я» особистості, співвідносив позицію в професійному житті із провідним станом «Я» (батько, дитина та дорослий).

Кар'єрні процеси спеціалістів стали предметом досліджень А. Єгоршина, А. Лобанова, А. Турчинова [4]. Суттєвий внесок у висвітлення психологічних аспектів кар'єри зробили О. Бодальов, О. Деркач, А. Гусева, Є. Могильовкін, Є. Моллі. Помітним явищем у вивченні кар'єри стали наукові праці В. Романова. У них розкрито концептуальні основи кар'єри і кар'єрної стратегії; проаналізовано стан і стратегічні орієнтири кар'єрного розвитку на державній службі; досліджено проблеми регулювання кар'єри державних службовців; узагальнено стратегію і тактику самоврядування кар'єрою. Вивчення проблем службової кар'єри як фактора професійного розвитку поки що не зовсім відповідає запитам психологічної практики.

У психології існує достатньо велика кількість визначень поняття кар'єри. Воно походить від латинського *carrus* – віз, візок і італійського *caggiega* – біг, життєвий шлях, терен. Найпопулярніше визначення терміна кар'єри – просування обраним шляхом діяльності (наприклад, отримання ширших повноважень, більш високого статусу, престижу, влади, грошей). У соціальній психології та психології професійної діяльності поняття «кар'єра» розглядається як соціальна динаміка розвитку особистості і її поведінкових проявів, що пов'язані з досвідом та активністю у сфері праці впродовж людського життя.

Однак не можна пов'язувати кар'єру тільки з просуванням по службі. Це поняття можна застосовувати і щодо інших життєвих ситуацій. Поняття кар'єри не можна пов'язувати тільки з роботою. Можна говорити про кар'єру як вид занять, діяльності. Наприклад, кар'єра менеджера, спортсмена, військового, артистична, кар'єра домогосподарок, матерів, учнів. Життя людини поза роботою значно впливає на ділову кар'єру, є її частиною.

Згідно з визначенням М. В. Кларіна, кар'єра – більш широке поняття, ніж просування службою у процесі роботи на одному підприємстві [2, с. 38]. Сучасна кар'єра охоплює серію різних робіт, що виконуються в результаті переміщення між різними організаціями. Кар'єра вимагає активного управління. В іншому разі ви ризикуєте не досягнути в ній успіху.

Д. Холл формулює таке визначення: кар'єра – результат усвідомленої позиції і поведінки людини в галузі трудової діяльності,

пов'язаної з посадовим або професійним зростанням. Таке визначення узагальнює більшість бачень сутності кар'єри.

У вітчизняній психології донедавна поняття «кар'єра» практично не використовувалося, в основному вживалися такі терміни, як «професійний життєвий шлях», «професійна діяльність», а поняття «кар'єра» розумілося в негативному сенсі, тому дослідження в сфері кар'єри в нашій країні мають порівняно недавню історію [5].

Настільки широке вивчення проблем кар'єри призвело до того, що його негативний відтінок зник. Вітчизняні дослідники (О. О. Богатирьова, А. П. Єгоршин, С. Г. Філімонова та ін.) тлумачать поняття трудової кар'єри як поступальний рух особистості в певній сфері діяльності, зміна навичок, здібностей, кваліфікаційних можливостей і розмірів винагороди, які пов'язані з діяльністю; просування обраним шляхом діяльності, досягнення популярності, слави, збагачення [2].

Термін «кар'єра», як бачимо з наведених визначень, може відображати як динамічний, що розвивається в часі, так і статичний бік поняття. Так, на думку новозеландського вченого К. Інсона, образи кар'єрного шляху, кар'єрної драбини, кар'єрного плато входять до динамічного боку цього поняття, а, наприклад, виділений Е. Шейном популярний науковий конструкт «якоря кар'єри» візуалізується в образі стабільного статичного механізму, що й відображає суть описуваного явища [7].

Аналізуючи представлені визначення, О. А. Тихомандрицька об'єднала їх через характеристику подвійності. По-перше, кар'єра може бути описана через процес розвитку в професійній або організаційних сферах. По-друге, ступінь успішності цього професійного або організаційного розвитку може бути розглянутий з точки зору об'єктивних зовнішніх критеріїв або з точки зору суб'єктивного внутрішнього самовідчуття. По-третє, кар'єра як явище може бути вивчена у вигляді динамічно протікаючого процесу або як певний статичний зріз. Тому більш широким визначенням кар'єри може стати процес і (або) результат накопичення об'єктивних показників і таких, що суб'єктивно задовольняють особистість щодо досягнень у професійному та (або) посадовому розвитку.

Відповідно до наукових напрямів виділяють три підходи до вивчення кар'єри в психології: соціально-психологічний (Б. Г. Почебут, Л. Прокоф'єва, В. О. Чикер); управлінсько-менеджерський (А. Н. Занковський, Є. Комаров); соціально-економічний (Н. Лукашевич, О. Молл).

Автори зазначених підходів висловлюють різноманітні думки щодо вивчення кар'єри, але якщо виділити основні тенденції, то можна

сформулювати таке загальне визначення: кар'єра – це життєвий показник соціальних і професійних досягнень особистості в організаційній структурі.

Представники соціально-психологічного напрямку визначають кар'єру як просування людини в організаційній ієрархії, послідовність занять упродовж життя та як один із показників індивідуального професійного життя людини, досягнення бажаного статусу й відповідного рівня життя, а також визнання та слави.

Представники управлінсько-менеджерського напрямку розглядають кар'єру як сукупність посад, які працівник займає на цей момент часу (фактична кар'єра) або може займати (планова кар'єра); розглядають кар'єру як ланку, що пов'язує прагнення індивіда й соціальні системи.

Представники соціально-економічного напрямку визначають кар'єру як динаміку рівня освіти й кваліфікації працівника впродовж трудового життя та посадових пересувань, а також як поведінку, пов'язану з накопиченням і використанням людського капіталу упродовж робочого життя.

Якщо спробувати проаналізувати виділені дослідниками чинники, то їх можна легко об'єднати в кілька груп. Так, О. Богатирьова говорить про залежність кар'єри від зовнішніх і внутрішніх факторів, що пов'язані організаційними та особистісними конструктами [2]. Ще більш широкую класифікацію факторів кар'єрного успіху пропонує Дж. Грінхаус. Він узагальнює сім груп характеристик, які пов'язані з професійним успіхом: стратегії кар'єри, міжособистісні відносини, сімейні відносини, інвестиції в людський капітал, мотиваційні чинники, організаційні і характеристики особистості. Для кожної людини вказані фактори матимуть індивідуальне значення. Тому можна говорити про існування «кар'єри» та «успішної кар'єри». А критерії її успішності, найвірогідніше, є суб'єктивними, які насамперед відображають рівень задоволеності кар'єрою. Одні й ті ж її показники в різних людей можуть створювати різний рівень задоволення: від фрустрації до ейфорії.

На думку Е. Г. Молл, на розвиток кар'єри можуть впливати ситуаційні, інституціоналізовані (організаційні та соціальні) та індивідуальні чинники розвитку особистості. Інші дослідники розглядають це питання ширше, об'єднуючи всі «життєві обставини», що визначаються як фактори, непідвладні індивідуальній волі людини, у велику групу зовнішніх факторів.

Згідно з науковими розробками лабораторії організаційної психології Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України, у межах

соціально-психологічного напрямку дослідження кар'єри доцільно виділити три рівні факторів, що впливають на розвиток професійної кар'єри:

1) *мікрорівень* – це фактори, пов'язані безпосередньо з особистістю (мотивація, прийняття рішень щодо зміни ролей, проблеми професійної соціалізації, що проходить працівник);

2) *мезорівень* – це фактори, що пов'язані з вимогами особистості й організаційним середовищем, впливом інших людей на професійне становлення індивіда (планування родини, співвідношення інтересів родини з інтересами роботи, зміни наставництва в організації);

3) *макрорівень* – це фактори, що відображають зовнішні інституціональні впливи (особливості ринку, приналежність до національної субкультури та ін.) [8].

Інші організаційні психологи, такі як А. Н. Занковський та Е. В. Комаров, також розрізняють фактори й за трьома категоріями, які умовно можна окреслити як зовнішні, внутрішньоорганізаційні та індивідуальні. Це певною мірою збігається з попередньою класифікацією.

До зовнішніх відносять профспілку, державні установи, економічні умови, конкуренцію, склад виробничих сил; до внутрішньоорганізаційних – цілі, організаційні норми, особливості взаємодії зі співробітниками й керівництвом та ін.; до індивідуальних – вплив індивідуальних якостей працівника на його професійне становлення, особливості мотивації й адаптації в організації.

Розвиток кар'єри нерозривно пов'язаний з професійним розвитком особистості. В основі професіоналізації – механізми двох рівнів: що включають людину в ситуацію пошуку професії, її прийняття, навчання і та ін.; механізми і протиріччя між людиною і професією, що вирішуються через підвищення рівня професіоналізації – власне з процесами розвитку пов'язана реалізація механізмів другої групи [8, с. 29].

Зміст розвитку в міру освоєння професії полягає в підвищенні можливостей (здібностей) і мотивів, які б оптимально відповідали вимогам виконуваної діяльності. Однак розвиток може розпочатися тільки в тому випадку, коли вимоги професії перевищують наявні можливості її суб'єкта.

Це відбувається на первісних етапах освоєння професії, але для розвитку особистості справжнього професіонала необхідно вийти за межі вимог професії, що є умовою постійного відновлення конфлікту між можливостями його особистості і вимогами діяльності. Професійний розвиток починається за часом пізніше від процесу професіоналі-

зації, на думку деяких авторів [9], з моменту прийняття і входження в процес освоєння професії.

Прийняття професії створює специфічну ситуацію «включення» людини в систему вимог і цінностей професії. Це, своєю чергою, зумовлює в людини спрямованість на освоєння професійної діяльності, під час якого зникають суперечності між вимогами і можливостями людини, цінностями, пов'язаними з професією, і змістом мотиваційної сфери людини.

Відповідно до становлення професіонала, соціальна ситуація розвитку трансформується, виокремлюючи в особистості фахівця нові компоненти, що вимагають розвитку. З цього погляду є сенс говорити про послідовності конкретних ситуацій професійного розвитку, що відображають об'єктивну специфіку освоєння конкретної діяльності [8].

Для вивчення психологічних особливостей формування кар'єрних орієнтацій у менеджерів низової ланки нами використано опитувальник *«Мотивація до кар'єри»* розроблена А. Ноє, Р. Ноє, Д. Баххубер (адаптована Е. А. Могильовкіним). Ця методика визначає, наскільки працівник легко адаптується до обставин, які змінюються, може впоратися із труднощами і ефективно виконувати свою роботу; чи вміють працівники проявляти ініціативу, чи наполегливі у вирішенні проблем, що перешкоджають їх професійному та кар'єрному зростанню.

Отримані дані свідчать, що у половини менеджерів (50%) високий ступінь розвитку кар'єрної інтуїції: кар'єрні перспективи, які спираються якщо і не на усвідомлене, то на інтуїтивне розуміння своїх сильних і слабих рис щодо професійного і посадового руху. Від того, наскільки розвинений рівень кар'єрної інтуїції, залежить ефективність використання особистісних ресурсів для руху кар'єрою.

Менеджери стараються ефективно використовувати особисті ресурси у фірмі, просування кар'єрою траєкторією, мають адекватні кар'єрні очікування, засвоюють і готові в подальшому засвоювати нові методи роботи.

Результати дослідження розвитку кар'єрної інтуїції засвідчили, що майже 50% респондентів мають високий рівень кар'єрної інтуїції, 41% – середній, 9% – низький.

Важливо, наскільки люди уміло модифікують свої кар'єрні цілі й активно діють у їх досягненні. Ще один аспект мотивації до кар'єри – причетність. 38% менеджерів отримали середній ступінь розвитку кар'єрної причетності, що вказує на достатню готовність респондентів працювати заради досягнень організації понад норму і час,

вони прагнуть реалізувати в кар'єрі і власні цілі, спрямовувати свою активність у інші сфери життя.

Результати дослідження розвитку кар'єрної причетності довели, що майже 35% респондентів мають високий рівень, 38% – середній, 26% – низький.

Ще один аспект мотивації до кар'єри – ступінь розвитку кар'єрної стійкості. Більша частина менеджерів (59%) отримали середній ступінь розвитку кар'єрної стійкості, що вказує на достатню послідовність менеджерів у пошуку місця праці, достатню ефективність використання особистісних ресурсів для кар'єрного розвитку.

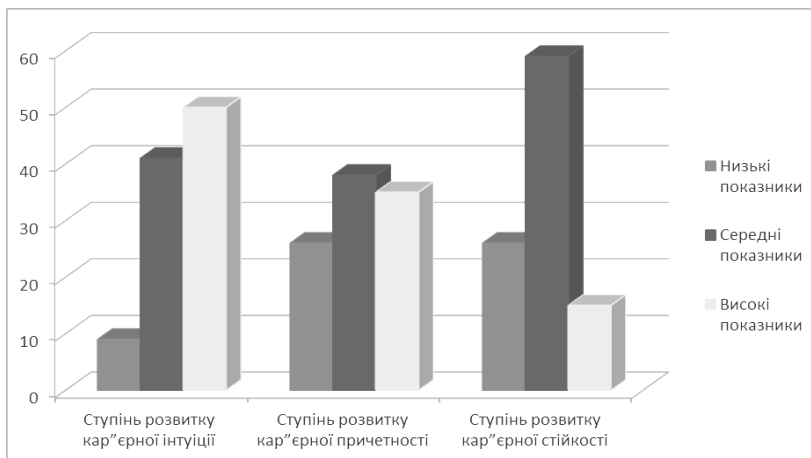

Рис. 1 Результати описового аналізу внаслідок дослідження ступеня розвитку мотивації до кар'єри менеджерів

Висновки. Кар'єра – це самовираження, зміна навиків, знань, здібностей, просування обраним шляхом діяльності як у межах організації, так і поза нею. Об'єктивний, зовнішній бік кар'єри – це послідовність займаних індивідом професійних позицій, суб'єктивний, внутрішній бік – це те, як людина сприймає свою кар'єру, стиль професійного життя і власної ролі в ній.

Відповідно до наукових напрямів, виділяють три підходи до вивчення кар'єри в психології: соціально-психологічний, управлінсько-менеджерський та соціально-економічний.

Вивчаючи психологічні особливості формування кар'єрних орієнтацій у менеджерів низової ланки, у половини менеджерів (50%)

виявили високий ступінь розвитку кар'єрної інтуїції: кар'єрні перспективи, які спираються якщо і не на усвідомлене, то на інтуїтивне розуміння своїх сильних і слабких рис щодо професійного і посадового руху. Від того, наскільки розвинений рівень кар'єрної інтуїції, залежить ефективність використання особистісних ресурсів для кар'єрного розвитку.

Менеджери стараються ефективно використовувати свої ресурси у фірмі, просуваються кар'єрною траєкторією, мають адекватні кар'єрні очікування, засвоюють та готові в подальшому освоювати нові методи роботи.

Результати дослідження розвитку кар'єрної інтуїції довели, що майже 50% респондентів мають високий рівень кар'єрної інтуїції, 41% – середній, 9% – низький.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у поглибленому вивченні необхідних складових професійного становлення особистості, процесу цілєтворення та мотивації менеджерів у формуванні та розвитку кар'єри.

1. Берг В. Карьера – суперигра. Нетривиальные советы на каждый день / Вольфгарт Берг. – М.: Интерэксперт, 2008. – 357 с.

2. Богатырева О. О. Психологические предпосылки карьерного роста / О. О. Богатырева // Вопросы психологии. – 2008. – № 3. – С. 92–98.

3. Долгих Л. Кар'єрні домагання як суб'єктивний механізм професійної самореалізації / Л. Долгих // Соціальна психологія. – 2005. – № 2. – С. 64–71.

4. Ивлева В. Справочник карьериста / В. Ивлева. – Ростов н/Д.: Феникс, 2005. – 268 с.

5. Ждановым А. А. Карьерные ориентации в структуре профессиональной Я-концепции студентов: автореф. дис. на соиск. ученой степени канд. психол. наук / А. А. Ждановым. – М., 2008. – 20 с.

6. Кларин М. В. Современная карьера / М. В. Кларин // Управление персоналом. – 2009. – № 2. – С. 34–47.

7. Управление персоналом: учеб. для вузов / Б. Л. Еремин, Т. Ю. Базаров, Е. А. Аксенова. – М.: Юнити, 2007. – 560 с.

8. Максименко С. Д. Психологічні механізми розвитку і саморозвитку особистості / С. Д. Максименко // Психолого-педагогічні засади розвитку особистості в освітньому просторі: матеріали методологічного семінару АПН України 19 березня 2008 р. – К., 2008. – С. 28–37.

9. Осьодло В. І. Кар'єрні атрибути, як орієнтир при висуванні власних кар'єрних домагань та планування свого шляху / В. І. Осьодло, Є. В. Татарінов // Вісник національної академії оборони України. – 2009. – № 1 (9). – С. 133–138.

Борисенко О. М. Карьера как процесс профессионального становления и развития индивида

Рассмотрены особенности карьеры сотрудника как процесса профессионального становления и развития индивида; выяснено состояние изучения исследуемой проблемы в современной психологической литературе, проведен детальный анализ основных факторов, влияющих на выбор карьерного продвижения личности; эмпирически исследованы психологические особенности формирования карьерных ориентаций у менеджеров.

Подитожено, что важное значение в формировании и управлении карьерным развитием будущего работника имеют мотивационные аспекты.

Ключевые слова: *карьера, самореализация личности, выбор карьерных целей, профессиональное становление.*

Borysenko O. M. Professional career as a growing and process

In the article the features of employee career development as a necessary component of personal and professional development of the individual. Noted that career – the trajectory of their professional development, man builds itself, based on its own expertise, their own goals, motives, desires and installation. Important in the formation and management of future employee career development with motivational aspects.

Career – more intrinsically motivated than externally stimulated personal phenomenon of human activity. When the desire to understand the motivation, attitudes, aspirations, goals, interests and attitudes to work. However, the main motive is to consider as motivation for professional activity, caused by human needs, without pleasure which she feels uncomfortable and seeks to overcome it. The actual prospect of self-identity, its formation is the development of a professional career inclinations.

Career orientation seen as a strategy of self concretized young man. One of the important aspects of professional development is a conscious career planning that affects professional growth and human development. Individual career planning process begins with identifying employees of their needs, interests and potential, based on what the organization from the perspectives of personal data and objective with the main career goals .

Then, on their own or with the help of the manager and after consultation with the specialist of Personnel determined variants promotion, both in our own firm and abroad and the necessary measures. Striving for employee career development is a necessary component of personal and professional development of the individual.

The concept of a career can not only connect with the work, we can talk about a career as an occupation, activity.

Key words: *Career, personal fulfillment, statement of career goals, professional development.*

Стаття надійшла 5 листопада 2015 р.

УДОСКОНАЛЕННЯ ПРОФЕСІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ СПІВРОБІТНИКІВ ПАТРУЛЬНОЇ СЛУЖБИ

Розглянуто аспекти удосконалення професійного спілкування співробітників патрульної служби під час виконання службових обов'язків із охорони публічного порядку та забезпечення безпеки дорожнього руху. Визначено психологічні детермінанти ефективності професійного спілкування. Вивчено шляхи підвищення рівня професійно-психологічної підготовки особового складу патрульної служби Національної поліції України з метою ефективного встановлення психологічного контакту з громадянами.

Ключові слова: поліція, професійне спілкування, психологічні детермінанти, професійна спрямованість.

Постановка проблеми. Асоціація України до Європейського Союзу передбачає корінні зміни у характері діяльності органів внутрішніх справ України. Закон України «Про національну поліцію» кардинально змінив уявлення про діяльність служб із охорони публічного порядку. Діяльність однієї з найбільших за чисельністю зі служб Національної поліції – патрульної служби – в сучасних умовах набуває якісно нових рис. У цьому випадку особливу значущість у діяльності поліції щодо надання соціальних послуг у сфері забезпечення громадської та безпеки дорожнього руху становить високоефективне спілкування з громадянами. З цією метою приймаються певні організаційні та технічні рішення, упроваджуються прогресивні технології різних форм контролю, типові схеми організації несення служби, змінюється система професійної підготовки особового складу. Крім власне професійних, поліцейським під час службової діяльності доводиться долати багато психологічних труднощів. Це пов'язано з тим, що обсяжність і складність завдань, безпосередність взаємодії з правопорушниками спричиняють підвищене психологічне навантаження на фахівців цього спрямування. Тому, щоб відповідати сучасним вимогам, поліцейський має володіти не тільки спеціальними знаннями, уміннями і навичками, але й розвиненими професійно значущими якостями особистості. Для вирішення цього завдання в процесі професійної діяльності поліцейським доцільно, поряд із управлінськими та педагогічними засобами, використовувати спеціальні засоби та способи психологічного впливу.

Здійснення таких завдань стає особливо актуальним у сучасних умовах, коли в органах внутрішніх справ триває реорганізація та зміна структури і функцій правоохоронної діяльності.

Стан дослідження. Різні аспекти удосконалення професійного спілкування працівників правоохоронних органів тією чи іншою мірою висвітлювались у роботах українських і зарубіжних учених-адміністративістів: В. Б. Авер'янова, С. С. Алексєєва, Г. Л. Аكوпова, І. Л. Бачило, В. М. Брижка, О. А. Банчука, С. Ф. Гуцу, В. І. Гурковського, А. М. Гулеміна, Н. В. Паршиної, І. В. Март'янова, О. В. Синєокого. Окремі аспекти комунікативно-психологічної діяльності у зазначеній сфері досліджували такі вчені: Н. М. Бамбурак, А. Й. Капська, О. В. Лівшун, М. П. Лукашевич, І. І. Мигович, С. С. Пальчевський, І. М. Пінчук та ін.

Однак динамічні зміни у сучасному суспільстві зумовлюють необхідність комплексного аналізу проблем професійного спілкування працівників органів внутрішніх справ з позицій юридичної та психологічної науки. Ці обставини окреслюють пошук і вибір комплексних підходів у наукових дослідженнях із погляду на діяльність органів внутрішніх справ як сервісної служби.

Мета статті – виявити психологічні передумови ефективного професійного спілкування співробітників патрульної служби.

Виклад основних положень. Ефективність професійного спілкування співробітника патрульної служби – це поетапне досягнення та підтримка психологічної близькості з партнером зі спілкування шляхом узгодження та коректування цілей, умінь і станів, спробів взаємодії у відповідно до мінливих умов поліцейської діяльності [1, с. 45].

Психологічними детермінантами ефективності професійного спілкування співробітника патрульної служби є ступінь взаєморозуміння у спілкуванні, диференційованість міжособистісного сприйняття, володіння засобами встановлення контакту з людьми, здатність регулювати міжособистісні відносини, точність міжособистісного сприйняття, здатність до переживання, легкість у встановленні контактів з іншими людьми, здатність і вміння формувати довірливі контакти, налаштованість на психологічний контакт, виразність інтонації в мовній діяльності, відкритість, здатність до рефлексії, орієнтації на залучення в спілкування, жестикуляція.

Труднощі, що впливають на професійне спілкування співробітника патрульної служби, поділяються на первинні та вторинні.

Первинні труднощі залежать від особистісних властивостей людини. До них належать: боязкість, сором'язливість, тривожність,

підозрілість, недовірливість, боязнь нових контактів, агресивність, імпульсивність.

До вторинних входять біогенні, психогенні, соціогенні.

Біогенні труднощі – це насамперед соматичні хвороби, такі як виразка, ендокринні захворювання, гіпертонія. До психогенних труднощів належать: неадекватна самооцінка, психологічний захист, неадекватний індивідуальний стиль спілкування.

Соціогенними труднощами є зовнішні комунікативні, смислові, лінгвістичні бар'єри, визначені недоліки виховання (грубість, невихованість), позамежна інтенсивність професійного спілкування або навпаки, соціальна ізоляція, невдалий особистий досвід емоційних і соціальних контактів [2, с. 112–113].

Спілкування є суттєвою детермінантою спільної діяльності та може слугувати засобом її оптимізації. Особливості професійного спілкування інспектора патрульної служби детерміновано психологічними характеристиками діади і тріади як «верхньої межі» контактної групи. Його специфіка проявляється в безпосередньо особистісному та інтенсивному характері взаємодії з людьми в процесі виконання службових завдань.

В основі психологічних труднощів спілкування інспектора патрульної служби – соціоперцептивне спотворення і неадекватно вироблені засоби комунікативного впливу й спільної діяльності. Передумовами, що підвищують ймовірність виникнення психологічних труднощів спілкування, є неадекватні або спотворені уявлення інспектора патрульної служби про те, як повинні тривати процеси взаємодії з іншими людьми і переживання, пов'язані зі своєрідною особистісною інтерпретацією цих процесів [3, с. 56–57].

Професійно-психологічну підготовку співробітників патрульної служби до ефективного досягнення загальносоціальних цілей оперативно-службової діяльності доцільно представити у вигляді комплексного навчання співробітників (що охоплює розширення знань, формування умінь і навичок за допомогою різних форм теоретичного та практичного навчання) з урахуванням мотиваційно-цілевих, комунікативних, перцептивних, поведінкових і емоційно-вольових процесів конструктивної взаємодії з учасниками дорожнього руху. Ефективність формування інтерактивної підготовленості співробітників патрульної служби опосередкована розвитком позитивних стереотипів сприйняття громадян, баченням у них активних союзників у підвищенні громадської безпеки та дорожнього руху [4, с. 98–99].

За підсумками формування високого рівня інтерактивної підготовленості співробітників патрульної служби до взаємодії

з громадянами під час заходів із забезпечення публічного порядку і учасниками дорожнього руху можна міркувати про обумовленість професійної мотивації співробітників патрульної служби усвідомленням соціальної корисності їх праці, його загальнодержавної значущості, впевненості у правильності вимог права й справедливості законності.

Різні соціально-психологічні тренінгові вправи з допомогою моделювання проблемних ситуацій, що виникають у взаємодії громадянами під час заходів із охорони публічного порядку та з учасниками дорожнього руху, ділові ігри, а також консультування співробітників патрульної служби сприятимуть розвитку таких професійно важливих якостей, як комунікативна ініціативність, соціальна чуйність, психологічна стійкість, володіння навичками конструктивного діалогу, прагнення до об'єктивності у прийнятті рішень, здатність до самоаналізу власних дій, а також зростання соціально значущої професійної мотивації, що позитивно впливатиме на формування довіри до співробітників патрульної служби Національної поліції України як до професіоналів, які дбають про підвищення публічної безпеки, зокрема на автомобільних дорогах. У цьому контексті доцільно проведення соціально-психологічного практикуму [5, с. 210–212].

Соціально-психологічний практикум, заснований на моделюванні процесу вирішення труднощів у міжособистісному професійному спілкуванні співробітника патрульної служби, – це особливо організована взаємодія членів навчальної групи, в процесі якої здійснюється розвиток у особистості компетентності в професійному спілкуванні. Відмінними рисами діяльнісно орієнтованого соціально-психологічного практикуму є: обов'язковий попередній психологічний аналіз професійної діяльності учасників, визначення місця спілкування в структурі професійної діяльності учасників соціально-психологічний практикуму, реалізація названих елементів в його процесі.

Міжособистісна взаємодія – особистісний контакт, обумовлений взаємозалежністю суб'єктів на шляху досягнення цілей, як правило, опосередкований спілкуванням і спільною діяльністю, на основі якого здійснюється вплив суб'єктів один на одного та формуються певні взаємини, які характеризуються сутністю, динамікою, видом, специфікою; напруженим характером, унаслідок орієнтування співробітників переважно на реалізацію контрольно-наглядової та адміністративно-юрисдикційної функцій.

У контексті теоретичних досліджень психології взаємодії співробітників патрульної служби з громадянами під час заходів з охорони публічного порядку і учасниками дорожнього руху виділяються три його види: конструктивна взаємодія, односторонньо-результативна

та деструктивна взаємодії. Тільки конструктивна взаємодія співробітників патрульної служби з громадянами має суб'єкту обумовленість і характеризується взаємодовірою, взаєморозумінням, а також досягненням загальносоціальних цілей, пов'язаних із публічним порядком і безпекою на дорогах, шляхом активного сприяння один одному [6, с. 32–33].

Взаємодія співробітників патрульної служби з громадянами у публічних місцях та учасниками дорожнього руху визначена організаційними чинниками (законодавством у галузі охорони громадського порядку та дорожнього руху, системою оцінки діяльності органів внутрішніх справ, психологічним забезпеченням), психологічними факторами (акцентуванням уваги співробітників на владних повноваженнях, недостатньою розвиненістю професійно важливих умінь і навичок, відповідним рівнем правосвідомості, підвищеною увагою до безпечного пересування громадян), а також умовами професійної діяльності з дефіцитом часу та інформації, можливістю виникнення конфліктних, екстремальних і нестандартних ситуацій, високою інтенсивністю контактів із громадянами у публічних місцях і учасниками дорожнього руху, постійним переключенням уваги з одних об'єктів на інші, дорожньо-транспортною обстановкою, умовами дорожнього руху).

Необхідною умовою поліпшення взаємин співробітників патрульної служби з громадянами у публічних місцях і учасниками дорожнього руху, а також актуалізації у громадян правових установок свідомого дотримання правопорядку у публічних місцях і правил дорожнього руху є вміння співробітників урахувати психологічні механізми мотиваційно-цільового, комунікативного, перцептивного, поведінкового, а також емоційно-вольового процесів конструктивного взаємодії з громадянами.

Співробітники патрульної служби та громадяни звертаються по сприяння один до одного у разі виникнення професійних та індивідуально-особистісних труднощів. Оптимізація взаємодопомоги можлива тільки за зміни негативних стереотипів сприйняття один одного на позитивні, обумовлені усвідомленням цивільно-правової значущості ефективної взаємодії в складних умовах, що вимагає від співробітників високого рівня інтерактивної підготовленості [7, с. 67].

Високий рівень інтерактивної підготовленості співробітників патрульної служби до взаємодії з громадянами досягається шляхом навчання співробітників за програмою, спрямованою на розвиток морально орієнтованої складової, набуття знань, формування умінь і навичок конструктивної взаємодії з громадянами, підвищення психологічної стійкості, розвиток професійних психологічних якостей

та спеціальних здібностей. Основними показниками високого рівня інтерактивної підготовленості співробітників патрульної служби до взаємодії з учасниками дорожнього руху є: володіння вміннями та навичками здійснення окремих комунікативних дій, коригувального впливу на правосвідомість і поведінку громадян; володіння психотехніками аналізу суб'єктивних і об'єктивних факторів поведінки громадян; здатність своєчасно вирішувати конфліктні ситуації за допомогою діалогу, управляти напруженими конфліктами; володіння тактичними прийомами психологічного впливу на окремі категорії громадян; володіння навичками самоконтролю та саморегуляції, регулювання та підтримки позитивного емоційного стану громадян; вміння ефективно користуватися психотехніками конструктивної взаємодії з громадянами у здійсненні різних професійних дій; сформовані позитивні стереотипи щодо громадян, а також установки на конструктивну взаємодію з ними, переважання соціально значущих мотивів професійної діяльності [8, с. 254–255].

Особливості психологічних прийомів установлення психологічного контакту співробітників патрульної служби з громадянами з урахуванням специфіки професійної діяльності співробітників охоплюють: вказівку на схожість цілей та інтересів, інформування про стан правопорядку та аварійності, про особливості маршруту пересування, прояв турботи і уваги щодо безпечного перебування та пересування, демонстрація готовності допомогти, заклик до прояву громадянської позиції щодо громадянина, який опинився у складній ситуації, до самоаналізу вчиненого правопорушення, залучення третьої особи у врегулюванні напружених конфліктів тощо.

Соціально-психологічні тренінгові вправи (звідні) з навчання навичкам конструктивної взаємодії співробітників патрульної служби з громадянами повинні охоплювати ситуації конфліктної, проблемної, екстремальної взаємодії, з метою їх використання у проведенні практичних занять, а також на інструктажі перед заступанням нарядів патрульної служби. Цілеспрямована підготовка сприяє: позитивній психологічній динаміці в структурі мотивації професійної діяльності, обумовленої усвідомленням її корисності; зміні негативних стереотипів на позитивні, опосередковані баченням у громадянах активних союзників у справі вдосконалення правопорядку, а також турботою про їхню безпеку; оволодінню співробітниками патрульної служби вміннями та навичками використання психологічних прийомів між особистісного сприйняття, комунікативного обміну, конструктивного вирішення конфліктних ситуацій з громадянами, розумінню значущості власних дій у укріпленні довіри з боку населення.

Висновки. Компетентність у професійному спілкуванні становить систему внутрішніх ресурсів (знань, навичок, умінь перцепції, інтеракції, комунікації), необхідних для ефективної комунікативної дії. Система професійного розвитку інспекторів патрульної служби, передбачена в основному в різних формах теоретичних занять, не забезпечує автоматичного зростання навичок і вмінь професійного спілкування, необхідних у практичній діяльності.

Ефективним засобом підвищення компетентності інспектора патрульної служби в спілкуванні є діяльнісно орієнтований соціально-психологічний практикум, який забезпечує позитивні зміни характеристик міжособистісної взаємодії, що є індикаторами компетентного професійного спілкування: диференційованість міжособистісного сприйняття, адекватність засобів міжособистісної комунікації та ступеня взаєморозуміння в ситуації спілкування, рівень розвитку навичок і вмінь організації спільної діяльності.

Перспективними для дослідження можуть бути такі напрями: вивчення особливостей пропагандистського впливу на формування дорожньо-транспортної культури населення; з'ясування специфіки взаємодії співробітників різних підрозділів Національної поліції з громадянами; розробка комплексу експрес-методик діагностики схильностей співробітників Національної поліції до конструктивної взаємодії з громадянами.

1. Бандурка А. М. Психология управления: учеб. пособие / А. М. Бандурка, С. П. Бочарова, Е. В. Землянская. – Х.: Титул, 2007. – 532 с.

2. Управління персоналом органів внутрішніх справ (психолого-педагогічний аспект): навч. посібник / В. І. Барко, Ю. Б. Ірхін, Д. Й. Никифорчук, П. П. Підюков. – К.: Київський юридичний інститут, 2005. – 278 с.

3. Психологія управління: курс лекцій / В. І. Барко, В. М. Клачко, О. В. Волошина, Т. В. Остафійчук. – К.: АУ МВС, 2009. – 123 с.

4. Урбанович А. А. Психология управления: учеб. пособие / А. А. Урбанович. – Мн.: Харвест, 2003. – 640 с.

5. Юридична психологія: підручник. – 2-е вид., доопр. та доп. / Д. О. Александров, В. Г. Андросюк, Л. І. Казміренко та ін.; заг. ред. Л. І. Казміренко, Є. М. Моїсєєва. – К.: КНТ, 2008. – 352 с.

6. Юридична психологія: словник / Д. О. Александров, В. Г. Андросюк, Л. І. Казміренко та ін.; заг. ред. Л. І. Казміренко, Є. М. Моїсєєва. – Вид. 2-ге, уточ. та доп. – К.: КНТ, 2008. – 224 с.

7. Юридична психологія: практикум / за ред. Л. І. Казміренко. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2010. – 190 с.

8. Пальчевський С. С. Акмеологія: навч. посібник / С. С. Пальчевський. – К.: Кондор, 2008. – 398 с.

Бортнык Н. П., Ковалив М. В. Совершенствование профессионального общения сотрудников патрульной службы

Рассмотрены аспекты совершенствования профессионального общения сотрудников патрульной службы при исполнении служебных обязанностей по охране общественного порядка и обеспечения безопасности дорожного движения. Определены психологические детерминанты эффективности профессионального общения. Изучены пути повышения уровня профессионально-психологической подготовки личного состава патрульной службы Национальной полиции Украины с целью эффективного установления психологического контакта с гражданами.

Ключевые слова: полиция, профессиональное общение, психологические детерминанты, профессиональная направленность.

Bortnyk N. P., Kovaliv M. V. Improvement of professional communication of patrol servants

The Association agreement between Ukraine and the European Union involves fundamental changes in the nature of internal affairs bodies of Ukraine. The Law of Ukraine «On the national police» has changed the conception of the activities of public order services.

The activity of one of the largest national police services – patrol service – is getting new features under present-day conditions. A highly effective communication with citizens is acquiring special significance in providing social services in the field of public safety and road safety. In order to attain success certain organizational and technical decisions are taken, advanced technologies of various control forms, typical schemes of duties are introduced, and the system of training personnel is changed. It is reasonable to use management and pedagogical methods as well as special means and methods of psychological influence to resolve this problem in the process of police activities.

Implementation of these tasks is particularly relevant in today's conditions, when the structure of internal affairs bodies is reorganized and functions of law enforcement are changed.

Competence in professional communication is a system of internal resources (knowledge, skills, abilities, perception, interaction, communication) needed to build effective communicative action in its approximate and executive part. The system of professional development of patrol officers provides various forms of theoretical classes, it does not increase the professional skills of communication needed in practice. Effective means of communication capacity of a patrol inspector is socio-psychological practical work that provides positive changes in the characteristics of interpersonal interaction, which are indicators of a competent professional communication: differentiation of interpersonal perception, adequate means of interpersonal communication and level of understanding in communication situation, the level of skills in the organization of joint activities.

Key words: police, professional communication, psychological determinants, professional orientation.

Стаття надійшла 5 листопада 2015 р.

ВІЗУАЛЬНА СЕМАНТИКА ПСИХОГЕОМЕТРИЧНИХ ФОРМ ОСОБИСТОСТІ В ПРОФЕСІЙНІЙ СВІДОМОСТІ

Викладено результати дослідження двох професійних груп: керівників із високим, середнім і низьким рівнем розвиненості професійної свідомості та інженерів. Розглянуто зв'язок між типами досліджуваних, отриманих за даними психогеометричного тесту, та їхнім способом ототожнення візуальних об'єктів із професійною посадою управління та інженера, за даними візуального семантичного диференціалу. Подано опис індивідуальних особливостей психогеометричних типів за подвійним кодуванням, доведено існування міжпрофесійної диференціації візуальної семантики геометричних форм.

Ключові слова: візуальна психосемантика, психогеометричні форми особистості, професійна свідомість, управлінська свідомість.

Постановка проблеми. Основною ідеєю сучасної психогеометрії можна вважати візуальну психосемантику форм. Потребує аналізу зв'язок між геометричною формою об'єкта, з яким контактує суб'єкт, і структурами, які організують смисли у професійній свідомості суб'єкта. Ці зв'язки за природою є асоціативними та несвідомими.

Стан дослідження. Проблемі візуальної психосемантики у дослідженнях свідомості присвячена низка праць таких учених, як О. Ю. Артем'єва [2], В. Ф. Петренко [7], В. І. Похилько [8], І. Б. Ханіна [11], В. В. Столін [10], О. Г. Шмельов [12].

У нашому дослідженні статистично оброблялися дані, отримані із застосуванням психогеометричного тесту С. Делінгер (адаптований О. О. Алексєєвим і Л. О. Громовою [1]) та візуального семантичного диференціалу (набір зображень О. Ю. Артем'євої [2]), що дозволяє реєструвати прояви візуальної семантики в професійній свідомості керівника [3].

Приймається за постулат те, що використовувані в психогеометричному тесті геометричні фігури відрізняються саме за семантикою завдяки доведеному експериментально існуванню суб'єктивної семантики форм [2]. Особистісна психогеометрична типологія заснована на вільному виборі геометричних форм, що дозволяє зондувати своєрідну систему індивідуально-типологічних відмінностей, які С. Делінгер називає формами особистості [1, с. 4]. Користуючись цим методом,

можна визначити індивідуальності професіонала за допомогою п'яти геометричних фігур. Це квадрат, трикутник, прямокутник, коло та зигзаг [4, с. 9].

Метою статті є виявлення зв'язку між семантикою психогеоетричних форм (психогеоетричні типи, за даними психогеоетричного тесту) з їхнім способом ототожнення візуальних об'єктів із займаною посадою (за даними візуального семантичного диференціалу) в професійній свідомості, відтак – доведення можливості використання психогеоетрії для її діагностики.

Виклад основних положень. У дослідженні взяли участь дві професійні групи: управлінців – із високим (УС1), середнім (УС2), низьким (УС3) рівнями розвиненості управлінської свідомості та інженерів (ІС) [3, с. 192]. Групі досліджуваних було запропоновано типову інструкцію: «Розгляньте п'ять зображених тут фігур. Оберіть ту з них, стосовно якої Ви можете сказати: «це – Я» або ту з них, яка першою привернула Вашу увагу. Запишіть її номер на першому місці. Далі проранжуйте останні чотири фігури в порядку зменшення їх привабливості для Вас і запишіть відповідні їм номери».

У результаті ми отримали психогеоетричні формули респондентів, де враховувалися фігури, що посідали першу і другу позиції. Кожній з фігур було присвоєно цифру-маркер: квадрат – 1, трикутник – 2, прямокутник – 3, коло – 4, зигзаг – 5, що дозволило отримати 20 комбінацій двозначних кодів. Якщо виключити повторення однакових цифр в одному коді, ці комбінації виглядають так (табл. 1):

Таблиця 1

Комбінації модифікованих психогеоетричних кодів

12 Керівник	21 Керівник	31 Винахідник	41 Учений	51 Тривожний
13 Винахідник	23 Виконавець	32 Неемотивний	42 Виконавець	52 Емотивний
14 Виконавець	24 Керівник	34 Емотивний	43 Емотивний	53 Винахідник
15 Учений	25 Тривожний	35 Неемотивний	45 Інтуїтивний	54 Інтуїтивний

Перша цифра тут позначає основну суб'єктивну форму, друга – фігуру-модератора. Наприклад, код 23 означає, що досліджуваний вибрав трикутник як основну форму особистості (2) та прямокутник

як його модулятор (3). Інтерпретація показників була здійснена за О. О. Алексєєвим та Л. О. Громовою [1, с. 9] так:

I тип – «керівник». Зазвичай це люди, що мають схильність до керівної та організаторської діяльності, орієнтовані на соціально значущі норми поведінки, можуть володіти даром хороших оповідачів, що ґрунтується на високому рівні мовного розвитку. Легко адаптуються в соціальній сфері, домінування над іншими утримують у певних межах;

II тип – «відповідальний виконавець» – «виконавець» – володіє багатьма рисами типу «керівник», однак у прийнятті відповідальних рішень часто наявні коливання. Такий тип людей більш орієнтований на «вміння робити справу», високий професіоналізм, володіє високим почуттям відповідальності і вимогливості до себе та інших, високо цінує правду, тобто характеризується підвищеною чутливістю до правдивості. Часто страждають соматичними захворюваннями нервового походження як наслідок перенапруги;

III тип – «тривожно-недовірливий» – «тривожний» – характеризується різноманітністю здібностей та обдарованості: від тонких навичок до літературної обдарованості. Зазвичай людям цього типу тісно в межах однієї професії, вони можуть змінити її на абсолютно протилежну і несподівану, мати також хобі, яке є іншою професією. Фізично не терплять безладу і бруду. Зазвичай конфліктують через це з іншими. Відрізняються підвищеною чутливістю і часто сумніваються в собі. Потребують м'якого підбадьорювання;

IV тип – «науковець» – «учений». Ці люди легко абстрагуються від реальності, володіють «концептуальним розумом», відрізняються здатністю розробляти «на все» свої теорії. Зазвичай володіють душевною рівновагою і раціонально продумують свою поведінку;

V тип – «інтуїтивний». Люди цього типу володіють значною чутливістю нервової системи, її високою виснажуваністю. Легше працюють, коли переключаються з однієї діяльності на іншу, зазвичай виступають «адвокатами меншини». Мають підвищену чутливість до новизни. Альтруїстичні, часто проявляють турботу про інших, володіють хорошими навичками і багатою уявою. Це дає змогу займатися технічними видами творчості. Зазвичай формують свої норми моралі, володіють внутрішнім самоконтролем, негативно реагуючи на посягання, що стосуються їхньої свободи;

VI тип – «винахідник, конструктор, художник» – «винахідник» – часто трапляється серед осіб із «технічною жилкою». Це люди, що володіють багатою уявою, просторовим баченням, часто займаються різними видами технічної, художньої та інтелектуальної творчості.

Найчастіше інтравертовані. Як і представники інтуїтивного типу, живуть власними моральними нормами, не сприймають жодних впливів з боку, крім самоконтролю. Емоційні, одержимі власними оригінальними ідеями;

VII тип – «емотивний». Володіють підвищеним співпереживанням стосовно інших, складно переживають «жорстокі кадри фільму», можуть надовго «вибитися з колії» під враженнями від жорстоких подій. Біль і турботи інших викликають у них співчуття. На це вони витрачають багато власної енергії, в результаті утруднюється реалізація їхніх здібностей;

VIII тип – протилежна тенденція емотивному – «неемотивний». Зазвичай такі люди не відчувають переживань інших або ставляться до них із неувважністю або навіть посилюють тиск на них. Якщо це досвідчений фахівець, то він може змусити інших робити те, що вважає за потрібне. Іноді йому характерна «черствість», яка виникає ситуативно, коли через якісь причини людина замикається у колі власних проблем.

За результатами тестування ми отримали такий розподіл професійних нахилів за психогеоетричним тестом представленості психологічних типів досліджуваних інженерів та управлінців.

У групах управлінців із високим, середнім і низьким рівнями розвиненості професійної управлінської свідомості пропорції представленості тих чи тих типів розрізняються лише на рівні статистичної похибки: в обох групах переважають типи «керівник» та «інтуїтивний» [3, с. 245].

У групі порівняння, представлений фахівцями інженерних професій, переважають типи «вченого» та «виконавця». Несподівано незначною мірою представлено тип «винахідника», що є, з одного боку, підтвердженням переважання типу «виконавця», а з іншого – свідчить про таку його рису, як відсутність творчості. Найнижчий рівень інтуїції, порівняно з іншими групами, також підтверджує те, що типовий інженер – це компетентний виконавець. Статистично підтверджено тенденцію до переважання в управлінців таких якостей, як здатність до керування, розвинена інтуїція та винахідливість.

Ми також аналізували зв'язок між типами досліджуваних, отриманих за даними психогеоетричного тесту, та їхнім способом ототожнення візуальних об'єктів з управлінською посадою (за даними візуального семантичного диференціалу).

Семантичний простір є дослідницькою моделлю структури індивідуальної свідомості, на основі якої здійснюється сприймання людиною об'єктів, їхня класифікація, порівняння. Метод семантичного

диференціалу спрямований не тільки на пошук семантичного простору й аналіз покладених у його основу факторів, але й на вивчення взаємного розташування об'єктів у цьому просторі, тобто розбіжностей у сприйманні об'єктів, розглянутих респондентом [66].

За реконструкції категоріальних структур індивідуальної свідомості, що опосередковують сприйняття об'єкта, відбувається моделювання суб'єктивної картини світу (або окремої проблеми) в тому вигляді, в якому вона відображена у свідомості окремої людини. За шкалами, що утворені прикметниками, в СД оцінюється велика кількість об'єктів, понять та явищ, які є універсальними, властивими будь-якій культурі. На основі схожості оцінок цих об'єктів за окремими шкалами формується матриця схожості шкал, щодо якої згодом застосовують факторний аналіз.

Виокремлені факторні структури відображають властиві досліджуваній структурі категоризації, крізь призму яких реалізується сприймання об'єктів світу.

Візуальний семантичний диференціал (стандартний набір зображень О. Ю. Артем'євої [2]) дозволяє реєструвати прояви однієї з модальних семантик – візуальної. У сучасному житті візуальні образи дедалі більше конкурують із вербальним текстом, що зумовлено глобальним поширенням цифрових засобів комунікації, зокрема Інтернету.

Візуальна семантика професійної свідомості цікава тому, що візуальний образ дозволяє: ущільнити інформацію, яка сприймається, пришвидшити її перцепцію та розуміння [5].

Досліджено візуальну семантику форм, що реєструє ставлення до безсюжетних геометричних зображень у двох професійних групах – керівників та інженерів. Стимульним матеріалом послуговували 8 карток із контурними зображеннями, від крапки з проміннями у всі боки, які для кожного є різним визначенням і першою модифікацією до повноцінного зображення кола у нашому сучасному математико-геометричному розумінні, що є у будь-якому разі випадковими трансформаціями кола [2].

За результатом обробки отриманих даних ми виявили ототожнення професійної посади з графічним зображенням тесту візуального семантичного диференціалу [3, с. 234].

Аналізуючи зв'язок між психогіометричними типами досліджуваних (отриманих за даними психогіометричного тесту) та їхнім ототожненням візуальних об'єктів із професійною посадою (за візуальним семантичним диференціалом), ми з'ясували зв'язок між двома номінальними показниками обох тестів.

Для цього використали, по-перше, χ^2 -квадрат критерій Пірсона, щоб перевірити гіпотезу про існування зв'язку.

По-друге, щоб оцінити силу зв'язку, ми скористалися двома коефіцієнтами, що обчислювалися на основі таблиці спряженості: це коефіцієнт контингенції C та коефіцієнт спряженості Чупрова T . (табл. 2).

Таблиця 2

**Коефіцієнти спряженості між типами досліджуваних
за психогеометричним тестом та їхнім ототожненням
візуальних об'єктів із професійною посадою
(в групах ІС; УС1, УС2, УС3)**

Групи досліджуваних / Назва статистики	χ^2 -квадрат Пірсона	Коефіцієнт контингенції $C^a)$	Коефіцієнт спряженості Чупрова T .
ІС	108,45***	0,633	0,246*** b)
УС1	97,33***	0,582	0,199*** b)
УС2	253,79***	0,475	0,129*** b)
УС3	57,49***	0,444	0,114*** b)

Позначкою * в таблиці зафіксовано $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$:

a) для коефіцієнта контингенції не існує способу перевірки значущості;

b) значущість визначається за χ^2 -критерієм.

Розглядаючи коефіцієнти спряженості, можна визначити, що найбільш спряженими є показники зазначених тестів усередині груп інженерів та управлінців. Можна зробити висновок, що носії високого рівня управлінської свідомості типу «керівник» готові атрибутувати свою професійну посаду в означеннях «пухнастий, яскравий, рівний, білий, чіткий» (малюнок № 1). Той же тип «керівник» із групи УС2 (порівняно меншого ступеня, але значущого зв'язку) атрибутує посаду в означеннях «грандіозний, гострий, чіткий, яскравий» (малюнок № 1). Стосовно «керівників» із групи УС3, то вони відчують посаду керівника як «легкий, рівний, мокрий, чіткий, теплий». Інженери атрибутовують інженерну посаду в означеннях «сталий, правильний, симетричний, постійний» (малюнок № 2) [3, с. 237–240].

Висновок. Порівняльний аналіз зв'язку між типами досліджуваних, отриманих за даними психогеоетричного тесту та їхнім способом ототожнення візуальних об'єктів з управлінською посадою та даними візуального семантичного диференціалу, виявив, що на усіх рівнях розвиненості управлінської свідомості більшою мірою за семантикою геометричних форм представлено тип «керівник», але чим вище рівень розвиненості управлінської свідомості, тим частіше серед керівників представлено тип «інтуїтивний», який посідає друге місце за кількісною наповненістю типів у досліджуваних управлінців. Спосіб ототожнення візуальних об'єктів інженерів пов'язано з типами «вчений» і «виконавець».

Отже, за використання психогеоетричного тесту можемо припустити, що більш результативні на керівних посадах будуть типи «керівник» із психогеоетричними кодами (12), (21), (24) та «інтуїтивний» з кодами (54), (45), а на інженерних посадах типи «вчений» – з психогеоетричними кодами (41), (15) і «виконавець» – із (42), (23).

Підтверджено зв'язок між психогеоетричними особистими типами і візуальною семантикою форм у професійній свідомості, доведено міжпрофесійну диференціацію візуальної семантики.

1. Алексеев А. А. Психогеоетрия для менеджеров / А. А. Алексеев, Л. А. Громова. – Л.: Знание, 1991. – 164 с.

2. Артемьева Е. Ю. Основы психологии субъективной семантики / Е. Ю. Артемьева; под ред. И. Б. Ханиной. – М.: Наука; Смысл. – 1999. – 350 с. – Бібліогр.: С. 314–349.

3. Дробот О. В. Психосемантика управлінської свідомості керівника: монографія / Дробот Ольга Вячеславівна. – О.: ОНУ ім. І. І. Мечникова; Донецьк: Східний видавничий дім, 2014. – 372 с.

4. Дробот О. В. Психосемантичні особливості професійної свідомості майбутніх менеджерів: дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.01 – загальна психологія, історія психології / О. В. Дробот; ОНУ ім. І. І. Мечникова. – О., 2009. – 237 с.

5. Дробот О. В. Діагностичний потенціал візуальної семантики форм у психосемантиці свідомості / О. В. Дробот // Мова, освіта, культура в контексті Болонського процесу: матеріали наукової конференції. – К., 2008.

6. Петренко В. Ф. Введение в экспериментальную психосемантику: исследование форм репрезентации в быденном сознании / В. Ф. Петренко. – М.: МГУ, 1983. – 176 с.

7. Петренко В. Ф. Основы психосемантики / В. Ф. Петренко. – 2-е изд., доп. – СПб.: Питер, 2005. – 480 с.: ил. – Бібліогр.: С. 459–480.

8. Похилько В. И. Когнитивная дифференцированность / В. И. Похилько // Общая психодиагностика; под ред. А. А. Бодалева, В. В. Столина. – М.: МГУ, 1987. – С. 238–240.

9. Романова Е. С. Графические методы в психологической диагностике / Е. С. Романова, О. Р. Потемкина. – М.: Дидакт, 1982. – 256 с.

10. Столин В. В. Личностный смысл: строение и форма существования в сознании / В. В. Столин, М. Кальвиньо // Вестник МГУ. – Сер. 14. Психология. – 1982. – № 3. – С. 38–47.

11. Ханина И. Б. Динамика профессиональной семантики как показатель формирования профессионального мира / И. Б. Ханина // Психология субъективной семантики: истоки и развитие; под ред. И. Б. Ханиной, Д. А. Леонтьева. – М.: Смысл, 2011. – С. 354–379.

12. Шмелёв А. Г. Введение в экспериментальную психосемантику: теоретико-методологические основания и психодиагностические возможности / А. Г. Шмелёв. – М.: МГУ, 1983. – 158 с.

Дробот О. В. Визуальная семантика психогеометрических форм личности в профессиональном сознании

Приведены результаты исследования двух профессиональных групп: руководителей с высоким, средним и низким уровнем развитости профессионального сознания, а также инженеров.

Рассмотрена взаимосвязь между типами исследуемых, которые получены по результатам психогеометрического теста и способом их отождествления визуальных объектов с профессиональной должностью руководителя и инженера, которые получены в результате использования методики визуального семантического дифференциала. Представлено описание индивидуальных особенностей психогеометрических типов по двойным кодам, делается вывод о существовании межпрофессиональной дифференциации визуальной семантики геометрических форм.

Ключевые слова: *визуальная психосемантика, психогеометрические формы личности, профессиональное сознание, управленческое сознание.*

Drobot O. V. Visual semantics of psycho-geometric forms of personality in professional consciousness

The results of the research of two professional groups like managers with high, middle and low level of maturity of professional consciousness and engineers are stated in the article. Connection between the types of responders received according to the data of Psycho-geometrical test of S. Delinger and their way of authentication of visual objects with professional position of manager and engineer according to the data of Visual semantic test of O. Yu. Artemieva has been researched. According to psycho-geometric test the geometric formula of responders, where the figures occupying the first and the second positions, that is 20 combinations of double-digit psycho-geometric codes are taken into account, according to which eight personal types were compiled and received, their individual peculiarities were described.

Comparative analysis of connection between psycho-geometric types of human being is investigated. Their way of authentication of visual objects with administrative position displayed that at all levels of maturity of administrative consciousness a «manager» is the most represented type according to the semantics

of geometric forms, but the higher is the level of maturity of administrative consciousness, the more frequently represented type among managers is «intuitive» one, that occupies the second place according to quantitative profuseness of types of managers being investigated. The way of authentication of visual objects of engineers is connected with «scientist» and «executive» types. So, upon use of psycho-geometric test we can assume that the most effective types on administrative positions will be «manager» with psycho-geometric codes – (12), (21), (24) and «intuitive» – (54), (45), and on engineer positions they will be «scientist» with psycho-geometric codes (41), (15) and «executive» (42), (23)

In such way, existence of connection between psycho-geometric personal types and visual semantics of forms in professional consciousness was confirmed, existence of interprofessional differentiation of visual semantics was proved.

Key words: visual psycho-semantics, psycho-geometric forms of personality, professional consciousness, administrative consciousness.

Стаття надійшла 12 листопада 2015 р.

УДК 59.922.1:316.613

**Н. М. Калька,
Н. С. Гриців**

ХАРАКТЕРИСТИКА КОНЦЕПТУ АНДРОГІННОСТІ У СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ АСПЕКТІ

Проаналізовано розуміння явища андрогінності у соціокультурному контексті. Вказано на необхідність розмежування різних аспектів цього феномена, попри відсутність єдиної концепції щодо його трактування, але стрімке зростання інтересу до нього в масовій свідомості. Описано специфіку прояву андрогінності у зрізі унісексу як презентації свого зовнішнього «Я», що полягає у стиранні меж між чоловічою та жіночою статями, свідомому нівелюванні відмінностей та привілеїв своєї статі.

Ключові слова: андрогінність, іміджева андрогінність, гермафродитизм, фемінність, унісекс, маскулінність, гендер, стать.

Постановка проблеми. У сучасній культурі спостерігається тенденція до стирання гендерних меж. Особистість, маючи свободу вибору поведінки і соціальних ролей, може ідентифікувати себе фемінною, маскуліною чи андрогінною. Тому, згідно з теорією андрогінії, у кожній особистості можуть бути наявні одночасно характеристики обох статей, а андрогінія стала відображенням ускладненості устрою сучасного суспільства.

Успіх особистості у здійсненні своїх функцій залежить від здатності проявляти ознаки фемінності чи маскулінності залежно від ситуативних вимог, а не від диференціації позицій і поведінки за ознакою біологічної статі. Вважається, що сучасній людині бажано володіти приблизно рівною кількістю чоловічих і жіночих рис.

Популяризація явища андрогінності й підвищений інтерес до цього феномена на рівні побутового спілкування створює потребу у диференціації особливостей трактування окресленого поняття у соціокультурному аспекті.

Стан дослідження. Репрезентації концепту андрогінності найбільш повно висвітлені в контексті міфологічного, релігійного і повсякденного дискурсів. Вторинними дискурсами античного міфу про андрогіна актуалізовані філософсько-культурологічні роботи М. Г. Ярошевського та П. С. Гуревича.

У роботі О. Вейнінгера «Стать і характер» концепт андрогенності представлений як проблема соціалізації андрогінного типу особистості. У книзі С. де Бовуар «Друга стать» андрогінність розглядається як один із способів реалізації жінки. Детально явище андрогінності висвітлено у концепції С. Бем як механізм урегулювання соціально-культурних практик, згідно з яким усі риси характеру поділяють на «чоловічі» і «жіночі». Еволюція концепту андрогінності з позицій гендерного аналізу простежується в наукових доробках Т. Клименкової, Е. Ярьської-Смирнової, де розглядається гендерна еволюція з Нового часу до сучасності.

Репрезентації андрогінності важливі у межах вивчення практик міжособистісних відносин, у соціокультурному контексті, оскільки вони пов'язані з певною ідеологією. У європейському суспільстві відбувається постійна зміна чоловічої та жіночої поведінки під впливом соціокультурних реалій. Нерідко антропометричні особливості особистості впливають на гендерну самоідентифікацію.

З другої половини ХХ ст. відбуваються відчутні зміни в гендерній структурі суспільства. Виникає так звана «міджева андрогінність», а терміни, що стосуються цього явища, неодноразово висвітлюються в ЗМІ і нині є модними. Андрогінні репрезентації можна спостерігати в театральній діяльності та кіно, політиці, музичній сфері, на побутовому рівні, літературі, живописі і, звичайно, в моді.

Для когось шлях до андрогінності є адаптацією до нових гендерних ролей, духовним пошуком або прагненням дотримуватися модних тенденцій. Отже, актуальність дослідження зумовлена проблемою трансформації гендеру, що нерідко призводить до добровільної або вимушеної зміни фемінної чи маскулінної психологічної статі

на андрогінну, що становить гармонійне поєднання високого розвитку фемінності та маскулінності в одній людині, незалежно від статі, яка стирає зумовлені соціокультурними очікуваннями відмінності «чоловічого» та «жіночого», надаючи людині більше свободи, підвищуючи адаптивні можливості особистості.

Метою статті є з'ясування впливу соціокультурних факторів на особливості прояву андрогінності у сучасному суспільстві, зокрема у художній творчості, моді, кіно, мультиплікації тощо.

Виклад основних положень. Нині трактування поняття андрогінності залежить від дискурсу, в якому воно розглядається. Термін «андрогінність» означає поєднання чоловічого і жіночого, або поєднання маскулінних і фемінних рис в індивіді. Однак це поняття слід розмежовувати з гермафродитизмом – одночасною або послідовною наявністю чоловічих і жіночих статевих ознак у зовнішньому вигляді. Гермафродитизм стосується фізіологічного аспекту двостатевості та належить до сфери біологічного (анатомічна будова), а андрогінність – філософського, символічного та розуміється як внутрішня властивість людської психіки, психосоціальна характеристика. Андрогінність активно набуває статусу офіційного модного напрямку. Головною моделлю, що уособлює новий стиль, став транссексуал Л. Пежич, якого характеризують як «femiman». Сьогодні межі між статями дедалі більше стираються та акцентується на зміщенні гендерних ролей: моделей дуже багато, адже андрогінна зовнішність вельми популярна.

З метою багатоаспектного і поглибленого розуміння феномена андрогінності ми створили схему-модель аналізу явища андрогінності, згідно з якою це поняття можна розглядати в історико-філософському, соціально-психологічному та біологічному аспектах (рис. 1).

Розглянемо прояви андрогінності безпосередньо у сучасних модних тенденціях, що пов'язані зі зростанням популярності стилю унісекс.

Мода на андрогінність, зокрема стиль унісекс, виникла у другій половині XX століття, в результаті зміни чоловічої і жіночої ролей у суспільстві. В епоху унісексу межі чоловічого і жіночого стираються, на їхньому перетині утворюється безліч сучасних напрямів стилю в одязі та житті.

Унісекс зрівняв і в чомусь знеособив особистість, запропонував людині стати вільнішою і обмежив прояви індивідуальності. Зараз унісекс – це одяг без орієнтації на стать. Такими ж універсальними стали стрижки, зачіски і навіть макіяж. Особливість аксесуарів цього стилю – повна відсутність ознак, що вказують на статеву приналежність.

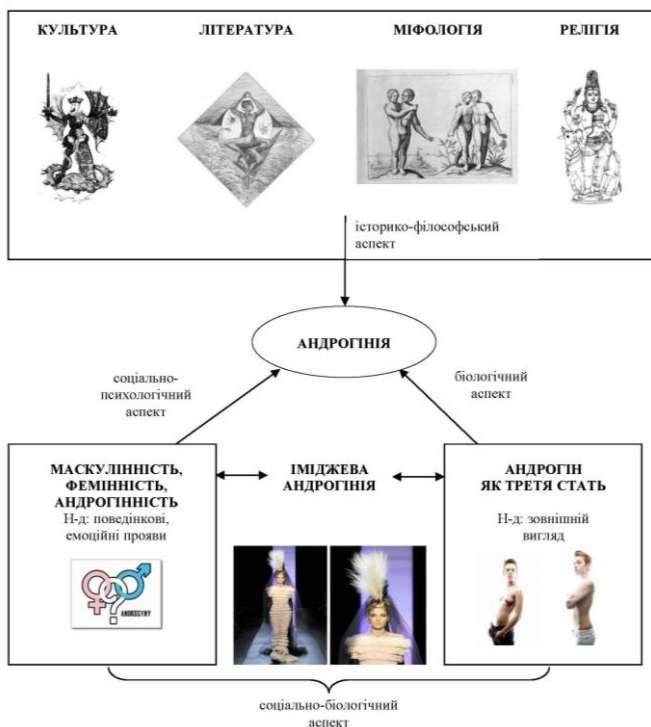

Рис. 1 Схема-модель явища андрогінності

Стиль унісекс дав змогу представникам обох статей виглядати абсолютно однаково, як людям універсальної статі, які цінують практичність і комфорт, не прагнуть підкреслити свою гендерну приналежність одягом, які не вважають розмивання меж між чоловіком і жінкою показником деградації та вимирання суспільства. Прихильники унісексу вважають, що він анітрохи не обмежує самовираження, а навпаки, усуває зайві деталі, що відволікають увагу від особистості. Ті, хто проти унісексу, вказують на шаблонність, позначену уже в назві стилю, уніфікованість, виродження в якусь безлику третю статтю. Вони стверджують, що унісекс є одноманітним, нецікавим і непримітним, а також дуже вдало нівелює сексуальність.

Однак, для того, щоб жити в стилі унісекс, недостатньо одягати зручні речі, мати модну стрижку, користуватися нейтральними парфумами. Річ у світовідчутті, заради якого і були створені всі елементи

цього стилю. Людина, яка надає перевагу такому стилю, свідомо відмовляється від зовнішніх ознак, що вказують на її статеву приналежність, вона вступає до лав представників «об'єднаної статі». Саме через відсутність візуальних відмінностей людина отримує змогу повніше проявити свою особистість, виділитися з натовпу не за своїм виглядом, а через поведінку і спосіб думок. І в цьому розумінні унісекс не обмежує індивідуальність кожної людини, а, навпаки, усуває нагромадження несуттєвих деталей [4].

Є думка, що явище настільки активної популяризації андрогінів у модній індустрії – результат впливу стилю унісекс. Найвідоміші світові бренди, такі як П. Карден, Дж. Армани та інші, залучили на подіуми безстатевих моделей, нарядивши їх у не менш безстатевий одяг [7].

Але завдання унісексу – стерти кордони статей, свідомо не брати до уваги їх відмінності і не користуватися привілеями своєї статі, на відміну від андрогінності, яке, своєю чергою, є вищим поняттям [10].

У художній літературі також натрапляємо на представників «третьої статі». І. Бенкс у «Гравцях» описав тристатеву расу планети Азад. Крім чоловіків і жінок, є апекси; азадські жінки не в змозі зачати – тільки отримати запліднену чоловіком яйцеклітину від апекса. Апекс, своєю чергою, не здатний виносити дитину; яйцеклітина, своєчасно не передана жінці, гине. Домінуюча стать – апекс.

Також у фантастичному романі «Ліва рука п'їтьми» У. Ле Гуїн описується планета Гетен, жителі якої – андрогіни. У гетенців період безстатевості (Сомер) змінюється періодом появи сексуальності (Кеммер), коли вони перетворюються на «чоловіка» або «жінку». Якщо в одному циклі людина – «чоловік», то в іншому вона може бути «жінкою» [9].

Британська письменниця В. Вулф, розмірковуючи над можливістю існування двох статей у людській свідомості, сформулювала думку про те, що найповніше свідомість може розкритися лише в разі повного злиття чоловічої і жіночої половин. Вона припускає, що суто чоловіча свідомість не здатна до творчої діяльності, як і суто жіноча. Своє бачення андрогінності письменниця художньо втілила у біографічному романі «Орlando», за мотивами якого був згодом знятий фільм, у якому головну роль виконала Т. Суїнтон, яка володіє андрогінною зовнішністю. Це дозволило їй виконати одночасно чоловічу і жіночу ролі [8].

Андрогінні персонажі дуже часто з'являються в аніме та манзі через те, що жіночність у зовнішності вважається у японців ознакою краси. В аніме «Naruto» андрогінність героя Хаку настільки значна, що деякі герої серіалу не могли визначити, хлопець він чи дівчина.

Відзначимо, що і у сфері музики, в часи глем-року 1970-х, багато музикантів, серед них Е. Леннокс, Д. Боуї, Ф. Мерк'юрі, Е. Купер, М. Болан, одягалися на андрогінний манер. Нині чимало музикантів акцентують на андрогінній зовнішності, сценічних образах із використанням андрогінних мотивів.

Зображення божеств, які володіють одночасно чоловічими і жіночими ознаками, відомі з глибокої давнини і трапляються в іконографії багатьох народів. Андрогінність часто представлена у вигляді поєднання чоловічого і жіночого тіл (двох половин, з'єднаних по середній лінії або спинами, на зразок сіамських близнюків і т. д.) або істоти, що володіє двома ликами, які дивляться в різні боки. Також це можуть бути так звані «чоловікожінки» (чоловіки з окремими жіночими ознаками) і «жіночоловіки» (жінки з чоловічими ознаками).

Висновки. Вважаємо, що стрімке зростання інтересу до явища андрогінності і неповне його усвідомлення на рівні масової свідомості спонукає чітко диференціювати поняття андрогінності в різних аспектах, адже репрезентації андрогінності важливі для вивчення практик міжособистісних відносин, у соціокультурному контексті, в розрізі особистісного зростання і успішної самореалізації.

Отже, можемо зробити висновок, що розуміння мужності й жіночності ґрунтується на суб'єктивних уявленнях, які повільно змінюються, разом зі змінами в реальному житті.

Догматичні й застарілі гендерні стереотипи обмежують наші можливості, перешкоджають розвитку і розкриттю наших талантів. Цей конфлікт може бути вирішений, якщо усвідомимо, що маскуліність і фемінність не визначають протилежні й роздільні реальності, а радше акцентують на природних відмінностях між чоловіками і жінками в деяких аспектах особистісних проявів. Тому, розуміючи особливості своєї психологічної статі, людина може поводитись вільно, властиво собі та природньо, збагачуючи своє життя, підвищуючи його якість, на заміну безглуздим обмеженням.

1. Бем С. Линзы гендера: Трансформация взглядов на проблему неравенства полов; пер. с англ. / Сандра Бем. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2004. – 336 с.

2. Бовуар де С. Второй пол. Т. 1, Т. 2 / Симона де Бовуар. – М.: Прогресс; СПб.: Алетейя. – 832 с.

3. Вейнингер О. Пол и характер. Принципиальное исследование / Отто Вейнингер. – М.: Терра, 1992. – 480 с.

4. Гофман А. Б. Еще одна псевдодилемма: мода и стиль / А. Б. Гофман // Мода и люди. – М., 2000. – С. 195–200.

5. Гуревич П. С. Философия человека / Павел Семёнович Гуревич. – М.: Нестор, 2001. – 682 с.
6. Клименкова Т. Читая феминистских теоретиков / Т. Клименкова // Женщина в обществе: мифы и реалии. – М.: Информация – XXI век, 2001. – С. 6–22.
7. Маггерарова Н. Синдром андрогинности / Нигяр Маггерарова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://nargismagazine.az/5339>
8. Мельник Д. Утопія андрогінності у творчості Інгеборг Бахман / Діана Мельник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lnu.edu.ua/faculty/inomov.new/Visnyk19/articles/43melnyk.pdf>.
9. Художественная литература, касающаяся темы андрогинности, гермафродита, среднего пола [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://otvety.google.ru/otvety/thread?tid=0644e7b4a6d34fb0>
10. Шарлай А. Быть андрогином значит быть совершенным / Анна Шарлай [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.psynavigator.ru/articles.php?code=1225>
11. Ярошевский М. Г. История психологии / Михаил Григорьевич Ярошевский. – М.: Наука, 1996. – 425 с.
12. Ярская-Смирнова Е. Истоки и методы гендерных исследований / Е. Ярская-Смирнова // Одежда для Адама и Евы: очерки гендерных исследований. – М.: ИНИОН РАН; Саратов: Гос. тех. ун-т, центр соц. политики и гендерных исслед., 2001. – 254 с.

Калька Н. М., Грыцив Н. С. Концепт андрогинности в социокультурном аспекте

Проанализированы понимание явления андрогинности в социокультурном аспекте. Указано на необходимость разграничения различных аспектов данного феномена, несмотря на отсутствие единой концепции его трактовки, но и стремительный рост интереса к нему в массовом сознании. Описана специфика проявления андрогинности в срезе унисекса как презентации своего внешнего «Я», которое заключается в стирании границ между мужской и женской статью, сознательному нивелированию различий и привилегий своего пола.

Ключевые слова: андрогинность, имиджевая андрогинность, гермафродитизм, феминность, мужские, маскулинность, гендер, пол.

Kalka N. M., Hrytsiv N. S. The characteristics of the concept of androgyny in the socio-cultural aspect

The topicality of the research of the problem of androgyny is conditioned by the transformation of gender that leads to voluntary or involuntary change of feminine or masculine psychological sex on androgynous, and therefore is the harmonious combination of high development of femininity and masculinity in one person. Regardless of gender, which blurs are caused by socio-cultural expectations and distinctions between «male» and «female», giving people more freedom and increase their adaptive capacity. To differentiate understanding of the interpretation of the phenomenon of androgyny, authors created a model scheme of this

phenomenon, according to which this concept is explained in the historical and philosophical, social, psychological and biological aspects.

The authors pay attention to active popularization of androgynous fashion industry and, as the result, of the emergence style of «unisex». For people inclined to unisex style, the attitude to sex is important. People, who prefer this style, deliberately refuse from external indications of their sexual identity and are representatives of the «united sex». The main target of unisex style is to erase the borders of sex, and do not use the privileges of their sex, unlike androgyny, which in turn is the notion of the higher order. In the absence of visual differences a person is able to fully manifest his identity not to stand out from the crowd in his appearance, but because of the behavior and way of thinking. Therefore, the «unisex» doesn't limit the individuality of each person, but rather removes the accumulation of minor details.

Style «unisex» enables both sexes look exactly the same, valuing comfort and practicality, and not seek to emphasize their gender identity, also enables the realization that blur of the boundaries between man and woman is not an indicator of degradation and extinction of society.

Key words: androgyny, image androgyny, hermaphroditism, feminine, unisex, masculinity, gender, sex.

Стаття надійшла 5 листопада 2015 р.

УДК 37.091.12:159-051

З. Я. Ковальчук

УПРОВАДЖЕННЯ ГЕНЕТИЧНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО КОМУНІКАТИВНО-РЕФЛЕКСІЙНОГО ТРЕНІНГОВОГО ПІДХОДУ В СИСТЕМУ ПІДГОТОВКИ ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ

Обґрунтовано необхідність упровадження генетично-психологічного комунікативно-рефлексійного тренінгового підходу в систему підготовки працівників поліції. Основними перевагами тренінгу є формування цілісної системи таких умінь і навичок, як організація позитивної міжособистісної взаємодії у спільноті; засвоєння нових знань про майбутню професію, розвиток умінь і навичок виконання різних видів педагогічної діяльності у стандартних і нестереотипних навчально-виховних ситуаціях; прищеплення умінь критично і творчо мислити у вирішенні професійних завдань; аналіз і відбір педагогічних дій у навчально-виховних ситуаціях; формування особистісних суджень, оцінок майбутньої професії; а також навичок роботи у команді.

Ключові слова: генетична психологія, саморозвиток, генетично-психологічний комунікативно-рефлексійний тренінг, взаємодія, особистісні риси.

Постановка проблеми. Одним із найважливіших чинників соціального розвитку людини та необхідною умовою її життєдіяльності є спілкування. Актуальною є взаємодія працівників міліції (поліції) з населенням, яка має певні особливості. Під час такого спілкування між працівником внутрішніх справ і громадянами виникають бар'єри, неодноразові непорозуміння на ґрунті недовіри та негативних установок щодо особистості працівника. Трапляються випадки, коли дехто з працівників внутрішніх справ повністю покладається на вплив рольової позиції і не докладає достатньо зусиль для становлення й підкріплення свого авторитету.

За традиційних способів навчання обмін інформацією здійснюється тільки через викладача. Він створює оптимальні умови для того, щоб особа, яка навчається, могла розвивати та виражати власну думку, а це, зрештою, є необхідною умовою для інтеріоризації знань і поглядів, тобто перетворення їх на здобутки особистості, а відтак – на переконання [1, с. 634].

Утім, у загальному комплексі виділяють навички, що у процесі навчання набуваються лише у тренінговій формі. Це – комунікативні, рефлексивні та інші вміння. Під час тренінгу активізується процес навчання, швидко налагоджуються міжособистісні зв'язки. Саме тому доцільно у процесі підготовки працівників поліції впроваджувати генетично-психологічний комунікативно-рефлексійний тренінговий підхід.

Стан дослідження. Вдале (без перебільшення – класичне) визначення тренінгу сформулював І. Вачков: «Груповий психологічний тренінг є сукупністю активних методів практичної психології, які використовуються для формування навичок самопізнання й саморозвитку. При цьому тренінгові методи можуть використовуватися як у рамках клінічної психотерапії при лікуванні неврозів, алкоголізму і соматичних захворювань, так і в роботі з психічно здоровими людьми, які мають психологічні проблеми, щоб надати їм допомогу в саморозвитку» [1, с. 21]. Попри іншу важливу семантику цієї дефініції, вважаємо, з огляду на необхідність акцентування на оптимізації особистісної психогенези, слушно підкреслюється важливість самопізнання і саморозвитку осіб, що проходять навчання для вступу до Нової поліції.

Тому **мета** статті – довести потребу у впровадженні в систему підготовки працівників поліції генетично-психологічного комунікативно-рефлексійного тренінгового підходу.

Виклад основних положень. Основними перевагами тренінгу, на думку науковців, є вироблення цілісної системи таких умінь і навичок, як організація позитивної міжособистісної взаємодії у спільноті;

засвоєння нових знань про майбутню професію, розвиток умінь і навичок виконання різних видів педагогічної діяльності у стандартних і нестереотипних навчально-виховних ситуаціях; прищеплення умінь критично і творчо мислити за вирішення професійних завдань; аналіз і відбір педагогічних дій у навчально-виховних ситуаціях; формування особистісних суджень, оцінок майбутньої професії; а також навичок роботи у команді [3].

Основні блоки розробленого комунікативно-рефлексійного тренінгу ґрунтуються на генетично-психологічних концептуальних підходах (розвиток, саморозвиток, ампліфікація як самопідсилення тощо) та зорієнтовані на якісну інтенсифікацію позитивної взаємодії. Однак, попри те, вивчимо особливості впливу генетично-психологічного комунікативно-рефлексійного тренінгу на професійне становлення працівника поліції. Завдяки тренінгу він може оволодіти певними знаннями і навичками у налагодженні стосунків із населенням. Також тренінг допомагає формувати важливі психологічні якості, які для цього потрібні. Це дозволяє особі, що навчається, почуватися вільною, уникати або успішно урегульовувати конфлікти, а найголовніше – зберігати своє здоров'я, а також позитивно впливати на тих, хто навколо. Як відомо, взаємодія поліції з населенням – часто психоенергетично виснажлива процедура, яка навіть може призводити до психоемоційного вигорання, вимагає застосування учасниками надмірного психозахисту тощо.

Комунікативно-рефлексивні вміння полягають у здатності створювати позитивне комунікативне поле (проявляти легкість у спілкування, відкритість, контактність, толерантність; демонструвати високий рівень емпатії; здатність створювати позитивне емоційне тло незалежно від власного настрою, легко вводити учасників тренінгу в навчально-пізнавальну реальність); діагностувати ситуацію спілкування (визначати позитивні та негативні прояви інтеракції; уникати залежності від проблем, а протистояти їм; володіти технікою самовідновлення; застосовувати прийоми активізації рефлексії учасників і саморефлексії), пропонувати комунікативні стратегії (взаємодіяти з собою та іншими, застосовувати основні види комунікації, добирати та впроваджувати відповідні комунікативні стратегії у різних програваних ситуаціях на заняттях).

Л. Петровська застерігає: необхідно постійно пам'ятати, що в основі взаємодії – не просте володіння мовою й іншими кодами спілкування, а особистісні якості індивіда, що виявляється у єдності почуттів, думок і дій, які розгортаються в конкретному соціальному контексті. Комунікативна компетенція посідає особливе місце

у формуванні рівня самоповаги індивіда, адже результат будь-якої взаємодії з довкіллям кожна людина усвідомлено чи несвідомо розглядає, так чи інакше оцінюючи свою комунікативну компетентність. Міра успішності задуманих актів впливу і використання засобів справляння вражень на інших приймається нею за міру своїх комунікативних талантів. Таким чином, у комунікативній компетенції поєднуються ситуативна адаптація і вільне володіння вербальними і невербальними засобами соціальної поведінки, тому комунікативна компетентність повинна розглядатися як ідейно-моральна категорія, що регулює всю систему ставлення до природного і соціального світу, а також до себе як синтезу обох світів [4, с. 45].

Генетично-психологічний комунікативно-рефлексійний тренінг (далі – ГП КРТ) належить до комплексних методів соціально-психологічного навчання і впливу. Основна його мета – підвищення компетентності у сфері спілкування. Цим визначається соціальне призначення методу, безпосередньо пов'язаного з практичними завданнями розвитку суспільства, а також зі створенням сприятливих умов для розвитку особистості поліцейського, удосконалення роботи з населенням. Коли дбають про удосконалення роботи з поліцією, то соціально-психологічний тренінг може бути корисним як у навчанні, так і в підвищенні кваліфікації представників тих професій, об'єктом трудової діяльності яких є інша людина (в цьому випадку – робота Нової поліції).

Ключові засоби підвищення комунікативної компетентності потрібно шукати не у шліфуванні поведінкових умінь і не в ризикованих спробах особистісної перебудови, а в активному пізнанні індивідом природних міжособистісних ситуацій та себе як учасника цих діяльнісних ситуацій на шляху розвитку соціально-психологічної уяви, що дозволяє поглянути на світ очима інших людей. Адже педантичне дотримання правил спілкування – ще не гарантія його ефективності, бо ж не випадково іноземця розпізнають за надмірним демонструванням правильної вимови, а не за природним оволодінням культурою мовлення [4].

Хто перешкоджає працівнику внутрішніх справ бути комунікативно ефективним? Найперше він сам. Точніше, його надто велика увага до свого Я-образу, чим затінюється сприйняття міжособистісної ситуації. У цьому – витоки недостатнього вміння спостерігати, слухати, запитувати та розмовляти з урахуванням своїх висловлювань і невербальних проявів.

Завдання активного соціально-психологічного навчання полягає у тому, щоб, указавши майбутньому поліцейському на його соціальну

природу і знищивши суб'єктивне розуміння його міжособистісних ситуацій, зробити його незалежнішим від особистісного Я-образу і дати йому концептуальний інструментарій до проблеми Я-образу в ситуації. Слід на чутливо-практичному досвіді переконати його в тому, що успішність спілкування і будь-якої діяльності забезпечується міжособистісною взаємодією, а не індивідуальними зусиллями, тобто ґрунтується на розумінні людьми того, що навіть їх суб'єктивні досягнення завжди мають не індивідуально-психологічний, а соціально-психологічний характер [4].

Генетично-психологічний комунікативно-рефлексійний тренінг спрямований на оволодіння певними соціально-психологічними знаннями, розвитком комунікативних здібностей, рефлексивних навичок, здатності аналізувати ситуацію, поведінку, стан як членів групи, так і свій особистий, уміння адекватно сприймати себе і оточення. Водночас формуються і корегуються норми особистісної поведінки та міжособистісної взаємодії, а також розвивається здатність гнучко реагувати на ситуацію, швидко змінюватися в різних умовах і групах.

Основна діяльнісна семантика ГП КРТ зводилася до базальних положень генетичної психології – розвиток/саморозвиток через інтенсивну комунікативно-перцептивно-інтерактивну діяльність, яка, завдяки рефлексії як своєрідному «психічному дзеркалу» особистості, дозволяє побачити себе не лише власними, а й очима інших людей, а отже, за допомогою вироблення адекватних прийомів і технік спілкування осмислити своє актуальне Я та сприяти його подальшій успішній психогенезі.

Культивовані нами тренінгові підходи дозволили розширити площини і вектори самоосмислення особистості під час моделювання педагогічної взаємодії, що сприяло розвитку рефлексивних складових самосвідомості й оптимізувало навички успішного просоціального спілкування, зокрема поліпшилася здатність до поглибленого самопланування й самоаналізу; намітилася тенденція до продуктивнішого планування та осмислення індивідуального життєвого шляху, інтенсифікувалися перцептивно-інтерактивні вміння і навички тощо.

Одна з головних *цілей* пропонованого тренінгового підходу – розробка програми з розвитку самопізнання та саморозуміння, вдосконалення рефлексивних і комунікативних характеристик особистості, яка перебуває в режимі педагогічного спілкування та потребує розвитку когнітивної, сенсорної, емоційно-вольової та інших сфер.

До *основних принципів* побудови ГП КРТ віднесено:

1) екзистенційно-гуманітарну орієнтацію керівників тренінгу в роботі з людьми, тобто створення таких умов взаємодії між учасниками,

які сприяють максимальному розкриттю їх внутрішнього світу; важливою є увага до будь-яких поведінкових (свідомих і несвідомих) проявів особистості і ціннісне ставлення до неї;

2) облік культурно-практичного контексту в організації практики, що культивує виважену рефлексію та активну комунікацію, тобто використання безмежного матеріалу, нагромадженого культурою і практикою людства, зокрема *генетично-психологічної традиції – пізнання, осмислення, задоволення (реалізація) нужди двох (і більше) людей дає щось якісно нове, успішніше, досконаліше*;

3) організацію переживання учасниками рефлексивно-комунікативних практик як особистісної роботи; максимальне сприйняття і переосмислення отриманих знань, повна емоційна включеність, відкриті й оптимістичні тактики і стратегії спілкування;

4) використання широкого спектру комунікативних методів і технологій, які ґрунтуються на врахуванні особистісної рефлексії, самоаналізу, самоприйняття, саморегуляції тощо;

5) активні розвивальні орієнтації керівника тренінгу, зокрема активізація ним таких особистісно-перцептивних рис, як щирість, повага, прихильне ставлення, безпосередність, лабільність, конгруентність, емпатійність, позиціонування недооцінювання, толерантність тощо [4, с. 534].

ГП КРТ як своєрідний спосіб «перепрограмування» наявної в особистості моделі керування власною поведінкою й діяльністю є синтезом методичного комплексу, змістовими складовими якого є: тематична бесіда (діалог, полілог), лекція-семінар, групова дискусія, психокорекційні ігри, психодраматичні ігри та вправи, інтроспекція, релаксація, психогімнастика, аутотренінг, допоміжні методи арт-терапії тощо.

В умовах тренінгового відтворення типових і кризових ситуацій умовної (реальної) взаємодії з населенням ГП КРТ, який повинен тривати в атмосфері відповідальної та відвертої взаємодії, партнерських інтеракцій, використання комунікативно-перцептивних засобів, розвивальних вправ, ігор та інших дієвих форм самовираження, відбувається становлення та розвиток таких важливих рис особистості, як комунікативність, рефлексивність, креативність, емпатійність, самокритичність тощо. Важливо зазначити, що під час проведення ГП КРТ слід урахувувати діапазон використання й обмеження, ефективність, а також те, що досягається тільки в межах системної соціально-психологічної підготовки, що тренінг не є груповою психотерапією, не є самостійним [4, с. 123]. ГП КРТ містить чотири блоки: 1) партнерської взаємодії; 2) сензитивності; 3) креативності; 4) рефлексійності.

У тренінгу партнерської взаємодії наголошено на психогімнастичних вправах, які повинні створити такий рівень відкритості, відвертості, довіри, емоційної свободи, згуртованості, тобто сприяти генезі таких психостанів кожного учасника, які дозволили б успішно комунікувати, працювати, йти вперед. Вони – своєрідний місток для переходу до інших етапів тренінгу.

Тренінг сензитивності спрямований на створення відповідного емоційного тла за допомогою прийомів групової психотерапії, а також на розвиток психологічної чутливості учасників. Тренінг сензитивності – це синтез рольової гри і групової дискусії, він передбачає оптимізацію міжособистісного спілкування.

Тренінг креативності сприяє розвитку елементів, прийомів і навичок творчої комунікації з власним Я та з іншими учасниками Т-групи.

Тренінг рефлексійності спрямований на активізацію особистісних детермінант, формування позитивного самоствавлення, самопізнання, впевненості в собі, адекватного рівня особистісної рефлексії, розвиток індивідуальних характеристик і рис, що сприятимуть професійному та особистісному розвитку, зокрема оптимізують спілкування та взаємодію з населенням.

Результативність ГП КРТ більшою мірою залежить від дотримання в групі загальноприйнятих принципів, наполегливим модератором яких є керівник, тренер. Умілий керівник – той, хто вірить у здатність учасників групи самостійно впоратися зі складними тренінговими ситуаціями, які вони собі створюють [2].

Для досягнення позитивних особистісних змін, переформування відносин інколи потрібні потрясіння. Тому в навчально-тренувальній групі слід використовувати такі прийоми, як відкриття, обговорення поведінки учасників, елементи психодрами.

Актуальним є перенесення досвіду, набутого в групі, у реальне життя. К. Роджерс висунув гіпотезу про те, що, чим вищий статус і престиж людини у суспільстві, тим складніше їй вступати у відкриті психологічні відносини з іншими. Груповий досвід впливає на учасників так, що вони почуваються вільнішими у висловлюванні позитивних і негативних почуттів, починають установлювати з оточенням більш реальні стосунки замість того, щоб приховувати їх, поки вони не стануть вибуховими [3].

Враховуючи це, у системі генетично-психологічного медіально-рефлексійного тренінгу ми б надавали більшого значення *релаксационному навчанню* всіх учасників, оскільки воно дуже ефективне в оптимізації навчального процесу.

Якщо передбачається використання прийомів саморегуляції, що в її основі, то релаксопедія сприяє міцному засвоєнню фактологічних знань, стимулює інтерес до виконавської дисципліни, регулює психічний стан учасників тренінгу і сприятливе психоемоційне тло та добрий настрій у процесі навчання.

Важливо, що активізація неусвідомлюваної сфери психіки учасників Т-групи у взаємозв'язку з усвідомлюваними сферами під час релаксопедичних занять позначається на створенні сприятливого психологічного клімату та максимальній мобілізації психічної діяльності.

Застосування прийомів педагогічного навіювання в релаксопедії ефективно впливає на емоції та психічний стани, зумовлює ефективне засвоєння дидактичного матеріалу.

Пропонована на початковому етапі інформація сприймається усвідомлено, з елементами аналізу, а потім засвоєння матеріалу триває в стані релаксації за пониженої критичності свідомості. Надалі ці знання відтворюються під час інтенсивного спілкування, стимулюючи творче мислення учасників.

У професійному житті поліцейського спілкування не є уособленим процесом або самостійною формою активності, а входить в індивідуальну чи групову практичну діяльність, котра не може ні виникати, ні відбуватися без інтенсивного та різнобічного спілкування. Тому є велика потреба у проведенні комунікативно-рефлексійного тренінгу для вирішення проблемних комунікативних ситуацій. Це – адекватний засіб формування рефлексивного середовища, що забезпечує цілісне самовизначення суб'єкта в ситуаціях невизначеності й непередбачуваності.

Після завершення всіх циклів тренінгової програми в учасників ГП КРТ виробляється низка умінь, а саме: вступати у контакт; ставити запитання, вести розмову, стимулювати партнера до зміни його позиції, пропозицій, дослухатися і зрозуміти те, що мав на увазі партнер, сприймати те, що партнер не зміг висловити, натякнути партнерові, що його почули і зрозуміли, а отже – він потрібен і рецептований; здатність гальмувати емоційну напругу у бесіді чи суперечці і таким чином попереджувати психоемоційні та когнітивні конфлікти. До них можна додати ще багато інших просоціально-позитивних навичок, спроможних активізувати взаємодію.

Висновки. Отже, в результаті ГП КРТ корегується ставлення учасників до власного життєвого шляху, адже вони набувають навичок вольового рішучого вибору і прийняття рішень, мобілізації та самоорганізації, стають стійкішими до неприємностей, загроз, конфліктів;

оптимістично ставляться до реальностей у подоланні труднощів і перешкод. Тренінг культивує толерантність, гідність, взаємоповагу, оптимізм, допомагає здобути реальні навички активної перцептивно-комунікативної взаємодії, розкрити потенціали і перспективи власного розвитку як саморозвитку. Перспективою наших досліджень є безпосередній порівняльний аналіз результатів впровадження тренінгу у систему підготовки Нової поліції.

1. Вачков И. В. Введение в тренинговые технологии / И. В. Вачков // Психологическое сопровождение выбора профессии / под ред. Л. М. Митиной. – М.: Московский психолого-социальный институт, 1998. – С. 66–78.

2. Методика диагностики социально-психологической адаптации К. Роджерса, Р. Даймонда / Н. П. Фетискин, В. В. Козлов, Г. М. Мануйлов // Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. – М.: Изд-во Института психотерапии, 2002. – С. 193–197.

3. Основи практичної психології: підручник / В. Панок, Т. Титаренко, Н. Чепелева та ін. – К.: Либідь, 1999. – 536 с.

4. Петровская Л. А. Компетентность в общении: социально-психологический тренинг / Л. А. Петровская. – М.: Изд-во МГУ, 1989. – 216 с.

Ковальчук З. Я. Внедрение генетико-психологического коммуникативно-рефлексивного тренингового подхода в систему подготовки сотрудников полиции

Обосновано необходимость внедрения генетико-психологического коммуникативно-рефлексивного тренингового подхода в систему подготовки сотрудников полиции. Отмечено, что основными преимуществами тренинга является формирование целостной системы таких умений и навыков, как организации положительной межличностного взаимодействия в сообществе; усвоения новых знаний о будущей профессии, развитие умений и навыков выполнения различных видов педагогической деятельности в стандартных и нестандартно учебно-воспитательных ситуациях; привитие умений критического и творческого мышления при решении профессиональных задач; анализ и отбор педагогических действий в учебно-воспитательных ситуациях; формирование личностных суждений, оценок будущей профессии, а также навыков работы в команде.

Ключевые слова: генетическая психология, саморазвитие, генетически психологический коммуникативно-рефлексивных тренинг, взаимодействие, личностные черты.

Kovalchuk Z. Ya. Introduction of genetically-psychological training communicative and reflective approach in training police officers

The article substantiates the necessity of introducing genetically-psychological training communicative and reflective approach in training police

officers. Notes that the main advantage of the training is to develop an integrated system of skills such as organization of positive interpersonal interaction in the community; assimilation of new knowledge about future profession, developing skills and abilities performing various kinds of educational activities in standard and nestereotypnyh educational situations; imparting of skills to think critically and creatively in solving professional problems; analysis and selection of educational activities in educational situations; the personality judgments, estimates of future profession; and skills in the team.

The main blocks developed communicative and reflective training, based on genetic and psychological conceptual approaches (development, self-improvement, as samopidsylennya amplification, etc.) and focused on qualitative intensification of positive interaction.

GPTCR as a unique way to «reprogram» existing in the individual model control their own behavior and activity is the synthesis of a methodical complex semantic components are: thematic discussion (dialogue, polylogue), lecture-seminar, group discussion, psycho games psihodramatichesky games and exercises, introspection, relaxation, psyhohimnastyka, auditory training, support art therapy methods and so on.

In terms of training play typical and crisis situations nominal (actual) interaction with the population of GPTCR, which should run in an atmosphere of responsible and frank interaction partner interactions, using communicative and perceptual means development exercises, games and more efficient forms of expression, is becoming and development of important traits like communicative, reflexivity, creativity, empathy, self-criticism and so on.

In the professional life of police communication is not embodied in any process or activity independent form and included in individual or group practice, which can neither arise nor place without intensive and versatile communication.

Therefore there is a great need for communicative and reflective training to address the problem of communicative situations.

This – adequate means of forming reflective environment, providing integrated self subject in situations of uncertainty and unpredictability. Upon completion of all cycles of the training program the participants GPTCR produced a number of skills, namely to enter into contact; ask questions, to talk, to stimulate partner to change his position, offers, listen and understand what is meant by a partner, accept that the partner could not express hint to your partner that he heard and understood, so – it needed and formulated; ability to inhibit emotional tension in conversation or argument and thus prevent psycho-emotional and cognitive conflicts. They can add many other positive prosotsialno skills, able to intensify interaction.

Key words: genetic psychology, self-improvement, genetic and psychological communicative and reflective training, interaction and personality traits.

Стаття надійшла 5 листопада 2015 р.

ЧАСОВА ПЕРСПЕКТИВА ЯК ОДНЕ ІЗ ЦЕНТРАЛЬНИХ НОВОУТВОРЕНЬ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ

Проаналізовано підходи до визначення змісту поняття «часова перспектива». Виокремлено параметри часової перспективи, які більшою мірою відповідають предмету дослідження, віковим характеристикам досліджуваних осіб: емоційне тло, змістові, структурно-динамічні характеристики. Встановлено, що саме юнацький вік є важливим періодом у житті людини, упродовж якого формуються її ціннісні орієнтації, проекція пошуку головних напрямків самореалізації на інших вікових етапах. Виявлено, що часова перспектива може розглядатись як показник особистісної зрілості.

Ключові слова: часова перспектива, життєва перспектива, особистість, юнацький вік, особистісне самовизначення, професійне самовизначення, самореалізація, життєві плани, мотиваційні об'єкти.

Постановка проблеми. У психології проблема прогнозування особистістю свого майбутнього, а отже і ставлення до нього, активно вивчається як у теоретичному, так і в експериментальному аспектах. Інтерес дослідників до проблеми прогнозування суб'єктом власного майбутнього пов'язаний не лише з теоретичним значенням окресленої проблематики, але й з необхідністю вирішення низки значущих проблем особистісного та професійного самовизначення, яке, своєю чергою, неможливе без усвідомленого вибору особистістю подальшого життєвого шляху на основі адекватної оцінки власних здібностей та можливостей, а також її готовності зайняти певну соціальну позицію. Основою особистісного самовизначення є її власна активність, що спрямована на побудову часової перспективи, планування і постановку життєвих цілей, а також забезпечення ціннісно-смислової єдності.

Стан дослідження. У процесі вирішення означених проблем основні теоретичні та практичні зусилля науковців концентрувалися переважно на дослідженні механізмів становлення життєвих перспектив у їх взаємозв'язку із періодами життєвого шляху людини (Є. Головаха, О. Кронік, А. Сирцова). Найбільш вивченими слід вважати умови формування життєвих перспектив у юнацькому віці (І. Рябікіна, Л. Тодорів); досягнення юнацтвом особистісної зрілості та особливості професійного самовизначення молоді (Є. Головаха, І. Кон); мотиваційні аспекти часових уявлень особистості (А. А. Дьячук, Ж. Ньюттен, А. Єпіфанцева, І. Рябікіна).

Мета статті – визначити зміст поняття «часова перспектива» та дослідити особливості її становлення в юнацькому віці.

Виклад основних положень. Досі не вдалося, на жаль, позбутись термінологічної неоднозначності щодо визначення поняття «часова перспектива». А це призводить до значної плутанини не тільки у дефініціях, але й у формулюванні й окресленні дослідницьких проблем і завдань. У вітчизняній психології проблема життєвого шляху, співвідношення минулого, теперішнього і майбутнього у житті загалом та в окремі періоди особистісного становлення, а також тієї ролі, яку виконує уявлення про них у детермінації поведінки людини, була порушена С. Л. Рубінштейном [11, с. 249–255]. У розробленій ним концепції особистості як суб'єкта життєвого шляху останній розглядається з позиції сприйняття індивідом свого життя.

Досліджуючи особливості усвідомлення суб'єктом власного життєвого шляху, вчені запропонували низку термінів, які позначають згаданий процес. Основоположниками розвитку ідеї часової перспективи серед зарубіжних учених стали К. Левін, серед вітчизняних – А. С. Макаренко.

Термін «часова перспектива» введений у науковий обіг Л. Франком (1939), який визначив її як сукупність уявлень індивіда про своє психологічне минуле і майбутнє. Цей термін використовував також К. Левін. У просторово-часовій моделі К. Левіна свідомість і поведінка вивчаються у їх взаємозв'язку з тривалою перспективою і різними характеристиками індивідуального життєвого простору. На думку вченого, часова перспектива – це «існуюча в теперішній момент цілісність бачення індивідом свого психологічного майбутнього і свого психологічного минулого» [10, с. 359].

Згідно з теоретичними постулатами Л. Франка, для формування «часової перспективи» важливе значення має прийняття індивідом тих чи інших цінностей. На його думку, індивід може мати кілька часових перспектив, кожна із яких співвідноситься з різними вимірами його життя. К. Левін порушив питання про існування одиниць психологічного часу різного масштабу, які зумовлені масштабами життєвих ситуацій і визначають межі «психологічного поля в даний момент» [8, с. 139]. Згідно з позицією К. Левіна, це поле охоплює не лише актуальний стан індивіда, але і його уявлення про своє минуле і майбутнє – бажання, страхи, мрії, плани і надії.

Психолого-педагогічний підхід (А. С. Макаренко, А. Л. Носаль, Н. Н. Толстих) до дослідження життєвого шляху особистості полягає у формуванні у юнацтва перспективних ліній як здатності до безперервного і поступового висунення більш важливих і цінних перспектив,

які вдосконалювали б людину і колектив. У межах педагогічної системи А. С. Макаренка одним із найважливіших підходів у теорії і практиці виховання і розвитку особистості є його метод роботи з організацією ставлення підлітка до свого минулого, теперішнього і майбутнього [9]. Перспектива розглядалась у часовому і соціальному просторах особистості. В першому випадку вчений поділяв її на близьку, середню і далеку.

Часова перспектива особистості є специфічним хронотопічним утворенням, яке з позиції культурно-історичного підходу можна розглядати як вищу психічну функцію, натуральною основою якої є здатність живого організму, що наділений психікою, враховувати у своїй поведінці просторово-часові характеристики свого земного існування. На кожному етапі еволюційного розвитку психіки збільшується потужність цієї здатності, формуються більш досконалі механізми її реалізації. Рівень розвитку психіки людини як найголовніший базис такого механізму забезпечується засвоєнням індивідом хронотопа культури як системи зафіксованих у знаках, знаряддях діяльності уявлень про час і простір, причому не лише на фізичному, але і на ціннісно-смысловому рівні.

Термін «часова перспектива» у деяких дослідженнях використовується у вузькому значенні, із акцентом на майбутньому суб'єкта [2]. Зокрема, О. Н. Арестова визначає часову перспективу як важливий конструкт, який відображає часовий аспект життя і має багатомірну структуру [2].

Зміст такого терміна полягає у ментальній проекції мотиваційної сфери; у часовій перспективі містяться домагання, бажання, надії, які мають певну значущість і послідовність їх співвіднесення у часовому просторі.

Згідно з когнітивно-мотиваційною теорією часової перспективи (Ж. Ньюттен, М. де Волдер, В. Ленс), поведінка людини визначається не лише впливом подій теперішнього. Важливий вплив на неї здійснюють також події минулого і майбутнього, які когнітивно представлені у свідомості суб'єкта.

На думку Ж. Ньюттена, зміст поняття «часова перспектива» означає «не певний наперед існуючий «порожній простір» як абстрактне поняття часу; про неї не можна говорити незалежно від її змісту, оскільки саме локалізовані у часі об'єкти утворюють темпоральні зони, визначають їх насиченість і протяжність [10, с. 369]. Зміст є одним із найважливіших параметрів часової перспективи. Часова перспектива побудована з об'єктів і подій, які існують на репрезентаційному (когнітивному) рівні поведінкового функціонування.

Треба зауважити, що події, які входять у часову перспективу, на думку вченого, співвідносяться з часом, коли вони відбуваються. Отож, ці події входять у ментальну репрезентацію разом із характерною для них просторово-часовою локалізацією. Тому існують маркери, які вказують на час, коли ці події відбуваються. Такі маркери, на думку Ж. Ньюттена, можна назвати темпоральними [10, с. 362]. Темпоральні маркери для подій минулого і теперішнього пов'язані із моментами реального здійснення подій та можуть бути локалізовані в більш чи менш визначеній частині часової перспективи. Звичайні когнітивні поняття не мають просторово-часової локалізації. Зважаючи на це, Ж. Ньюттен розглядає поняття «часова перспектива» як конфігурацію темпорально локалізованих об'єктів, які віртуально заповнюють свідомість у певній ситуації [10, с. 367].

Водночас, як зауважує Ж. Ньюттен [10, с. 359], у другій половині XX століття проведено дуже багато як кількісних, так і порівняльних досліджень особливостей часової перспективи, що призвело до виникнення термінологічної плутанини. Зокрема, у дослідженнях деяких учених широко використовується близький (за значенням і за позначуваням утворенням) до поняття «часова перспектива» термін «життєва перспектива».

На думку Є. І. Головахи, «життєву перспективу слід розглядати як цілісну картину майбутнього в складному та суперечливому взаємозв'язку програмованих та очікуваних подій, з якими людина пов'язує соціальну цінність та індивідуальний смисл свого життя». Ключовим моментом у дослідженні життєвої перспективи людини, як зауважує дослідник, повинні стати ті конкретні цілі й плани, за допомогою яких вона має намір утілити свої життєві цінності [5, с. 23]. На думку вченого, тлумачення життєвої перспективи є більш інтегративним, ніж поняття «часової перспективи», і характеризує основні змістові і структурні моменти, які пов'язані з уявленням людини про своє майбутнє.

Як зазначають Т. М. Титаренко і В. Г. Панок, людина бачить свої життєві перспективи як загальну спрямованість імовірних найважливіших подій. На думку вчених, життєва перспектива – це потенційна можливість розвитку особистості, неминучість певних змін у майбутньому житті. Тобто особистість може активно впливати на обставини свого життя, здійснювати вчинки, які здатні змінити її життєві перспективи [15, с. 180].

Варто зазначити, що проаналізовані нами змістові особливості поняття «часова перспектива» та дотичні до нього терміни чимало зарубіжних і вітчизняних учених розглядають як «образ», «систему

уявлень». Такі образи прийнято визначати як наочні образи предметів, сцен і подій, які виникають на основі пригадування або продуктивної уяви [13, с. 319]. Уявний образ завжди чуттєвий за формою, але за змістом він може бути як чуттєвим, так і раціональним (образ атому, образ світу). У чуттєвому образі може бути відображено будь-який абстрактний зміст. У такому випадку матеріалом для образу є не лише просторово-часові уявлення, але і внутрішнє мовлення (у вигляді назви абстрактного поняття або його опису з допомогою ключових слів). Саме тому, підсумовуючи, вважаємо за доцільне визначити поняття «часова перспектива» як систему уявлень особистості про сукупність і конфігурацію темпорально локалізованих найімовірніших подій свого майбутнього.

У значній кількості досліджень виріняється сукупність параметрів, вимірювання яких дозволяє оцінити майбутню перспективу як сприятливий чи несприятливий фактор розвитку особистості і її життєвого шляху. Як основні параметри перспективи розглядаються її тривалість, реалістичність, диференційованість, оптимістичність та узгодженість.

На думку І. В. Рябікіної [12, с. 31], спираючись на когнітивно-мотиваційну теорію часової перспективи Ж. Ньюттена, можна виокремити такі категорії її змістового аналізу: мотиваційні об'єкти, які відображають окремі аспекти особистості суб'єкта; дії і прагнення суб'єкта, спрямовані на саморозвиток, самореалізацію в навчальній діяльності і у професії; прагнення до активності загалом, у навчальній і професійній діяльності; мотиваційні об'єкти, які містять соціальні контакти; активність, яка пов'язана із отриманням інформації, пізнанням, дослідженням тощо; мотиваційні цілі або цінності, які мають релігійну, екзистенційну або трансцендентну природу; мотиви, які пов'язані із бажанням володіти чимось, мати, здобувати; активність, яка пов'язана із відпочинком, грою, дозвіллям. В емпіричних дослідженнях особливостей часової перспективи різними дослідниками вивчалися такі її параметри, як осмисленість, чіткість, визначеність, інтернальність, безпечність тощо.

З уваги на наявність значущої залежності показників параметрів і подієвого змісту часової перспективи особистості від рівня психічного і соціального розвитку останньої, визначення факторів, що впливають на формування часової перспективи, на нашу думку, повинно ґрунтуватися на аналізі вікових особливостей її становлення. На думку багатьох учених, важливим періодом у житті людини, впродовж якого формуються її ціннісні орієнтації, проекція пошуку головних напрямків самореалізації на інших вікових етапах, є юнацький вік. У цей

період зростає вміння молодшої людини розрізняти бажане і можливе, формується здатність працювати заради досягнення майбутніх перспективних цілей, не очікуючи негайної винагороди, що є ознакою становлення морально-психологічної зрілості людини. Найяскравіше суперечності та труднощі соціальної ситуації розвитку юнаків проявляються у становленні їх життєвої перспективи.

Аналіз результатів досліджень вітчизняних і зарубіжних учених дає змогу констатувати, що найважливішим для самовизначення особистості, розвитку її життєвої перспективи, теоретизування та розвитку рефлексії є юнацький період її розвитку. Власне, завдяки двом останнім характеристикам у суб'єкта виникає здатність планувати свій життєвий шлях.

Найбільш відомі схеми вікової періодизації, запропоновані Ж. Піаже, З. Фройдом, Д. Б. Ельконіном, А. В. Петровським [7], характеризують розвиток людини в середньому до 18–19 років. Вказуючи на дискусійність і неоднозначність трактування у психології вікових меж юності, І. С. Кон пояснює багатоманітність теорій юності і схем вікової періодизації об'єктивним фактором багатомірності людського розвитку, що охоплює і онтогенез, і соціалізацію, і творчий життєвий пошук. Ученим наведені «усереднені» межі періоду юності. На його думку, цей етап охоплює вік від 11–12 до 23–25 років і поділяється на: підлітковий вік (від 11–12 до 14–15 років), ранню юність (від 14–15 до 18 років) та пізню юність чи початок дорослості (від 18 до 23–25 років) [6, с. 66–67]. Ця поетапна градація вимагає детального аналізу процесів зародження і формування життєвої перспективи особистості впродовж усіх названих етапів.

На переході від підліткового до юнацького віку специфічним є спрямування суб'єкта у майбутнє. Як зазначає Л. І. Божович, проблеми вибору професії, подальшого життєвого шляху, самовизначення перетворюються у «афективний центр» життєвої ситуації, навколо якого розпочинає групуватись уся діяльність та інтереси старшого школяра [3]. Схожим чином, як указують Т. J. Cottle, S. L. Klineberg, за переходу від дитинства до зрілості, послідовно зростає питома вага історичного минулого і майбутнього у свідомості індивіда. Результати його досліджень свідчать, що 20-річні респонденти вказують втричі більший діапазон подій свого майбутнього порівняно з минулим, тоді як у більш зрілому віці це співвідношення врівноважується [17, с. 104–105].

На думку Д. І. Фельдштейна, саме в юнацькому віці створюються психологічні передумови для самовизначення та самореалізації особистості; основне психологічне новоутворення цього віку – вміння

будувати власні життєві плани, відшукувати засоби їх реалізації, виробляти політичні, естетичні, моральні ідеали [16]. Юність – це передусім пошук власної ідентичності, який полягає у послідовності соціальних та індивідуально-особистісних виборів, ідентифікацій та самовизначень. Життєве самовизначення є важливим новоутворенням юнацького віку. Воно виникає наприкінці навчання в школі, коли людина постає перед необхідністю вибору напрямку свого майбутнього життєвого шляху.

Активні пошуки свого місця в житті, плани на майбутнє на основі визначення покликання – все це створює особливу соціальну ситуацію формування особистості у цей віковий період. Для особистості особливої актуальності набувають фундаментальні завдання соціального та особистісного самовизначення.

Як зауважує К. О. Абульханова-Славська, «життєвий шлях підлягає періодизації не лише віковій (дитинство, юність, зрілість, старість), але й особистісній, яка, починаючи з юнацького віку, вже перестає збігатися з віковою» [1, с. 42], відтак домінантним у життєтворчості особистості стає «визначення, вибір і реалізація цінностей – духовних, культурних, моральних» [1, с. 69]. Тому, на наш погляд, з'ясування вікового підґрунтя формування часової трансперспективи особистості має відбуватися з урахуванням цілісної життєвої ситуації, в якій перебуває індивід.

Основою для планування майбутнього життя є сукупність якісних перетворень, які відбуваються упродовж юнацького віку. До них слід віднести зміни у самоцінності, саморегуляції, самоконтролі особистості, що зумовлює формування соціальної позиції і способу життя загалом. Розвиток цих компонентів самосвідомості у ранньому юнацькому віці сягає нового якісного рівня, у результаті чого формується нове, цілісне уявлення про себе, стійке ставлення до себе, яке відображає рівень психологічної зрілості особистості.

На думку Ж. Піаже, юнацький вік характеризується ускладненням розумових операцій (перехід до формальних операцій), що зумовлює схильність до теоретизування та рефлексії, які, своєю чергою, дають змогу досягнути життєвий шлях загалом, створити концепцію власного життя [7, с. 149].

Зміщення на перший план мотивів, які пов'язані із життєвими планами і намірами на майбутнє, відбувається у результаті розвитку здатності до прогнозування, яка визначає зміну ставлення до майбутнього, до розширення часової перспективи. Ця здатність виявляється, по-перше, у адекватній самооцінці (яка розглядається як правильний прогноз оцінки себе іншими); по-друге, у здатності до відображення

внутрішнього світу інших, умінні зрозуміти, що думають інші (що розглядається як правильний прогноз дій і вчинків інших людей, відповідні емоційні очікування, правильна корекція своєї поведінки); по-третє, в рівні домагань (які розглядаються, з одного боку, як прогнозування можливостей і рівня досягнення цілі, а з іншого – як особливий стан індивіда, який виражається у його готовності досягти цілі певного рівня).

Як зазначають Т. М. Титаренко й В. Г. Панок, саме у юнацькому віці людина вперше вчиться оволодівати перспективами свого життя [15, с. 185]. В цьому віці відбувається пошук принципових основ несуперечливої поведінки, коли виробляється «філософія життя» як прагнення до досягнення абсолютних цінностей, не завжди сумісних із цінностями реального світу.

«Образи майбутнього в юності, – на думку І. С. Кона [цит. за 5, с. 25], – орієнтовані перш за все на результат, а не на засоби його досягнення, тобто не підкріплюються в потрібній мірі конкретними життєвими планами». Старшокласнику надто складно правильно співвідносити глибину (охоплення тривалих відрізків часу) і ширину (включення свого особистого майбутнього в коло соціальних змін, сфер діяльності) власної часової перспективи, що є необхідною психологічною передумовою побудови особистістю цілісної життєвої перспективи.

Мрії, прагнення, пошуки юнацтвом свого ідеалу – все це сприяє поступовому формуванню у них більш реальних життєвих планів, що «заземлюються» на виборі професії.

Водночас психологічну готовність до становлення життєвих перспектив у ранній юності значною мірою визначають також особливості когнітивного розвитку самосвідомості. Зростання когнітивних компонентів у самосвідомості молоді людини зумовлює розвиток рефлексивних складових самосвідомості.

Як засвідчують дослідження Є. І. Головахи, життєві плани старшокласників за змістом, реалістичністю, зрілістю є різними. Головною суперечністю формування життєвої перспективи старшокласників є недостатня особистісна самостійність і готовність до самовіддачі заради майбутньої реалізації своїх життєвих цілей [5, с. 123].

В юнацькому віці формується така важлива характеристика особистості, як індивідуальний спосіб організації часу життя, – спосіб практично вольового впливу на об'єктивні умови та обставини власного життя і діяльності.

І лише за усвідомлення людиною складності й суперечливості життєвих процесів і явищ, наявності у неї відчуття часу, творчої

активності, тривалої часової перспективи можна вважати, що вона дійсно організовує свій час, а не час організовує її.

Важливою особливістю юнацтва, окрім зміни ставлення до сьогодення і майбутнього, є реальне усвідомлення конечності буття. Усвідомлення конечності буття відбувається ще у дошкільному віці. Підліток це переживає гостро. Але для підлітків це відбувається у їхній уяві, так, ніби це не стосується їх, тому часто вони експериментують із різними ризиками. Відчуття реальної обмеженості життя, тобто можливості власної смерті, виникає саме в юнацькому віці.

За даними досліджень, домінуючими цілями-цінностями юнацтва є освіта, сім'я, робота, гроші, одруження, незалежність, діти, кохання, професія, самовдосконалення. Для хлопців пріоритетними є соціальна та особистісна сфери, а для дівчат – соціальна, особистісна і сімейна. Проте, як зазначає М. Р. Гінзбург, в юнацькому віці визначені життєві цілі є вельми динамічними, що зумовлюється початком нового особистісно активного життєвого циклу. Суб'єкт, на думку вченого, постає перед необхідністю нового особистісного самовизначення, яке триває у студентські роки [4].

Як зазначає А. Сирцова [14], для юнацького віку характерною є орієнтація на гедоністичне сьогодення, тобто орієнтація на отримання задоволення «тут-і-тепер», імпульсивність, відсутність занепокоєння наслідками своїх дій і вчинків. До кінця періоду ранньої дорослості провідна роль гедоністичного теперішнього змінюється високим рівнем представленості у свідомості думок про своє майбутнє, про майбутній вибір професії тощо.

Формуються навички організації свого часу і постановки цілей, а також зростає значущість досягнення цілей.

Висновки. Досліджуючи проблеми прогнозування суб'єктом свого майбутнього, вчені не досягли однотайності у визначенні змісту поняття «часова перспектива». Наявні підходи до вивчення часової перспективи є взаємодоповнювальними. Значна кількість виділених параметрів часової перспективи дає нам змогу виокремити ті із них, які більшою мірою відповідають предмету дослідження, віковим характеристикам досліджуваних осіб: емоційне тло, змістові, структурно-динамічні характеристики.

Огляд досліджень, спрямованих на вивчення особливостей часової перспективи в юнацькому віці, дозволяє розглядати її як одне із центральних новоутворень окресленого віку. Саме юнацький вік є важливим періодом у житті людини, упродовж якого формуються її ціннісні орієнтації, проекція пошуку головних напрямів самореалізації на інших вікових етапах.

В юнацькому віці створюються психологічні передумови для самовизначення та самореалізації особистості.

Для осіб юнацького віку характерними є компенсаторно-ілюзорний, дискретний (переважає у старшокласників) і реалістично-конструктивний, цілісний (переважає у студентів) типи життєвих перспектив.

Зважаючи на те, що життєві плани суб'єкта здійснюють важливу регулятивну функцію, часова перспектива може розглядатись як показник особистісної зрілості. Мотиваційний характер впливу часової перспективи на поведінку індивіда пов'язаний із тим, що його вчинки у теперішньому пов'язані із його уявленнями і очікуваннями щодо власного майбутнього, майбутньої самореалізації на інших вікових етапах.

-
1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / К. А. Абульханова-Славская. – М.: Мысль, 1991. – 301 с.
 2. Арестова О. Н. Операциональные аспекты временной перспективы личности / О. Н. Арестова // Вопросы психологии. – 2000. – № 4. – С. 61–73.
 3. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте / Л. И. Божович. – М.: Просвещение, 1968. – 464 с.
 4. Гинзбург М. Р. Личностное самоопределение как психологическая проблема / М. Р. Гинзбург // Вопросы психологии. – 1988. – № 2. – С. 19–26.
 5. Головаха Е. И. Жизненная перспектива и профессиональное самоопределение молодежи: монография / Е. И. Головаха. – К.: Наукова думка, 1988. – 144 с.
 6. Кон И. С. Психология ранней юности: кн. для учителя / И. С. Кон. – М.: Просвещение, 1989. – 255 с.
 7. Крайніков Е. В. Психологія розвитку: словник-довідник / Е. В. Крайніков. – К.: Арістей, 2004. – 260 с.
 8. Кулагина И. Ю. Возрастная психология: развитие ребенка от рождения до 17 лет: учеб. Пос. / И. Ю. Кулагина. – М.: Изд-во УРАО 1998. – 176 с.
 9. Макаренко А. С. О воспитании / А. С. Макаренко. – М.: Политиздат, 1990. – 415 с.
 10. Нюттен Ж. Мотивация, действие и перспектива будущего / Ж. Нюттен. – М.: Смысл, 2004. – 608 с.
 11. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – СПб.: Питер, 2000. – 720 с.
 12. Рябкина И. В. Структурная организация временной перспективы старшеклассников с разным уровнем учебной успешности: дис. канд. психол. наук: 19.00.07 «Педагогическая психология» / И. В. Рябкина. – СПб., 2007. – 206 с.
 13. Словарь практического психолога / сост. С. Ю. Головин. – Мн.: Харвест; М.: АСТ, 2001. – 800 с.

14. Сырцова А. Возрастная динамика временной перспективы личности: автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. психол. наук: спец. 19.00.13 «Психология развития, акмеология» / А. Сырцова. – М., 2008. – 317 с.

15. Титаренко Т. Прогнозування і планування життєвого шляху / Т. Титаренко, В. Панок // Основи практичної психології: підручник. – К.: Либідь, 2003. – С. 177–190.

16. Фельдштейн Д. И. Психология развития личности в онтогенезе / Д. И. Фельдштейн. – М.: Педагогика, 1989. – 208 с.

17. Cottle T. J. The present of things future / T. J. Cottle, S. L. Klineberg. – New York: The Free Press, 1974. – 290 p.

Кузьо Л. И. Временная перспектива как одно из центральных новообразований юношеского возраста

Проанализированы подходы к определению содержания понятия «временная перспектива».

Выделены параметры временной перспективы, которые являются более актуальными для предмета исследования, возрастных характеристик исследуемых людей: эмоциональный фон, содержание, структурно динамические характеристики.

Установлено, что юношеский возраст является важным периодом в жизни человека, в течении которого формируется его ориентации, проекция поиска основных направлений самореализации в других возрастных группах. Установлено, что временная перспектива может рассматриваться как показатель личностной зрелости.

Ключевые слова: *временная перспектива, жизненная перспектива, личность, юношеский возраст, личностное самоопределение, профессиональное самоопределение, самореализация, жизненные планы, мотивационные объекты.*

Kuzo L. I. The time perspective as one of the central tumors youth

The article deals with the analyses of the existing approaches to the definition of the content of «time perspective» concept. In psychology the problem of personal predictions of his own future and his attitude to it, is actively studied both theoretically and experimentally.

The interest of researchers to the problem of the subject's personal predictions of his own future is associated not only with the theoretical value of the problem, but also with the necessity to resolve a number of significant problems of personal and professional self-determination, which, in turn, is impossible without the conscious choice of the individual of his further life based on an adequate assessment of his own abilities and capabilities, as well as his readiness to take a certain social position.

The parameters of temporal perspective that are more relevant to the subject of study, to the age characteristics of the researched people (emotional background, content, structural-dynamic characteristics) are researched. The overview of research aimed at studying the features of time perspective during adolescence

allows to treat it as one of the central notions of this age . It is determined that adolescence is an important period of human life, when the valuable orientations, the projection of the search of the self-realization main directions during other age periods are formed.

It is proved that time perspective could be considered as an indicator of personal maturity. Motivational nature of the time perspective influence on the behavior of the individual is associated with the fact that his actions in the present are related to his views and expectations regarding his own future, future self-realization in other age periods.

Key words: time perspective, life perspective, personality, adolescence, personal self-determination, professional self-determination, self-realization, life plans, motivational items.

Стаття надійшла 5 листопада 2015 р.

УДК 159.94(07)

**Л. Б. Наугольник,
Н. В. Бурбан**

ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНИХ ПЕРЕЖИВАНЬ У ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Здійснено огляд наукової літератури з питань впливу емоційних переживань, стресу та стресостійкості на виникнення проблем із фізичними захворюваннями людини. Проаналізовано психологічні особливості емоційних переживань у життєдіяльності студентської молоді та індивідуальні особливості їх поведінкової активності в стресових умовах. Окреслено шляхи впливу на особистість представників студентської молоді з метою зміцнення їх особистісного та фізичного здоров'я, підвищення стресостійкості.

Ключові слова: поведінкова активність, психологічні особливості, стрес, стресостійкість, тривожність, дратівливість, ідентичність, відчуття щастя.

Постановка проблеми. Оскільки студентська молодь – це суспільно диференційована соціально-демографічна спільнота, якій притаманні специфічні фізіологічні, психологічні, пізнавальні, культурно-освітні та інші властивості, яка була рушійною силою виникнення Євромайдану, то доцільно розглядати емпіричне дослідження емоційних переживань саме цією категорією. Студентська молодь є специфічною спільнотою, а її суттєві характеристики і риси, на відміну від представників старших поколінь і вікових груп, перебувають у стані формування і становлення.

Емоційні переживання та поведінкова активність великою мірою залежать від когнітивних процесів, способу мислення та оцінки ситуації, знання власних ресурсів, ступеня вираження вмінь і навичок управління стресом. І в цьому закладено розуміння того, чому умови виникнення і характер поведінки в стресових умовах в однієї людини відрізняється від поведінки іншої людини в аналогічних умовах. Отже, постає проблема з'ясування особливостей емоційних переживань студентської молоді в стресових умовах.

Стан дослідження. Аналізуючи відповідні джерела, можна зауважити, що науковий світ дедалі більше цікавлять особливості прояву емоційних і стресових переживань на психологічному рівні: аналізуються характерні перебудови в мотиваційній структурі діяльності, роль емоційних чинників регулювання поведінки, стійкість різних когнітивних функцій, що забезпечують ефективність переробки інформації, індивідуальні прийоми компенсації і подолання труднощів, особливості прояву поведінкової активності в стресових умовах. У вітчизняній психології актуальна проблема поведінки особистості в стресі вивчалася в основному в контексті подолання екстремальних ситуацій. Виняток становлять концепція пошукової активності В. Роттенберга (1974) та нечисленні роботи, присвячені вивченню особистості та життєвого шляху (Анциферова, 1995; Лібіна, 1995).

У зарубіжній психології вивчення поведінки у складних ситуаціях триває в декількох напрямках. М. Фрідман і Р. Розенман (M. Friedman, R. Rosenman, 1975) детально описують особливості поведінки в стресових умовах і психосоматичні наслідки, до яких така поведінка призводить. Р. Лазарус і С. Фолкмен підкреслюють роль когнітивних конструктів, що обумовлюють способи реагування на життєві труднощі. Коста і МакКрі акцентують на впливі особистісних змінних, що детермінують перевагу індивідом тих чи інших стратегій поведінки в складних обставинах. Лер і Томе приділяють велику увагу аналізу найбільш складних ситуацій, справедливо припускаючи значний вплив контексту на вибір стилю реагування. Інтерпретація феноменів захисту та співволодіння пов'язана також із вивченням природи індивідуальної поведінки в контексті проблеми стресу.

Питання емоційних переживань досліджувало багато вчених-психологів, фізіологів, фахівців із психології праці, інженерної психології та менеджменту (Л. М. Аболін, В. А. Бодров, О. М. Валуйко, Н. Є. Водоп'янова, Р. М. Грановська, Д. О. В. Гошкодеря, Л. Джуелл, Л. А. Китаєв-Смик, Т. Кокс, І. Д. Ладанов, Р. Лазарус, Л. Є. Паніна, Р. А. Тигранян, О. Я. Чебикін, Ю. В. Щербатих та ін.). Значна кількість досліджень присвячена вивченню особливостей різноманітних

стресових станів (Е. І. Бистрицька, В. А. Бодров, Дж. Віткін, Л. А. Китаєв-Смик, О. С. Копіна, Н. В. Самоукіна, В. А. Татенко, О. Я. Чебикін, О. М. Черепанова, М. Борневасер, Д. Грінберг, Г. Купер, Л. Леві).

Незважаючи на значні дослідження у сфері індивідуальних відмінностей, в Україні комплексно не вивчено ні феномен стресу, ні емоційних переживань у будь-якої категорії осіб. Взаємозв'язки психологічних особливостей та поведінкової активності з індивідуальними відмінностями в реагуванні на стрес не встановлювались. Подальші розробки у цій сфері дадуть змогу знайти шляхи підвищення стресостійкості через індивідуальні особливості емоційних переживань.

Метою статті є теоретичне й емпіричне дослідження індивідуальних емоційних переживань стресового характеру особистості студента.

Виклад основних положень. Неоднозначність розуміння природи стресу, як відомо, призвела до розбіжностей у поглядах на його сутність, трактування феномена стресу. Феномен стресу став об'єктом дослідження багатьох учених. Зміст поняття стресу набув значних змін із моменту виникнення, що пов'язано з розширенням сфери його застосування та більш детальним вивченням різних аспектів проблеми.

Г. Сельє більше уваги приділяв фізіологічним проявам організму людини. Згідно з його вченням, стрес – це неспецифічна реакція організму на підвищену вимогу до нього [9]. Р. Лазарус, вивчаючи стрес із позиції фізіологічного, психологічного і поведінкового рівнів, зробив висновок, що фізіологічний стрес – це безпосередня реакція організму, яка супроводжується «вираженими фізіологічними зрушеннями, на дію різних зовнішніх і внутрішніх стимулів фізико-хімічної природи» [5]. Тобто за фізіологічного стресу реакції високостереотипні, за психологічного ж – індивідуальні і не завжди можуть бути передбачені. Так, на фактори стресу одна людина реагує гнівом, а інша – страхом. Значення індивідуальних відмінностей в реагуванні зменшуються за надзвичайних, екстремальних умов, природних або антропогенних катастроф, війн, проявів насилля, але навіть у цих випадках гострий стрес виникає не у всіх, що пережили цю травматичну подію.

Згідно з позицією В. Бодрова, в процесі діяльності мотиви «наповнюються» емоційно, поєднуються з інтенсивними емоційними переживаннями, які виконують особливу роль у виникненні й протіканні стану психічної напруженості, пов'язаного з екстремальною ситуацією [1].

Стрессова реакція опосередкована оцінкою загрози, яка є передбаченням людиною можливості небезпечних наслідків ситуації, що впливає на неї. Процес оцінки містить сприйняття, пам'ять, мислення,

волю, елементи минулого досвіду суб'єкта, його навчання і виховання та інше. Стрес пов'язаний з пізнанням, емоціями і дією [2; 5].

Форма відповіді на стресогенну дію виражається індивідом відповідно до того, як він продовжує взаємодіяти із ситуацією через процеси ідентифікації та оцінки сигналів, формування стратегії поведінки тощо. Особистісна реакція в цьому процесі є визначальною. За менш інтенсивної і повільної дії екзогенних чинників роль особистісної реакції виявляється виразніше. Тимчасова послідовність різних фізіологічних і біологічних реакцій більшою мірою обумовлена індивідуальними особливостями суб'єкта.

Оцінка стимулу, дії, ситуації, психологічна оцінка негативного сигналу за неможливості позбавлення від нього або невідповідності механізмів «уникнення стереотипного захисту» є визначальним чинником для класифікації подальшої комплексної реакції організму як емоційно-стресової [1].

Як відомо, не сама собою дія як така є причиною подальшої реакції організму, а ставлення до цієї дії, її оцінка, причому негативна, заснована на неприйнятті стимулу з біологічної, психологічної, соціальної та інших точок зору індивіда. Якщо особа не визнає стимул шкідливим, яким він є об'єктивно, то цей стимул не є стресором [1, с. 151]. Отже, не зовнішні, а внутрішні індивідуальні психологічні умови і процеси є визначальними для характеру реагування організму.

Відзначимо, що особистісні когнітивні оцінки зовнішніх подій визначають ступінь їх стресового значення для конкретного суб'єкта. Відмінності в сприйнятті ситуації як стресової можуть бути пов'язані зі змінами у фізіологічному стані або психічному статусі суб'єкта. У розвитку психологічного стресу провідне значення мають негативні емоційні стани та перенапруження, обумовлені негативними емоціями чи конфліктними ситуаціями [1; 3].

Найчастіше людина реагує на стресові ситуації неусвідомлено, несвідомими уявленнями про себе, про те, якою вона «повинна» бути, а також якими є і «мають бути» навколишні люди і світ. Ці стереотипи поведінки формують загальну життєву позицію людини. Частішає поява нових доказів того, що деякі життєві позиції можуть бути пов'язані з певними хворобами.

Наприклад, М. Фрідман і Р. Розенман описують певний тип поведінки (життєву позицію), яка, на думку авторів, сприяє виникненню захворювань серця. Радянський вчений-медик Р. А. Лурія стверджував, що немає тільки психічних і тільки соматичних захворювань, а є лише живий процес у живому організмі; життєвість його і полягає саме в тому, що він об'єднує і психічний, і соматичний боки хвороби [6].

Крім того, існує давня думка (майже два тисячоліття тому, в II столітті нашої ери, римський лікар Гален звернув увагу на те, що життєрадісні жінки рідше хворіють на рак, ніж ті, що часто перебувають у пригніченому стані), підтверджена великою кількістю сучасних досліджень, що онкохворі характеризуються тяж подібними рисами. 1701 року англійський лікар Гендрон у трактаті, присвяченому природі і причинам раку, вказував на його взаємозв'язок із «життєвими трагедіями, що викликають сильні неприємності і горе». 1783 р. Барроуз говорив про причини цієї хвороби словами, що дуже нагадують опис хронічного стресу. У класичній роботі Нанна «Рак грудей» стверджується, що емоційні фактори впливають на ріст пухлини [6].

Дослідження Уолтера Хайла Уолса, Клода Бернара, Г. Сноу, Лоуренса Лешена підтвердили роль негативних емоцій у розвитку раку. Л. Лешен наголошував, що в онкологічних хворих до захворювання виникали почуття безнадії та безпорадності. Інші роботи підтверджують дані Лешена про те, що багатьом онкологічним хворим складно висловлювати негативні почуття. Вони відчують необхідність завжди здаватися хорошими [7].

Отож, емоційні переживання та процес подолання стресу передбачають як безпосередні дії суб'єкта, так і когнітивну роботу, що охоплює різні інтерпретації, емоції та оцінки складності завдання, внутрішніх ресурсів суб'єкта, вірогідності успіху. «Цей тип когнітивної роботи Фішер називає «роботою незадоволення» і розглядає як засіб створення оптимістичної, орієнтованої на успіх установки, яка є основою контролю і ефективного управління стресом» [3, с. 459]. Згідно з позицією В. Роттенберга, перед людиною, що досягла мети і задоволена ситуацією, відкриваються дві можливості: «вона може або ставити перед собою нові завдання (як, наприклад, у процесі творчості), або заспокоїтися на досягнутому. Але саме в останньому випадку – за добровільної відмови від подальшого пошуку – і розвиваються раптом «хвороби досягнення». Якщо ж людина не припиняє діяльності, береться за вирішення нових, нехай навіть дуже складних проблем, її здоров'я залишається збереженим, хоча в процесі вирішення нових проблемних ситуацій вона може періодично відчувати гіркоту невдач» [8, с. 6].

На думку В. Роттенберга, «основний чинник, що впливає на стійкість організму, – не «знак» емоції, а характер поведінки, наявність або відсутність пошукової активності. Краще відчувати неприємні переживання, котрі стимулюють пошук, ніж перебувати в стані пасивності. Стійкі позитивні емоції виникають тільки в процесі пошукової поведінки. Припинення пошуку за високої потреби в ньому призводить

до неможливості її задоволення з відповідними неприємними суб'єктивними переживаннями» [8, с. 8].

В. Роттенберг зауважує: «якщо потреба в пошуку своєчасно не сформувалася, низький рівень пошукової активності може не супроводжуватися негативними переживаннями, проте суб'єкт при цьому залишається підвищено вразливим до різноманітних шкідливих впливів» [8, с. 6].

Вчений вважає, що передумови до пошукової поведінки вроджені і біологічно обумовлені. Реалізуватися вони можуть тільки за адекватного виховання. Потреба в пошуку і здатність до пошукової поведінки формується на ранніх етапах індивідуального розвитку [8].

Багаторічні дослідження Д. Колберта та низки американських учених щодо зв'язку різноманітних захворювань з емоційним станом виявили таку закономірність: все, що ми відчуваємо, відображається на тому, як ми себе почуваємо [4, с. 21].

Вчені з'ясували, що серед людей, які постійно зазнають емоційного стресу, смертність на 40% вища, ніж у людей, що живуть спокійним життям; порівняно з хворими, що зберігають спокій, у пацієнтів, які з приводу різних подій (наприклад, конфліктів) відчувають гнів, ймовірність повторного нападу інфаркту подвоюється; для людей, які постійно стурбовані станом суспільства, власним здоров'ям і своїм фінансовим становищем, є високий ризик виникнення стенокардії; якщо через необхідність розриватися між кар'єрою і сім'єю жінка відчуває внутрішній конфлікт, то у неї спостерігаються неблагополуччя з серцем; у людей, які з упевненістю дивляться на життя, ризик загинути від серцево-судинних, онкологічних та інших «хвороб століття» на 60% нижче, ніж у тих, хто відчуває себе безпорадним перед життєвими обставинами; в більшості випадків таким важким захворюванням, як інфаркт або зупинка серця, передував психологічний стрес.

Дослідження особливостей емоційних переживань серед студентської молоді здійснювалось на базі факультету психології Львівського державного університету внутрішніх справ. Серед досліджуваних 35 магістрантів було 34 особи жіночої статі, 1 – чоловічої. Усі віком від 21 до 30 років.

Аналіз результатів за методикою «Шкала суб'єктивної задоволеності» довів, що серед досліджуваних задоволені життям на оцінку «10» троє опитаних студентів, що становить 8,6%; на «9» – 10 осіб (28,6%), на «8» і на «7» – по 7 осіб, що становить 20%, на «6» – 4 особи (11,4%), на «5» – 2 особи (5,7%), на «4» і на «3» по одному, що становить 2,9% (див. рис. 1).

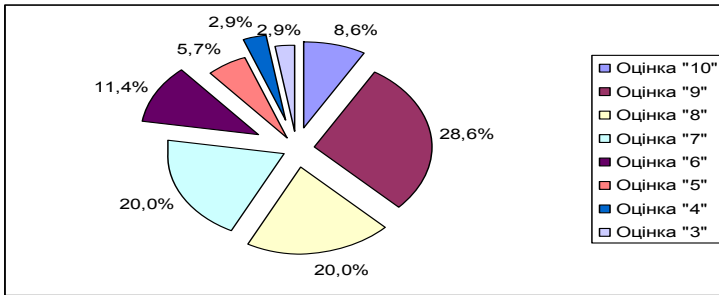

Рис. 1 Оцінка суб'єктивної задоволеності життям

За методикою «Чи вмієте Ви бути щасливим» усі набрані бали сумувалися. Високий рівень – більше 17 балів і низький рівень – менше 8 балів отримали по двоє осіб (5,7%), оптимальний рівень – від 13 до 16 балів отримали 15 осіб, що становить 42,9%. Рівень щастя «50 на 50» – від 8 до 12 балів – набрали 16 опитаних, що становить 45,7% (див. рис. 2).

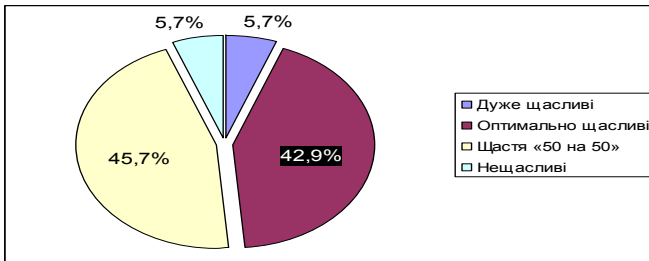

Рис. 2 Результати методики
«Чи вмієте Ви бути щасливими?»

Отримані результати означають, що у групі є 5,7% (2 осіб), які вміють бути щасливими, і яким навіть не віриться, що таке можливо! Вони радіють життю, не звертаючи уваги на неприємності й життєві негаразди. Життєрадісні, подобаються іншим своїм оптимізмом, але чи не занадто поверхнево і легко ставляться до всього, що відбувається? Можливо, трохи «тверезості» та скепсису їм не зашкодить?

42,9% (15 осіб) серед усіх опитаних «оптимально» щасливі люди, і радості у їх житті явно більше, ніж печалі. Вони добрі,

холоднокровні, у них тверезий склад розуму і легкий характер, тверезо оцінюють труднощі. З такими людьми зручно.

Серед усіх опитаних для 53,3% (16 осіб) щастя і нещастя виражаються відомою формулою: «50 на 50». Їм можна порекомендувати таке: «Якщо хочете схилити чашу терезів на свою користь, намагайтеся не пасувати перед труднощами, зустрічайте їх героїчно, спирайтеся на друзів, не залишайте їх у біді».

Зауважимо, що у досліджуваній групі було 5,7% (2 осіб), які звикли на все дивитися крізь чорні окуляри, вважаючи, що вони невдахи, іноді навіть вихваляючись цим. А чи варто? Їм слід намагатися більше часу проводити в товаристві веселих, оптимістичних людей. Було би добре чимось захопитися.

За Бостонським тестом стресостійкості отримано такі результати: у 16 (45,7%) опитаних спостерігається висока стресостійкість, у 19 (54,3%) – середня.

Дуже вразливих досліджуваних, в яких спостерігається низький рівень стресостійкості, серед опитаних немає.

Аналіз особистісної та соціальної ідентичності, вимірної тестом Урбанович «Особистісна та соціальна ідентичність» (див. рис. 3), щодо здоров'я, виявив, що 4 (11,4%) опитаних високо ідентифікують себе як здорові представники українського суспільства і нації, вони ведуть здоровий спосіб життя, стежать за своїм здоров'ям.

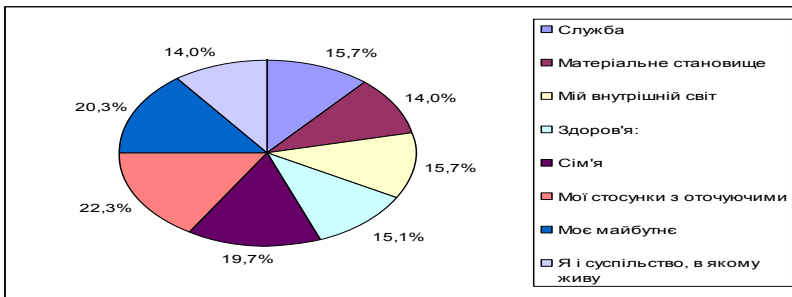
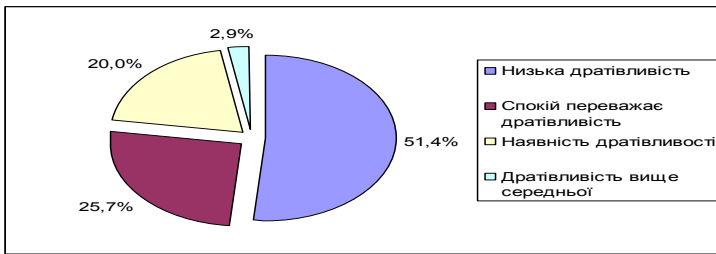

Рис. 3 Середні значення за опитувальником «Особистісна та соціальна ідентичність»

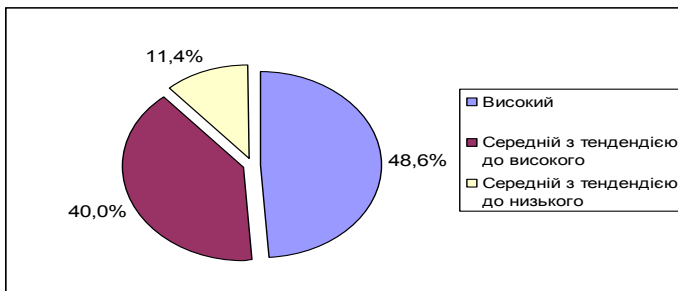
У 17,1% (6 осіб) можна констатувати ідентичність вище середнього, у 9 осіб (25,7%) – середня ідентичність «зоров'я», у 7 (20%) опитаних – нижче середнього і 10 (28,6%) не ідентифікують себе особистісно та соціально як здорові особистості, члени суспільства.

Аналіз результатів методики «Тест на дратівливість за Раймондом Новаком» засвідчив, що у досліджуваній групі низька дратівливість спостерігається у 18 осіб (51,4%). У них рівень роздратування низький. Лише деякі можуть похвалитися такою холоднокрівністю. Це одні з найбільш спокійних людей нашого часу! У 9 (25,7%) респондентів спокій переважає над дратівливістю. В 7 (20%) опитаних наявна дратівливість і у 1 учасника тестування (2,9%) дратівливість вище середньої, тобто неприємності викликають у нього гнів і обурення. Серед опитаних студентів осіб із високою дратівливістю, «вибухонебезпечних» і гарячкових немає (див. рис. 4).

*Рис. 4 Результати методики
«Тест на дратівливість за Раймондом Новаком»*

Узагальнено результати методики вимірювання рівня тривожності Дж. Тейлора (адаптація Т. А. Немчина). Високий рівень тривожності виявлено у 17 (48,6%) опитаних, середній з тенденцією до високого – у 14 (40,0%), середній з тенденцією до низького – у 4 (11,4%) осіб (див. рис. 5).

*Рис. 5 Результати за методикою вимірювання
рівня тривожності Дж. Тейлора (адаптація Т. А. Немчина)*

За результатами вимірювання тривожності зауважимо, що майже у половини досліджуваних осіб спостерігається висока тривожність. Тривожність як стан у нормі переживається кожною здоровою людиною у випадках, що передбачають негативні результати. Цей стан виникає, коли індивід сприймає певні подразники чи ситуацію як таку, що містить актуально і потенційно елементи загрози, небезпеки, шкоди. Ю. Л. Ханін акцентує, що тривога як стан – це реакція на різні стресори, яка характеризується різною інтенсивністю, мінливістю у часі, наявністю усвідомлювальних неприємних переживань напруги, стурбованості, хвилювання і супроводжується вираженою активізацією вегетативної нервової системи.

Висновок. Отже, досліджуючи особливості емоційних переживань серед представників студентської молоді, максимальну оцінку задоволеності життям отримали лише 8,6% респондентів. Загалом оцінка вища середньої у більшості опитаних (54,3%). Рівень «щастя» вище середнього спостерігається у майже половини досліджуваних (48,6%). Майже половина опитаних (45,7%) має високу стресостійкість, решта – 54,3% – середню. У 28,6% респондентів спостерігається висока та вище середньої соціальна й особистісна ідентичність свого здоров'я. У 22,9% опитаних осіб наявна дратівливість.

Перспективи подальших досліджень полягають у віднайденні взаємозв'язків між індивідуальними особливостями емоційних переживань, на основі цього – окресленні шляхів формування стресостійкості.

1. Бодров В. А. Роль личностных особенностей в развитии психологического стресса / В. А. Бодров // Психические состояния: хрестоматия. – СПб.: Питер, 2000. – 151 с.

2. Борневассер М. Стресс в условиях труда / М. Борневассер // Психические состояния: хрестоматия. – СПб.: Питер, 2000. – 459 с.

3. Водопянова Н. Е. Психодиагностика стресса / Н. Е. Водопянова. – СПб.: Питер, 2009. – 336 с.

4. Колберт Д. Смертельные эмоции; пер. с англ. / Дон Колберт. – М.: Триада, 2009. – 304 с.

5. Лазарус Р. Теория стресса и психофизиологические исследования / Р. Лазарус // Эмоциональный стресс. – Л.: Лениздат, 1970. – 202 с.

6. Наугольник Л. Б. Індивідуальні особливості поведінкової активності керівників ОВС в стресових умовах / Л. Б. Наугольник // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна: збірник наукових праць / головний редактор В. В. Середа. – Львів: ЛьвДУВС, 2014. – Вип. 2. – С. 45–55.

7. Психотерапия рака [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://bmod.by/index.php?option=com_content&view=article&id=24:2012-12-12-13-18-37&catid=11:2011-01-09-12-47-11&Itemid=38

8. Роттенберг В. Сновидения, гипноз и деятельность мозга / Вадим Роттенберг [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://royallib.ru/read/rotenberg_vadim/snovideniya_gipnoz_i_deyatelnost_mozga.html#20480

9. Селье Г. Стресс без дистресса / Ганс Селье; пер. с англ. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://bookz.ru/authors/sel_e-gans/distree/page-2-distree.html:

Наугольник Л. Б., Бурбан Н. В. Особливості емоційних переживань у життєдіяльності студентської молоді

Осуществлен обзор научной литературы по вопросам влияния эмоциональных переживаний, стресса и стрессоустойчивости на возникновение проблем с физическими заболеваниями человека. Проанализированы психологические особенности эмоциональных переживаний в жизнедеятельности студентов-психологов и индивидуальные особенности их поведенческой активности в стрессовых условиях. Определены пути воздействия на личность студента с целью укрепления их личностного и физического здоровья, повышения стрессоустойчивости.

Ключевые слова: поведенческая активность, психологические особенности, стресс, стрессоустойчивость, тревожность, раздражительность, идентичность, ощущение счастья.

Nauholnyk L. B., Burban N. V. Features emotional experiences in the life of students.

Done review of scientific literature on the effects of emotional experiences stress and stress for problems with the physical human diseases. Analyzed the psychological characteristics of emotional experiences in the life of students and individual characteristics of behavioral activity in stressful conditions. Outlined ways to influence the personality of Representatives students to enhance their personal and physical health, increased stress.

As college students is a socially differentiated socio-demographic community, which are inherent specific physiological, psychological, cognitive, cultural, educational and other properties, which was the driving force behind the emergence euromaidan, it is advisable to consider the empirical study of emotional experiences is this category.

Student youth is a specific community, and its essential characteristics and features as opposed to the older generations and age groups in a state of formation and development. Emotional distress and behavioral activity largely depends on cognitive processes, ways of thinking and assessing the situation, knowledge of own resources, the degree of expression of skills management and regulation of stress. And in this lies an understanding of why the conditions of and behavior in stressful situations one person different from the behavior of another person in the same circumstances.

The scientific world is increasingly interested in peculiarities of emotional and stressful at the psychological level: analysis of typical adjustment in the motivational structure of the role of emotional factors regulate behavior, sustainability of different cognitive functions that provide efficiency information processing, individual techniques compensate and overcome difficulties, peculiarities of behavioral activity in stressful conditions.

Key words: behavioral activity, psychological characteristics, stress, stress, anxiety, irritability, identity, happiness.

Стаття надійшла 5 листопада 2015 р.

УДК 159.923:316.614.5

О. Г. Угрин

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК БАТЬКІВСЬКОГО СТАВЛЕННЯ ТА ГОТОВНОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Продemonстровано теоретичні підходи до аналізу батьківського ставлення. Проаналізовано взаємозв'язок батьківського ставлення, компонентів психологічної готовності та особистісних якостей, що сприяють саморозвитку та самореалізації особистості в професійній сфері.

Встановлено, що різне ставлення батьків сприяє розвитку компонентів психологічної готовності в професійній сфері. Так, для ефективного формування та розвитку необхідних компонентів готовності та прагнення до професійної самореалізації загалом домінуючою батьківською позицією виступає прояв позитивного інтересу, автономності як з боку батька, так і матері.

Ключові слова: сім'я, батьківське ставлення, професійна діяльність, студентство, психологічна готовність до професійної діяльності.

Постановка проблеми. Батьківська сім'я є первинним соціальним середовищем індивіда, середовищем соціалізації. На думку А. Адлера, сімейна атмосфера, взаємовідносини в сім'ї, ціннісні орієнтації і батьківські позиції виступають основними факторами в розвитку особистості. Діти вчаться нормам спільного проживання в суспільстві і сприймають культуру через призму своїх батьків. Саме в сім'ї особа отримує первинний соціальний досвід, засвоює правила і норми поведінки. Батьківська сім'я виступає найбільш доступним взірцем спостереження, який за певних умов стає взірцем для наслідування [1].

Як система ставлень батьків (батька, матері) до своєї дитини, себе як батьків, батьківської ролі, батьківства загалом, батьківське

ставлення визначає характер виховної практики в сім'ї. Відтак вибір адекватного ставлення як матері, так і батька у вихованні й розвитку особистості сприятиме формуванню та домінуванню тих чи інших індивідуальних особливостей, необхідних для досягнення успіху та прагнення до професійної реалізації в майбутньому.

Стан дослідження. У роботах вітчизняних і зарубіжних учених (М. Й. Боришевського, А. Я. Варги, В. І. Гарбузова, Т. В. Говорун, Е. Г. Ейдемлера, О. І. Захарова, А. Є. Лічко, В. В. Століна, Т. С. Яценко та інших) розглядається залежність формування особистості від стилю виховання в родині, батьківського ставлення до неї, способів родинного спілкування [3; 5].

Як синонім до поняття «батьківське ставлення» вживається «ставлення батьків до дитини» чи «батьківська позиція».

А. Я. Варга батьківське ставлення визначає як цілісну систему різноманітних почуттів до особистості, поведінкових стереотипів, що практикуються у спілкуванні з нею, особливостей сприйняття і розуміння характеру, її вчинків [4].

На думку автора, батьківське ставлення є багатовимірним утворенням, у структурі якого виділяються три складові: 1) інтегральне емоційне прийняття або неприйняття особистості; 2) міжособистісна дистанція у спілкуванні; 3) форма і спрямованість контролю за поведінкою особи.

У батьківських позиціях або установках виділяють мотиваційний і ціннісно-орієнтаційний компоненти. Реалізуються вони у трьох аспектах: емоційному, когнітивному та поведінковому.

Основними властивостями ставлення батьків до дитини, сприятливими для розвитку особистості, на думку А. С. Співаковської [6; 8], є:

- адекватність, що характеризує рівень орієнтації батьків у сприйнятті індивідуальних особливостей дитини, її розвитку, співвідношення якостей, об'єктивно притаманних дитині, і якостей, помічених і усвідомлених батьками. Це найбільш близька до об'єктивної оцінка психічних і характерологічних особливостей дитини. Адекватність описує когнітивний компонент батьківського ставлення;
- динамічність (гнучкість), яка описує рівень рухливості батьківських позицій, здатних до змін. Вона характеризує поведінковий компонент батьківського ставлення до дитини;
- прогностичність – властивість, яка тісно пов'язана з гнучкістю, що проявляється у здатності батьків передбачити перспективи подальшого розвитку особистості і здібність до побудови взаємодії з дитиною із урахуванням цього передбачення. Саме вона описує

як когнітивний компонент батьківського ставлення, так і її поведінковий компонент.

Емоційний компонент охоплює три прояви батьківського ставлення. Він виявляється в емоційному забарвленні образу дитини, в домінуванні того чи іншого тла, у взаємодії з нею, в емоційній реакції стосовно всіх виховних дій. Поєднання високого рівня адекватності, динамічності й прогностичності сприяє розвитку розуміючого ставлення батьків до особистості із урахуванням її індивідуально-особистісних особливостей.

На думку Т. В. Архиреевої [2], ставлення реалізуються в поведінці батька та матері в тому чи іншому типі виховання, зокрема в тих чи інших способах впливу і характері спілкування з дитиною.

А. А. Чекаліна вказує, що батьківські позиції слід розглядати як систему батьківських установок, що визначають стратегію і тактику батьківської поведінки. Своєю чергою, батьківські установки визначаються автором як готовність батьків діяти в певній ситуації на основі свого емоційно-ціннісного ставлення до елементів цієї ситуації [9].

Більшість зарубіжних дослідників (Rubin & Mills, Rubin, 1990; Samcroff & Fiese, 1992) указують на відносну статичність батьківських ставлень в їхньому розумінні як системи установок. Так, у зарубіжній психології є чотири теоретичні підходи, в межах яких досліджується батьківське ставлення. У *першому підході* ставлення батьків отожднюються з каузальними атрибуціями, які опосередковують батьківську поведінку [7]. Походження атрибуції пов'язано з конкретною практикою виховання дитини і з історією життя батьків. Причинне пояснення дитячої поведінки батьками обумовлено конкретними виховними практиками (Dix & Gruesec).

Згідно з *другим, інформаційно-процесуальним підходом*, батьківські уявлення розглядаються як медіатор, який фільтрує досвід взаємодії з дитиною і результат у певних батьківських стратегіях (Mills, Rubin). Rubin & Mills вважають, що зміни в батьківських уявленнях залежать від збільшення обсягу знань батьків про особистісні характеристики. Відповідно до дорослішання дитини матері стають дедалі менш зацікавлені в додатковій інформації, їхня поведінка частіше спирається на ті уявлення, які сформувались у перші роки життя дитини [6].

Третій підхід, у межах якого вивчаються батьківські установки, конструктивістський. На відміну від попередніх, батьківське ставлення розглядаються як початкову основу для взаємодії батьків і дитини. Ідея цього підходу полягає в тому, що батьки самостійно конструюють власні ідеї про дитинство, розвиток дитини, сутність виховання, при

чому використовують для цього різноманітні джерела (McGillicuddy-De Lisi).

Четвертий підхід – транзактний – підкреслює роль культури як джерела батьківських установок і уявлень (Palacios). J. Palacios, зокрема, виділив традиційний, сучасний і парадоксальний типи залежно від стилю життя батьків. Традиційний спостерігається у сільських жителів, для яких характерні песимістичні очікування і мінімальна віра у можливості впливу на розвиток дитини. Для сучасного міського типу батьків характерна віра у можливості впливу на розвиток дитини. Батьки парадоксального типу не розглядають себе головною фігурою в розвитку дитини, а вірять у детермінізм середовища.

У транзактному підході культура трактується як регулювальний контекст у сімейній системі. Сімейні ритуали і традиції утворюють сімейний культурний код, який регулює взаємодію між членами сім'ї. Ставлення батьків розглядається як частина сімейного коду (Samcroff & Fiese). Згідно з цим підходом, батьківські установки розглядаються як достатньо статичні феномени, мало відкриті для змін.

Отже, батьківське ставлення (батьківську позицію) можна розглядати як систему відносин батьків, яка обумовлює характер виховної практики в сім'ї. Такими ставленнями виступають: ставлення батьків (матері, батька) до своєї дитини, себе як батька і батьківства загалом [6].

Мета статті – проаналізувати результати емпіричного дослідження взаємозв'язку між батьківським ставленням, компонентами психологічної готовності до професійної діяльності та показниками самореалізації.

Виклад основних положень. Для реалізації мети нами було проведено емпіричне дослідження, в якому взяли участь 302 студентів факультету психології та юридичного факультету Львівського державного університету внутрішніх справ віком від 19 до 22 років.

Для проведення емпіричного дослідження використано такий методичний інструментарій: 1) «Діагностика рівня парціальної готовності до професійно-педагогічного саморозвитку»; 2) «Методика оцінки рівня самоактуалізації особистості» («САМОАЛ»); 3) Опитувальник «Поведінка батьків і ставлення підлітків до них» (ППР, Е. Шафер).

Проведений кореляційний аналіз (лінійна кореляція Пірсона) вказує на прямі та обернені зв'язки між показниками самореалізації, компонентами психологічної готовності до професійного розвитку та батьківським ставленням (позиціями). У процесі дослідження встановлено відмінності щодо домінування того чи іншого ставлення батьків та їх ролі у процесі професійної самореалізації студентами

психологами та юристами. Так, для студентів-психологів домінуючі батьківські позиції, які сприятимуть формуванню готовності до професійного розвитку та самореалізації в професійній сфері, представлені у табл. 1.

Таблиця 1

Результати кореляційного аналізу батьківського ставлення та показників діагностичних методик

Назва шкал	Батьківські позиції (ставлення)				
	позитивний інтерес батька	ворожість батька	позитивний інтерес матері	автономність матері	непослідовність матері
Показник самоактуалізації		-0,20*			-0,20*
Орієнтація в часі	0,17**			0,18**	-0,18**
Цінності	0,17**	-0,24*	0,17**	0,21*	-0,16**
Гнучкість у спілкуванні	0,16**				
Креативність			0,15**	0,24*	
Саморозуміння					-0,16**
Мотиваційний компонент готовності до профдіяльності	0,24*				
Морально-вольовий компонент готовності до профдіяльності	0,20*	-0,18**			
Гностичний компонент готовності до профдіяльності	0,17**	-0,23*			-0,15**
Здатність до самоуправління як компонент готовності до профдіяльності	0,23*				
Комунікативний компонент готовності до профдіяльності	0,19**				
Організаційний компонент готовності до профдіяльності		-0,16**			0,18**

Примітка: дані, позначені * – значущі при $p < 0,01$; ** – значущі при $p < 0,05$.

Отримані результати свідчать про те, що на компоненти готовності до професійної діяльності, зокрема мотиваційного ($r = 0,24$, при $p < 0,01$), гностичного ($r = 0,17$, при $p < 0,05$), комунікативного ($r = 0,19$, при $p < 0,05$) та здатності до самоуправління ($r = 0,23$, при $p < 0,01$), сприятиме і впливатиме позитивний інтерес батька. Особистість, яку виховували відповідно до такого батьківського ставлення, характеризується розвинутою орієнтацією в часі ($r = 0,16$, при $p < 0,05$), цінностями ($r = 0,17$, при $p < 0,05$) та гнучкістю в спілкуванні ($r = 0,19$, при $p < 0,05$).

Що ж стосується негативного впливу, то прояв батьком ворожості спонукатиме особистість студента до зниження морально-вольового ($r = -0,18$, при $p < 0,05$), гностичного ($r = -0,23$, при $p < 0,01$), організаційного ($r = -0,16$, при $p < 0,05$) компонентів готовності професійної діяльності, що супроводжується низькими показниками до самоактуалізації особистості.

Простежуються прямі кореляційні взаємозв'язки між позитивним інтересом й автономністю матері та показниками самоактуалізації. Так, позитивний інтерес та автономність матері формують в особистості цінності ($r = 0,17$, при $p < 0,05$), сприяють орієнтації в часі ($r = 0,18$, при $p < 0,05$) та можливості креативно ($r = 0,24$, при $p < 0,01$) вирішувати завдання. Проте особи, яких виховували з домінуючою батьківською позицією «непослідовність матері», навпаки, проявлятимуть відсутність саморозуміння ($r = -0,16$, при $p < 0,05$), невміння орієнтуватися в часі ($r = -0,18$, при $p < 0,05$) і т. д.

Що ж стосується студентів-юристів, то домінуючі батьківські позиції, які сприятимуть формуванню готовності до професійного розвитку та самореалізації в професійній сфері, представлені у табл. 2.

Так, осіб, батько яких проявляв позитивний інтерес та автономність, можна охарактеризувати як таких, що високо оцінюють свої професійні можливості й прагнуть до самоактуалізації ($r = 0,15$ при $p < 0,05$), орієнтуються в часі ($r = 0,19$ при $p < 0,05$), мають сформовані цінності ($r = 0,17$ при $p < 0,05$), креативні ($r = 0,18$ при $p < 0,05$), розуміють власні потреби та стани ($r = 0,24$ при $p < 0,01$), прагнуть до пізнання ($r = 0,19$ при $p < 0,05$), незалежні ($r = 0,23$ при $p < 0,01$), проявляють мотивацію ($r = 0,18$ при $p < 0,05$), організаційні ($r = 0,15$ при $p < 0,05$) та комунікативні ($r = 0,17$ при $p < 0,05$) здібності в професійній діяльності.

Особі, яких виховували в межах непослідовної позиції з боку матері, розуміють власні потреби та стани ($r = 0,20$ при $p < 0,01$), орієнтуються в часі ($r = 0,18$ при $p < 0,05$) та можуть креативно вирішувати завдання ($r = 0,15$ при $p < 0,05$).

Таблиця 2

**Результати кореляційного аналізу батьківського ставлення
та показників діагностичних методик**

Назва шкал	Батьківське ставлення			
	позитивний інтерес батька	автономність батька	директивність матері	нерослі- довність матері
Показник Самоактуалізації	0,15**	0,15**	-0,17**	
Орієнтація в часі	0,19**	0,19**		0,18**
Цінності	0,17**			
Потреба в пізнанні		0,19**	-0,21*	
Креативність	0,18**	0,17**	-0,16**	0,15**
Саморозуміння	0,18**	0,24*		0,20*
Автономність		0,23*		
Контактність			-0,17**	
Мотиваційний компонент готовності до профдіяль- ності	0,18**			
Організаційний компо- нент готовності до проф- діяльності	0,15**	0,16**		
Комунікативний компо- нент готовності до проф- діяльності		0,17**		

Примітка: дані, позначені * – значущі при $p < 0,01$, ** – значущі при $p < 0,05$.

Простежуються обернені кореляційні зв'язки між директивністю матері та показниками самоактуалізації ($r = -0,17$ при $p < 0,05$), потребою в пізнанні ($r = -0,21$ при $p < 0,01$), креативністю ($r = -0,16$ при $p < 0,05$) та контактністю ($r = -0,17$ при $p < 0,05$). Тобто це ставлення не сприяє розвитку креативності, потреби в пізнанні, контактності, а відтак і прагнення до самореалізації в професійній сфері.

Водночас можна простежити цікаві розбіжності у взаємозв'язках між батьківським ставленням і компонентами психологічної готовності до професійної діяльності у студентів-психологів і юристів (див. табл. 1, 2). Так, зокрема, виховання, за якого часто схвалюється звернення до батька по допомогу у випадках сварок або труднощів, виконує роль у навчальній мотивації, проте для психологів це

схвалення є вагомим. Також для студентів-психологів, порівняно зі студентами-юристами, підтримка батька сприяє розвитку самовищеплення та комунікативних здібностей, вмінню окреслювати і вирішувати пізнавальні завдання, управління собою й мобілізації сил, позитивному ставленні до процесу навчання, доводити розпочату справу до завершення.

Для студентів-юристів на розвиток комунікативних здібностей та вміння управляти й організовувати власний час, цілі необхідна більш авторитетна позиція з боку батька.

Висновки. Різні типи батьківських ставлень як системи відносин батьків обумовлені певними батьківськими цілями, цінностями, установками і мотивами. Своєю чергою, вони надають виховній практиці сім'ї специфічного характеру, у сімейному вихованні виконують регулятивну функцію.

На основі емпіричного дослідження встановлено взаємозв'язок між компонентами готовності до професійного саморозвитку, показниками самореалізації та батьківським ставленням та їх роллю в професійній сфері особистості. Для ефективного формування та розвитку необхідних компонентів готовності та прагнення до професійної самореалізації загалом домінуючою батьківською позицією виступає прояв позитивного інтересу, автономності і з боку батька, і з боку матері. Ці позиції зможуть дати відповідний позитивний ресурс для подальшого розвитку особистості та становлення професіонала.

Відтак ставлення батьків у вихованні майбутніх професіоналів виконують важливу роль, адже під впливом сім'ї формуються основи тих особливостей, які будуть важливі для подальшого розвитку.

1. Адлер А. Воспитание детей. Взаимодействие полов / А. Адлер. – Ростов-н/Д., 1998. – 448 с.

2. Архиреева Т. В. Родительские позиции как условие развития отношения к себе младшего школьного возраста: дис. ... канд. психол. наук / Т. В. Архиреева. – М., 1990. – С. 13–64.

3. Боришевський М. Й. Сімейне виховання як гарант морального становлення особистості / М. Й. Боришевський // Початкова школа. – 1995. – № 4. – С. 4–9.

4. Варга А. Я. Системная семейная психотерапия: краткий лекционный курс / А. Я. Варга, Т. С. Драбкина. – СПб.: Речь, 2001. – 144 с.

5. Эйдемиллер Э. Г. Методы семейной диагностики и психотерапии: методическое пособие / Э. Г. Эйдемиллер // Серия: «Психодиагностика: педагогу, врачу, психологу. (Вып. 1); под общей редакцией д. м. н., проф. Л. И. Вассермана. – М.: Фолиум, 1996. – 48 с.

6. Овчарова Р. В. Родительство как психологический феномен: учебное пособие / Р. В. Овчарова. – М.: Московский психолого-социальный институт, 2006. – 496 с.

7. Савина Е. А. Родительские представления и установки: понятие виды, структура / Е. А. Савина // Семейная психология и семейная терапия. – 2001. – № 3. – С. 85–95.

8. Спиваковская А. С. Психотерапия: игра, детство, семья. Т. 2 / А. С. Спиваковская. – М., 2000. – С. 398–437.

9. Чекалина А. А. Влияние родительских позиций на формирование психологического пола старшего дошкольника: дис. ... канд. психол. наук / А. А. Чекалина. – М., 1991. – С. 40–53.

Угрин О. Г. Исследование взаимосвязи родительского отношения и готовности к профессиональной деятельности студенческой молодежи

Продемонстрированы теоретические подходы к анализу родительского отношения.

Проанализирована взаимосвязь родительского отношения, компонентов психологической готовности и личностных качеств, способствующих саморазвитию и самореализации личности в профессиональной сфере.

Установлено, что разное отношение родителей способствует развитию компонентов психологической готовности в профессиональной сфере. Так, для эффективного формирования и развития необходимых компонентов готовности и стремления к профессиональной самореализации в целом доминирующей родительской позицией выступает проявление позитивного интереса, автономности как со стороны отца, так и матери.

Ключевые слова: *семья, родительское отношение, профессиональная деятельность, студенчество, психологическая готовность к профессиональной деятельности.*

Uhryn O. H. The Interrelation of Parental Attitude and Readiness of Students to the professional activity

The paper presents the theoretical approaches to the analysis of parental attitude.

As the system of relations of parents (father and mother) to their child, themselves as parents, parental roles, parenting in general, parental attitude defines the nature of educational practices in the family. Different types of parental attitudes of parents as a system of relations due to some parental goals, values, attitudes and motives. In turn, they provide family educational practice specific nature while performing a regulatory function.

The relationship of parental attitudes components of psychological readiness and personal qualities that promote self-development and personal fulfilment in the professional sphere is analysed.

The study was establishing differences in dominance of an attitude of parents and their role in the professional fulfilment of student psychologists and lawyers. In particular, training, where often discouraged appeal to his father for help in

cases of quarrels or any difficulties plays a role in learning motivation, but psychologists for this approval is more significant. Also, student psychologists, compared with students support lawyers father promotes self-management and communication skills, the ability to formulate and solve cognitive tasks, and managing a mobilization of forces, positive attitude to learning, the ability to prove initiated work to completion.

For law students to develop communication skills and ability to manage and organize their time, goals, a more authoritative position on the part of the father is needed.

Thus, for the effective formation and development of the necessary components of readiness and desire for professional fulfilment in general favour a dominant position paternal expression of positive interest, as autonomy on the part of the father and by the mother. These positions can provide appropriate resources for further positive development of personality and becoming a professional.

It was established that the different influences of parents and promotes psychological preparedness components in the professional sphere.

Key words: family, parental attitude, professional activity, students, psychological readiness for the professional activity.

Стаття надійшла 12 листопада 2015 р.

УДК 159.99

Р. І. Сірко

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ КОМПЛЕКС ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ПРАКТИЧНИХ ПСИХОЛОГІВ ДО ЕКСТРЕМАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ВИЩИХ СПЕЦІАЛІЗОВАНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Проаналізовано навчально-методичний комплекс професійної підготовки спеціалістів із практичної психології до екстремальної діяльності у вищих навчальних закладах системи ДСНС, який поєднує професійне вивчення класичних психологічних дисциплін зі спеціальним навчанням і специфікою діяльності в екстремальних умовах.

Описано навчальний план підготовки, її види, навчальні дисципліни, котрі забезпечують блоки гуманітарної та соціально-економічної підготовки, природничо-наукової підготовки, професійної та практичної підготовки, дисципліни самостійного та вільного вибору студентів.

Ключові слова: навчальна програма, екстремальна психологія, стресовий стан, деструкти психіки, професійно-екстремальна підготовка.

Постановка проблеми. Нещодавно посилилися вимоги держави й суспільства до працівників структур екстремального спрямування: військових, служби ДСНС, правоохоронних органів, зокрема практичних психологів, які забезпечують психологічний супровід їхньої діяльності. Проблема полягає в тому, що зміст і структура навчального процесу фахівців-психологів не повністю відповідають вимогам суспільства, що, своєю чергою, обумовлює необхідність корекції наявної системи їх професійної підготовки.

Фахівці, підготовлені вищими навчальними закладами МОН України, повинні вміти професійно виконувати обов'язки практичних психологів у загальноосвітніх закладах. Однак вони не зможуть повною мірою проявити свої вміння та навички, працюючи у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності людини. Це пов'язано з браком знань специфіки роботи рятувальних служб, яка характеризується значним емоційним і психічним навантаженням.

Саме тому комплексну підготовку фахівців із практичної психології з урахуванням особливостей професійно-екстремальної діяльності потрібно проводити на базі вищих навчальних закладів Державної служби України з надзвичайних ситуацій. У таких закладах для цього сформувалися найбільш сприятливі умови: по-перше, згідно з номенклатурою спеціальності, практична психологія належить до категорії «педагогічні дисципліни»; по-друге, саме у спеціалізованих ВНЗ можлива продуктивна співпраця кафедр, які забезпечують не тільки психологічну підготовку, а й знання зі специфіки діяльності в екстремальних умовах. Окрім того, такі навчальні заклади дають ґрунтовні знання з філософського, культурологічного, економічного та медико-біологічного напрямів, а саме: міждисциплінарні дослідження визначають пріоритети розвитку сучасної науки.

Стан дослідження. Аналіз теоретичних надбань із проблеми формування фахівця-психолога довів, що нині чимало її аспектів є недостатньо розробленими. В доступних автору дослідженнях увага в основному приділяється професійній підготовці фахівця до екстремальної діяльності в юриспруденції, військовій справі, рятувальних підрозділах [1; 4–9; 11–20]. І тільки незначна кількість робіт [2; 3; 7; 12] присвячена професійній підготовці психолога в системі ДСНС.

Єдиного погляду на концепцію підготовки практичних психологів не існує. Так, Е. В. Стасюк під концепцією професійної підготовки практичних психологів розуміє систему науково обґрунтованих і практично перевірених положень, що розкривають мету, завдання, структуру, принципи, етапи, взаємозв'язок, механізми і методи реалізації [9].

С. П. Іванова визначає професійну підготовку практичних психологів для системи МНС Росії як спланований соціально-психологічно детермінований процес становлення фахівця, зумовлений суб'єкт-об'єктними чинниками, пов'язаний з навчанням у спеціалізованих закладах освіти та з формуванням професійно значущих індивідуально-психологічних якостей [2; 3].

Узагальнивши різні точки зору, можна визначити фахову підготовку психолога як якісний процес професійного становлення особистості, в результаті якого вона набуває фундаментальних знань, умінь і навичок з обраної спеціальності, та комплекси індивідуально-психологічних властивостей, які детермінують її психологічну придатність до системи спеціальностей напряму «людина-людина».

Метою статті є розроблення та апробація навчально-методичного комплексу професійної підготовки студентів-психологів для діяльності в особливих умовах.

Виклад основних положень. Розроблений нами навчально-методичний комплекс професійної підготовки практичних психологів був використаний у формуванні педагогічного забезпечення процесу професійної підготовки у студентів і курсантів майбутніх працівників ДСНС під час їх підготовки у Львівському державному університеті безпеки життєдіяльності.

Навчальний план професійної підготовки бакалаврів практичних психологів для Державної служби України з надзвичайних ситуацій має наукове обґрунтування і забезпечує системну основну підготовку до екстремальних умов діяльності. Він містить дисципліни, що забезпечують блоки гуманітарної та соціально-економічної підготовки, природничо-наукової підготовки, професійної та практичної підготовки, дисципліни самостійного та вільного вибору студентів. Необхідний зміст професійної підготовки практичних психологів закладено в робочі навчальні програми дисциплін і курсів. У програмах визначається мета викладання навчальної дисципліни, її основні завдання, тематика занять, форми і методи подання та засвоєння матеріалу, час, необхідний для його оволодіння, методика контролю, навчальна література, самостійна робота, індивідуальні завдання, методичне забезпечення.

Принципи відбору змісту навчання курсантів і студентів майбутніх практичних психологів у ВНЗ ДСНС України визначається сукупністю дисциплін, які мають бути засвоєні в процесі навчання і які би забезпечили формування у них професійних установок, позитивної мотивації до цього виду діяльності, навички професійного спілкування, методи аутотренінгу, створення ситуації самооцінки і взаємооцінки для уміння адекватно оцінити себе, колег та інших людей. Надання

психологічної допомоги різним верстам населення вимагає від практичного психолога як ґрунтовних теоретичних знань із багатьох професійних психологічних дисциплін, так і з природничих, медичних і гуманітарних предметів. Вирішення вказаної проблеми пов'язано із забезпеченням процесу формування професійної підготовленості студентів у період їх навчання у вищому навчальному закладі. Вивчення змісту основних дисциплін базового навчального плану неспеціалізованих ВНЗ засвідчило, що у програмах відсутні теми, які би передбачали висвітлення особливостей діяльності фахівців екстремальних ситуацій. Зміст підготовки фахівців у спеціалізованих ВНЗ недостатньою мірою враховує їх психологічну підготовленість до діяльності в екстремальних умовах.

У конструюванні педагогічного процесу ми дотримувалися відповідної доцільної послідовності. Так, на нашу думку, професійна підготовка практичних психологів до діяльності у екстремальних ситуаціях має багаторівневий та багатосистемний характер і містить низку взаємопов'язаних підсистем. Структурно вона становить складне взаємозалежне і взаємодіюче поєднання сукупності елементів загальних і спеціальних видів підготовок, таких як загальнотеоретична, спеціально-теоретична, професійно-екстремальна підготовки. Ці види підготовки виконують певні завдання, мають певний зміст, цілі, умови, організаційні форми, методи та прийоми, методики, зв'язки між ними, засоби і функції, педагогічні технології, які забезпечують формування професійної готовності до діяльності в екстремальних умовах.

Першою проводилась базова спеціально-теоретична професійна підготовка, систематично, циклічно, за курсами, кожного навчального року за певним навчальним планом. Загалом на першому-другому роках навчання студенти опановували в основному теоретичні курси, а на третьому-четвертому – психодіагностичні та психокорекційні дисципліни. Це досягається введенням у навчальний процес такого блоку загальнопсихологічних дисциплін: «Загальна психологія», «Експериментальна психологія», «Історія психології», «Вікова психологія», «Соціальна психологія», «Педагогічна психологія», «Психодіагностика», «Основи психокорекції» та ін.

Другою проводилась професійно-екстремальна підготовка, логічна структура якої виражена у вигляді тематично організованих систем дидактичних одиниць із дисциплін «Екстремальна психологія», «Військова психологія», «Юридична психологія», «Психологія кризових ситуацій», «Психологічна підготовка фахівців у надзвичайних ситуаціях», «Професійна придатність до діяльності в надзвичайних ситуаціях та професійна деформація», «Психологія посттравматичної

реабілітації», «Безпека життєдіяльності», «Теоретичні та практичні аспекти управління у надзвичайних ситуаціях», «Екологічна та техногенна безпека», «Пожежна та аварійно-рятувальна техніка», «Медицина надзвичайних ситуацій», «Соціальна робота».

Нами розроблено комплекс спеціальних програм і методів поліпшення професійної підготовки практичних психологів. У навчальних програмах передбачені лекційні та практичні заняття, в межах яких реалізуються цілі кожного етапу моделі професійної підготовки практичних психологів. Важливим компонентом запропонованої нами моделі професійної підготовки практичних психологів ДСНС є також моделювання обставин, наближених до екстремальної ситуації (заняття у психолого-тренувальному центрі, класі пожежогасіння, участь у практичних навчаннях, виїзд на полігон, на газодимозахисні споруди, пожежні частини, загони рятувальників, госпіталі, психіатричні лікарні).

Нами запропоновано складові системи організаційно-методичного забезпечення підготовки психологів для практичної роботи, які містять: програму психологічної практики, що адаптована до специфіки діяльності працівників ДСНС; удосконалення змісту окремих навчальних дисциплін; програму спеціальних тренінгів з питань психопрофілактики суїцидальної та адитивної поведінки. Особисто автором розроблено такі програми курсів і курси: «Екстремальна психологія», «Психологія кризових ситуацій», «Психологія посттравматичної реабілітації», «Юридична психологія», «Професійна підготовка до дій в екстремальних умовах», «Психологічна підготовка фахівців у надзвичайних ситуаціях», «Професійна придатність до діяльності в надзвичайних ситуаціях і професійна деформація», «Психологія масової поведінки», «Психологічна допомога в екстремальних і кризових ситуаціях», «Психологічні особливості роботи на телефоні довіри», «Експериментальна психологія», «Військова психологія». Нами розроблено також методичні матеріали із зазначених дисциплін.

Аналіз теоретичних і практичних проблем діяльності психолога виявив психологічні труднощі, які виникають під час вирішення завдань повсякденної роботи в екстремальних ситуаціях. З цією метою в модель підготовки були уведені спеціалізовані навчальні практики, які проводяться в пожежних частинах, кризових центрах, психіатричній лікарні. Так, упродовж другого року навчання студенти та курсанти в межах ознайомлювальної практики заступають на чергування у навчальну пожежну частину ЛДУ БЖД з метою опанування екстремальними умовами та специфікою роботи працівників ДСНС. Вони набувають теоретичних знань про організацію караулу НІПРЧ, ознайомлюються з роботою диспетчерів, отримують практичні навички

щодо надання домедичної та екстреної психологічної допомоги постраждалому населенню.

Майбутні психологи також проходять навчальну практику з клінічної психології у Львівський обласній клінічній психіатричній лікарні. Основна мета – ознайомлення з психічними розладами особистості, які виникають після перебування у надзвичайних ситуаціях і з методами діагностики психічних порушень. Так, згідно з програмою психологічної практики, студенти та курсанти повинні: вміти діагностувати психічний стан та аналізувати його; аналізувати матеріали медичних обстежень; вміти навчитися тестувати індивідуально-психологічні властивості особистості; забезпечувати індивідуальний підхід у роботі, складати індивідуально-корекційну програму, враховуючи особливості стану психічного і фізичного здоров'я, супутні захворювання, вікові особливості.

На четвертому році навчання студенти та курсанти проходять виробничу практику в центрах психологічного забезпечення та роботи з особовим складом ГТУ(ТУ) ДСНС України в областях на посаді психолога. Вони набувають теоретичних знань щодо особливостей роботи психологічної служби, вивчають основні законодавчі документи, а також отримують навички проведення психологічного відбору персоналу, психокорекційної та психопрофілактичної роботи. Згідно з такою моделлю, забезпечується максимальне наближення навчального процесу майбутніх практичних психологів до діяльності в екстремальних умовах.

З метою поліпшення професійно-екстремальної підготовки у Львівському державному університеті безпеки життєдіяльності змодельовано психолого-тренувальний центр, котрий складається зі смуги перешкод, яка імітує трубопроводи, підвальні та малогабаритні приміщення зі світловими, шумовими та ефектами задимлення. Тому в програму професійної підготовки практичних психологів уведено заняття у психолого-тренувальному центрі, які дають змогу змодельовувати обстановку, що наближається до екстремальної ситуації, і проаналізувати її в процесі навчання; практично створити умови, в яких індивід навчився брати на себе підвищену відповідальність, розвивав би рефлексію, самоконтроль, використовував методи психологічного розвантаження. У заняття ми вводили такі труднощі й перешкоди, як виконання навчальних дій в умовах ризику та небезпеки; навчання самоуправлінню, контролю і регулюванню напруженості, моделювання складних екстремальних ситуацій. Підготовка до дій в екстремальних ситуаціях забезпечується також використанням спеціальних форм і методів, зокрема проведенням зборів за тривогою, запровадженням

елементів несподіваності, моделюванням складної зрозумілої ситуації, що повинно бути закладено у навчальний процес. Упродовж виконання курсантами, студентами та слухачами університету вправ із проходження зазначеної смуги перешкод проводиться їх психофізіологічний та медичний супровід.

Ще один аспект роботи психолога в зоні надзвичайної ситуації курсанти та студенти опановують під час масштабних навчань, де виявляється злагодженість дій усіх служб, які задіяні у ліквідації надзвичайних ситуацій: рятувальних підрозділів, медицини катастроф, психологів ДСНС. У межах навчань можна отримати знання щодо наповнення спеціалізованої валізи психолога, специфіки роботи мобільного пункту екстреної психологічної допомоги, медичного сортувального майданчика, набувають умінь посттравматичної реабілітації та психологічного сортування потерпілих за наслідками впливу на психіку.

У моделі передбачена також індивідуальна корекційно-розвивальна робота, яка спрямована на усунення впливу екстремальних факторів, що формують деструктивні настанови і негативні емоційні стани, адекватну реакцію на надзвичайні ситуації. З цією метою розроблені та апробовані спеціалізовані тренінги «Профілактика адитивної поведінки», «Профілактика суїцидів серед працівників ДСНС», «Профілактика конфліктів», «Робота з сім'ями постраждалих у надзвичайних ситуаціях та учасників АТО». Вони дають змогу зменшити вплив негативних чинників на психіку, усвідомити неадаптивні форми поведінки, а також опанувати навички ефективного міжособистісного спілкування.

Висновки. Професійна підготовка психологів до екстремальних умов діяльності – це комплексний вид підготовки, який поєднує професійне вивчення класичних психологічних дисциплін зі спеціальним навчанням, поєднанням зі специфікою діяльності у екстремальних умовах.

1. Варій М. Й. Військова психологія і педагогіка: посібник / М. Й. Варій, М. М. Козяр, М. С. Коваль; за заг. ред. М. Й. Варія. – Львів: Сполум, 2003. – 624 с.

2. Иванова С. П. Концепция и организационно-методическое обеспечение профессиональной деятельности психологов МЧС России: автореферат дис. на соиск. уч. степени доктора психологических наук: 05.26.03 / С. П. Иванова. – СПб., 2011. – 39 с.

3. Иванова С. П. Психологическое сопровождение профессиональной подготовки психологов МЧС России: монография / С. П. Иванова. – СПб.: Изд. Астерион, 2011. – 128 с.

4. Казак Т. В. Концептуальные основания психологического сопровождения психосоциальной адаптации субъектов учебной и профессиональной деятельности системы органов внутренних дел: автореферат дис. на соиск. уч. степени доктора психологических наук: 19.00.03 / Т. В. Казак. – Тверь, 2011. – 39 с.
5. Козяр М. М. Екстремально-професійна підготовка до діяльності у надзвичайних ситуаціях / М. М. Козяр. – Львів: Сполом, 2004. – 376 с.
6. Лебедев В. И. Личность в экстремальных условиях / В. И. Лебедев. – М.: Политиздат, 1989. – 304 с.
7. Малкина-Пых И. Г. Экстремальные ситуации / И. Г. Малкина-Пых. – М.: Изд-во Эксмо, 2005. – 960 с.
8. Самонов А. П. Психологическая подготовка пожарных / А. П. Самонов, Б. А. Вяткин. – Пермь: Кн. изд-во, 1975. – 47 с.
9. Стасюк Є. В. Організаційно-психологічні особливості професійної діяльності офіцерів-психологів органів охорони державного кордону: автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. психол. наук: 19.00.09 / Є. В. Стасюк. – Хмельницький, 2008. – 20 с.
10. Столяренко А. М. Экстремальная психопедагогика / А. М. Столяренко. – М.: ЮНПІ-ДАНА, 2002. – 607 с.
11. Основы психологического обеспечения деятельности МЧС: учебник / за заг. ред. В. П. Садкового. – Х.: УЦЗУ, 2009. – 244 с.
12. Осипова А. А. Справочник психолога по работе в кризисных ситуациях / А. А. Осипова. – Ростов н/Д: Феникс, 2005. – 315 с.
13. Організація психологічної підготовки особового складу підрозділів Сухопутних військ: навчально-методичний посібник / за ред. Г. П. Воробйова. – Львів: АСВ, 2012. – 430 с.
14. Кришталь М. А. Психологічне забезпечення професійної діяльності працівників пожежно-рятувальних підрозділів МНС України: навчальний посібник / Микола Андрійович Кришталь. – Черкаси: Академія пожежної безпеки імені Героїв Чорнобіля, 2011. – 226 с.
15. Психология экстремальных ситуаций для спасателей и пожарных / под общ. ред. Ю. С. Шойгу. – М.: Смысл, 2007. – 319 с.
16. Психология и педагогика. Военная психология / под ред. А. Г. Маклахова. – СПб.: Питер, 2004. – 464 с.
17. Рабочая книга практического психолога: пособие для специалистов, работающих с персоналом / под ред. А. А. Бодальова, А. А. Деркача, Л. Г. Лаптева. – М.: Изд-во Ин-та психотерапии, 2001. – 460 с.
18. Екстремальна психологія: підручник / за заг. ред. проф. О. В. Тімченка. – К.: Август Трейд, 2007. – 502 с.
19. Енгальчев В. Ф. Психологические основы вузовской подготовки специалистов в юридической психологии: автореферат дис. на стиск. уч. степ. доктора психол. наук: 19.00.07 / В. Ф. Енгальчев. – СПб., 2006. – 40 с.
20. Дубровина И. В. Школьная психологическая служба: вопросы теории и практики / И. В. Дубровина. – М.: Изд-во МГУ, 1991. – 202 с.

Сирко Р. И. Учебно-методический комплекс профессиональной подготовки практических психологов к экстремальной деятельности в высших специализированных учебных заведениях

Проанализировано учебно-методический комплекс профессиональной подготовки специалистов по практической психологии в экстремальной деятельности в высших учебных заведениях системы ДСНС, который сочетает профессиональное изучение классических психологических дисциплин и специальным обучением, со спецификой деятельности в экстремальных условиях.

Описано учебный план подготовки, ее виды, дисциплины, которые обеспечивают блоки гуманитарной и социально-экономической подготовки, естественно-научной подготовки, профессиональной и практической подготовки, дисциплины самостоятельного и свободного выбора студентов

Ключевые слова: учебная программа, экстремальная психология, стрессовое состояние, деструктив психики, профессионально-экстремальная подготовка.

Sirko R. I. Teaching and Methodical Complex of Professional Training of Practical Psychologists to the Extreme Activity in Higher Specialized Educational Establishments

The article analyses the teaching and methodical complex of professional training of specialists to the extreme activity in higher education DSNS system that combines professional study classical psychological disciplines with special training and with specific activities in extreme conditions.

Professional training as a psychologist refers to the quality process of professional identity formation, in which it acquires basic knowledge and skills in the chosen specialty and complex individual psychological properties that determine its suitability for psychological system professions directly «man-man».

Teaching program, its types, academic disciplines that provide blocks of humanitarian and socio-economic training, natural science training, professional and practical training, self-discipline and free choice of students is described.

The model also provides individual correction and development work that aims to eliminate the influence of extreme factors that shape the guidelines destructive and negative emotional states and create adequate response to emergencies. We consider the architectural complex designed special programs and methods to improve practical psychologists training. An important component of the proposed model of training psychologists DSNS is a simulation of conditions close to the extreme situation. In order to improve vocational training in extreme conditions there is psycho-training centre in L'viv State University of life safety which consists of the obstacle course that simulates pipelines and small basement room with light, noise and smoke effects. Vocational training of psychologists to extreme operating conditions is a complex kind of training that combines classic psychological study of professional disciplines with special training, combined with specific activities in extreme conditions.

Key words: educational program, extreme psychology, stress condition, destructive mentality, professional and extreme training.

Стаття надійшла 5 листопада 2015 р.

ОСОБЛИВОСТІ АДАПТИВНО-ПСИХОЗАХИСНОЇ ПОВЕДІНКИ СУЧАСНИХ СТУДЕНТІВ

Розкрито особливості впливу механізмів психологічного захисту на адаптацію студентів до навчання в університеті. Психологічний захист розглянуто як специфічну функціональну систему діяльності, основними властивостями якої є формування адаптаційних форм поведінки.

Висвітлено тісне поєднання адаптивної та захисної поведінки студентів, а також емпірично досліджено специфіку застосування ними певних механізмів психологічного захисту. Розроблено типологізацію адаптаційно-психозахисної поведінки студентів.

Ключові слова: студенти, психологічний захист, адаптація, копінг-поведінка, механізми психологічного захисту.

Постановка проблеми. У складних процесах адаптації до довкілля особистість часто зважає на стереотипи, послуговуючись запозиченими оцінками інших людей. Однак такі уявлення виявляються неадекватними, адже стереотипи містять неповне відображення суттєвих ознак. Як порівняно стійкі, стереотипи можуть бути детерміновані статевими, віковими, статусними, етнічними та іншими особливостями. Тому виникають коливання самооцінки і самоприйняття, які потребують висвітлення і врахування насамперед об'єктивного, семантично достовірного підґрунтя. Усе це може не лише гальмувати або спонукати активність адаптації, але й бути однією з безпосередніх причин ймовірної дезадаптованості молодого людини, яка тільки вступила до університету, обрала самостійну стежину власного екзистенційного самоствердження.

Необережний і несприятливий вплив на психологію студента, який звикає, пристосовується до навчання в університеті внутрішніх справ, потрапляє в ендегенно підготовлений ґрунт, що може спричинити тривожність, нерішучість, невротичну реакцію-спалах, загострення вербальний самозахист і негативно вплинути на становлення самоакцептивної атрибуції.

Незалежні зовнішні змінні (страх великого міста, соціально-вікова невпевненість у парадигмі «мешканець села – мешканець міста», комунікативні проблеми тощо), а також недозовані емоційно інтенсивні впливи інших людей (наприклад, старшокурсників, викладачів) можуть негайно провокувати застосування різноманітних механізмів і форм особистісного психозахисту. Така розлога й багатокомпо-

нентна соціально-психологічна реальність може не лише гальмувати або спонукати психозахисну активність особистості упродовж адаптації, але й виступати ключовим поясненням її опору чи нонконформізму, ейфорії чи фрустрованості, зірковості чи аутсайдерства.

Стан дослідження. Проблемагенний спектр психозахисту особистості є одним із найактуальніших у практико-орієнтованих дослідженнях, а різні аспекти його вивчення відображено у фундаментальних роботах Б. Братуся, К. Горні, Д. Леонтєва, С. Максименка, А. Маслоу, Ф. Перлза, К. Роджерса, Е. Фромма, Т. Яценко та ін. Різномічне вивчення психологічного захисту як важливого неусвідомлюваного механізму регуляції поведінки й діяльності людини здійснено в низці досліджень (Р. Грановська, Л. Субботіна, О. Чумакова, R. Plutchik, H. Kellermann та ін.) [1; 3; 6; 8; 9; 10].

Як відомо, психологічний захист у феноменологічному вимірі вперше детально був презентований 1894 року й описаний З. Фройдом як примат несвідомого, інстинктивного, переважно сексуального першопочатку, який у результаті зіткнення із захисними механізмами свідомого Я (внутрішньою цензурою) зазнає різноманітних перетворень – витіснення, сублімації тощо [9].

Постульовано, що типова, загальна риса форм психологічного захисту особистості – це неусвідомлюваність, а зовнішні прояви вторгнення захисних механізмів у нормальне психічне життя людини різноманітні та виявляються як у змінах поведінки, так і в її інтерпретаціях. Отримавши неприємну інформацію, людина може негайно знизити її значущість (за типом «не дуже й хотілось»), або змінити рівень своїх домагань унаслідок усвідомлення неможливості їх реалізації, або витіснити із розгляду факти, пов'язані з діями, які вона не хоче виконувати. З цього приводу З. Фройд акцентував, що в теорії психоаналізу ми, не вагаючись, припускаємо, що напрям розумових дій автоматично регулюється принципами задоволення. Іншими словами, вважаємо, що хід цих подій постійно запускається напруженою незадоволенням і він отримує такий напрям, остаточний вихід якого збігається зі зменшенням цієї напруги або виробленням задоволення [9].

Вочевидь, аналізуючи складні й часто болісні, невпевнені, тривожні, ригідні та ін. процеси адаптації сучасного студента до навчання в університеті, потрібно зазначати про загальну феноменологію захисної поведінки. У фундаментальному доробку Ф. Перлза, що ґрунтується на синтетичному перетині психоаналітичних і гештальтпсихологічних положень, захисна активність людини розглядається як обов'язкове врахування її еволюційно-біологічного коріння, стверджуючи, що вона виникає на підставі сприйняття і розпізнавання небезпеки

та необхідності безпосереднього контакту з джерелом цієї небезпеки. Водночас людина переживає небезпеку всередині, насамперед тоді, коли одна з частин власної особистості викликає ворожі почуття. У таких випадках психологічний захист спрямовується як проти небажаних думок, почуттів і відчуттів із середини, так і проти нового знання зовні. Вчений аргументував: «Усе, що загрожує цілісній особистості або одній з її частин, сприймається як небезпека, як щось вороже, що повинно бути знищено. Джерело небезпеки можна або зруйнувати, або постаратися уникнути його» [11, с. 25]. Отож, численні загрози, які часто переживаються студентами-адаптантами (велике незнайоме місто, орієнтаційно-топографічна безпорадність, туга за покинутою домівкою, батьками, друзями, матеріальні острахи, інформаційно-когнітивне перенасичення на заняттях тощо), мимовільно стимулюють інтенсивніше й частіше застосування ними механізмів психозахисту.

Дефініційний зміст базового поняття складний і поліваріантний, зокрема Психологічний словник уміщує термін «психологічна захищеність», що визначається як відносно стійке позитивне емоційне переживання і усвідомлення індивідом можливості задоволення своїх основних потреб і забезпеченості власних прав у будь-якій, навіть несприятливій ситуації, за виникнення обставин, які можуть блокувати або утруднювати їх реалізацію. Психологічна захищеність проявляється в почутті приналежності до групи, адекватній самооцінці, реалістичному рівні домагань, схильності до надситуативної активності, адекватній атрибуції відповідальності, відсутності підвищеної тривожності, неврозів, страхів тощо [7]. Звичайно, роль психологічної захищеності у процесі адаптації до чогось/когось є дуже істотною, адже потрібна нейтралізація численних реальних або уявних бар'єрів з метою налагодження взаєморозуміння та співпраці.

Як відзначає Р. Грановська, психологічний захист гальмує політ творчої фантазії, роботу інтуїції та виступає істотним бар'єром, який звужує, затуляє і (чи) спотворює повноцінне сприйняття і переживання світу і пристосування до нього. Захист трактується як організація пасток і перетворювач небезпечної та тривожної для особистості інформації. Найбільш небезпечна інформація не сприймається вже на рівні сприйняття, менш небезпечна сприймається, але згодом спотворюється, трансформується в «легкоперетравлювану» для людини. Однак відзначається і позитивна роль захисту, який оберігає свідомість від інформації, що може зруйнувати цілеспрямоване мислення, тобто таке, яке налаштоване на вирішення проблеми відповідно до картини відображеної ситуації. У цьому сенсі захисна техніка розглядається як система стабілізації особистості, яка спрямована на усунення

або мінімізацію негативних емоцій, тривоги, що виникає за невідповідності наявної картини світу і ситуації з новою та несподіваною інформацією [3].

Розглядаючи окреслену проблематику крізь призму психогенези, О. Чумакова констатує, що психологічний захист особистості може бути описаний як вироблена в процесі розвитку і властива будь-якій людині стратегія несвідомого спотворення афектних і когнітивних аспектів тих ситуацій, які містять загрозу картині світу. Дослідниця на підставі різновекторних теоретико-емпіричних студій наголошує, що за умови гнучкості та помірної експлуатації *психологічний захист має виключно адаптивне значення* (курсив наш – О. Ф.) [10].

У структурно-рівневій моделі психологічного захисту (за концепцією Л. Субботіної) закладено ієрархічний принцип. Психозахист розглядається як багаторівнева структура ієрархічного типу, утворена комплексом підсвідомих захисних механізмів, психічних функцій і особистісних властивостей. Таке розуміння психологічного захисту як інтегрованої системи, на відміну від традиційних уявлень про незалежність окремих механізмів психологічного захисту, істотно розширило пояснювальні можливості цієї категорії. Згідно з поглядами Л. Субботіної, психологічний захист має рівневу організацію, інтегрований до загальної структури психіки і охоплює такі рівні: метасистемний (захисна спрямованість особистості), системний (власне психологічний захист), окремих підсистем або субсистемний рівень (комплекси, діади захисних механізмів), компонентний рівень (елементна структура механізмів захисту, окремі механізми). Психозахист пропонується розглядати як специфічну функціональну систему діяльності, базовими властивостями якої є формування адаптаційних форм поведінки (підкреслення наше – О. Ф.) та інтегральна регуляція діяльності людини [8].

На думку Н. Калініної, психозахист є індивідуальним неповторним комплексом різних за природою і функціями захисних реакцій, інтеграційне злиття яких формує індивідуальний захисний стиль. Пропонується новий підхід до проблеми психозахисту, який дозволяє здолати двоїстість переконань щодо феномена психологічного захисту. Сутність такої амбівалентності полягає в тому, що зауважено паралельне існування психоаналітичних концепцій і теорій, які не розділяють психоаналітичних поглядів на особистість, проте використовують психоаналітичну термінологію. Тому постулюється теза інтеграції знань про психологічний захист у ширший контекст досліджень особистості й індивідуальності та виведення цієї категорії за межі психоаналітичних і неопсихоаналітичних переконань.

Захисні реакції, використовувані суб'єктом, презентують особистісні диспозиції, не мають дискретного характеру і не можуть бути описані через поняття частотності їх актуалізації. Тому реалізація захисного стилю є окремим випадком функціонування глобальних стратегіальних життєвих підходів суб'єкта. Цікавими є твердження Н. Калініної про існування фундаментальних психозахисних патернів: патерн «соціальності», що реалізовує адаптивну функцію захисту у сфері соціальної адаптації; патерн «надситуативності», що визначає тенденцію до глибинного опрацювання проблеми, ніж того вимагає зовнішня ситуація; патерн «включеності-невключеності» як визначальний вибір активної або пасивної позиції в захисній поведінці і патерн «пошуку можливостей», що відповідає за адаптацію як використання можливостей актуальної ситуації [4].

З погляду О. Власової, психологічний захист є поведінкою (усвідомленою та неусвідомленою), яка сприяє усуненню психологічного дискомфорту, відтак підвищує резистентність особистості до деструктивних чинників життєдіяльності. Трактуючи психозахисту з позицій системного підходу дозволяє презентувати його як регулятивну систему, діючу в ситуації внутрішнього або зовнішнього конфлікту, яка містить підсистеми стабілізації та подолання. Якщо перша з названих підсистем об'єднує дефензивні механізми, спрямовані на реалізацію гомеостатичних тенденцій особистості, а їх функцією є «відгороджування» сфери свідомості від психотравмувальної інформації, то друга – система подолання, представлена когнітивними й експресивними копінг-механізмами, а також поведінковими копінг-стратегіями, в яких реалізуються гомеоретичні (саморозвивальні) тенденції особистості. Як усвідомлювані, вони спрямовані на зміну психотравмувальної ситуації. У контексті гештальт-схематичного аналізу психологічного захисту особистості дослідниця здійснює розгляд дефензивних механізмів і копінг-стратегій в їх єдності, які в процесі переживань людиною тих або інших життєвих подій поперемінно виконують роль фігури і тла. Людина адекватна докільно тільки в тому випадку, якщо гештальт не порушений і працюють обидві системи [1].

Мета статті – розкрити особливості психозахистої поведінки сучасних студентів у процесі адаптації до навчання в університеті.

Виклад основних положень. З метою вивчення континуально-го взаємозв'язку механізмів психологічного захисту й адаптації нами за допомогою пакету валідних методик було здійснено емпіричне дослідження на гетерогенній вибірці студентів Львівського державного університету внутрішніх справ (n = 92). Структура емпіричного дослідження формувалася згідно з концептуальними положеннями,

запропонованими С. Максименком, про те, що перенесення характеристик, які прийняті для опису наукового методу як такого – структурованість, цілеспрямованість, відтворюваність, надійність, результативність у площину конкретно-наукової сфери досліджуваної дійсності (у нашому випадку – психозахист і адаптація особистості), потребує їхньої специфікації, яка б відповідала реаліям певної галузі пізнання. З урахуванням таких положень методичні засади експерименту обирались як творчі й дослідницькі тактики і стратегії, що охоплювали динамічну єдність об'єкта вивчення, звичайно, з урахуванням специфіки сучасного студента й особливостей його адаптації до університету із «силовим», поліційним профілем фахової підготовки, до того ж у трансформаційних умовах латентної війни та реальних бойових дій на сході держави [1; 5]. Ключовим завданням було встановлення закономірностей у рангуванні та наданні преференцій певним механізмам психозахисту.

Безперечно, *сублімація* (31%) як переведення енергії інстинктивного, сексуального або агресивного імпульсу на соціально корисні й поціновувані цілі (мистецтво, літературу, науку, релігію, винахідництво тощо) обирається студентами ключовим механізмом психозахисту, який загалом пришвидшує адаптацію.

Механізм *витіснення* (пригнічення, репресія) (22%) як процес усунення й видалення зі свідомості тих імпульсів, ідей, уявлень, потягів, інстинктів і емоцій, які несумісні з настановленнями особистості, часто застосовується сучасними студентами. Відомо, що коли витісняється якась певна ідея, то супровідний афект у вигляді конкретної емоції чи синтезу психоемоційних реакцій не зникає, а своєрідно переноситься й перемарковується на іншу ідею, яка є у свідомості. Однак, якщо витісняється афект, то у свідомості зберігається домінуюча ідея, що пов'язується з іншим, доволі часто протилежним, афектом. Прикладом подібного є амбівалентні зміщення, внаслідок яких, наприклад, кохання замінюється ненавистю, жорстку ревнивість змінює миле розчулення тощо. Витіснення як психологічний феномен може містити синтез інших захисних механізмів (наприклад, раціоналізацію, проекцію, символізацію, конверсію та ін.) і проявляється у свідомому/несвідомому забуванні, ігноруванні очевидних фактів неправильної поведінки або симптомів хвороби.

Одним із найпоширеніших механізмів утвердження почуття власної гідності та ліквідації почуття невпевненості й провини обирається сучасними студентами *раціоналізація* (12%) як своєрідне помилкове «логічне» пояснення власних дій, зумовлених в основному неусвідомленими спонуканнями.

Чітко зауважується екстра- та імпульсивність характерологічних особливостей таких молодих людей, тому вони демонструють постійний потяг до самовиправдання, пошук причин і мотивів своїх не завжди схвальних учинків у зовнішньому середовищі, обставинах життя, звинувачення доволішніх людей та інших чинників, іноді навіть «потойбічного» характеру («чортівня якась», «лихий попутав», «біс його знає»). Типовими прикладами демонстративного прояву раціоналізації є пояснення студентами з незадовільними успіхами в навчанні власних академічних невдач через апеляцію до абстрактної норми «вчуся так, як усі», або способи самовиправдання через пошук максимально переконливих і правдоподібних доказів зовнішньої зумовленості їхніх переживань і неадекватних учинків (відсутність мотивації, стипендії, загальна пасивність студентства і викладачів, складні й нестерпні умови академічного побуту (некомфортні гуртожитки, холодні аудиторії, відсутність достатньої кількості українськомовних фахових книжок тощо)).

Нами констатовані випадки застосування психозахисного механізму *інтелектуального настановлення* (9%), суть якого зводиться до зарахування себе студентом у стресовій ситуації в статус безпристрасного спостерігача, який все, що відбувається, аналізує. Таким механізмом блокується емоційне тло конфліктної ситуації, вона стає менш травматичною та болісною. Хоча від класичної раціоналізації інтелектуальне настановлення відрізняється відносною об'єктивністю аналізу, все ж його надто часто застосування призводить лише до пасивного розумування і не сприяє подоланню кризової ситуації.

Слід відзначити, що активно задіюється й механізм *заперечення (відмова)* (8%), за допомогою якого свідомо непереносимі думки, бажання, факти і вчинки заперечуються шляхом безсвідомої відмови від них. Реальне стає ніби неіснуючим, або видозмінюється до невпізнання й трансформується так, що припиняє бути вкрай неприємним або болісним у переживаннях і спогадах. Заперечення є близьким до механізму раціоналізації, а термін «відмова» не містить свідомі спроби заперечення або свідомий обман.

Часто застосовують психозахисний механізм *проекції* (6%) як приписування іншим людям власних намірів, імпульсів, ідей, афектів. Так звана класична проекція передбачає, що негативні риси витісняються і суб'єктом не усвідомлюються. Наприклад, студент, що зловживає пивом, категорично заперечує наявність нездоланного адиктивного потягу до цього напою лише в себе і приписує його більшості здорових молодих людей («його п'ють навіть спортсмени й дівчата»). У випадку раціоналістичної проекції студент усвідомлює негативні

рисі своєї особистості, але приписує їх більшості людей і утихомирює ймовірні негативні афекти й гармонізує самоприйняття.

Мартирізація (5%) – психологічний механізм, за допомогою якого людина досягає бажаних результатів шляхом драматизації ситуації, плачу, стогонів, випадків, викликання жалю та співчуття в інших, «працюючи на публіку». Одним із прикладів крайніх випадків проявів мартирізації є так званий вдаваний суїцид. Окремі елементи мартирізації (щоправда, без суїцидологічного забарвлення) були констатовані нами у студентів-першокурсників, які задіявали цей механізм насамперед із адаптаційною метою або як елемент істероїдного самоствердження в ситуації аутсайдерства (статусного, емоційного, інтелектуального, фізичного, комунікативно-перцептивного та ін.).

Випадків психозахисного залучення *символізації* (4%) як механізму задоволення підсвідомих тенденцій і бажань у символічній формі (у вигляді сновидінь, обмовок, галюцинацій, помилок у письмі тощо) нами зафіксовано порівняно мало, тобто символізація, що «перетворює думки в зорові образи» (згідно з концепцією З. Фрейда), сучасне студентство використовує здебільшого ситуативно й спонтанно.

Іншим «полюсом» частоти задіяння психозахисних механізмів були: а) *компенсація* (3%) як заміщення реальної або уявної фізичної чи психічної неповноцінності за допомогою соціально корисної або деструктивної діяльності з метою досягнення соціальної престижності й самоповаги. Оскільки компенсація ґрунтується на прагненні до заміщення невдач у якійсь сфері діяльності завдяки успіху в іншій, то типовими студентськими стратегіями були спортивні й мистецькі здобутки (когнітивніші хлопці й дівчата – самореалізаційний вектор) і «амурні» перемоги (явні чи здебільшого придумані – гедоністичний вектор виправдання); б) *гіперкомпенсація* як прагнення до досягнення успіху в тій ділянці, яка досі була найскладнішою та нездоланною (наприклад, прагнення перекопати інших і глибока впевненість у своїй винятковій фахово-інтелектуальній обдарованості, яка недооцінена викладачами). Конверсія, опір, конформізм, ідентифікація, перенесення та інші психозахисні механізми в діагностованих вибірках проявилися неістотно.

Висновки. Упродовж онтогенезу особистості психологічний захист спочатку розвивається як засіб інтрапсихічної адаптації та може призводити до зовнішньої соціально-психологічної адаптації або дезадаптації залежно від гнучкості й інтенсивності використовуваних механізмів. Принциповою особливістю розвитку психологічного захисту в дитячому і зрілому віці є не наявність або відсутність

у захисній стратегії окремих механізмів, а інтенсивність їхнього використання.

Вважаємо, що якраз відчуття і переживання студентом успішності власної адаптації до навчання в університеті та вироблення певного оптимуму психозахисних механізмів (у конгломераті з конструктами копінг-тактик і копінг-стратегій як усвідомленим психологічним захистом) дозволяють йому здійснювати адекватну і просоціальну активність у процесах міжособистісної взаємодії, академічної мобільності та фахового вдосконалення. Нами виявлена специфіка функціонування психологічного захисту в період студентської юності, досліджена навчально-професійна специфіка застосування механізмів психологічного захисту, розроблена певна типологізація адаптаційно-психозахисної поведінки студентів, зокрема: психозахист, орієнтований переважно на зовнішнє середовище (мегаполіс тощо) і захист, спрямований на внутрішній спосіб реагування на психотравмувальну інформацію (інтрапунітивні характерологічні ознаки і реакції). Важливу роль виконують емоційні й комунікативні особливості, що зумовлюють активізацію механізмів психологічного захисту в студентів, зокрема упродовж задіяння адаптаційних зусиль.

Окремим завданням і перспективою подальших досліджень повинен стати детальний опис психологічних портретів особистості в юнацькому віці, які виділені за частотою застосування провідного механізму психозахисту. Провідна модальність психозахисту формує інтегральну спрямованість дій на адресу власного Я, визначає найближчі пріоритети особистісного розвитку.

Позитивне інтегральне самоприйняття, що ґрунтується на адекватних моделях самоусвідомлення і механізмах психозахисту, доводить надійну загальну психологічну захищеність внутрішнього світу людини та її високу адаптивність. Також це призводить до розуміння особистістю на рівні когнітивного осмислення та позитивного емоційного переживання можливостей задоволення своїх основних потреб і забезпечення власних прав у повсякденній чи екстремальній (адаптаційно/деадаптаційній) життєвій ситуації. Роль свідомості і самосвідомості у цих процесах переоцінити важко, адже якраз вони посідають вирішальне місце в осмисленні та застосуванні когнітивних психозахисних механізмів, насамперед з метою успішної адаптації до мікро- і макросоціуму.

1. Власова О. Г. Психологическая защита как средство личностного развития студентов: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. психол. наук:

- спец. 19.00.07 «Педагогическая и возрастная психология» / О. Г. Власова. – Ставрополь, 1998. – 22 с.
2. Гошовська О. Психозахисне самоприйняття особистості: монографія / О. Гошовська. – Львів: ЛьвДУВС, 2015. – 316 с.
 3. Грановская Р. М. Защита личности: психологические механизмы / Р. М. Грановская, И. М. Никольская. – СПб.: Знание, 1999. – 352 с.
 4. Калинина Н. В. Целостный подход к пониманию индивидуального защитного стиля / Н. В. Калинина // Психологические исследования. – 2010. – № 1. – С. 3.
 5. Максименко С. Д. Генезис существования личности / С. Д. Максименко. – К.: КММ, 2006. – 240 с.
 6. Никольская Н. М. Психологическая защита у детей / Н. М. Никольская, Н. М. Грановская. – СПб.: Речь, 2001. – 504 с.
 7. Психология: словарь / под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – 2-е изд. – М.: Политиздат, 1990. – 494 с.
 8. Субботина Л. Ю. Психология защитного поведения: монография / Л. Ю. Субботина. – Ярославль: ЯрГУ, 2006. – 220 с.
 9. Фрейд А. Эго и механизмы защиты / Анна Фрейд; пер. с англ. М. Гинзбурга. – М.: Эксмо, 2003. – 256 с.
 10. Чумакова Е. В. Психологическая защита личности в системе детско-родительского взаимодействия: дис. ... кандидата психол. наук: 19.00.11 / Елена Викторовна Чумакова. – СПб., 1998. – 184 с.
 11. Perls F. S. Das Ich, der Hunger und die Aggression. Die Anfänge der Gestalttherapie / F. S. Perls. – Stuttgart: Klett-Cotta, 1978. – 77 p.

Финив О. Я. Особенности адаптивно-психозащитного поведения современных студентов

Раскрыты особенности влияния механизмов психологической защиты на адаптацию студентов к обучению в университете. Психологическую защиту рассмотрено как специфическую функциональную систему деятельности, основными свойствами которой является формирование адаптационных форм поведения. Раскрыто тесное сочетание адаптивного и защитного поведения студентов, а также эмпирически исследована специфика применения ими определенных механизмов психологической защиты. Разработана типологизация адаптационно-психозащитного поведения студентов.

Ключевые слова: студенты, психологическая защита, адаптация, копинг-поведение, механизмы психологической защиты.

Finiv O. Ya. Features of adaptation and psychodefensive conduct of modern students

The peculiarities of the influence of mechanisms of the psychological defense on adaptation of students to studying at the university are exposed. Essence of the term «psychological defense» and differentiation of mechanisms of psychological defense of personality are defined. The psychological defense is considered as a specific functional system of activity, the basic property of which

is formation of the adaptation forms of behaviour. The psychological defense is explained as conscious or unconscious behavior that helps to reduce the psychological discomfort and thereby increases the resistance to destructive factors of individual life. This regulatory system that operates in a situation of internal or external conflict and subsystem includes stabilization and poverty, including adaptation.

Interdependence of acceptance and psychological defence of personality is empirically reasonable. The differentiation of psychological defense of today's students is carried out: the defense focused mainly on the environment (large city, significant of others, etc.) and protection-oriented way to respond to internal psychological information that injures. It is noted that the emotional and communicative features that cause the activation of psychological defense mechanisms in students, especially during application adaptation efforts, play an important role.

The close combination of adaptive and protective behavior of students is considered and peculiarities of their application of particular psychological defense mechanisms are empirically investigated. The patterns of ranking the preferences and providing psychological defense mechanisms that improve adaptation to university are highlighted.

Key words: students, psychological defense, adaptation, coping-behavior, mechanisms of psychological defense.

Стаття надійшла 5 листопада 2015 р.

Розділ 2

ПСИХОЛОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ, ТЕХНІКИ ТА МЕТОДИКИ ПРОФІЛАКТИКИ Й ПОДОЛАННЯ ДЕСТРУКТИВНИХ ЯВИЩ У ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ОВС

УДК 159.9:316.356.2;615.851

Н. М. Бамбурак

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОТЕРАПЕВТИЧНИХ МЕТОДІВ У ПОДОЛАННІ СІМЕЙНИХ ПРОБЛЕМ У ПОДРУЖНИХ ВІДНОСИНАХ

Зауважено, що у сімейній терапії науковці та практики застосовують багатомірний спектр теоретичних підходів і методик для надання дієвої психодопомоги клієнтам.

Практичні напрацювання в цьому напрямі постійно удосконалюються поняттями та техніками, тому виокремлюють такі напрями психотерапевтичних методів у наданні кваліфікованої психодопомоги дисфункціональним сім'ям: 1) індивідуальна психотерапевтична робота; 2) системна психотерапія; 3) синергізм психодинамічної та системної психотерапії.

Ключові слова: сім'я; індивідуальна психотерапія; групова психотерапія; системна психотерапія; психодинамічна психотерапія; педагогічна, діагностична, соціальна, медична, психологічна моделі психодопомоги.

Постановка проблеми. Обґрунтовуючи етапи, механізми формування та розвитку сім'ї, науковці виокремили низку фаз, кризових для цієї соціальної групи. Розділивши їх на дві групи – зовнішні й внутрішні – дослідники створили схеми їх подолання. Перші усуваються змінами в законодавстві, через запровадження нормативних актів, зміну соціальної ситуації, інші – потребують професійної роботи психотерапевтів, які, по-різному залучаючи психічний потенціал особистості, вирішують проблеми кризових періодів у сім'ї. Практичні напрацювання в цьому напрямі постійно розвиваються. Триває взаємообмін поняттями та техніками, тому часто спостерігається еkleктизм у наданні реальної дієвої допомоги клієнтам. Тобто сімейна терапія забезпечує гнучкі підходи і може охоплювати індивідуальну психотерапію

з відповідним представником сім'ї, роботу з окремими сімейними підсистемами, нуклеарною сім'єю, акцентуючи на спільних інтеракціях і плануваннях умов для позитивних змін в усій сімейній системі.

Стан дослідження. Теоретико-методологічною основою статті є: дослідження соціологів Л. Стоуна, Н. Смелзера, Н. Соловйова, А. Харчева, С. Голода про розвиток соціальної інституції сім'ї та її призначення; методологічні концепції системного підходу (Л. фон Бер-таланфі, О. Богданов); наукові дослідження В. Дружиніна, Е. Ейдеміль-лера, В. Юстіцкіс, Р. Кеттела, А. Тавіта, М. Мацковскі, Т. Гурко, Г. Васильченко, Ю. Решетняка про кризові періоди функціонування сім'ї; теоретико-прикладні концепції надання психотерапевтичної до-помоги: А. Варга, Е. Ейдемільлера, В. Юстіцкіс, Т. Мішина, М. Палац-цолі, В. Бойко, Р. Хілла, В. Сатір, З. Фройда тощо.

Мета статті – обґрунтувати особливості психотерапевтичних методів у подоланні сімейних проблем у подружніх відносинах.

Виклад основних положень. Сьогодні у світовій практиці пси-хотерапевтичної допомоги сім'ї актуалізуються найрізноманітніші види психоконсультації. Залежно від зреалізованих терапевтом ме-тодів психороботи визначається відповідна модель допомоги, кожна з яких формує свою теоретико-прикладну базу.

За означених умов психологічна допомога виокремлює такі на-прями діяльності: а) відповідному члену сім'ї із цією проблематикою, яка безпосередньо або ж опосередковано пов'язана з його сімейним життям; б) сімейній парі або парі на етапі укладання шлюбу; в) сім'ї загалом; г) дитячо-батьківській підсистемі [2; 10]. Відтак вона покли-кана вирішувати проблеми клієнта, які спричинені соціопсихологічни-ми негараздами та виникають під дією негативного міжособистісного психовпливу. Тому надання ефективної допомоги сім'ям сприяє взае-модії таких кваліфікованих працівників, як лікарів-психіатрів, психо-терапевтів, психоневрологів, сексопатологів, педагогів, соціальних працівників.

Відповідно до типу зорієнтованості та характеру допомоги можна виокремити такі моделі психологічної допомоги сім'ї [1; 6]. Педагогічна модель ґрунтується на припущенні про недостатній рівень освітньої компетентності батьків й передбачає надання їм допомоги у контексті виховання дітей.

Фахівець аналізує ситуацію разом із батьками і пропонує про-граму низки заходів, які спрямовані на вирішення відповідної пробле-ми. Консультант задіює фахівця, який добре обізнаний в методах і способах виховання дітей, компетентний у реалізації порад і форму-ванні завдань для батьків тощо.

Діагностична модель ґрунтується на гіпотезі про дефіцит спеціальних знань у подружжя, недостатність яких не дозволяє їм прийняти правильне рішення, тому вони потребують допомоги, яку консультант надає у вигляді психодіагнозу, який слугуватиме основою подальших організаційних рішень.

Соціальна модель допомоги ґрунтується на аспектах про те, що сімейні труднощі – це результат несприятливих обставин, тому, окрім аналізу життєвої ситуації і рекомендацій, вона передбачає безпосереднє втручання в актуальну життєдіяльність клієнтів.

Медична модель допомоги обґрунтовує проблему сімейних труднощів через захворювання, хворобливі стани та розвиток особистості одного із подружжя, сімейної пари або ж дітей. Зусилля фахівців спрямовані на лікування відповідної хвороби, реабілітацію таких членів сім'ї, адаптацію здорових клієнтів до особливостей хворих.

Психологічна (психотерапевтична) модель допомоги акцентує на причинах, котрі сприяють виникненню соціально-психологічних проблем у сім'ї через негативний комунікативний процес, спричинений особистісними особливостями членів сім'ї. Психологічна модель передбачає аналіз сімейної ситуації, кожного індивіда та обґрунтування «психодіагнозу», який дозволяє психологу-консультанту, психотерапевту надати кваліфіковану допомогу сім'ї та її членам [7; 12].

Для організації та безпосереднього надання психологічної допомоги сім'ям терапевт має з'ясувати проблеми, які переживає подружжя, та визначити шляхи їх подолання. Щоразу йому доводиться власне шукати і знаходити в проблемній ситуації щось особливе, що дозволить сформулювати проблему в такій формі, завдяки якій вона стане більш доступною для вирішення.

Щоб розпочати роботу, необхідно сформулювати гіпотезу проблеми. А для цього слід зібрати певну інформацію про сім'ю. Для цього задається низка запитань: коли виник симптом, як, де і в кого?; що робив кожен член сім'ї, коли виявився симптом?; що відбувалося, щоб позбутися його?; хто найбільше турбувався через появу проблеми, кого охоплювали сум, тривога, гнів, збентеження або розгубленість?; хто з членів сім'ї переживав раніше подібні проблеми?; що має змінитися, щоби проблема зникла? Клієнти відповідають на ці запитання, а терапевт отримує інформацію про особливості функціонування родини загалом.

За таких умов психотерапевт досягає розуміння проблеми і чітко формулює для себе її суть і розпочинає планувати стратегії її вирішення, тобто сім'я повинна виконувати низку окреслених приписів. Кількість потенційно можливих терапевтичних стратегій неабияка.

Це техніки індивідуальної роботи з кожним учасником сім'ї, з сім'єю загалом і групова сімейна терапія [13]. Зазвичай вказані техніки активно поєднуються терапевтом і за вмілого задіяння забезпечують вирішення сімейних проблем. Окрім того, кожна із технік має особливості та переваги.

Робота із сім'єю зазвичай передбачає абсолютно унікальну комбінацію інтервенцій, необхідних для того, щоб реалізувати зміну саме в цій конкретній сім'ї. Працюючи з подружньою парою, робота психотерапевта спрямована на встановлення рівноправних відносин – так, щоб жодному із подружжя не довелося шукати джерело своєї сили в тій безпорадності, яку забезпечує симптом. Коли носієм проблеми є дитина, терапевт намагається надати батькам більше повноважень, щоб вони відчували відповідальність і за своїх дітей, яких покликані підтримувати і виховувати, і за себе, власне життя, організацію своєї сім'ї. Але найчастіше реорганізація ієрархії відбувається одночасно з вирішенням базової проблеми, так що додаткових інтервенцій не потрібно.

Терапевт працює індивідуально з кожним учасником родини, задіюючи виявлення відповідного рівня їхньої зрілості. Зрілість – це стан, у якому особистість відповідає за себе. Зрілою можна вважати людину, яка досягнула повноліття, здатна здійснювати вибір і ухвалювати рішення, повноцінно сприймаючи себе, найближче довкілля і ситуація, в яку потрапила. Стиль поведінки, який характеризує зрілу особистість, можна назвати функціональним, адекватним і успішним у взаємодії з довкіллям [5]. Така особистість: чітко висловлює свої думки, наміри, бажання; звертає увагу на сигнали свого Я, орієнтується в своїх думках і почуттях; здатна бачити і чути те, що відбувається поруч із нею, диференціює все, що сприймає; бере на себе відповідальність за те, що відчуває, про що думає, що бачить, не заперечує своїх проявів і не приписує їх іншим; має навички здійснення відкритої комунікації, передавання та сприйняття інформації.

Якщо особистість є недостатньо зрілою, то вона автоматично у сімейному колі дисфункціональна. У неї відсутні навички адекватної комунікації, вона не володіє засобами для точного самосприйняття і самовираження, а також правильної інтерпретації подій та обставин.

Поведінка такої особистості неконгруентна, тобто повідомлення, які вона надсилає на різних комунікативних рівнях із використанням різних сигналів, суперечитимуть один одному. Крім того, дисфункціональна особа не здатна зіставляти власну інтерпретацію та рефлексію того, що відбувається із реальною ситуацією, а саме: вона розглядатиме «тут і зараз» через призму стереотипів минулого досвіду.

Комунікативні труднощі безпосередньо пов'язані з Я-концепцією, тобто з образом Я та з самооцінкою. Низька самооцінка призводить до дисфункціональної комунікації.

Це може відбуватися в таких випадках: а) коли виник конфлікт інтересів; б) коли людина не здатна впоратися у сприйнятті та взаємодії з багатофункціональним середовищем.

Етап індивідуальної роботи з кожним учасником родини передбачає з'ясування психологічних особливостей кожного, позитивних і негативних моментів в особистісній структурі, щоб психотерапевт виокремив правильну стратегію роботи та організував доцільні тренінгові групи [2; 4].

Психоробота з подружніми парами передбачає дослідження та психотерапію особливостей сімейних взаємовідносин, взаєморозуміння, взаємсприймання, взаємоповаги подружжям та обрання стратегії подальшої роботи із сім'єю. Відтак використовується арсенал методик і технік із різних напрямів психотерапевтичної роботи.

Групова сімейна терапія передбачає участь у ній від 5 до 8 сімейних пар. У ній використовуються принципи і методи звичайної групової психотерапії. Ази цього підходу ті ж, що і у роботі з окремою подружньою парою, проте тут важлива можливість навчання на актуальному прикладі та моделі відносин інших. Ефект терапії значно зростає, оскільки в умовах групової взаємодії можна розігрувати різні ситуації. Так можна не лише розповісти про ситуацію, а й продемонструвати можливі альтернативні моделі поведінки клієнтів у конкретній ситуації. Ознайомившись і переглянувши можливі варіанти, учасники групової терапії можуть обрати ті дії, вчинки, які їх влаштовують, а також безпосередньо можуть кілька разів програти обрану модель поведінки.

Групова подружня терапія дає змогу краще освоїти різноманітні види спілкування, наприклад навчити тактовно висловлювати не дуже приємні фрази своєму партнеру. Окрім того, вона дає змогу правильно оцінювати результати конструктивного конфлікту: кожна пара може випробовувати це на власних взаємовідносинах і отримувати оцінку з боку інших. Можна спільно вчитися кооперативним угодам, а також почути від інших (клієнтів) їхню думку з приводу вирішення конкретних проблем [8].

Перед початком роботи з усією групою проводять декілька сеансів індивідуальної роботи за гендерною ознакою, тобто окремо із чоловіками та із жінками (міні-підгрупи). Налагодження контакту і формування вільної дискусії значно легше, на думку С. Кратохвіла, в гомогенних підгрупах, але це в подальшому сприяє певній загально-

ваності, яку складно подолати в поєднанні їх в одну психотерапевтичну групу [3]. Окрім того, динамічно зорієнтована робота подружніх пар закріплює атмосферу комунікативної безпеки, подолання звичних обмежень, аутостилізації і усталених думок. Але зазвичай сімейні пари у роботі у групі розпочинають включати механізми захисту. Типове розкриття клієнта виникає тільки тоді, коли його партнер розпочинає використовувати захисну реакцію, щоб актуальна сімейна проблема не була розголошена. Часто виокремлюються і негативні наслідки занять у групі, коли партнери повертаються разом додому. Прикінцеві висновки після сеансу групової терапії можуть стати джерелом загострення сімейної протидії. Тому чимало дослідників вважають, що найбільш доцільно у проведенні групової сімейної терапії зорієнтуватися не стільки на динамічну групову психотерапію, скільки на інструктивний аналіз питань, що стосуються життєдіяльності подружжя [6; 7; 9].

Отже, сімейна психотерапія є комплексом психотерапевтичних методів і прийомів, які спрямовані на лікування клієнта в сім'ї і за допомогою сім'ї, а також на забезпечення сутнісної оптимізації сімейних взаємин [4]. Сімейна психотерапія, як особливий вид психотерапії, спрямована на корекцію міжособистісних відносин і має метою подолання емоційних розладів у ній та найбільш виражених симптомів у проблемного члена родини.

Досліджуючи сім'ю як цілісну єдину систему, в її межах виділяють різні підсистеми (субсистеми) – це самостійні одиниці внутрішньосімейних взаємодій, які виконують важливу роль у функціонуванні родинної системи. Відтак особистісно зорієнтована (реконструктивна) психотерапія сприяє: творенню особистості, яка здатна вирішувати зовнішні й внутрішні конфлікти шляхом реорганізації системи її відносин; виявленню і вивченню патогенних механізмів, які розвивають патологічний стан і симптоматику; досягненню клієнтом усвідомлення та розуміння причинно-наслідкового зв'язку між особливостями його системи взаємовідносин і проблемами; допомозі клієнту в розумному вирішенні психотравмальної ситуації, за необхідності – зміні його об'єктивного стану і ставлення до нього інших; корекції неадекватних реакцій і форм поведінки, поліпшенню суб'єктивного самопочуття клієнта, відновленню його повноцінного соціального функціонування [11].

Отже, на всіх етапах психотерапевтичного процесу відбувається постійне задіяння двох взаємопов'язаних психологічних аспектів – усвідомлення і реконструкції настановлень особистості. Перший з них – інсайт (усвідомлення), пов'язаний з необхідністю розуміння

пацієнтом істинних причин власних невротичних розладів. Другий, відповідно до ступеня усвідомлення, проявляється в корекції недоліків і виробленні нових ставлень на їх пізнавальному, емоційному та поведінковому рівнях.

Недостатньо адекватні через «вади» розвитку особистості відносини в певних життєвих обставинах можуть бути не стільки умовою зовнішніх і внутрішніх конфліктів, скільки причиною нездатності особистості успішно вирішувати ці конфлікти. Завдання психотерапії – зробити особистість здатною до вирішення труднощів шляхом реорганізації, або реконструкції, системи її ставлень. Під час реконструкції порушених відносин особистості пацієнта відбуваються два процеси: корекція «неадаптивних» позицій і формування нових, більш реалістичних, що перевіряються спочатку в умовах терапевтичного середовища, згодом – у реальних ситуаціях життя.

У груповій реконструктивній психотерапії основним інструментом позитивного психокорективного впливу є власне психотерапевтична група, що зреалізовує розуміння проблем пацієнта через міжособистісну взаємодію [8; 12]. У поняття групової динаміки входить сукупність дій членів групи в процесі її роботи із урахуванням впливів найближчого довкілля. Отож, групова динаміка – це розвиток або рух групи в часі. Всі елементи групової динаміки обговорюються її членами в процесі тренінгу.

У груповій терапії поведінка психотерапевта виконує достатньо вагомую роль. Адже її основні завдання такі: 1) ініціювання учасників групи до відкритого прояву своїх ставлень, настанов, учинків, емоційних реакцій, до їх детального обговорення та аналізу, а також дискусування на запропоновані теми; 2) конструювання в групі умов, які би забезпечували повне розкриття клієнтами своїх проблем та емоційних переживань, в атмосфері взаємоприйняття, безпеки, взаємопідтримки та захисту; 3) створення та підтримування в групі певних норм взаємодії, гнучкості у виборі психотехнік впливу.

Групова психотерапія охоплює комунікативний, стратегічний, короткотерміновий, тріадичний, структурний і поведінковий аспекти сімейної психодопомоги. У цьому напрямі працювали такі терапевти: В. Сатір, М. Сельвіні-Палаццолі, Л. Хофманн і П. Пеппі [7; 9; 11]. Ці науковці акцентують на: поточних паттернах, які є в сім'ї, та взаємодії із симптомами або проблемами ідентифікованого клієнта. Серед них можливі такі варіанти: досліджувати паттерни взаємодії через призму структури сім'ї [5] або з позицій сімейного процесу [9]; обирати метою зміну структури чи полегшення симптому; надавати перевагу теорії систем або теорії навчання тощо. Відтак відбувається

фокусування на переживаннях, що, своєю чергою, передбачає реорганізацію сімейної системи для знешкодження дисфункціональних елементів, які живлять симптоми. Терапевт при цьому виконує роль експерта, а його завдання – діагностувати дисфункціональні елементи системи та спланувати серію кваліфікованих втручань.

Висновки. Отже, в сімейній терапії науковці та практики застосовують багатовимірний спектр теоретичних підходів і методик для надання дієвої психодопомоги клієнтам. Практичні напрацювання в цьому напрямі постійно розвиваються, взаємообмінюються поняттями та техніками, тому часто спостерігається еклектизм. За означених умов виокремлюють такі напрями психотерапевтичних методів у наданні кваліфікованої психодопомоги дисфункціональним сім'ям: 1) терапевти, які зорієнтовані на індивідуальну терапевтичну роботу, сфокусовані на одному клієнті, іноді зустрічаються із сім'єю, яка ними трактується як стресочинник. Завдання терапевта – збирати історичну інформацію, встановлювати психодіагноз, відстежувати вираження афектів та інсайту; 2) терапевти системно зорієнтовані, сімейна терапія розглядається як функціональний підхід у вирішенні проблем із психічним здоров'ям, терапевту важливо залучити всіх учасників родини до урегулювання проблеми, індивідуальність кожного учасника сім'ї розглядається як носій симптому кризи, увага психолога передусім зосереджена на реальній взаємодії, він уникає встановлення психодіагнозу; 3) психотерапевти ефективно поєднують психодинамічну і системну психотерапії.

1. Гулина М. А. Терапевтическая и консультативная психология / М. А. Гулина. – СПб.: Речь, 2001. – 352 с.

2. Дружинин В. Н. Психология семьи: 3-е изд. / В. Н. Дружинина. – СПб.: Питер, 2006. – 176 с.

3. Кратохвил С. Психотерапия семейно-сексуальных дисгармоний / С. Кратохвил. – М.: Медицина, 1991 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://royallib.com/book/kratochvil_stanislaw/psihoterapiya_semejno_seksualnih_disgarmoniy.html

4. Леви Д. А. Семейная психотерапия. История, теория, практика / Д. А. Леви. – СПб., 1993. – 275 с.

5. Минухин С. Техники семейной терапии / С. Минухин, Ч. Фишман. – М.: Класс, 1998. – 304 с.

6. Олифирович Н. И. Психология семейных кризисов / Н. И. Олифирович, Т. А. Зинкевич-Куземкина, Т. Ф. Велента. – СПб.: Речь, 2006. – 360 с.

7. Пэпп П. Семейная терапия и ее парадоксы / П. Пэпп. – М.: Класс, 1998. – 288 с.

8. Роджерс К. О групповой психотерапии / К. Роджерс. – М.: Гиль-Эстель, 1993. – 115 с.
9. Сатир В. Психотерапия семьи / В. Сатир. – СПб.: Речь, 2000. – 283 с.
10. Селигман Мартин Э. П. Новая позитивная психология: Научный взгляд на счастье и смысл жизни / Э. П. Селигман Мартин. – М.: София, 2006. – 368 с.
11. Сельвини-Палаццоли М. Парадокс и контрпарадокс: Новая модель терапии семьи, вовлеченной в шизофреническое взаимодействие / М. Сельвини-Палаццоли, Л. Босколо, Дж. Чеккин, Дж. Прата. – М.: Когито-Центр, 2002. – 204 с.
12. Сімон Ф. Б. Циркулярне опитування. Системна терапія на клінічних прикладах: підручник / Ф. Б. Сімон, К. Рех-Сімон. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2005. – 184 с.
13. Шерман Р. Структурированные техники семейной терапии. Руководство / Р. Шерман, Н. Фредман [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.koob.ru/sherman_robert/strukturirovannii_tehniki_terapii_sherman

Бамбурак Н. М. Особенности психотерапевтических методов в преодолении семейных проблем в супружеских отношениях

Отмечено, что в семейной терапии ученые и практики применяют многогранный спектр теоретических подходов и методик для осуществления психологической работы с семьями. Практические наработки в этом направлении постоянно совершенствуются понятиями и техниками, поэтому выделяют следующие направления психотерапевтических методов в предоставлении квалифицированной помощи дисфункциональным семьям: 1) индивидуальная психотерапия; 2) системная психотерапия; 3) синергизм психодинамической и системной психотерапии.

Ключевые понятия: семья; индивидуальная психотерапия; групповая психотерапия; системная психотерапия; психодинамическая психотерапия; педагогическая, диагностическая, социальная, медицинская, психологическая модели помощи.

Bamburak N. M. The features of psychotherapeutic methods of overcoming family problems in marital relations

The scientists and practitioners use theoretical approaches and methods for providing effective psychological assistance to customers in family therapy practice. Practical experience in this area is constantly developing, interchanging concepts and techniques.

Thereby, the following areas of psychotherapeutic methods of psychological assistance to dysfunctional families are distinguished: 1) psychotherapists, who focus on individual therapeutic work, focus on one client, sometimes meet his family, which they interpret as a stress factor. The task of the therapist is to collect historical information, psychological diagnostics, to monitor the expression of emotions and insight; 2) systemically oriented therapists, while family therapy is considered as the functional approach to solving problems with mental health

it is important to involve all family members to solve the problem, the individuality of each family participant is seen as a symptom of the crisis, the attention of the psychologist is primarily focused on real interaction, without any psychological diagnostics; 3) psychotherapists effectively combine psychodynamic and systemic orientation.

Therefore, family therapy is a complex psychotherapeutic methods and techniques aimed at treating the client in the family and through the family, as well as providing essential optimization of family relationships. Family psychotherapy as a special type of psychotherapy is aimed at correcting interpersonal relationships and overcoming emotional disorders in the family, and the most severe symptoms in troubled family members. At all stages of the psychotherapeutic process there is constant engagement of two interrelated psychological aspects – awareness and reconstruction of person's attitudes.

Key words: family; Individual psychotherapy; group psychotherapy; systemic psychotherapy; psychodynamic psychotherapy; educational, diagnostic, social, medical, psychological models of psychoaid.

Стаття надійшла 5 листопада 2015 р.

УДК 159.922.2:34.08

**Н. І. Баранюк,
В. М. Гоца**

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РІВНЯ ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ У КЕРІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ: КОРЕЛЯЦІЙНИЙ ТА ФАКТОРНИЙ АНАЛІЗИ

Розкрито зміст синдрому емоційного вигорання, а також висвітлено результати емпіричного дослідження рівнів розвитку емоційного вигорання керівників органів внутрішніх справ та їхнього зв'язку з рівнем схильності до стресу, стилем управління, мотивацією до успіху та стажем роботи.

Методом кореляційного аналізу за критерієм Пірсона та факторного аналізу визначено, що керівники з високим рівнем мотивації до успіху у поєднанні з демократичним стилем управління будуть більш стійкими до емоційного вигорання.

Ключові слова: емоційне вигорання, психічне вигорання, стрес, мотивація, управління, керівник, правоохоронні органи.

Постановка проблеми. Соціально-політичні та соціально-економічні зміни в Україні, інтенсифікація життя встановлюють щодо керівників правоохоронних органів нові, більш складні вимоги, що,

безумовно, впливає на їхній психологічний стан, провокує виникнення емоційного напруження, розвиток значної кількості професійних стресів. Одним із найскладніших наслідків тривалого професійного стресу є синдром «емоційного вигорання» – фізичне, емоційне або мотиваційне виснаження, що характеризується порушенням продуктивності в роботі і втомою, безсонням, підвищеною схильністю до соматичних захворювань, а також вживанням алкоголю або інших психоактивних речовин з метою отримання тимчасового полегшення, що має тенденцію до розвитку фізіологічної залежності й (у багатьох випадках) суїцидальної поведінки.

Стан дослідження. Вивченню феномена емоційного вигорання, його змісту й симптоматиці присвячено дослідження В. Бойко [1], І. Ващенко [2], Н. Водоп'янова [3], Дж. Грінберг [4], Л. Карамушка [8], І. Куц [11], М. Лейтер [13], К. Маслач [14], В. Орел [7], Г. Фрейденбергер [12], Л. Юр'єва [11] та ін.

Однак проблемі емоційного вигорання у працівників правоохоронних органів присвячено невелику кількість робіт (І. Ващенко [2], Ю. Чуфаковський [10], В. Медведєв [6] та інші). Враховуючи обмаль наукових праць, присвячених вивченню емоційного вигорання у правоохоронній сфері, зокрема серед керівників, тема публікації є актуальною.

Мета статті – висвітлити результати теоретичного узагальнення та емпіричного дослідження рівнів розвитку емоційного вигорання керівників органів внутрішніх справ та їхнього зв'язку з рівнем схильності до стресу, стилем управління, мотивацією до успіху та стажем роботи в контексті кореляційного та факторного аналізів.

Виклад основних положень. Наукова та практична зацікавленість феноменом емоційного вигорання полягає в тому, що наявність цього синдрому є дуже небезпечним явищем, яке поширюється серед працівників будь-яких професій системи «людина-людина», зокрема серед працівників органів внутрішніх справ. Емоційне вигорання у працівників органів внутрішніх справ обумовлюється сукупністю чинників, притаманних окресленому виду професійної діяльності. Численні дослідження явища емоційного вигорання за останні тридцять років не дали змоги науковцям визначити основну причину його виникнення. У дослідженні емоційного вигорання у різних сферах діяльності відбувається термінологічна плутанина, тому виникає потреба у науковому уточненні та пошуку узагальненого концептуального визначення поняття феномена вигорання, яке б розкривало його сутність, оскільки єдину думку щодо природи означеного явища поки що не сформовано. Вітчизняні дослідники феномен емоційного вигорання

вивчали мало, оскільки у радянському та пострадянському суспільстві тема емоційного вигорання практично була табуована, і саме тому здійснювалася невелика кількість спроб дослідити і зрозуміти, що ж реально відбувається з фахівцями, як їм допомогти впоратися із подібними станами та як можна попередити виникнення негативних емоційних станів.

Принагідно зауважимо, що, згідно з концепцією В. Бойка, «емоційне вигорання – це вироблений особистістю механізм психологічного захисту у формі повного або часткового виключення емоцій у відповідь на вибіркові психотравмуючі дії, набутий стереотип емоційної, найчастіше професійної, поведінки. Емоційне вигорання є процесом, що розвивається в часі. Він починається із сильного й тривалого стресу на роботі у тому випадку, коли вимоги до людини (внутрішні та зовнішні) постійно перевищують наявні в неї ресурси (внутрішні та зовнішні), що призводить до порушення стану психофізіологічної рівноваги» [1, с. 122].

Саме тому емоційне вигорання слід вивчати не лише на теоретичному, але і на практичному рівні. Для цього ми провели психологічне дослідження серед керівного складу ОВС. Загальну вибірку становили 70 осіб (чоловіки), середній стаж яких – 10,5 років. Під час цього дослідження використано такі методики: «Діагностики рівня «емоційного вигорання» В. В. Бойка; «Схильність до стресу»; «Визначення психічного «вигорання» О. О. Рукавішнікова; «Оцінки стилю управління»; «Вивчення мотивації до успіху» Т. Елерса [5; 9].

Аналіз отриманих даних довів, що розвиток компонентів синдрому емоційного вигорання (за методикою В. В. Бойка) перебуває на таких рівнях: напруження – низький (74%), середній (20%), високий (6%); резистенція – низький (39%), середній (44%), високий (17%); виснаження – низький (70%), середній (21%), високий (9%). Загальний рівень розвитку синдрому емоційного вигорання у керівників на такому рівні: 65% – синдром не сформований, 27% – синдром на стадії формування та у 7% – синдром сформований. Аналізуючи наукову літературу, ми зробили висновок, що емоційне вигорання є наслідком стресу, тому за методикою діагностики схильності до стресу виявлено, що у 59% досліджуваних висока схильність до стресу, 31% опитаних мають середню схильність до стресу, і в 10% опитаних низька схильність до стресу.

Згідно з отриманими результатами за методикою «Визначення психічного «вигорання» О. О. Рукавішнікова, показники індексу «психічного вигорання» вказують, що в 1% респондентів вкрай низькі значення, у 63% опитаних – середні значення, у 24% досліджуваних –

високі значення; у 12% респондентів – вкрай високі значення. У дослідженні додаткових факторів впливу на емоційне вигорання було застосовано методіку оцінки стилю управління, згідно з якою демократичний стиль управління є домінуючим, у 20% керівників він проявляється на низькому рівні, у 69% управлінців – на середньому та у 11% опитаних – на високому рівні. Авторитарний стиль управління на високому рівні представлений лише у 1%, на середньому – у 7%, і на низькому рівні – у 92% досліджуваних. Ліберальний стиль на високому рівні не проявляється у жодного із респондентів, у 12% представлений на середньому рівні та у 88% опитаних – на низькому рівні. Важливим фактором, що може запобігати розвитку емоційного вигорання, є правильна мотивація до успіху, на підставі чого і була використана методика вивчення мотивації до успіху Т. Елсера, згідно з якою отримано такі дані: у 47% досліджуваних середня мотивація до успіху, у 40% опитаних – висока мотивація до успіху, у 13% респондентів мотивація до успіху надто висока. Низька мотивація до успіху у досліджуваних не спостерігається.

Для з'ясування взаємозв'язку між отриманими результатами проведено кореляційний аналіз за критерієм Пірсона та факторний аналіз. Згідно з отриманими результатами кореляційного аналізу, встановлено, що демократичний стиль управління перебуває в оберненому взаємозв'язку з фазою «Напруження» ($r = -0,32$ при $p \leq 0,05$), переживанням психотравмувальних обставин ($r = -0,35$ при $p \leq 0,05$), тривогою і депресією ($r = -0,39$ при $p \leq 0,01$), фазою «Резистенції» ($r = -0,25$ при $p \leq 0,05$), неадекватним вибірковим емоційним реагуванням ($r = -0,26$ при $p \leq 0,05$), розширенням сфери економії емоцій ($r = -0,34$ при $p \leq 0,05$), фазою «Виснаження» ($r = -0,34$ при $p \leq 0,05$), емоційним дефіцитом ($r = -0,41$ при $p \leq 0,01$), особистісним відчуженням (деперсоналізацією) ($r = -0,28$ при $p \leq 0,05$), психосоматичними та психовегетативними порушеннями ($r = -0,38$ при $p \leq 0,01$). Тому у досліджуваних із домінуванням демократичного стилю управління не сформовані вказані фази та симптоми, які дають нам підстави припустити, що у таких керівників синдром «емоційного вигорання» не сформований.

Це може бути спричинено тим, що керівники з демократичним стилем управління характеризуються децентралізацією влади, налаштованістю радитися з основних управлінських питань із підлеглими; колективним прийняттям рішень; заохоченням ініціативи підлеглих; висловлюванням вимог у формі порад, консультацій; неупередженим контролем, заохоченням самоконтролю та взаємоконтролю; використанням позитивних стимулів. Керівник-демократ підтримує з підлеглими довірливі стосунки, він відкритий, доступний, піклується про

згуртованість колективу. У діяльності послуговується принципом «від людини – до роботи». Тобто такі керівники схильні до делегування повноважень, унаслідок чого вони не беруть на себе зайві обов'язки і тому несхильні до професійного вигорання. Тому під час взаємодії із підлеглими вони рідко перебувають у стані емоційного напруження, на відміну від керівників з авторитарним стилем управління, для яких цей стан може бути більш характерним у відносинах із підлеглими. За ліберального стилю управління керівник уникає прийняття вольових рішень, сподіваючись, що все владнається само собою. Керівник не стимулює активності, ініціативи працівників, але і не вимагає звітності, відповідальності за доручену справу. Реальне управління колективом здійснюють його заступники. Він проявляє байдужість до налагодження міжособистісних стосунків, формування психологічного клімату в колективі, проблем соціальної адаптації працівників; уникає спілкування з підлеглими, ухиляється від їхніх спроб спілкуватися з ним; не створює умов для реалізації інтересів працівників, не запроваджує нововведення тощо, намагається не помічати неякісної роботи працівників, схильний самотужки вирішувати складні проблеми. Внаслідок цього у таких керівників з'являється схильність до розвитку низки симптомів емоційного вигорання.

Також, згідно з отриманими результатами кореляційного аналізу, визначено, що існує прямий взаємозв'язок між ліберальним стилем управління в керівника, тривогою і депресією ($r = 0,27$ при $p \leq 0,05$), фазою «Резистенції» ($r = 0,26$ при $p \leq 0,05$), неадекватним вибіркоким емоційним реагуванням ($r = 0,27$ при $p \leq 0,05$), розширенням сфери економії емоцій ($r = 0,25$ при $p \leq 0,05$), редукцією професійних обов'язків ($r = 0,27$ при $p \leq 0,05$), фазою «Виснаження» ($r = 0,25$ при $p \leq 0,05$), емоційним дефіцитом ($r = 0,32$ при $p \leq 0,05$), психосоматичними та психовегетативними порушеннями ($r = 0,25$ при $p \leq 0,05$).

Тому, спираючись на отримані результати, можемо стверджувати, що у досліджуваних із ліберальним стилем управління, на відміну від досліджуваних із демократичним стилем, більшою мірою проявляється тенденція до розвитку симптомів емоційного вигорання, які характеризуються розвитком тривожності у професійній діяльності, підвищенням нервовості та депресивних настроїв. Проявляється надмірне емоційне виснаження, що провокує виникнення та розвиток захисних реакцій, які роблять людину емоційно закритою, відстороненою, байдужою. На такому тлі будь-яке емоційне залучення до професійних справ і комунікацій викликає у людини відчуття надмірної перевтоми. Спостерігається контрольований вплив настрою на професійні стосунки, емоційна замкненість, відчуження, бажання припинити

будь-які комунікації, відбувається згортання професійної діяльності та прагнення якомога менше часу витрачати на виконання професійних обов'язків. У керівника виникає психофізична перевтома, спустошеність, нівелювання власних професійних досягнень, порушення професійних комунікацій, розвиток цинічного ставлення до тих, з ким доводиться спілкуватися з робочих питань, розвитком певних психосоматичних порушень. Розвивається емоційна почуттєвість на тлі перевиснаження, мінімізація емоційного внеску у роботу, автоматизм і спустошення у виконанні професійних обов'язків. І наслідком цього може бути погіршення фізичного самопочуття, розвиток таких психосоматичних і психовегетативних порушень, як розлади сну, головний біль, проблеми з артеріальним тиском, шлункові розлади, загострення хронічних хвороб тощо.

Стаж роботи перебуває в прямому кореляційному зв'язку з фазою «Напруження» ($r = 0,23$ при $p \leq 0,05$), переживанням психотравмувальних обставин ($r = 0,22$ при $p \leq 0,05$), «загнаністю у кут» ($r = 0,20$ при $p \leq 0,05$), особистісним відчуженням (деперсоналізацією) ($r = 0,21$ при $p \leq 0,05$) та мотивацією до успіху ($r = 0,20$ при $p \leq 0,05$).

Отримані результати кореляційного аналізу засвідчують, що стаж роботи досліджуваних здійснює незначний вплив на низку факторів указаних у кореляційній плеяді. Тобто керівники із більшим стажем роботи є схильними до прояву відчуття емоційної виснаженості, втомі, що спричинена власною професійною діяльністю. Така людина сприймає умови роботи та професійні міжособистісні стосунки як психотравмувальні, тому може розвиватись відчуття безвихідності ситуації, бажання змінити роботу чи професійну діяльність узагалі. Цю ситуацію керівники можуть компенсувати за рахунок надто високої мотивації до успіху, що, своєю чергою, є значною помилкою, бо може відчувати надмірне самокритичність до власних можливостей. Особа може зазнавати надмірного хвилювання та страх зазнати невдачі. Підсвідомо зневіра у власні сили викликає в людині меншу готовність до ризику, особистісну скованість. У результаті, за надмірної мотивації до успіху людина може втрачати віру в те, що вона досягне бажаного.

Так, спираючись на результати здійсненого кореляційного аналізу, можемо стверджувати, що керівники з демократичним стилем управління не схильні до розвитку симптомів емоційного вигорання. У керівників із ліберальним стилем управління більшою мірою проявляється тенденція до розвитку симптомів емоційного вигорання, хоча і вона представлена на рівні $p \leq 0,05$. Стаж роботи керівників здійснює незначний кореляційний вплив на рівні r = від 0,20 до 0,23, $p \leq 0,05$ на низку шкал: напруження, переживання психотравмувальних обставин,

загнаність у кут, особистісне відчуження (деперсоналізація), мотивація до успіху. Це свідчить про те, що у керівників із більшим стажем роботи є схильність до прояву відчуття емоційної виснаженості, втоми, що спричинена власною професійною діяльністю.

Також на основі даних дослідження, за результатами проведеного факторного аналізу, була створена 5-факторна модель, що описує 63% розподілу емпіричних даних дослідження.

Перший фактор має факторну вагу 8,13 та пояснює 32,5% розподілу емпіричних даних дослідження. Він охоплює змінні рівня фази «напруження» (факторне навантаження 0,92), переживання психотравмувальних обставин (факторне навантаження 0,79), тривоги і депресії (факторне навантаження 0,77), фази «резистенції» (факторне навантаження 0,92), розширення сфери економії емоцій (факторне навантаження 0,84), фази «виснаження» (факторне навантаження 0,84), особистісного відчуження (деперсоналізації) (факторне навантаження 0,82), психосоматичних і психовегетативних порушень (факторне навантаження 0,72). Його можна назвати фактором стану емоційного вигорання.

Другий фактор має факторну вагу 2,87 та пояснює 11,51% розподілу емпіричних даних дослідження. Він містить змінні психоемоційного виснаження (факторне навантаження 0,90), особистісного віддалення (факторне навантаження 0,94) та індексу психічного «вигорання» (факторне навантаження 0,91). Його можна назвати фактором психічного виснаження.

Перебування змінних першого і другого факторів в одній площині системи координат свідчить про прямий зв'язок фактору емоційного вигорання та фактору психічного виснаження (це, своєю чергою, відображає валідність і надійність обраного тесту), тобто людина, у якій проявляється емоційне вигорання, схильна до прояву відчуття емоційної виснаженості, байдужості, відстороненості, надмірної перевтоми, які спричинені внаслідок власної професійної діяльності. Порушуються професійні комунікації, проявляється цинічне ставлення до тих, із ким доводиться спілкуватися з робочих питань, розвиваються психосоматичні порушення.

Третій фактор має факторну вагу 1,94 та пояснює 7,77% розподілу емпіричних даних дослідження. Він уміщує змінну емоційного відчуження (факторне навантаження 0,71). Його можна назвати фактором комунікативного бар'єру.

Перебування змінних другого і третього факторів в одній площині системи координат свідчить про те, що вони прямо пов'язані між собою.

Отже, особа з психічним виснаженням і проявом комунікативного бар'єру характеризується тим, що вона створює певний захисний бар'єр у професійних комунікаціях, на підставі того, що у неї відбувається процес вичерпання емоційних, фізичних та енергетичних ресурсів, тому у неї може проявлятися холодне ставлення до людей, з ознаками депресії та роздратування.

Четвертий фактор має факторну вагу 1,45 і пояснює 5,83% розподілу емпіричних даних. Він охоплює змінну мотивації до успіху (факторне навантаження 0,80). Його можна назвати фактором мотивації успішності.

Перебування змінних третього і четвертого факторів у різних координатних площинах свідчить про наявність оберненого зв'язку між комунікативним бар'єром і мотивацією успішності. Особи з високою мотивацією до успіху схильні орієнтуватися на власні сили, гнучко та наполегливо сягати мети, внаслідок чого особа здатна ризикувати для досягнення бажаного результату, що не є характерним для осіб із розвинутою емоційною відчуженістю (комунікативні бар'єри).

П'ятий фактор має факторну вагу 1,39 і пояснює 5,56% розподілу емпіричних даних дослідження. Він містить змінну професійної мотивації (факторне навантаження 0,73). Його можна назвати фактором ентузіазму.

Перебування змінних четвертого та п'ятого факторів в одній площині системи координат свідчить про наявність прямого зв'язку, тому особа, яка прагне досягти успіху, завжди вирізнятиметься високим рівнем ентузіазму, оптимізму та зацікавленості у роботі, орієнтуватиметься на хороший ступінь успішності під час роботи із людьми. Тобто досліджувані з високими показниками мотивації характеризуються нижчими показниками за симптомами емоційного вигорання.

Отже, це дає нам змогу констатувати те, що факторний аналіз виявив більшу кількість прямих і обернених взаємозв'язків як зі шкалами на перетині двох факторів, так і зі шкалами в межах одного фактору, на відміну від кореляційного аналізу за критерієм Пірсона. Дані факторного аналізу дозволяють стверджувати про наявність опосередкованого, прямого та оберненого зв'язків між факторами. Найбільш однозначно і прямо пов'язані між собою перший та другий фактори, другий та третій.

Третій та четвертий фактори перебувають в опосередкованому зв'язку, а четвертий та п'ятий – в оберненому, що підтверджується на графіках факторних полів і відсотковим поясненням розподілу емпіричних даних дослідження.

Отже, на підставі отриманих даних була створена 5-факторна модель: фактор стану емоційного вигорання, психічного виснаження, комунікативного бар'єру, мотивації успішності та фактор ентузіазму.

Висновки. Методики для здійснення емпіричного дослідження є валідними та такими, що підтверджують свій взаємозв'язок, завдяки здійсненим кореляційному та факторному аналізам.

На основі проведеного емпіричного дослідження можна стверджувати, що серед досліджуваних керівних працівників правоохоронних органів явище емоційного вигорання є не надто поширеним, оскільки синдром емоційного вигорання серед більшості керівників – 66% – не є сформованим (проте результати близькі до стадії формування), у 27% досліджуваних він на стадії формування та у 7% – уже сформований.

Принагідно зауважимо, що 47% досліджуваних керівників характеризуються тим, що не бояться ризикувати, не є скованими у діях, бо можлива невдача не надто їх хвилює. Також 40% опитаних керівників здатні зазнавати середнього рівня ризику для досягнення бажаного, схильні орієнтуватися на власні сили, гнучко і наполегливо досягати мети. Натомість, лише 13% опитаних у своїй діяльності можуть спричиняти надмірну самокритичність до власних можливостей. Керівники можуть відчувати надмірне хвилювання та страх зазнати невдачі. Підсвідомо зневіра у власні сили зумовлює в керівника меншу готовність до ризику, особистісну скованість. Тому такі керівники можуть втрачати віру в те, що вони досягнуть бажаного.

Отже, на підставі отриманих результатів можемо стверджувати, що керівники з високим рівнем мотивації до успіху у поєднанні з демократичним стилем управління будуть більш стійкими до емоційного вигорання. Однак ці результати в жодному випадку не повинні знижувати рівень уваги до проблеми, оскільки помітна тенденція схильності досліджуваних осіб до емоційного вигорання, і якщо 66% з них достатньо превентивних заходів, то 34% (27%+7%) потребують корекції.

І профілактика, і подолання синдрому емоційного вигорання повинні охоплювати спеціальний спектр заходів, які, з одного боку, пом'якшують дію зовнішніх чинників, а з іншого – дозволяють активізувати особистісні ресурси. Треба особливо зважати на ідентифікацію тих чинників, які детермінують розвиток зазначеного синдрому. Ми виявили, що такими чинниками є: ліберальний стиль управління, стаж роботи керівників ліберального та авторитарного стилів управління, дуже високий рівень мотивації до успіху. Усвідомлюємо, що це лише окремі чинники.

Перспектива дослідження має бути зосереджена навколо визначення соціальних та індивідуально-психологічних чинників, що впливають на виникнення та поглиблення синдрому емоційного вигорання, а також аналізу зв'язків між цими факторами.

-
1. Бойко В. В. Синдром «емоціонального вигорання» в професійно-належному общении / В. В. Бойко. – 2-е изд. – СПб.: Сударыня, 2001. – 434 с.
 2. Ващенко І. Поняття «емоційне вигорання» у психології / І. Ващенко // Науковий вісник СНУ ім. Лесі Українки. Психологічні перспективи. – Луцьк: Вежа, 2001. – С. 15–25.
 3. Водопьянова Н. Е. Синдром вигорання: диагностика и профилактика / Н. Е. Водопьянова, Е. С. Старенко. – СПб.: Питер, 2008. – 336 с.: ил. – (Серия «Практическая психология»).
 4. Гринберг Дж. Управление стрессом / Дж. Гринберг. – СПб.: Питер, 2002. – 496 с.
 5. Комінко С. Б. Кращі методи психодіагностики / С. Б. Комінко, Г. В. Кучер. – Тернопіль: Карт-бланш, 2005. – 406 с.
 6. Медведев В. С. Проблеми професійної деформації співробітників органів внутрішніх справ / В. С. Медведев. – К.; Х.: Ун-т внутр. спр., 1997. – 355 с.
 7. Орел В. Е. Синдром психического вигорання личности / В. Е. Орел. – М.: Изд-во ин-та психологии РАН, 2005. – 329 с.
 8. Синдром «професійного вигорання» та професійна кар'єра працівників освітніх організацій: гендерні аспекти / за наук. ред. С. Д. Максименка, Л. М. Карамушки, Т. В. Зайчикової – К.: Міленіум, 2004. – 264 с.
 9. Технології роботи організаційних психологів: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. та слухачів ін-тів післядиплом. освіти / за наук. ред. Л. М. Карамушки. – К.: ІНКООС, 2005. – 366 с.
 10. Чуфакровский Ю. В. Психология оперативно-розыскной и следственной деятельности / Ю. В. Чуфакровский. – М.: Проспект, 2006. – 206 с.
 11. Юр'єва Л. М. Проблема емоційного «вигорання» лікарів-психіатрів / Л. М. Юр'єва, І. П. Куш, В. Є. Семеніхіна, А. Є. Юр'єв // Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України; за ред. С. Д. Максименка, Л. М. Карамушки. – Т. 1: Соціальна психологія. Психологія управління. Організаційна психологія. Ч. 2. – К.: Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України, 2001. – С. 156–158.
 12. Freudenberger H. J. Staff Burnout / H. J. Freudenberger // Journal of Social Issues. – 1974. – Vol. 30. – P. 159–165.
 13. Leiter M. P. Banishing burnout: six strategies for improving your relationship with work / M. Leiter, C. Maslach. – Jossey-Bass: A Wiley Imprint, 2005. – 193 p.
 14. Maslach C. M. Job burnout: new directions in research and intervention / C. Maslach // Current Directions in Psychological Science. – 2003. – Vol. 12. – P. 189–192.

Баранюк Н. И., Гоца В. М. Эмпирическое исследование уровня эмоционального выгорания у руководителей правоохранительных органов: корреляционный и факторный анализ

Раскрыто содержание синдрома эмоционального выгорания, а также освещены результаты эмпирического исследования уровней развития эмоционального выгорания руководителей органов внутренних дел и их связи с уровнем склонности к стрессу, стилем управления, мотивацией к успеху и стажем работы.

Методом корреляционного анализа по критерию Пирсона и факторного анализа определено, что руководители с высоким уровнем мотивации к успеху в сочетании с демократическим стилем управления будут более устойчивыми к эмоциональному выгоранию.

Ключевые слова: эмоциональное выгорание, психическое выгорание, стресс, мотивация, управление, руководитель, правоохранительные органы.

Baranyuk N. I., Hoza V. M. Empirical studies of emotional burnout of the chiefs of law enforcement agencies: correlation and factor analysis

The content of the syndrome of emotional burnout as physical, emotional or motivational exhaustion, which is characterized by impaired performance at work, fatigue, insomnia, increased susceptibility to physical illness and usage of alcohol or other substance in order to obtain interim relief that tends to the development of physiological dependence and (in many cases) suicidal behavior is revealed. This problem is especially actual for the leaders of various fields and ranks that are often in stressful conditions, including the leaders of the law enforcement agencies. Emotional burnout of the chiefs of law enforcement agencies determined by a set of factors inherent in this type of professional activity, emotional burnout is a process that develops over the long period of time. It begins with a strong and long-term stress from work when the demands for the person (internal and external) always exceed its available resources (internal and external). It leads as a rule to a violation of psychological balance.

The results of empirical research that was conducted among the managers of the law enforcement agencies are highlighted as well. The total sample was 70 people (men) whose average length was 10.5 years. In this study we used the following methods: V. Boyko's method of «diagnosis of emotional burnout»; «tendency to stress» technique; O. Rukavishnikova's technique of «Defining mental burnout»; «Ratings management style» technique; T. Ehlers' method of «Study of motivation for success».

Key results of correlation analysis by the criterion of Pearson and the results of the factor analysis are presented. A system of relationships between the level of emotional burnout and its relationship with the level of susceptibility to stress, management style, motivation to succeed and work experience of the chiefs of law enforcement agencies is outlines.

Key words: emotional burnout, mental burnout, stress, motivation, management, manager, law enforcement agencies.

Стаття надійшла 5 листопада 2015 р.

ПСИХОЛОГО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Узагальнено сучасний стан опрацювання проблеми корупційної поведінки працівників органів внутрішніх справ; виявлено соціально-психологічні витоки корупційної поведінки працівників ОВС. Сформовано модель корупційної поведінки працівників органів внутрішніх справ. Визначено психолого-правові механізми формування антикорупційної компетентності працівників ОВС. Розкрито можливості впровадження психолого-правових механізмів формування антикорупційної компетентності в діяльність працівника ОВС як одного зі способів боротьби з корупцією у правоохоронній системі.

Ключові слова: *корупційна поведінка, корупційний тиск, схильність до корупції, особливості регуляції корупційної поведінки, психолого-правові механізми, антикорупційна компетентність, антикорупційна стійкість.*

Постановка проблеми. Корупція становить загрозу національній безпеці нашої держави. Тому на сучасному етапі розвитку, особливо упродовж останнього року, коли відбулись кардинальні зміни у політичному та суспільному житті України, змінились погляди і на проблему протидії корупції. Завдання боротьби з корупцією розглядаються нині як загальнодержавні та пріоритетні. Боротьба з корупцією здолала формальні межі, стала предметом постійної уваги керівництва держави, громадських організацій. Цей процес триває в умовах свободи засобів масової інформації та активізації громадянської позиції українців.

Стан дослідження. Питанням протидії корупції присвячені роботи Д. І. Амінова, С. В. Васильєва, В. І. Гладких, А. І. Боргова, А. Ю. Зубкова, С. С. Сулакшин, С. М. Шахрая, В. В. Лунєєва, Н. М. Казанцева, К. С. Соловійова та ін. У межах психолого-акмеологічного підходу була запропонована розробка акмеологічних стратегій боротьби з корупцією (А. Я. Анцупов, А. В. Кириченко), розглянуто психологічні аспекти корупції (В. Г. Зазикін), виявлено психолого-акмеологічні технології протидії корупції в системі державної служби (Т. Н. Горобець, А. І. Гривняк, В. В. Воронін, А. В. Кириченко, А. М. Князєв, О. В. Москаленко); запропоновано концепцію розвитку антикорупційної стійкості особистості, яка охоплює такі категорії:

схильність до корупції, корупційний тиск, корупційну віктимність, ресурс посадової особи, антикорупційну стійкість і антикорупційний професійний простір (О. Н. Манолова); проаналізовано зміст психолого-акмеологічної роботи в правоохоронних органах і створення психолого-акмеологічної служби як форми психологічного забезпечення кадрової роботи в правоохоронних органах (Н. Ю. Мітюріна).

Отож, більшість досліджень феномена корупції розробляється або з позиції юридичної науки, або в руслі економічних теорій, або в сфері соціологічних досліджень. Однак накопичений в цих галузях знань теоретичний і емпіричний матеріал не розкриває психологічної сутності феномена корупції, що обмежує розуміння природи корупції як системного явища. Це вимагає формування психологічної концепції корупційної поведінки, охоплення всіх боків цього явища в контексті проблем сучасної психологічної науки.

З огляду на актуальність проблеми дослідження, її недостатню розробленість, теоретичну і практичну значущість, нами визначено тему статті, сформульовано її цілі, завдання, обґрунтовано об'єкт і предмет дослідження.

Мета статті – виявити соціально-психологічні витоки корупційної поведінки працівників органів внутрішніх справ і визначити можливості формування у них антикорупційної компетентності з допомогою психолого-правових механізмів.

Об'єктом публікації визначено корупційну поведінку працівників органів внутрішніх справ, предметом – соціально-психологічні витоки корупційної поведінки працівників органів внутрішніх справ і можливості формування антикорупційної компетентності правоохоронців.

Виклад основних положень. У дослідженні (квітень–травень 2014 рр.) взяли участь 50 осіб (експериментальна група, n = 25 і контрольна група, n = 25) – працівників ОВС – слухачів факультету заочного навчання від 20 до 45 років, які мають стаж роботи в МВС понад 3 роки. Усі учасники дослідження були вибрані за віковим, гендерним і освітнім показниками.

Всього обстежено і опрацьовано 775 протоколів. Як експерти (n = 21) виступили керівники ОВС.

Під час інтерпретації понять на операціональному рівні дослідження психологічних основ корупції враховували такі основні поняття: «корупційна поведінка», «корупційний тиск», «антикорупційна стійкість» і «схильність до корупції».

Корупційну поведінку ми визначали як поведінку посадової особи, спрямовану на отримання особистої вигоди шляхом зловжи-

вання службовим становищем; *психологічна стійкість* – сукупність адаптаційних процесів, інтегрованість особистості в сенсі збереження узгодженості основних функцій особистості, стабільності їх виконання; *корупційний тиск* – сукупність соціальних і психологічних факторів впливу на посадову особу, що призводять до ситуації вибору між зловживанням владними повноваженнями для отримання особистої вигоди або відмови від нього; психологічний вплив на особистість із боку владних структур, представників професійного співтовариства, референтної групи, з метою отримання особистої вигоди, посилення впливу та (або) підпорядкування співробітників корпоративній культурі.

Схильність до корупції визначаємо як особистісну схильність до вибору корупційної поведінки в ситуації корупційного тиску. Відповідно, антикорупційна стійкість передбачає вміння (або здатність) протистояти (чинити опір) цьому тиску.

З огляду на це, під *антикорупційною стійкістю* розуміємо системну властивість особистості, що виявляється в здатності протистояти корупційному тиску і здійснювати вибір між кримінальною і законотривною поведінкою на користь останньої. Ця система, спираючись на здатність до збереження нервово-психічної рівноваги в різних життєвих ситуаціях, в ідеалі повинна сформуватися як *моральний імператив зрілої особистості*.

Отож, полімодальна структура феномена корупції вимагає поліморфної об'єктивізації наукового пізнання та застосування міждисциплінарних підходів. Психологія як мультипарадигмальна сфера знань дозволяє застосовувати різні методологічні підстави, інтеграція яких досягається через розуміння суб'єкта як предмета дослідження.

Розглядаючи корупційну поведінку як один із видів соціальної поведінки, можна виділити такі *особливості регуляції корупційної поведінки*:

а) системна детермінація (обумовленість зовнішніми і внутрішніми джерелами);

б) пріоритетна роль психологічних регуляторів корупційної поведінки;

в) залежність ефективності корупційного тиску від готовності суб'єкта до сприйняття цих впливів;

г) залежність форми внутрішніх регуляторів від зовнішніх чинників;

г) формування та динаміка розвитку внутрішніх регуляторів у процесі життєдіяльності суб'єкта;

д) наявність зворотного зв'язку і корекції під час формування внутрішніх регуляторів корупційної поведінки;

е) наявність ієрархічної структури в системі регуляції корупційної поведінки.

До *зовнішніх регуляторів* корупційної поведінки відносять вплив середовища, що мають фізичну або соціальну природу (різні чинники корупційного тиску); до *внутрішніх регуляторів*, які мають психологічну природу, – установки, досвід суб'єкта (та інші чинники антикорупційної стійкості як властивості особистості). Отож, є два варіанти *корупційної поведінки суб'єкта*: відхід від антикорупційних норм і власне корупційна поведінка [2, с. 34].

Для того, щоб суб'єкт реалізував перший варіант поведінки (антикорупційний), необхідне послідовне здійснення таких кроків. Спочатку суб'єкт на раціональному і емоційному рівнях оцінює привабливість провокуючих і протидіючих зовнішніх чинників корупційної поведінки. Ця оцінка відбувається у взаємодії з внутрішніми чинниками, які також можуть здійснювати і провокуючий, і протидіючий вплив на вибір поведінки. На цьому етапі суб'єкт може відхилитися від послідовного виконання решти кроків через некерованість емоційної сфери і відразу перейти до кінцевого етапу – здійснення власне корупційної поведінки.

Одне з основних питань – це виділення внутрішніх особистісних передумов, які у взаємодії, насамперед із типом мотиваційної сфери особистості, з певними факторами зовнішнього середовища можуть створити для особистості криміногенну ситуацію, сформувати антикорупційну стійкість. *Антикорупційна стійкість* – складне інтегральне утворення особистості, що визначає її здатність до нормовідповідної діяльності і є лише елементом більш великого утворення – надійності діяльності, тобто одна з форм її прояву.

Очевидно, що антикорупційна стійкість неможлива поза контекстом відповідальності співробітника за реалізацію суспільних, колективних і особистих цілей діяльності.

Своєю чергою, ціннісно-цільове самоврядування передбачає внутрішню, духовну роботу особистості над смислами діяльності – *антикорупційну компетентність*.

Сформувати антикорупційну компетентність працівників МВС із допомогою психолого-правових механізмів можна, якщо буде створена модель упровадження психолого-правових механізмів формування антикорупційної компетентності працівника МВС, яка сприятиме більш ефективній діяльності у боротьбі з корупцією в органах МВС (рис. 1).

Рис. 1 Модель упровадження психолого-правових механізмів формування антикорупційної компетентності працівників ОВС

Первинне опрацювання результатів методики Сакса-Леві «Незакінчені речення» здійснювалося методом контент-аналізу. Аналізуючи отримані результати за шкалою «ставлення до грошей», виокремлено суб'єктивне відчуття нестачі грошей (77% і 70%) на тлі великої кількості тверджень про те, що «гроші – це засіб для досягнення цілей» (45,8%) і що вони можуть бути предметом заздрості. Про те, що «грошей достатньо», відповіли тільки 2% респондентів. Можна сказати, що соціальна ситуація, яка призводить до незадоволеності потреб, є провокуючим фактором до зниження антикорупційної стійкості.

Результати за шкалою «ставлення до моралі» виявили, що більшість співробітників декларують негативну оцінку людей, які беруть хабарі. 58,3% і «самі собі не дозволяють». Цікаво, що в 95,8% відповідей декларується чиста совість, 60,4% респондентів указують на «муки совісті», якщо отримують щось не зовсім чесно.

Аналізуючи отримані результати за шкалою «ставлення до співробітників», ми зауважили, що 58,3% респондентів у відповідях на питання «з ким краще їм працюється» висловлюють невизначене ставлення з цього приводу. Співробітники, які мають вислугу 10 років і менше, оцінюють свій потенціал як нереалізований у сфері

професійної діяльності (61,1%), відносно повну реалізованість у сфері моралі (5,5%), незадоволеність у сфері матеріального добробуту (33,3%). Одночасно їм властивий завищений рівень переживання почуття провини у сфері моральних відносин. Джерело моральних почуттів і переживань не пов'язано зі страхами і побоюваннями.

Співробітники, які прослужили в ОВС більше 10 років, оцінюють свій потенціал як нереалізований у сфері матеріального добробуту на 76,6%, нереалізований у сфері професійної діяльності – на 16,7%, у сфері морально-етичних відносин – на 20%. Попри це, їм властивий нижчий рівень переживання, почуття провини у сфері моральних відносин, ніж у співробітників із меншим стажем роботи (40%), хоча і цей показник достатньо високий. За шкалою «страхи і побоювання» найбільший відсоток становлять побоювання, пов'язані з моральною складовою (16,7%), а матеріальна забезпеченість і трудова діяльність практично не викликають побоювань (3,3% і 6,7%).

За шкалою «нереалізовані можливості» за критеріями «робота» і «гроші» отримані статистично значущі відмінності (за t-критерієм Стюдента) на 5% рівні статистичної значущості ($p < 0,05$). Це можна трактувати так: співробітники, що мають стаж у правоохоронних органах до 10 років, відчувають певну незадоволеність характером роботи (61,1%), незадоволеність грошовою складовою їх хвилює порівняно меншою мірою (33,3%). Що стосується співробітників зі стажем роботи в правоохоронних органах більше 10 років, то вони вже значно меншою мірою відчувають незадоволеність у роботі (16,7%), але зазначають про гострий фінансовий дефіцит (76,7%).

Результати дослідження за методикою «Мотивація трудової діяльності» В. Р. Келих, Ю. Л. Старенченко (КС-8) засвідчили знижені середні значення, виявлені за шкалою D «Рівень залежності від керівника» і шкалою E «Прагнення до кар'єри», що означає захисну реакцію на ситуацію залежно від керівництва й відчуття неможливості реалізувати кар'єрні амбіції в найближчій перспективі. Зважаючи на отримані відповіді, загальною цим профілем демонструє стриманість, обережність, продуманість, про що також свідчить висока достовірність результатів тестування.

За тестом «Ціннісні орієнтації» М. Рокича було проведено ранжування, згідно з яким перші позиції за списком А отримали: здоров'я (фізичне і психічне), щасливе сімейне життя, цікава робота, матеріально забезпечене життя (відсутність матеріальних труднощів), наявність хороших і вірних друзів, любов (духовна і фізична близькість із коханою людиною); за списком В: чесність (правдивість, щирість), вихованість (гарні манери), відповідальність (почуття

обов'язку, вміння дотримати слово), старанність (дисциплінованість), самоконтроль (стриманість, самодисципліна), освіченість (широта знань, висока загальна культура).

Аналіз результатів за методикою «Семантичний диференціал» Ч. Осгуда довів, що поняття «влада» оцінюється респондентами високо – 1,97 (тах значення 3). Можна сказати, що влада або прагнення до влади може бути домінантою у свідомості респондента, а особиста активність (фактор «активність») доволі низька (-1,41). Поняття «хабар», хоча і перебуває в негативному діапазоні, але коливається близько до нуля, що свідчить про певний когнітивний дисонанс: «хочеться влади, але не можна хабара». Про це також свідчать показники за шкалою «сила» (0,23) і «активність» (-0,26).

За шкалою «Оцінка» поняття «хабара» виявлено статистично значущі відмінності за t-критерієм Стюдента (див. табл. 1). На рівні статистичної значущості ($p < 0,05$) у керівного складу більш низька оцінка поняття «хабар», ніж у рядових співробітників. Але цей результат не можемо інтерпретувати однозначно: як наявність у керівництва витісненого емоційного переживання, чи стійкість до хабара. Виявлені значущі кореляційні зв'язки між фактором сили поняття «хабар» і оцінкою поняття «хабар» ($R_{xy} = 0,45$), а також силою поняття «хабар» і показником активності щодо поняття «хабар» ($R_{xy} = 0,53$).

Фактор «Сила» (інтенсивність переживань) поняття «хабар» пов'язано з фактором «Активність», що свідчить про наявність у свідомості респондентів ознак активного осмислення значення хабара як можливої чи реальної складової спільної життєдіяльності службового колективу. Це підтверджується і тим, що фактор «Сила» пов'язаний з фактором «Оцінка», де чим вища сила (розмір хабара), тим вища оцінка (можливої вигоди від такого хабара).

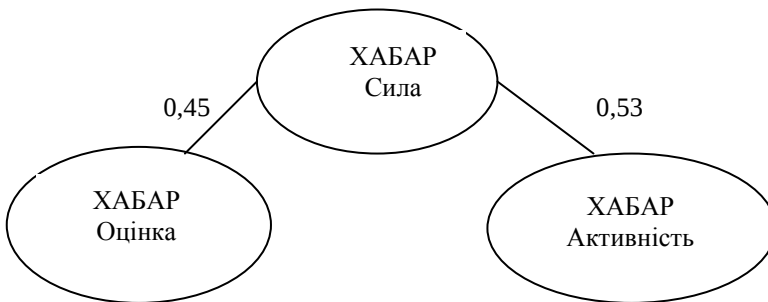

Рис. 2 Кореляційна плеяда за результатами семантичного аналізу поняття «хабар»

Отже, семантичний диференціал дозволяє виявляти неусвідомлювані інтенції співробітників у контексті їх роздумів про можливості, які можуть виникнути, якщо брати «великі» хабарі.

Отримані результати за методикою «Багаторівневий особистісний опитувальник» (МЛО-АМ) А. Г. Маклакова дозволив отримати показники рівнів нервово-психічної стійкості, морально-етичної нормативності та комунікативного потенціалу. Аналіз показників указує на те, що нервово-психічна стійкість перебуває в діапазоні низького рівня (17,43). Рівні морально-етичної нормативності (7) і комунікативного потенціалу (9,97) можна оцінити як середні.

Це доводить те, що рівень особистісних ресурсів (нервово-психічної стійкості, морально-етичної нормативності, комунікативного потенціалу) не забезпечує тривалого опору корупційному тиску.

Кореляційний аналіз, використаний для визначення достовірності результатів, виявив низку значущих ($p < 0,05$) кореляційних.

Найбільшу обумовленість іншими показниками виявлено у показників серед термінальних цінностей:

- Т7 (матеріально забезпечене життя) і Т1 (активне діяльне життя, повнота та емоційна насиченість життя) (-0,43);
- Т7 (матеріально забезпечене життя) і С (прагнення до відповідальності і самостійності) (0,37);
- С (прагнення до відповідальності й самостійності) і Т1 (активне діяльне життя, повнота та емоційна насиченість життя) (-0,41);
- Т7 (матеріально забезпечене життя) і «нереалізовані можливості в сфері роботи» (0,4) та ін.

Чим вище в ієрархії цінностей Т7 (матеріально забезпечене життя), тим нижче Т1 (активне діяльне життя). Прагнення до матеріально забезпеченого життя виключає, ставить під сумнів емоційну насиченість, діяльне життя. Чим вище в ієрархії цінностей Т7 (матеріально забезпечене життя), тим нижче виражене прагнення до відповідальності й самостійності.

Досягнення достатку негативно пов'язано з відповідальністю і самостійною діяльністю.

Чим вище рівень професіоналізму, тим нижче рівень залежності від групи. Високий рівень освіти не завжди обумовлює матеріально забезпечене життя. Честь і совість були, є і завжди повинні бути, але відображаються в свідомості як декларативні (регулюють поведінку формально) норми, що дозволяє коригувати їх у ситуаціях професійного розсуду.

Колеги по роботі сприймаються диференційовано, і це можна зобразити у вигляді кіл Еллера, де зовнішнє коло – це професіонали,

з якими хочеться працювати; центральне коло – друзі, близькі й родичі. В певних ситуаціях вони можуть оцінюватися як позитивно, так і негативно. Все це вказує на ситуативність міжособистісних оцінок співробітників.

Рівень грошового утримання співробітники вважають низьким, водночас із цим змирилися. Співробітник (презентує, виправдовує) сприймає нестачу коштів як свідчення чесності та порядності.

Надійність використаних методик доведена взаємозв'язком між однорідними показниками методик «Ієрархія ціннісних орієнтацій» М. Рокича і «Мотивація трудової діяльності» В. Р. Келих, Ю. Л. Старенченко, представленим у кореляційних плеядах.

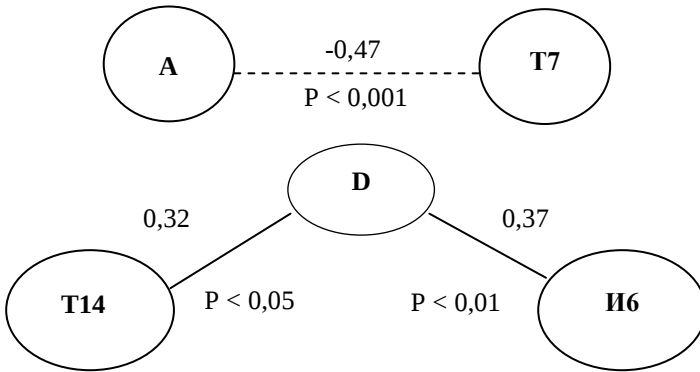

Рис. 3 Кореляційна плеяда значущих показників за методиками «Ієрархія ціннісних орієнтацій» М. Рокича, «Мотивація трудової діяльності» В. Р. Келих

Примітка: А – прагнення до матеріального добробуту; Т7 – матеріально забезпечене життя; D – рівень залежності від керівника; Т14 – свобода (самостійність у судженнях і вчинках); И6 – незалежність (здатність діяти самостійно).

Висновки. Уточнено, що, з позицій юриспруденції, соціології, психології, економіки, теорії і практики управління, корупція є складним латентним соціальним явищем.

Доведено, що тільки психологічний підхід до боротьби з корупцією може бути основою антикорупційної діяльності працівників ОВС. Підкреслено необхідність започаткування психолого-

правових механізмів формування антикорупційної компетентності фахівців МВС.

Отримані результати дослідження доповнюють і поглиблюють знання про соціально-психологічні витoki корупційної поведінки працівників органів внутрішніх справ та особливості формування антикорупційної компетентності фахівців МВС як комплексне явище, збагачуючи простір його розуміння в психології та юриспруденції; психологічно обґрунтовано можливості моделі формування психолого-правових механізмів формування антикорупційної компетентності як один із способів боротьби з корупцією в ОВС.

Перспективи подальшого дослідження пов'язані з апробацією підготовленої програми психолого-правових механізмів формування антикорупційної компетентності фахівців МВС.

1. Ванновская О. В. Генезис и структура антикоррупционного поведения государственных служащих / О. В. Ванновская, Ю. А. Шаранов // Надежность деятельности в экстремальных условиях: материалы межвузов. науч.-практич. конф. студ., аспирант. и преподават., 25 ноября 2005 г. – СПб., 2005. – 142 с.

2. Ведерникова О. Н. Коррупция: нравственно-правовой аспект. Коррупция политические, экономические, организационные и правовые проблемы / О. Н. Ведерникова // Сборник материалов Международной научно-политической конференции. – М.: Юрист, 2001. – 221 с.

3. Гуменюк Л. Й. Психологічні детермінанти корупції у вищих навчальних закладах / Л. Й. Гуменюк // Девіантологічні читання в Харківському національному університеті внутрішніх справ (2008–2012 рр.): 100 кращих тез доповідей: зб.; уклад. і заг. ред. І. П. Рущенко; вступне слово С. М. Гусарова, В. І. Московця. – Х.: Золота миля; ХНУВС, 2013. – С. 112–115.

4. Практикум по психологии менеджмента и профессиональной деятельности / под. ред. Г. С. Никифорова, М. А. Дмитриевой, В. М. Снеткова. – СПб.: Речь, 2001. – 448 с.

5. Шаранов Ю. А. Юридическая психология деятельности органов внутренних дел (теория и методология управления развитием): монография / Ю. А. Шаранов. – СПб.: Университет МВД России, 2000. – 219 с.

Гуменюк Л. И. Психолого-правовые механизмы формирования антикоррупционной компетентности у сотрудников органов внутренних дел

Проведен анализ современного состояния разработки проблемы коррупционного поведения работников органов внутренних дел; обнаружено социально-психологические истоки коррупционного поведения сотрудников ОВД.

Сформирована модель коррупционного поведения работников органов внутренних дел.

Определены психолого-правовые механизмы формирования антикоррупционной компетентности сотрудников МВД.

Раскрыто возможности внедрения психолого-правовых механизмов формирования антикоррупционной компетентности в деятельность сотрудника ОВД как одного из способов борьбы с коррупцией в правоохранительной системе.

Ключевые слова: коррупционное поведение, коррупционное давление, склонность к коррупции, особенности регуляции коррупционного поведения, психолого-правовые механизмы, антикоррупционная компетентность, антикоррупционная устойчивость.

Gumenyuk L. Y. Psychological and legal mechanisms of anti-corruptive expertise of law enforcement officers

The problem of corruption in modern conditions is a threat to national security. Corruption in government agencies and officials, including the Ministry of Internal Affairs, prevents the development of public administration.

The current state of a problem of corruptive behavior of law enforcement officers is summarized; socio-psychological sources of corruptive behavior of law enforcement officers is identified. The model of corruptive behavior of the law enforcement officers is formed. Psychological mechanisms of legal anti-corruptive expertise of employees of Ministry of Internal Affairs is worked out. The possibility of introducing psychological and legal mechanisms of formation of competence in anti-corruptive activities of the police as a way of fighting with corruption in the law enforcement system is disclosed. Theoretical significance of the study lays in that fact that the results of the research complement and deepen the knowledge of the social and psychological origin of corruptive behavior of law enforcement officers and especially the formation of anti-corruptive expertise of law enforcement specialists as a complex phenomenon, enriching their understanding of space in psychology and law.

The model of psychological and legal mechanisms of the formation of anti-corruptive expertise as a way to fight corruption in law enforcement agencies is formed. Practical importance of research related to the development and implementation of psycho-pedagogical programs, optimal psychological and legal mechanisms for the formation of anti-corruptive expertise of law enforcement agencies are revealed.

Scientific practical recommendations for optimizing the process of formation of anti-corruptive expertise of law enforcement specialists, professional counseling of the Ministry of Internal Affairs, as the system of higher education and additional training and retraining of law enforcement officers is given.

Key words: corruptive conduct, corruptive pressure, susceptibility to corruption, peculiarities of the regulation of corruptive behavior, psychological and legal mechanisms, anti-corruptive expertise, anti-corruptive resistance.

Стаття надійшла 5 листопада 2015 р.

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ КОНФЛІКТІВ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ

Розглянуто соціально-психологічні умови попередження конфліктів у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, які виникають серед учасників дорожнього руху. Досліджено спеціальну комунікативну підготовку водіїв, що лежить в основі дорожньої етики, соціально-психологічні особливості конфліктів між водіями та співробітниками патрульної служби Національної поліції України. Внесено пропозиції щодо вдосконалення та реорганізації системи підготовки поліцейських, водіїв і підвищення їх кваліфікації.

Ключові слова: безпека дорожнього руху, соціально-психологічний конфлікт, типологія дорожніх конфліктів.

Постановка проблеми. Одним із аспектів успішної асоціації України до Європейського Союзу є вирішення потреби підвищення безпеки дорожнього руху через поліпшення ефективності державного контролю у зазначеній сфері. Як структура в системі вітчизняних державних силових інститутів, що відповідають за забезпечення різних аспектів функціонування транспортної системи держави, Національна поліція України повинна забезпечити безпеку дорожнього руху у нових умовах. Законодавчо визначені пріоритети в діяльності поліції, своєю чергою, актуалізують удосконалення діяльності його співробітників, зокрема у сфері контролю за безпекою дорожнього руху. Особливий корпус проблем пов'язаний з пошуком психологічних механізмів активізації особистісного та професійного ресурсу співробітників поліції у вирішенні конфліктних ситуацій. Використання таких механізмів у реальній практиці в роботі органів внутрішніх справ України щодо зменшення конфліктності у сфері дорожнього руху в сучасних соціально-економічних умовах між силовими структурами і різними соціальними групами населення сприятиме підвищенню рівня довіри населення до правоохоронної системи та державного апарату загалом.

Стан дослідження. Сучасна конфліктологія вивчає різновиди конфліктів: виробничі, ділові, управлінські, педагогічні, політичні, етнічні, сімейні тощо. Проте психологічна проблематика дорожніх конфліктів порушується в незначній кількості робіт. Соціально-

психологічний підхід до вивчення дорожнього руху досліджували такі науковці: Р. Берон, Б. Венда, П. Вацлавіка, Л. Козера, Е. Кузьмін, М. Логанов, Ф. Піір, Р. Ротенберг, Д. Річардсон, Ю. Степкін, Г. Уліханян та ін. У сучасній соціальній психології тема дорожнього конфлікту фактично не відображена.

Проблема конфліктності не є предметом цілеспрямованих досліджень у транспортній психології. Одним із наслідків недостатнього вивчення соціально-психологічних механізмів взаємодії людей у процесі пересування є слабка соціально-психологічна підготовка професіоналів і автолюбителів, відсутність системи навчання взаєморозумінню в специфічних дорожніх умовах, недостатній рівень підготовки поліцейських до виконання завдань у сфері забезпечення дорожнього руху, як наслідок – високий рівень конфліктності.

Мета статті – виявити соціально-психологічні властивості дорожніх конфліктів, умови їх виникнення та попередження.

Виклад основних положень. Розвиток світового автомобілебудування, збільшення кількості автомобілів на дорогах є причиною багатьох проблем, зокрема соціально-психологічних. Зростання інтенсивності дорожнього руху призводить до підвищення тісноти взаємодії його учасників. Природним наслідком цього слугує конфліктність: крім фізичних зіткнень, виникають напружені комунікації між учасниками дорожнього руху, загострений емоційно-інформаційний обмін із наслідками, тяжкість яких іноді перевищує зіткнення машин [1, с. 43–44]. І те, й інше охоплює суть конфлікту.

Небезпека дорожніх конфліктів очевидна, вони істотно знижують якість дорожнього руху, стають причиною дорожньо-транспортних подій і часто самі є подією. Чимало дорожніх конфліктів містять кримінальну складову. Багато дорожніх конфліктів мають юридичне продовження унаслідок порушень правил дорожнього руху. Ураховуючи те, що 2014 р. до адміністративної відповідальності притягнуто 3,5 млн. осіб за порушення у сфері безпеки дорожнього руху, проблема має пріоритетне значення [2]. Підвищеною конфліктністю дорожнього руху користуються антисоціальні елементи, провокуючи зіткнення і примушуючи водіїв відповідати за уявну шкоду, завдану витончено підставленому автомобілеві або пішоходу.

Конфлікти – явище неминуче, але боротьба з ними, їх попередження і пом'якшення необхідні, оскільки вони спричиняють занепад культури, зниження рівня безпеки та ефективності автомобільних поїздок і перевезень.

Це визначає практичну актуальність соціально-психологічного дослідження дорожніх конфліктів. Зниження конфліктності означає

підвищення рівня безпеки на дорогах та ефективності автомобільного транспорту. Дорожній рух – це система специфічних комунікацій, динамічна форма існування дорожньої спільноти. Інтактний тип дорожніх комунікацій є базовим, що становить соціально-психологічну природу дорожнього конфлікту.

Дорожній рух є внутрішньосуперечливим процесом, що містить численні конфліктогени та передумови до зіткнень машин і людей. Важливим показником стану та якості дорожнього руху є його конфліктність, обумовлена кількістю, гостротою та культурою вирішення конфліктних ситуацій.

Дорожній конфлікт – це динамічний комунікативний акт, зумовлений конфронтаційно взаємозалежною поведінкою учасників руху, що містить загрозу їх фізичного зіткнення та супроводжується дезорганізацією психічних станів.

Система конфліктогенів охоплює: порівняно стабільні фактори, пов'язані з особистісними особливостями учасників дорожнього руху та психологією дорожньої спільноти; ситуативні чинники, які визначаються психічним станом людей під час руху, а також особливостями дороги, і конкретні дії, до яких свідомо чи несвідомо вдаються винуватці й учасники конфлікту [3, с. 112].

Є залежність між базовим прагненням до першості, дорожньою агресією, комунікативною некомпетентністю водіїв транспортних засобів і особливостями культури дорожньої спільноти, з одного боку, і змістовними, структурними та типологічними особливостями конфліктів, – з іншого.

Дорожній конфлікт має соціально-психологічну структуру. Її статичний бік представлений співвідношеннями особистісних якостей, якими характеризуються конфліктуючі сторони, мовою та каналами конфліктного спілкування, змістом дорожньої проблеми, розв'язуваної спільно учасниками конфлікту, а також результатами і наслідками конфліктних взаємодій.

Динамічний бік структури відображає виникнення та вирішення конфліктної проблеми: її зародження, виявлення і спроби вирішення, спільне осмислення того, що сталося, поєднане з впливами конфліктуючих сторін одна на одну [4, с. 43].

Соціально-психологічна типологія дорожніх конфліктів відображає їх різноманітність, яка визначається своєрідним поєднанням конфліктних чинників, породжуваних сторонами і їх взаємодією. Основу типології утворює композиція конфліктної групи, що містить агресивність сторін, їх конкурентність і комунікативну некомпетентність. Відповідно, є шість основних типів конфліктів, три з яких

є симетричними і три – асиметричними, в яких основний конфліктний фактор поєднується з униканням або співпрацею.

Соціально-психологічна модель дорожнього руху становить систему динамічних комунікацій усередині дорожньої спільноти, базовою формою яких слугує інтактне спілкування. Комунікативні особливості поведінки учасників дорожнього руху безпосередньо пов'язані з процесами, що характеризують дорожню культуру, утворюючи різні конфліктогенні чинники дорожнього руху, джерелами яких є особистісні особливості водіїв і пішоходів, культура дорожнього співтовариства, а також дорожня інфраструктура. Вивчення зазначеної системи вимагає розроблення спеціалізованої методики дослідження та діагностики дорожніх конфліктів.

Соціально-психологічними умовами попередження дорожніх конфліктів і пом'якшення їх гостроти є:

- підвищення комунікативної компетентності водіїв і пішоходів та зростання на цій основі культури дорожньої спільноти;
- психологічно обґрунтоване вдосконалення нормативно-правової системи дорожнього руху, зокрема зміцнення дисципліни, та реалізація ресурсів соціальної реклами для впливу на культуру дорожнього руху.

Комунікативна компетентність поліцейських і водіїв становить спеціалізовану форму соціальної компетентності і охоплює: знання типології поведінки водіїв і пішоходів, уміння ідентифікувати представників окремих типів і розпізнавати машини, що вимагають підвищеної уваги; шанобливе ставлення до всіх учасників дорожнього руху, втілене в манері водіння, гнучкість поведінки, яка поєднує поступливість і рішучість у використанні наданих прав.

Підвищення соціальної компетентності поліцейських, водіїв і пішоходів є ключовим напрямом зниження конфліктності дорожнього руху. Вирішення цього завдання передбачає формування людини як учасника дорожнього руху із раннього віку.

Компетентність у професійному спілкуванні утворює систему внутрішніх ресурсів (знань, навичок, умінь перцепції, інтеракції, комунікації), необхідних для побудови ефективної комунікативної дії в орієнтовній та виконавчій частинах. Наявна система професійної підготовки інспекторів патрульної служби, яка здійснюється в основному в різних формах теоретичних занять, не забезпечує автоматичне зростання навичок і вмінь професійного спілкування, необхідних у практичній діяльності. Ефективним засобом підвищення компетентності інспектора патрульної служби в спілкуванні є діяльнісно орієнтований соціально-психологічний практикум, який забезпечує позитивні

зміни характеристик міжособистісної взаємодії, що є індикаторами компетентного професійного спілкування: диференційованість міжособистісного сприйняття, адекватність засобів міжособистісної комунікації і ступеня взаєморозуміння в ситуації спілкування, рівень розвитку навичок і вмінь організації спільної діяльності.

Соціально-психологічний практикум інспектора патрульної служби – це форма навчання, що становить особливу організовану взаємодію членів малої групи, в якій здійснюється вплив, спрямований на розвиток в особистості компетентності в професійному спілкуванні. Відмінними рисами діяльнісно орієнтованого соціально-психологічного практикуму є: обов'язковий психологічний аналіз професійної діяльності учасників; визначення місця спілкування в структурі професійної діяльності учасників; реалізація названих елементів програми на початкових фазах тренінгу.

Особливу роль у цьому виконує спеціальна комунікативна підготовка водіїв, що лежить в основі дорожньої етики. Наявна система підготовки водіїв і контролю їх кваліфікації не акцентує на показниках культури та етики дорожніх взаємодій, тому водієм можна стати за будь-якого рівня культури та етики.

Соціально-психологічне навчання автомобілістів ґрунтується на тому, що соціальна компетентність водія утворює сукупність специфічних знань, навичок і установок, що дозволяють йому продуктивно взаємодіяти з іншими учасниками дорожнього руху, уникаючи зіткнень і грубих емоційних обмінів. Ці якості та компетенції можна успішно формувати шляхом дорожньо-комунікативного тренінгу, який охоплює практичне вивчення питань психології дорожнього співтовариства і культури руху (соціально-психологічна природа дорожнього конфлікту; дорожня агресія; психологічні причини дорожньої суперництва та ін.).

Для пом'якшення дорожньої конфліктності необхідно зміцнювати дисципліну дорожнього руху. Засадничими у цій діяльності є Правила дорожнього руху. Існує багато причин, що знижують дисципліну водіїв і пішоходів.

Дослідження доводить, що конфліктність більш безпосередньо пов'язана з ігноруванням правил дорожньої ввічливості, спілкування між учасниками дорожнього руху.

Дослідження конфліктності дорожнього руху, проведені у Німеччині, свідчать про те, що ставлення водіїв до соціальних норм в основному позитивне, але ці норми «деформалізуються», тобто надмірно узагальнюються та зводяться до одного принципу: «не створювати проблем іншим». Для зміцнення дисципліни учасників дорожнього

руху доцільно різко зменшити кількість винятків із правил, послідовно підвищувати ступінь консолідованості дорожньої спільноти, вирішити проблему контролю та покарання за порушення порядку, встановленого на дорогах, здійснювати моніторинг за динамікою дорожньої дисциплінованості окремих категорій водіїв [5, с. 254].

Неабиякий потенціал впливу на конфліктність дорожнього руху має соціальна реклама. Дослідження, проведені у США та Великій Британії, доводять, що цей потенціал використовується незначною мірою.

Щодо реклами культури дорожнього руху, то в Україні вона перебуває на початковій стадії розвитку. Допускаються грубі помилки, які не сприяють сприйняттю водіями відповідних закликів і реклами загалом.

Для підвищення ефективності впливу соціальної реклами, спрямованої на зниження дорожньої конфліктності, доцільно надати їй позитивної спрямованості, істотно збільшити її інтенсивність (кількість) і враховувати соціально-психологічні закономірності та особливості її сприйняття учасниками дорожнього руху [6, с. 212]. Підготовку соціальної реклами доцільно довірити Центру безпеки дорожнього руху і автоматизованих систем МВС України¹, який повинен об'єднати зацікавлених у підвищенні культури та ефективності діяльності автомобільного транспорту, патрульну службу Національної поліції України, органи центрального, регіонального та місцевого управління, рекламні агентства з метою суттєво змінити ситуацію на дорогах.

Для подальшого дослідження соціально-психологічної проблематики дорожніх конфліктів доцільно мати на увазі такі проблеми: соціально-психологічні механізми сприйняття та атрибуції водіями дорожніх партнерів; соціально-психологічні умови ефективності соціальної реклами культури дорожнього руху; психологічні причини конкурентної поведінки водіїв; соціально-психологічні особливості культури дорожньої спільноти; соціально-психологічні особливості конфліктів між водіями та співробітниками патрульної служби Національної поліції України.

Висновки. У процесі вдосконалення та реорганізації системи підготовки поліцейських, водіїв і підвищення їх кваліфікації доцільно враховувати соціально-моральний зміст дорожнього руху, створити умови для формування соціально-психологічної компетентності, переформувавши навчальні плани та екзаменаційні вимоги МВС України, включивши в зміст навчальних планів автомобільних шкіл спеціалізо-

¹ Назва установи станом на 01.10.2015 року.

ваний комунікативний тренінг, що формує соціальну орієнтацію водія та керування автомобілем. Доцільно також доповнити професіограму водія автомобіля комунікативною складовою його діяльності та професійно важливих якостей. У контексті удосконалення підготовки працівників патрульної служби Національної поліції України треба впровадити в процедуру психологічної експертизи дорожньо-транспортних пригод соціально-психологічні завдання і методику оцінки особливостей конфлікту, його місця в причинах і наслідках події.

Перспективи подальшої роботи. Дослідження дорожнього конфлікту важливо в теоретичному розумінні, в інтересах розвитку загальної соціально-психологічної теорії конфлікту і її прикладних напрямів, які вивчають конфлікти в різних сферах діяльності людей. Це дозволяє розширити предметну галузь психологічної конфліктології, глибше зрозуміти механізм взаємодії та відносин поліцейських, водіїв і пішоходів у специфічних умовах дефіциту часу та високої просторово-часової динамічності. Проблеми вдосконалення професійної підготовки співробітників поліції щодо попередження конфліктів у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху зумовлені необхідністю підвищення ефективності оперативно-службової діяльності патрульної служби Національної поліції України.

Одним із важливих завдань, що визначають ефективність будь-якого психологічного впливу, є формування мотивації співробітників підрозділів, спрямованої на вдосконалення професійної психологічної підготовки. Для цього необхідно вивчити психологічні умови попередження конфліктів у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху.

1. Романов А. Н. Автотранспортная психология: учебное пособие / А. Н. Романов. – М.: Академия, 2002. – 224 с.

2. Аваков А. Б. Огляд адміністративної практики органів внутрішніх справ України / А. Б. Аваков. – К.: ГШ МВС України, 2015. – 8 с.

3. Управління персоналом органів внутрішніх справ (психолого-педагогічний аспект): навчальний посібник / В. І. Барко, Ю. Б. Ірхін, Д. Й. Никифорчук, П. П. Підюков. – К.: Київський юридичний інститут, 2005. – 278 с.

4. Психологія управління: курс лекцій / В. І. Барко, В. М. Клячко, О. В. Волошина, Т. В. Остафійчук. – К.: АУ МВС, 2009. – 123 с.

5. Юридична психологія: підручник. – 2-е вид., доопр. та доп. / Д. О. Александров, В. Г. Андросюк, Л. І. Казміренко та ін.; заг. ред. Л. І. Казміренко, Є. М. Моїсєєва. – К.: КНТ, 2008. – 352 с.

6. Юридична психологія: словник / Д. О. Александров, В. Г. Андросюк, Л. І. Казміренко та ін.; заг. ред. Л. І. Казміренко, Є. М. Моїсєєва. – Вид. 2-ге, уточ. та доп. – К.: КНТ, 2008. – 224 с.

Єсимов С. С., Барвинская Х. А. Социально-психологические условия предупреждения конфликтов в сфере обеспечения безопасности дорожного движения

Рассмотрено социально-психологические условия предупреждения конфликтов в сфере обеспечения безопасности дорожного движения. Исследовано специальную коммуникативную подготовку водителей, которая лежит в основе дорожной этики, социально-психологические особенности конфликтов между водителями и сотрудниками патрульной службы Национальной полиции Украины. Внесены предложения по совершенствованию и реорганизации системы подготовки полицейских, водителей и повышения их квалификации.

Ключевые слова: *безопасность дорожного движения, социально-психологический конфликт, типология дорожных конфликтов.*

Yesimov S. S., Barvinska Kh. A. Socio-psychological conditions of preventing conflicts in the field of road safety

One of the main aspects of the successful association agreement between Ukraine and the European Union is improving road safety by increasing the efficiency of state control in this area. The National Police of Ukraine as a structure in the national system of state power institutions which are responsible for providing various aspects of the transport system of Ukraine must ensure road safety under present-day conditions.

Legislative priorities in the activities of police cause necessity of improvement of the activities of its employees, and particularly in monitoring road traffic safety.

A special section of the problems is associated with searching psychological mechanisms of activation of personal and professional life of policemen in solving conflicts. The use of such mechanisms in actual practice of internal affairs bodies of Ukraine in order to reduce conflicts in the traffic field between power structures and various social groups under the current socio-economic conditions will increase the level of public trust in law enforcement and the state apparatus in general.

In the process of improvement and reorganization of police training, drivers and their skills it is reasonable to take into account the social and moral content of traffic, create the conditions for forming social and psychological competence, rebuilding appropriate curricula and examination requirements of Ministry of Internal Affairs of Ukraine, including specialized communication training, which forms the social orientation of the driver's profession and driving, in curriculums of automobile schools.

In the context of improvement of training patrol servants of National Police of Ukraine it is necessary to introduce socio-psychological tasks and methods of assessment of the conflict, its place in the causes and consequences of events in the procedure of psychological examination of road traffic accidents.

Key words: *road safety, socio-psychological conflict, typology of traffic conflicts.*

Стаття надійшла 5 листопада 2015 р.

ФЕНОМЕН СЕЛФІ ЯК СПОСІБ ПРЕЗЕНТАЦІЇ «Я» У ВІРТУАЛЬНОМУ ПРОСТОРИ

Надано інформацію про актуальний феномен у сучасному суспільстві – селфі, що стрімко набуває популярності серед користувачів соціальних мереж. Вивчено основні психологічні детермінанти та причини селфі. Описано основні підходи в трактуванні селфі як засобу презентації власного «Я» у віртуальному просторі. Зауважено, що спроба втечі від реального образу «Я» за допомогою селфі є однією з причин формування неадекватної самооцінки особистості, відсутності позитивного сприйняття себе особистістю.

Ключові слова: Я-концепція, самосвідомість, самопрезентація, Я-реальне, Я-ідеальне, Я-віртуальне, Я-образ, селфі.

Постановка проблеми. Уявлення про власне «Я» впливає на формування та розвиток гармонійної особистості загалом. Формування та утвердження позитивної Я-концепції стає запорукою повноцінного сприйняття себе та навколишнього світу. Становлення Я-концепції як вияву самосвідомості особистості тісно пов'язане із формуванням її Я-образу.

На сучасному етапі комп'ютеризації і «віртуалізації» світу виникають нові форми презентації власного «Я», що фокусуються у площину віртуальності і значно впливають на формування Я-концепції особистості.

Оскільки Я-образ – це системне самоуявлення, що ґрунтується на когнітивних та емоційних компонентах соціальної взаємодії, відповідно соціальні мережі (Вконтакте, Однокласники, Facebook, Twitter) та різноманітні додатки, такі як Instagram, стають джерелом і можливістю презентації власного «Я».

Віртуалізуючи свій Я-образ, реальна особистість роз'єднує своє «Я» на багато віртуальних похідних, які пов'язані з демонструванням тієї сторони, до якої вона прагне привернути увагу.

Дедалі частіше люди обмінюються не тільки інформацією, фотографіями, спілкуються, а презентують себе за допомогою автофотографування, більш відомого як селфі. Надмірний потяг до такого виду фотографування і відповідно демонстрування цього в мережі стає предметом досліджень не тільки зарубіжних учених, а й вітчизняних психологів.

Невербальний спосіб передавання інформації через фотографування власного емоційного стану, внутрішнього світу, особливостей самосприйняття, прагнень, уподобань дає змогу проникнути у тонкощі та лабіринти особистості, оскільки, як правило, неусвідомлено чи свідомо, за допомогою селфі презентується достатньо особиста інформація, яка впливає на створення віртуального образу особистості.

Тому з'ясування основних мотивів захоплення селфі, вивчення причин, що спонукають до постійного самофотографування, залишається на вістрі наукових зацікавлень численної кількості дослідників.

Стан дослідження. Чимало психологічних підходів намагаються висвітлювати цей феномен у соціальному контексті. Так, розглядаючи соціальний аспект селфі, П. Рутлед стверджує, що в особистості працює механізм потурання своїм слабкостям, пошуку уваги і залежності від соціуму, що призводить до нарцисизму, або до вкрай низької самооцінки [7]. Тому прояви нарцисизму в Інтернеті можуть бути лише стратегією презентації себе, яка компенсує дуже низьку і слабку самооцінку. Це призводить до спотворення реальності й нарцисичного самообману.

Цифровий нарцисизм дуже швидко заповнює особу, вона стає заручником свого віртуального Я-образу, постійно дбаючи про його вдосконалення. К. Ліберман, психолог у сфері електронних комунікацій, зазначає, що неабиякого поширення в сучасному світі набуває тенденція до самозамилювання, оскільки за допомогою самофотографування особистість надсилає у віртуальний простір месидж про невгамовне бажання привернути увагу [6]. Італійський психоаналітик М. Рекалькаті констатує, що люди припинили фотографувати світ, який слугує їм лише декорацією. Відчуваючи себе нікчемними, вони більше одержимі самозамилюванням [5].

Наукові співробітники Л. Буффарді і К. Кемпбелл у дослідженні, опублікованому в «Personality and Social Psychology Bulletin», указують на те, що схильні до нарцисизму люди використовують соціальні мережі для того, щоб заявити про себе, а селфі використовують як інструмент для досягнення цих цілей [6]. Англійський психолог Д. Паркінсон підтверджує думку про те, що люди активно демонструють селфі в соціальних мережах, оскільки це є сучасним і доступним способом «роздмухування» власної значущості [6].

Дослідники цього феномена зауважили, що такі особи виявляють тенденцію бути осторонь від інших людей і змагатися з ними за допомогою фотографій.

Постійне відстежування кількості «лайків» власних фото, їх накопичення можуть бути ознаками проблем психологічного характеру,

а саме – формують спотворення почуття впевненості в собі і призводять до нав'язливої поведінки. Особистість акцентує на своєму «Я», презентує його за допомогою фото, але втрачається основне – безпосередній розвиток власної особистості. Недарма селфізм (надмірне захоплення селфі) окреслюють як соціомедійний нарцисизм і віртуальний мережевий екзгібіціонізм, де проявляються дитячі риси у поведінці – егоцентризм і самолюбівання [4].

Психотерапевт М. Сандомирський вважає, що небезпека селфізму перебільшена і він не виступає залежністю, а тим паче психологічною проблемою.

На протигагу згаданим дослідникам наявні думки, що в час комп'ютеризації та віртуалізації селфі можна розглядати як новий та сучасний тип і форму спілкування. Е. С. Хуан вважає, що споживачі цифрової інформації читати не люблять, а лише сприймають образи, тому не розповідають, а демонструють фото. Він пояснює, що користувач, нарешті, сам може формувати свій образ, що викликає певну ейфорію, внаслідок чого навколо людини утворюється міні-простір слави. За допомогою селфі людина має змогу створити власний публічний образ і підтримувати його. Певною мірою за допомогою автопортретів людина формує свою репутацію [8].

Експерти підкреслюють, що соціальні мережі можуть підвищити самооцінку, поліпшити сприйняття зовнішнього вигляду інших людей і сприяти зміцненню відносин, особливо у випадку позитивних оцінок. Тому селфі слід розглядати не як статичний автопортрет, а як запрошення до більш тісного спілкування. Воно є формою спілкування, що стимулює соціальний діалог і виступає інструментом активної соціальної взаємодії.

Чимало дослідників, зокрема Маріано Чоліс, викладач психології в університеті Валенсії, вважають, що селфі виникло у результаті прагнення до змагання і самореклами [6]. Андреа Летаменді, психолог і дослідник із Каліфорнійського університету, стверджує, що селфі є нормальним і сучасним шляхом самопізнання. Автопортрети дозволяють поділитися своїми переживаннями, настроєм і зрозуміти їх, оскільки селфі стають частиною соціальної культури, то воно навіть є корисним. Автофотографування є сучасною можливістю побачити себе, дізнатися та ідентифікувати себе.

Психолог Дж. Вебер вважає, що селфі показують не те, ким ми є, а те, ким ми здаємося, оскільки користувач вирішує, яким буде автопортрет, публікувати його чи ні. Р. Аркін, викладач педагогіки в університеті Огайо (США), стверджує, що селфі є способом контролю за образом, який формується в інших. П. Рутледж аргументує, що

селфі є сучасною соціальною потребою, оскільки за допомогою нього маємо змогу експериментувати з різними ролями, «приміряти» на себе нові образи.

Доктор А. Белік, психотерапевт, пояснює потяг до селфі через призму мережевої ідентичності, зосереджуючись на двох її видах – «активній» і «пасивній». Пасивна мережева ідентичність містить інформацію, яку ми не здатні контролювати, оскільки вона надходить від інших осіб або з пошукового сервера. Натомість активна мережева ідентичність пов'язана з активністю користувача, де автопортрет є її яскравим проявом.

Автор книги «Me, Myself and Why: Searching for the Science of Self» Дж. Оуллетт заявляє, що сторінка в «Фейсбуці» є одним із гігантських заяв про самоідентичність, тобто особистісний перформанс, а селфі – це спосіб сказати, яким я є і яким хочу показати себе іншим [6].

Мета статті – на підставі наукових емпіричних досліджень визначити основні мотиви та причини захоплення селфі серед молоді.

Виклад основних положень. Я-концепція як структура самосвідомості тісно взаємопов'язана із підструктурами «Я-реальне», «Я-ідеальне» та «Я-дзеркальне».

Віртуальний простір особистості, тобто простір, створений через використання сучасних інформаційних технологій, дає змогу особистості демонструвати особливості згаданих підструктур «Я-концепції». Тому формується ще одна підструктура «Я», що виникає в процесі «віртуалізації» особистості – «Я-віртуальне».

Сконструйоване віртуальне «Я» часто є свідченням нереалізованих бажань, незадоволених потреб; вираженням пригнічених у реальності агресивних тенденцій і задоволенням заборонених у соціумі потягів [2], а також задоволенням певного кола особистісних потреб у віртуальній реальності. Тому селфі можна розглядати як один із сучасних способів конструювання власного віртуального «Я» особистістю.

Селфі (Selfie) (від слова self – сам себе) – фотографія себе, зроблена на смартфон чи планшет і розміщена в соціальній мережі [3].

Андрій Росохін, доктор психологічних наук, психоаналітик, вивчаючи особливу пристрась до селфі в сучасних людей, виокремив такі основні причини цього явища:

– *формування хибного «Я».* Особи, що захоплюються селфі, не завжди мають потребу поділитися своїми фото. Дуже часто це гра в самого себе. З одного боку, – це розширення меж образів власного «Я», а з іншого – формування хибного «Я», шляхом пригнічення істинного «Я»;

- підтвердження власного існування. Шляхом презентації власних фото в мережі особа заявляє про себе;
- брак реальних переживань. Через викладання фото в мережі людина компенсує брак спілкування з іншими. У людини виникають позитивні емоції після схвалення її фото, які часто допомагають подолати негативне емоційне тло реальності;
- інструмент привертання уваги. В цьому випадку фото виступає засобом створення власного образу, тобто є одним із способів самопіару [7].

Також слід звернути увагу на те, що селфі допомагає виразити свою ідентичність, тобто дає змогу особі декларувати приналежність до певної спільноти, професії, ділитися своїми вподобаннями. Селфі розвиває творчість особистості, оскільки пошук теми, ракурсу, вислову є творчим зусиллям і особа, що фотографує, створюючи свій новий образ, мимоволі творить.

Ф. Гонсалес, засновник Instagram, звертає увагу на ігровий аспект селфі. Він описує селфі як розвагу, щоб подивитися на себе. Суть селфі полягає не в тому, щоб зобразити себе ідеальними, а навпаки, «погратися» із власним образом «Я». Важливо показати не себе, а місце, в якому перебуваєш, і емоції, що переживаєш [6]. Цінність селфі полягає в тому, що воно виконує роль візуального щоденника, де особи активно фіксують місця, події та емоції та презентують їх соціуму в такий спосіб.

Е. Сен Хуан переконливо заявляє, що споживачі цифрової інформації читати не люблять, вони сприймають образи, тому люди не схильні розповідати, а демонструють через фото інформацію про себе. І справді, мозок людини опрацьовує зорові образи швидше, і людина більш включена, коли бачить обличчя, а селфі демонструє це найкраще. А. Летаменді вважає, що селфі є одним із елементів соціальної культури і ефективний шлях самопізнання, що поширюється в сучасному світі з огляду на розвиток технологій.

Проте часто психологи вбачають у селфі негативний та деструктивний боки для розвитку особистості, а саме: визначають його obsесивно-компульсивний розлад, що характеризується постійним непереможним бажанням фотографувати себе, викладаючи світлини в соціальні мережі. Основною причиною є бажання компенсувати відсутність самоповаги.

Психологи виділяють три стадії цього захворювання. *Перша* – епізодична: особа фотографує себе щонайменше тричі на день, однак зроблені фото не виставляє на загальний огляд, їх може побачити тільки обмежене коло людей. *Друга стадія* – гостра. Людина робить фото

себе тричі на день, світлини викладає у соціальній мережі. *Третя стадія* – хронічна. У такої людини спостерігається неконтрольоване бажання фотографувати себе цілодобово, розміщуючи світлини в Інтернеті не менше шести разів на день.

Відповідно до цих стадій виокремлюють:

- *пограничне селфі*, що полягає у фотографуванні себе 2–3 рази на день, проте без загостреного бажання демонструвати фото в мережі;
- *гостре селфі* – фотографування себе мінімум 3 рази на день і розміщення фото у соцмережах;
- *хронічне селфі* пов'язано із фотографуванням себе в будь-який зручний момент з активним розміщенням світлин у соціальних мережах.

Якщо ж розглядати селфі не в психопатологічному контексті, а суто в соціальному, то воно основному орієнтовано на сприймання інших людей. Тому особи, для яких важлива думка інших, активно виставляють фото у соціальних мережах, обмінюються один із одним інформацією, збирають відгуки друзів. Таким чином, селфі перетворюється в щоденний ритуал, пов'язаний із вимірюванням коефіцієнту власної унікальності та захоплення собою іншими.

Дотримуючись дзеркальної Я-концепції («looking-glass self»), людина формує уявлення про себе, зважаючи не на те, якою є насправді, а на те, якою вона бажає, щоб її бачили інші. Селфі стає важливою частиною самопрезентації особистості і внаслідок цього – відразу ж корекції «Я» середовищем. Завдяки селфі людина задовольняє дві важливі потреби: в соціалізації і в самовираженні, промовляючи соціуму: «Я хочу, щоб ви бачили мене», «Я хочу, щоб ви бачили мене саме таким» [5].

Отож, виставляння автопортретів перетворюється у тотальний збір «лайків», через які людина почувається впевненіше, формується її позитивна Я-концепція. Проте психолог Д. Серебряков вважає, що внаслідок такого спілкування порушується нормальний процес комунікації, оскільки спосіб контакту з людьми через соцмережі є перерваним на ранньому етапі, бо зводиться тільки до обміну лайками та інформацією без справжніх емоцій.

Також селфі виконує важливу роль у формуванні іміджу особистості, оскільки людина, демонструючи світлини різноманітної тематики та провокаційного змісту, ризикує отримати різні враження та ставлення від інших. Оглядаючи такі фото, осіб сприймають менш серйозно та не довіряють їм.

Велика кількість працедавців перед прийомом претендента на роботу ознайомлюються зі змістом їхніх сторінок у соцмережах, розглядають розміщені на них світлини і відповідно створюють своє уявлення про кандидата. Тому сміливе демонстрування селфі в мережі може мати неоднозначний вплив на сприймання особистості та її «реального Я».

Висновки. Людина як соціальна істота прагне до активних контактів та отримання задоволення від них. Останнім десятиліттям задоволення від особистого спілкування стрімко заміщує віртуальна комунікація. Це спілкування на нетривалий час «втамовує голод», але насправді потреба контакту незадоволена. Незважаючи на це, молоді люди активно захоплюються взаємодією з іншими через селфі, за допомогою якого активно формується власне віртуальне «Я», що суттєво відрізняється від реального «Я» і, відповідно, створює хибне уявлення та труднощі у реальному спілкуванні.

Надмірне формування власного віртуального іміджу за допомогою селфі створює чимало проблем у формуванні успішних стосунків та адекватного сприймання власного образу. Спроба втечі від реального образу «Я» за допомогою селфі є однією з причин формування неадекватної самооцінки особистості, відсутності позитивного самосприйняття особистістю і реальної небезпеки загубити себе справжнього.

Тому перспективою подальшого дослідження є емпіричне вивчення причин та особливостей ставлення до селфі у студентської молоді.

1. Абдулин А. Г. Образ «Я» как предмет исследования в зарубежной и отечественной психологии / А. Г. Абдулин, Е. Р. Тумбасова // Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия Психология. – 2012. – № 6. – С. 4–10.

2. Агапов В. С. Возрастная репрезентация Я-концепции личности / В. С. Агапов // Вестник РУДН. Серия «Психология и педагогика». – 2003. – № 1. – С. 90–97.

3. Голубь О. В. Я-концепция как экзистенциальное ядро личности, обеспечивающее ее внутреннюю самоорганизацию и саморегуляцию / О. В. Голубь // Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 11: Естественные науки. – 2012. – № 3. – С. 94–100.

4. Гаспарян А. Синдром селфи. Селфи – дурная привычка или психическое заболевание / А. Гаспарян [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.eltuicia.ru/sindrom-selfi-selfi-durnaya-privychka-ili-psichicheskoe-zabolevanie.html>

5. Журенков К. Со всеми на «Я» / К. Журенков [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.kommersant.ru/doc/2785887>. .
6. Лэнг Р. Д. Расколотое «Я» / Р. Д. Лэнг. – СПб.: Белый Кролик, 1995. – 352 с.
7. Увлечение селфи [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://pda.inosmi.ru/world/20140312/218461586.html?all>
8. Погонцева Д. В. Selfie – как способ самопрезентации музыкантов и не музыкантов / Д. В. Погонцева, Е. А. Гринькова // Психология, социология и педагогика. – 2014. – № 4. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://psychology.snauka.ru/2014/04/2974>
9. Шильтштейн Е. С. Особенности презентации Я в подростковом возрасте / Е. С. Шильтштейн // Вопросы психологии. – 2000. – № 2. – С. 69–78.

Калька Н. Н. Феномен селфи как способ презентации «Я» в виртуальном мире

Подано інформацію об актуальному феномені в сучасному суспільстві – селфі, стрімливо набирає популярності серед користувачів соціальних мереж. Вивчено основні психологічні детермінанти та причини селфі.

Описані основні підходи в трактуванні селфі як засобу презентації власного «Я» в віртуальному просторі. Відзначено, що спроба втекти від реального образу «Я» з допомогою селфі є однією з причин формування неадекватної самооцінки особистості, відсутності позитивного самовосприяття себе людиною.

Ключевые слова: Я-концепция, самосознание, самопрезентация, Я-реальное, Я-идеальное, Я-виртуальное Я-образ, селфи.

Kalka N. N. Selfie phenomenon as a method of presentation «I» in cyber-space

This article deals with the current phenomenon in modern society – selfie, which is rapidly gaining popularity among users of social networks. The article is devoted to the study of basic psychological determinants and causes of selfie. The author describes the main approaches to the treatment as a means of self- presentation of its own «I» in virtual space. The main causes of the passions of people to selfie entail forming false «I», confirmation own existence, lack of real experiences tool to attract attention, compensation absence of self-esteem.

However, selfie helps to express their identity, allow you to experiment with your own image «I», which helps to develop creativity.

Psychologists often describe a negative and destructive role of the selfie in the personality development and determine his obsessive-compulsive disorder. This disorder has three stages.

The first stage of the disease is associated with episodic photographing themselves about three times a day, but a demonstration of all photos. The second stage of the disease is acute phase. Person makes photos herself three times a day, and taught all pictures in social networks. The third stage – chronic and uncontrol-

lable desire characterized photograph themselves round the clock, putting photos on the Internet at least six times a day.

Generally, people using selfie are satisfied with two important needs: the need for socialization and the need for self-expression.

After exhibiting portraits people feel confident and positive respectively formed its «self-concept».

Selfie also plays an important role in shaping the image of the individual as a person, a showing photographs of various subjects and provocative content runs the risk of a variety of experiences and attitudes of others.

Key words: I-concept, self-consciousness, self-presentation, I-real, I-perfect, I-virtual, I-image, selfie.

Стаття надійшла 5 листопада 2015 р.

УДК 340.12(075.8)

З. Р. Кісіль

ОСОБИСТІСНІ ДЕТЕРМІНАНТИ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ ДЕФОРМАЦІЇ ПРАЦІВНИКІВ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Комплексно досліджено професійну деформацію працівників ОВС України. Встановлено, що ознаки професійної деформації розпочинають проявлятися в особистості правоохоронця, згодом через поведінку відображаються на службовій діяльності та спілкуванні з найближчими. Здійснено теоретичний і практичний аналіз проявів професійної деформації працівників ОВС України, синтезовано та обґрунтовано юридико-психологічні, методологічні та прагматичні підходи до вивчення терміно-понять, що характеризують сутнісний зміст особистісних детермінант розвитку професійної деформації працівників ОВС.

Ключові слова: професійна деформація працівників ОВС, особистісні детермінанти професійної деформації працівників органів внутрішніх справ України, професійний ризик, професійний стрес, конценція, корупція.

Постановка проблеми. У правоохоронній діяльності працівники ОВС реалізують основне своє завдання – забезпечують захист життя, здоров'я, прав і свобод громадян, безпосередньо взаємодіючи з населенням.

Одним із способів вираження цієї взаємодії є право, в нормах якого виявляється політика протидії злочинності, кримінальна політика як її складова, визначення особливостей правоохоронної і судової практики, компетенції та сфери діяльності правоохоронних органів,

напрацювання інструментарію боротьби зі злочинністю, шляхів її превенції.

Правоохоронна діяльність, як утілення правової реальності, насичена соціально-психологічними явищами. Це й правова психологія спільнот і груп, і психологія особистості, яка живе та діє у такій групі, і система її взаємовідносин із правом. Тому переважна частина проблем правоохоронної діяльності може бути вирішена лише в сукупності правового, психологічного і соціальних контекстів.

У процесі професіоналізації особа набуває не тільки специфічних умінь і навичок, але й особливого почуття причетності до цінностей, поглядів, правил поведінки, притаманних носіям певної професії, вирізняючи їх від решти суспільства в певну корпоративну групу. Поступово працівник ОВС дедалі більше «входить у роль», і рано чи пізно настає момент, коли він вже не в змозі відокремити себе від професії, а ототожнення себе з нею стає одним із найбільш важливих кроків у процесі самовизначення особистості.

Однак тривале зайняття однією і тією ж діяльністю може ускладнитися надмірним розвитком окремих якостей, і в результаті: відбувається переоцінка особистісного змісту професії; розвиваються такі властивості, як агресивність, підозрілість, надмірна амбіційність, апатія, черствість до людської біди; необґрунтована зарозумілість і захоплення владою, хибне розуміння почуття обов'язку; формуються жорсткі професійні установки та ін.

Стан дослідження. Незважаючи на науково-практичний інтерес до цієї проблематики, зумовлений насамперед прагматичною потребою підвищення ефективності діяльності ОВС в умовах загострення соціальних суперечностей у суспільстві, їй поки що не приділено належної уваги.

Грунтовну науково-теоретичну базу в її дослідженні становлять положення, наукові ідеї, аргументації у працях таких учених: С. Безносова, А. Буданова, Л. Васильєва, І. Ващенко, А. Дулова, К. Злоказова, Л. Колодкіна, Х. Лангерока, К. Леонгарда, І. Максимова, В. Медведєва, М. Монахова, С. Раїніна, О. Ратінова, В. Робозерова, А. Роша, Г. Рябова, Л. Терновського, В. Самаріна, А. Свенцицького, Ю. Стригуненка та ін.

Мета статті – проаналізувати особистісні детермінанти розвитку професійної деформації працівників органів внутрішніх справ України.

Виклад основних положень. Аналіз наукової літератури [1; 2; 3] і наші дослідження надають змогу виокремити групу факторів, пов'язаних із непоміркованим уходженням особистості

в професійну роль, розвитком особистісних особливостей, що впливають на процес професіоналізації і спричиняють виникнення професійної деформації працівників ОВС. А це: наявність визначених професійно значущих якостей; неадекватно високі особистісні очікування; випереджувальне формування трудових умінь і навичок щодо професійно значущих якостей особистості; недостатня професійна підготовленість, що не забезпечує протидію для використання незаконних методів діяльності; неадекватні професійні установки; деякі особисті зміни, спричинені процесом професійної адаптації працівників ОВС.

Окрім зазначених, є й інші суб'єктивні передумови психологічного характеру, що значно впливають на виникнення і розвиток професійної деформації. Так, правоохоронна діяльність примушує фахівця жити в постійному емоційному напруженні, що підтверджено результатами досліджень англійських психологів, які розробили шкалу частоти виникнення стресових ситуацій у професійній діяльності. За десятибальною шкалою, частота стресового стану у шахтарів – 8,3; працівників державних структур правопорядку – 7,7; журналістів і льотчиків – 7,5; водіїв таксі – 6,8; учителів – 6,2; дипломатів – 4,8; працівників банків і програмістів – 3,7; працівників музеїв – 2,8; бібліотекарів – 2,0.

На думку Н. Ківенко, І. Лановенко, П. Мельника, професійна діяльність входить у систему соціально-психологічних взаємозв'язків, і негативним продуктом неправильного формування цих взаємозв'язків конкретним працівником може стати девіантна професійна поведінка (зловживання владою, корупція і т. д.) і професійна деформація особистості [4]. Тому проблему професійної деформації працівників ОВС розглядаємо в сукупності правового і соціально-психологічного контекстів.

У зв'язку з цим доцільно згадати афоризм із іншої сфери професійної діяльності: хто добре діагностує, той добре й лікує. Тому для «лікування» необхідно насамперед виявити симптоми професійної деформації особистості працівників ОВС. За проведення первісної діагностики особливу увагу слід звертати на очевидні неблагополучні прояви діяльності колективу і безпосередньої поведінки окремих працівників.

Так, наприклад, встановлено, що коли в службовому колективі знижується рівень моральної культури, в ньому створюються сприятливі умови для подальшої професійної деформації його учасників. Тому з метою профілактики професійної деформації та формування сприятливого морально-психологічного клімату в колективі

необхідно відстежувати наявність таких проявів: марнування робочого часу; запізнення і тривала відсутність у робочий час; прихована критика умов праці; обговорення вказівок керівництва в «кулуарах»; неточне виконання рішень, наказів і вказівок керівників; групові збори, тривалі «перекури» під час роботи; залишення робочого раніше належного часу; поширення чуток про колег; часті конфлікти; низька активність в обговоренні службових і соціальних питань.

Негативні прояви у поведінці працівника ОВС, які свідчать про розвиток у нього професійної деформації, такі: незрозуміла безглузда впертість, відсутність ефекту від переконання; надмірно швидка зміна настрою, захоплені, нестійка поведінка, постійні явно легковажні вчинки; часті сварки, конфлікти з товаришами, близькими; невмотивована грубість, злобливість, суперечки чи надмірна улесливість, піддатливість; прагнення звернути на себе увагу будь-яким чином, демонстративність, істерична поведінка, виражений егоїзм, егоцентризм чи самознищення; постійна пригніченість, неадекватна лякливість, думки про самогубство; неадекватність поведінки, навіть на шкоду собі, незрозумілі вчинки; виражена неупорядкованість, неорганізованість поведінки чи гіпертрофований педантизм; цинізм, розв'язність, безтактність, бравування своєю розбещеністю чи, навпаки, гіпертрофована сором'язливість або неадекватний страх стосовно протилежної статі; жорсткі установки стосовно людей, звинувачувальний ухил у словах і діях.

Для вирішення завдань організації правоохоронної діяльності необхідно окреслити безпосередні рівні професіоналізму працівників органів внутрішніх справ і пов'язані з цими рівнями професійно-особистісні характеристики персоналу ОВС.

Здійснений нами аналіз діяльності 860 працівників восьми ГУМВС України (Житомирської, Запорізької, Львівської, Луганської, Рівненської, Хмельницької, Чернівецької та Волинської областей) і науково-педагогічного персоналу кафедр адміністративного права та оперативно-розшукової діяльності чотирьох навчальних закладів системи МВС України в умовах виконання оперативно-службових завдань, колективного і міжособистісного спілкування на підставі прямих спостережень і експертних оцінок дозволив виділити п'ять рівнів професіоналізму (високий, вище середнього, середній, нижче середнього, низький), описати притаманні кожному рівню ознаки та виявити сукупність професійно-особистісних якостей, характерних для працівників різних рівнів професіоналізму, що певним чином зумовлюють розвиток у них професійної деформації (див. рис. 1).

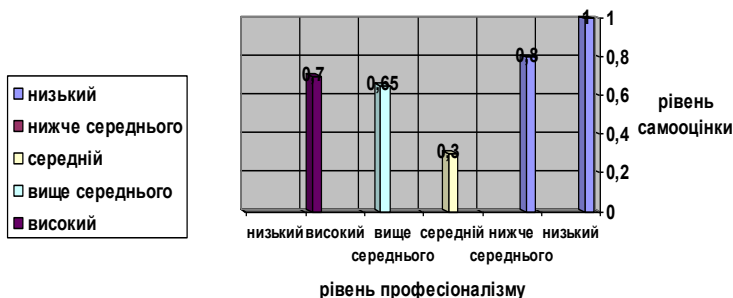

Рис. 1 Порівняльні результати дослідження професійної самооцінки працівників правоохоронних органів (за даними кореляційного аналізу)

Професійними в цьому контексті вважаємо якості, котрі безпосередньо впливають на професійну діяльність і сприяють підвищенню її ефективності. Такими слід уважати: спрямованість на дотримання норм чинного законодавства; знання законодавства і відомчих нормативно-правових актів; сформованість необхідних умінь і навичок; володіння прийомами організації оперативно-службової діяльності; професійний інтерес до правоохоронної діяльності; наявність мотивації в оперативно-службовій діяльності; професійна спостережливість; володіння прийомами вивчення особистості; аналітичний склад розуму; причинно-наслідковий характер мислення; вдумливість у прийнятті рішень; критичність; рішучість; твердість характеру; емоційно-вольова стійкість; самостійність; ініціативність у виконанні складної та відповідальної роботи та ін.

На нашу думку, професійні якості не можна розглядати окремо від особистісних. Особистісні якості в службовій діяльності «проявляються» через професійні і можуть суттєво впливати на рівень професіоналізму, професійно-особистісний та розвиток професійної деформації працівників.

Дослідження дозволило також виділити низку професійно-особистісних якостей, що характеризують приблизно третину (36%) працівників ОВС, незалежно від рівня їхнього професіоналізму. Це моральні і громадянські якості, що визначають особливий професійний статус працівників правоохоронної системи, такі як патріотизм, гуманізм, чесність, принциповість, прагнення до істини, справедливості, професійна гордість, професійна етика, гідність, непримиренне ставлення до корупції, а також до осіб, які порушили професійний

обов'язок, політична лояльність і стійкість до будь-яких проявів політичного екстремізму.

Водночас не може не тривожити те, що більшість респондентів (65%) вважають такі якості тільки бажаними для представників правоохоронних органів, сумніваючись у їх наявності в умовах сучасного життя й діяльності працівників міліції. У цій вибірці респондентів можна виділити низку якостей, що характеризують їх професійну «Я-концепцію» і ціннісні орієнтації: агресивність, грубість, безтактність, конфліктність, низький рівень професійної та психологічної освіти, професійна некомпетентність, надмірна амбіційність, заздрощі, низький рівень культури мови й інтелекту, необґрунтованість суджень.

Саме ці якості у структурі особистості працівника ОВС можуть сприяти розвитку професійної деформації, що виявляється в наявності таких ознак: черствість до людської біди; правовий нігілізм; самовиправдання порушень службових норм інтересами і цілями боротьби зі злочинністю; зловживання владою; використання службового становища в особистих цілях; зниження самоконтролю і вимогливості до себе, інші поведінкові прояви, які спричиняють небажані оцінки інших і суперечать професійній етиці.

МВС України щомісячно отримує повідомлення про факти протиправної діяльності працівників: незаконне притягнення громадян до адміністративної чи кримінальної відповідальності, приховування злочинів від обліку, необґрунтоване застосування спеціальних засобів, уживання спиртних напоїв на службі, незаконне збереження зброї, вербальна образа затриманих, порушення процесуальних норм з метою подолання труднощів, які виникають у розслідуванні різних видів деліктів. Статистичні дані МВС України свідчать також про те, що працівники ОВС часто скоюють порушення законності й службової дисципліни. За офіційними даними, спостерігається збільшення кількості працівників, притягнутих до дисциплінарної відповідальності за посадові проступки і протиправну поведінку.

Перелічені факти більшість науковців, і ми підтримуємо цю позицію, відносять до проявів професійної деформації особистості, а розвиток проявів цього феномена пояснюють дією різноманітних причин, пов'язаних із специфікою службової діяльності, а також недостатнім рівнем професійних навичок і вмінь.

Відповідно до класифікації професій Є. О. Клімова, професійна діяльність працівників міліції належить до категорії «людина – людина» [5]. Представники цього напряму діяльності, як зазначає автор, працюють із соціальними системами, співтовариствами і людьми

різного віку. Водночас службова діяльність у підрозділах міліції має і характерні ознаки. Так, виконання посадових обов'язків пов'язано з підвищеною відповідальністю працівників за свої дії. Несення служби часто реалізується в ситуаціях із непередбачуваними наслідками, характеризується недостатньою визначеністю ролевих функцій, психічними і фізичними перевантаженнями, необхідністю спілкування з різноманітним контингентом громадян, що вимагає від правоохоронця рішучих дій і здатності ризикувати. Ці специфічні особливості професійної діяльності значно впливають на особистісні характеристики її представників і можуть спричиняти у працівників ОВС професійну деформацію.

За результатами наших досліджень виявлено, що з набуттям професійного досвіду і досягненням більш високих рівнів професіоналізму у працівників ОВС відбуваються такі особистісні зміни:

по-перше, переоцінка самосвідомості в бік посилення критичності до власної персони. Так, спеціалісти низьких рівнів професіоналізму вважають, що «вони знають майже все», спеціалісти середнього рівня – «знають багато, але чогось все ж таки не знають», а професіонали високого рівня впевнені, що «багато чого ще не знають»;

по-друге, підсилюються риси професійної недовірливості та упередженості, виникають жорсткі професійні установки. Такого гатунку особисті якості розпочинають домінувати в процесі вирішення службових завдань і ситуацій повсякденного життя, і об'єктивна реальність сприймається професіоналом через призму професійних інтересів;

по-третє, у професіоналів високого рівня посилюються проблеми з міжособистісним спілкуванням, що як причина зумовлено перенесенням професійної ролі у сферу особистісного життя.

Аналіз інформації, отриманої внаслідок особистих спостережень та інтерв'ю з працівниками практичних підрозділів, а також результати самоопису «Я – професіонал», де працівники письмово висловлювалися про деякі професійні ситуації, дозволяють констатувати, що з підвищенням рівня професіоналізму ступінь професійної деформації трансформується і набуває виразнішої форми.

У працівників низького рівня професіоналізму задіяні в основному емоційні аспекти взаємостосунків і сприйняття, які з підвищенням професіоналізму змінюються на раціональні, що наочно підтверджується такими моментами, як особисте ставлення працівника до об'єкта службової діяльності (упередженість, об'єктивність, байдужість); ставлення працівника до правопорушень і злочинів, які не належать до сфери його професійних обов'язків (терпиме, нетерпиме,

байдужість); ставлення працівника до інших поза сферою його професійної діяльності (доброзичливе, байдуже); ставлення працівника до проступків і злочинності, зокрема у співвідношенні елементів норм моралі і права. На підставі наведеного визначаємо професійну деформацію особистості як домінування визначеної групи особистісних якостей в процесі вирішення службових завдань і оцінці об'єктивної реальності через призму професійних інтересів навіть поза здійсненням професійної діяльності.

Професійна деформація, на наш погляд, неминуче розвивається з підвищенням рівня професіоналізму працівника і може мати не тільки негативні, але й такі позитивні прояви в діяльності, як високі службові показники, розвинені вольові якості, цілеспрямованість.

З'ясування сутності професійної деформації працівників ОВС та причин і умов її виникнення, форм проявів, а також визначення профілактичних заходів нероздільно пов'язано з поняттям «професійні норми», тобто визначеного комплексу характеристик особистості працівника, що відповідає вимогам діяльності і може слугувати точкою відліку для визначення характеру і ступеня професійної деформованості [6].

Як робочий варіант «професійної норми» в контексті проблеми професійної деформації колективом авторів (М. І. Мар'їн, А. В. Буданов, С. Є. Борисова, К. Р. Токарева, О. І. Адаєва) запропонований критерій професійної надійності працівника. Професійна надійність охоплює такі взаємопов'язані компоненти, як професійно-моральна надійність, професійно-інтелектуальна надійність, професійна емоційно-вольова надійність, професійна підготовленість [7].

Нові соціальні умови, в яких здійснюється професійна діяльність працівників ОВС, зобов'язують їх ретельно обмірковувати форму своїх дій, передбачувати моральні наслідки власних учинків, оберігати авторитет державної влади, сприяти зростанню авторитету ОВС. Водночас результати проведеного емпіричного дослідження свідчать якраз про протилежне і дозволяють зробити висновок щодо природи професійної деформації як негативного продукту неправильного формування соціально-політичних і соціально-психологічних взаємозв'язків працівників міліції, наслідком якого є зловживання владою, посадова злочинність, корупція.

Згідно з дослідженнями, проведеними авторитетними міжнародними організаціями, які вивчають рівень корупції і чийм результатам довіряє світова спільнота, серед 193 держав світу Україні впродовж останніх років відводять малопочесні місця – між 160 і 183. За рівнем корупції правоохоронні органи країни посідають четверте місце серед

державних структур. Ці злочини, маючи своїм підґрунтям глибоку професійну деформацію осіб, які їх скоюють, здатні зменшити ефективність діяльності правоохоронних органів, підірвати їх авторитет, що послаблює державну владу.

Висновки. Отже, об'єктивні потреби ОВС актуалізують проблеми, пов'язані із забезпеченням наукового підходу до організації служби в правоохоронних органах. Можна мати великий обсяг інформації, але через відсутність знань чи технічних засобів не вміти її обробляти; можна мати за штатним розписом чималий управлінський колектив, але за умови низького професіоналізму його складу не забезпечувати реалізацію повноважень органу управління. Тому виявлені сутнісні професійно-особистісні характеристики в структурі професіоналізму особистості й діяльності суб'єкта професійної діяльності доцільно використовувати як для ефективної організації відбору і розстановки кадрів, так і за внутрішньоорганізаційних переміщень, у роботі з резервом, професійній підготовці працівників і в інших напрямках організаційної діяльності. Зміна мотивації і ставлення до змісту праці, підвищення рівня професіоналізму працівників є одним із вирішальних факторів поліпшення ефективності управління в ОВС. Це особливо актуально сьогодні, в умовах реформування держави і суспільства.

1. Медведев В. С. Проблеми професійної деформації співробітників ОВС (теоретичний та прикладний аспект) / В. С. Медведев. – К.: НАВСУ, 1999. – 310 с.

2. Безносков С. П. Профессиональная деформация и воспитание личности / С. П. Безносков // Психологическое обеспечение социального развития человека. – СПб.: Речь, 2004. – 271 с.

3. Синявська О. Ю. Професійна етика як чинник протидії професійній деформації працівників органів внутрішніх справ / О. Ю. Синявська // Право і безпека. – 2005. – № 4'1. – С. 96–99.

4. Ківенко Н. В. Девіантна поведінка: сучасна парадигма: монографія / Н. В. Ківенко, І. І. Лановенко, П. В. Мельник. – Ірпінь: Академія ДПС України, 2012. – 240 с.

5. Климов Е. А. Введение в психологию труда: учебник / Е. А. Климов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Издательство Московского университета; Академия, 2004. – 336 с.

6. Медведев В. С. Проблеми професійної деформації співробітників ОВС (теоретичний та прикладний аспект) / В. С. Медведев. – К.: НАВСУ, 1999. – 310 с.

7. Буданов А. В. Работа с сотрудниками органов внутренних дел по профилактике профессиональной деформации / А. В. Буданов. – М.: ГУВД г. Москвы, 1992. – 256 с.

Кисиль З. Р. Личностные детерминанты развития профессиональной деформации сотрудников органов внутренних дел Украины

Комплексно исследовано такое социально-психологическое явление, как профессиональная деформация сотрудников ОВД Украины. Установлено, что признаки профессиональной деформации начинают проявляться в личности милиционера, потом из-за поведения отражаются на служебной деятельности и на общении с ближайшим окружением. Осуществлен теоретический и практический анализ проявлений профессиональной деформации сотрудников ОВД Украины, синтезированы и обоснованы юридико-психологические, методологические и прагматические подходы к изучению понятий, характеризующих сущностное содержание личностных детерминант развития профессиональной деформации сотрудников ОВД.

Ключевые слова: профессиональная деформация сотрудников ОВД, личностные детерминанты профессиональной деформации работников органов внутренних дел Украины, профессиональный риск, профессиональный стресс, концепция, коррупция.

Kisil Z. R. Personality determinants of professional deformation of employees of Internal Affairs of Ukraine

Socio-political, economic and legal processes in transition of the Ukrainian state, accompanied by contradictions in many areas of public life. Considering that declared the constitutional status of our country as legal, social, then towards the rule of law, building vibrant civil society a priority problem is the protection of rights and legitimate interests of man and citizen. Its solution largely lies directly on the police, part of the executive power of the state. Employees of society discovers these great trust and hope, trying to see them not only to those who stand on guard of the law, ie specialists of high qualification, but also active and influential compatriots with a sense of civic responsibility perform their duties and are patriots our homeland.

Through law enforcement, police officers exercise their basic task – to protect life, health, rights and freedoms of citizens, directly interacting with the public. One way of expressing this interaction is the law, norms which finds its manifestation policy of combating crime, criminal policy as its component, determining features law enforcement and judicial practice, competence and areas of law enforcement, operating instruments of crime prevention, ways of prevention. Law enforcement, as the embodiment legal reality, full of socio-psychological phenomena.

This psychology and legal communities and groups and the psychology of the individual who lives and works in this group, and the system of its relationships with law. Because the vast majority of law enforcement problems can be solved only together legal, psychological and social contexts.

Key words: professional deformation of the police officers, personal determinants of professional deformation of the internal affairs of Ukraine, professional risks, professional stress, concept, corruption.

Стаття надійшла 5 листопада 2015 р.

ПРОФЕСІЙНА АГРЕСИВНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ: ПОНЯТТЯ, ПРОЯВИ, НАСЛІДКИ

Проаналізовано теоретико-прикладні характеристики такого соціально-психологічного явища, як агресія особистості. Розкрито поняття, природу, складові, ознаки, види, сучасні форми і поведінкові прояви агресії: поширення негативних чутток, відмова від інформації, погрози, вербальні оцінки, образливі жести, «брудні погляди». Наведено приклади агресивних проявів у професійній взаємодії індивідів. Виявлено та охарактеризовано об'єктивні та суб'єктивні чинники, які перешкоджають вияву професійної агресії.

Ключові слова: агресія, індивід, сутність, характеристика, чинники прояву і запобігання агресії, професійна агресивність.

Постановка проблеми. Феномен людської агресивності досі є однією з найбільш актуальних проблем суспільства. Її різноманітні прояви розглядаються у багатьох наукових контекстах.

Оскільки сучасна цивілізація не тільки не пододала подібні прояви, але й значною мірою модифікувала та розширила їх спектр, проблема агресивності становить для психологічної науки надзвичайний інтерес у теоретико-прикладному аспекті. Насамперед йдеться про поглиблене з'ясування генези людської агресивності та необхідність відповідного впровадження результатів наукових досліджень, спрямованих на коригування, профілактику та недопущення агресивних проявів у поведінці індивідів.

Стан дослідження. Основними методологічними і теоретичними засадами статті є: положення категорії суб'єкта (К. О. Абульханова-Славська, А. В. Брушлинський), особистості (Г. С. Костюк, В. В. Рибалка), діяльності (О. М. Леонтьєв, Б. Ф. Ломов, Л. А. Радзіховський), свідомості (Б. Г. Ананьєв, О. М. Леонтьєв, С. Л. Рубінштейн); концепції взаємодії (Г. М. Андрєєва, І. О. Зімня, Г. О. Китайгородська), спілкування (Г. М. Андрєєва, Б. Д. Паригін), педагогічної взаємодії (О. В. Киричук, Я. Л. Коломінський, В. Я. Ляудіс), психології утрудненого спілкування (В. А. Лобунська, К. А. Менджерицька, Е. А. Бреус), психології агресії (Ю. М. Антонян, Л. Берковиц, Р. І. Благута), агресії в професійній діяльності (Т. В. Зайчикова, Г. В. Ложкін, Т. В. Петровська).

Водночас недостатньо дослідженими є природа, особливості, класифікація, форми агресії, механізми та чинники прояву

агресивності у професійному середовищі, зокрема в педагогічній взаємодії. Тому соціальна-психологічна і педагогічна значущість визначеної проблеми та її недостатнє вивчення зумовили мету статті, яка полягає в теоретичному аналізі чинників, природи, форм і класифікації чинників агресії та її проявів у професійній діяльності.

Виклад основних положень. Поняття «агресія» походить від латинського слова «aggression», що означає напад. Нині в науковій літературі налічують більше 100 визначень агресії. Згідно з класичним розумінням, агресія становить поведінку, яка містить загрозу чи спричиняє шкоду іншим. Р. Берон, Д. Річардсон визначають феномен агресії так: «агресія – це форма будь-якої поведінки, спрямована на образу або заподіяння шкоди іншій живій істоті, яка не бажає подібного поводження із собою» [2].

Розуміння агресії містить такі основні складові: агресія обов'язково передбачає навмисне, цілеспрямоване спричинення шкоди; об'єктом агресії є жива істота; жертви мають мати мотивацію уникнення подібного поводження з собою.

Цілком слушним є зауваження В. В. Бойко, який вважає, що агресія нині стала необхідним засобом впливу на соціум. Серед її сучасних форм він виділяє такі [1]:

- екстрапунитивність – тенденція завжди і в усьому обвинувачувати інших і ніколи себе;
- пошук мішені – прагнення виразити агресивність на безневинному чи на непричетній особі;
- виправдання через напад – механізм агресії, заснований на підміні об'єкта осудження (замість себе агресор підставляє іншого);
- праведний гнів – виправдання власної агресії піднесеним мотивом;
- проекція негативних якостей – приписування своїх вад партнеру;
- самоствердження шляхом приниження інших – зниження значущості, цінності іншої людини;
- делікатне хамство – витончена образа людської гідності;
- різні експресивні форми агресії.

Важливим доповненням до цього визначення є включення в нього поняття *норми*, щоб уникнути помилкового трактування поведінки як агресивної, коли насилля щодо людини санкціоновано суспільством.

У такому випадку визначення агресії, на думку Г. А. Гайдукевича, може мати такий зміст: «агресія – це мотивована деструктивна поведінка, яка суперечить нормам і правилам співіснування

людей в суспільстві, спричиняє шкоду об'єктам нападу, спричиняє фізичну шкоду людям чи викликає у них психологічний дискомфорт (негативні переживання, стан напруги страху тощо)» [4].

Отже, розуміння природи агресії містить такі основні *складові*:

1) агресія обов'язково передбачає навмисне, цілеспрямоване спричинення шкоди;

2) об'єктом агресії є жива істота;

3) жертви мають мати мотивацію уникнення подібного поведіння з собою.

Агресію можна типологізувати за такими ознаками:

– за суб'єктом: індивід, соціальна група, спільнота, нація, держава, альянс держав;

– за усвідомленням: свідомо і несвідомо;

– за вираженням: відкрита, прихована, таємна;

– за сферами діяльності: військова, економічна, інформаційна, фінансова, психологічна тощо.

Сьогодні найбільш визнана класифікація агресивних проявів – на основі використання трьох шкал: фізична-вербальна, активно-пасивна і пряма-непряма агресія.

Відповідно до них, виділяються [8]:

– фізична-активна-пряма (наприклад, завдання іншій людині ударів холодною зброєю, побиття чи поранення за допомогою вогнепальної зброї та ін.);

– фізична-активна-непряма (укладання договору з найманим убивцею про вбивство людини, закладення вибухових пристроїв та ін.);

– фізична-пасивна-непряма (відмова від виконання необхідних завдань та ін.);

– вербальна-активна-пряма (загрози, вербальні образи з приниженням людини та ін.);

– вербальна-активна-непряма (поширення пліток чи наклепів про людину та ін.);

– вербальна-пасивна-пряма (відмова розмовляти з іншою людиною, відповідати на її запитання та ін.);

– вербальна-пасивна-непряма (відмова дати відповідні пояснення, захистити людину від незаслуженої критики та ін.).

Професійну агресивність особистості можна визначити як набуту в процесі професійного становлення і діяльності особистісну властивість, яка характеризує рівень готовності фахівця до агресивних дій щодо інших суб'єктів професійної діяльності.

Професійна агресія виявляється як у достатньо широкому переліку поведінкових проявів фахівця, що має намір спричинити шкоду

іншим особам, з якими він взаємодіє в процесі професійної діяльності, так і щодо цілісних агресивних поведінкових стратегій, що застосовуються із тим же наміром.

До найбільш поширених поведінкових проявів професійної агресії належать: поширення негативних чуток, відмова від інформації, погрози, вербальні оцінки, образливі жести, «брудні погляди». Як цілісні агресивні поведінкові стратегії можна виділити: залякування/цькування, зловживання контролем, «дрібну тиранію», «мстивий реванш».

Залякування може здійснюватися у різних формах. Його сутність полягає в тому, що співробітник постійно зазнає негативних дій (з боку колег чи керівництва), що мають загрозливий характер, і не здатен себе адекватно захистити.

Зловживання контролем і «дрібна тиранія» є достатньо близькими за суттю агресивними стратегіями, властивими винятково керівникам.

Так, під час зловживання контролем, цей контроль із боку керівника щодо певного підлеглого (підлеглих) має форму навмисної постійної ворожої вербальної та невербальної поведінки. «Дрібна тиранія» – постійне демонстрування влади керівником перед підлеглими. Обидві стратегії відрізняються виключенням агресивних проявів.

«Мстивий реванш» – це агресивна поведінка співробітника організації у відповідь на заподіяну йому шкоду, несправедлива поведінка з боку інших співробітників (реальна чи уявна), що мають на меті спричинення винуватцям цього покарання, шкоди, дискомфорту.

Поширеним є вияв агресії співробітника й щодо своєї організації загалом – у формі професійного саботування, підривання норм життєдіяльності організації, соціально-підривної діяльності, професійної бездіяльності, розтрат, крадіжок тощо.

Професійне саботування може виявитися у достатньо широкому переліку свідомих дій співробітника організації, спрямованих на заподіяння шкоди організації, зокрема через заподіяння шкоди значущим для її діяльності особам – іншим співробітникам, керівникам, клієнтам, відвідувачам, партнерам тощо.

Підривання норм життєдіяльності організації становить свідому поведінку її співробітника, спрямовану на порушення значущих для організації норм її життєдіяльності, що загрожує добробуту організації та (чи) її членів.

Професійна бездіяльність – порівняно (наприклад, із саботуванням) низько активна деструктивна професійна поведінка, яка супроводжується порушенням професійних норм, із неоднозначним наміром спричинити шкоду певній особі.

Така поведінка відрізняється неввічливістю, невихованістю та підкресленою неповагою до інших.

Соціально-підривна діяльність – це поведінка з наміром завадити певній особі встановити і підтримувати позитивні міжособистісні стосунки, здобути гарну професійну репутацію, успіх і кар'єру.

На нашу думку, до найбільш істотних загальних чинників агресивних проявів у професійній взаємодії представників найрізноманітніших професій можна віднести такі процеси:

1) стреси, тиск і невизначеність стають більш поширеними та наявними в діяльності організацій та трудових колективів, що потребує від фахівців розвитку здатності ефективно керувати собою і своїм часом;

2) значний розлад особистих переконань і цінностей фахівців унаслідок ерозії традиційних цінностей, що потребує від них здатності виявити свої особисті цінності;

3) наявність значної можливості вибору, що зумовлює необхідність чіткого визначення для фахівців як цілей виконуваної роботи, так і особистих;

4) відсутність можливості в існуючих організаційних системах забезпечити професійне навчання та підвищення кваліфікації, що зумовлює необхідність для кожного фахівця самостійно турбуватися про власну конкурентоспроможність і розвиток;

5) зростання кількості й складності професійних проблем, які необхідно розв'язувати, а засоби їхнього вирішення здебільшого обмежені. Це спонукає фахівця до розвитку здатності урегульовувати їх швидко та ефективно;

6) постійне зростання конкуренції та боротьби (система вищої освіти) за абітурієнта, науковий рівень педагогічного складу, якість навчально-виховного процесу, що зумовлює необхідність розвитку професійної майстерності та оперативно реагувати на зміни ситуації;

7) утруднення та зміна традиційних ієрархічних відносин, що зумовлює опанування нових ефективних навичок впливу в професійній взаємодії;

8) збільшення кількості вимог до ефективного та раціонального використання людських ресурсів.

Серед основних чинників проявів агресивності у професійній взаємодії педагога є особистісно-професійні, які витікають із його особистісно-професійної неспроможності і можуть полягати у: неможливості належно виконувати професійні педагогічні функції; нездатності інтегрувати у педагогічну діяльність досвід, знання, навички та вміння: власні, підлеглих, колег; кращих вітчизняних і зарубіжних науковців; неспроможності організувати ефективну власну професійну діяльність і діяльність колег, підлеглих; недостатньому розвитку професійно важливих особистісних якостей, властивостей, рис, що впливають на педагогічну діяльність як у поточному плані, так і на довготривалу перспективу; нездатності адекватно адаптуватися до швидких соціально-економічних змін у суспільстві та нових вимог до професійної діяльності, що вимагає постійного збагачення та вдосконалення педагогічної майстерності; професійній некомпетентності; порушеннях у структурі професійної мотивації, коли звужуються або замінюються позитивно спрямовані мотиви діяльності на негативні; порушеннях цілісності «Я-концепції»; пасивності та асоціальності, що проявляється у небажанні або уникненні від громадських справ, участі у наукових, науково-методичних, виховних тощо заходах, стилі життя і професійної діяльності, які не сприймаються колегами, спільнотою, та ін.

До об'єктивних ситуативно-професійних чинників професійної агресивності можна віднести: раптові та постійні зміни умов педагогічної праці; дефіцит часу, інформаційні та наднормативні перевантаження; сильну втому, стреси, тривалу напруженість; необхідність постійної готовності до непередбачуваних ситуацій та ризику; зростання кількості та складності професійних проблем, що зумовлені як об'єктивними, так і суб'єктивними чинниками; постійне зростання конкуренції, недостатня конкурентоспроможність у науковому і методичному розумінні, невміння або недостатня кваліфікованість щодо оволодіння та використання інформаційно-комп'ютерних технологій; невизначеність ситуації у освітньому просторі країни, правового, навчально-методичного забезпечення навчального процесу, мотивації та установок щодо професійної діяльності тощо.

До суб'єктивних чинників професійної агресивності належать: образлива форма контролю за діяльністю з боку керівництва; впевненість у несправедливому ставленні щодо себе з боку співробітників

і керівництва; матеріальне покарання та інші штрафні санкції; прояви «третирування» на роботі; високий професійний статус (посада) співробітника у поєднанні з агресивними особистісними схильностями; провокації, ворожість та агресія з боку співробітників і керівництва; недостатня заробітна плата; розлад особистісних переконань і цінностей фахівця та ін.

Загальні наслідки прояву феномена професійної агресивності переважно є негативними як на особистісному рівні для агресора та його «жертви», так і на організаційному рівні для діяльності закладу, трудового колективу, і виявляються:

- для жертви агресивного впливу: у погіршенні психологічного стану та особистісних негативних змінах (поява депресивних тенденцій, втрата впевненості у собі, підвищення тривожності, виникнення відчуття безпорадності та емоційного виснаження, зниження рівня самооцінки, життєвої задоволеності та настрою тощо; погіршення стану здоров'я та ін.); зниженні показників професійної діяльності, ефективності, відповідальності, задоволеності від роботи; негативних змін у соціально-професійній сфері, що проявляється у намірах щодо звільнення, пошуках іншої роботи, виникненні професійно-сімейних конфліктів, алкогольної та інших залежностей тощо;

- для суб'єкта агресивного впливу: погіршення професійних стосунків; адміністративні покарання; негативні особистісні зміни – підвищення рівня агресивності, виникнення невинуватості у своїй перевазі над іншими, відчуття всюдозволеності тощо;

- для організації – погіршення показників професійної діяльності, соціально-психологічного клімату організації, її іміджу, культури, довіри громадської думки тощо.

Перешкоджають вияву професійної агресії такі чинники: соціальні (виражена негативна суспільна оцінка агресивної поведінки та ін.); соціально-професійні (можливість покарання за агресію, дружні стосунки, прив'язаність, здорова морально-психологічна атмосфера тощо); особистісно-професійні (поміркованість, толерантність, завбачливість, безконфліктність, високий самоконтроль, професійна організаційна культура тощо).

Висновок. Отже, можемо зазначити, що агресія – поведінка людини, яка суперечить нормам і правилам співіснування людей у суспільстві, має різні форми вияву і класифікації, її чинники мають як суб'єктивне, так і об'єктивне походження. Прояви агресивності у професійній діяльності зумовлені як чинниками загального

характеру, так і специфікою професійної праці, організаційною структурою і культурою, стилем керівництва тощо.

Перспективи подальших досліджень людської і професійної агресії зокрема полягають у визначенні особливостей професійної агресивності фахівців різних професій, її гендерному виміру, теоретичному обґрунтуванні та емпіричному удосконаленні системи практичних заходів щодо її профілактики.

1. Бойко В. В. Насильство в сім'ї: соціологічний аналіз явища: автореферат дис. на здобуття наук. ступ. канд. соціол. наук: спец. 22.00.03 / В. В. Бойко. – Х., 2003. – 20 с.

2. Бэрон Р. Агрессия / Р. Бэрон, Д. Ричардсон; пер. с англ. С. Меленевская, Д. Викторова, С. Шпак. – СПб.: Питер, 2001. – 352 с.

3. Берковец Л. Агрессия: причины, последствия и контроль / Л. Берковец; пер. с англ. А. Боричева, Л. Царук, Л. Ордановской. – СПб.: Прайм-Еврознак, 2001. – 512 с.

4. Гайдукевич Г. А. Проявления агрессивности у курсантов высших военных учебных заведений на разных этапах подготовки: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Г. А. Гайдукевич. – К., 2000. – 198 с.

5. Ложкін Г. В. Психологія конфлікту: теорія і сучасна практика: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Г. В. Ложкін, Н. І. Пов'якель. – К.: Професіонал, 2007. – 416 с.

6. Мойсеева О. Є. Психологія агресивності: сутність та можливості корекції / О. Є. Мойсеева. – К.: КММ, 2008. – 208 с.

7. Психология человеческой агрессивности: хрестоматия / сост. К. В. Сельчонок. – Мн.: Харвест, 2003. – 656 с.

8. Тополов Є. В. Професійна агресивність особистості: монографія / Є. В. Тополов. – К.: Слово, 2011. – 400 с.

Козырев Н. П. Профессиональная агрессивность личности: понятие, проявления, последствия

Проанализированы теоретико-прикладные характеристики такого социально-психологического явления, как агрессия личности.

Раскрыто понятие, природу, составляющие, признаки, виды, современные формы и поведенческие проявления агрессии: распространение негативных слухов, отказ от информации, угрозы, вербальные оценки, обидные жесты, «грязные взгляды». Приведены примеры агрессивных проявлений в профессиональном взаимодействии индивидов. Выявлены и охарактеризованы объективные и субъективные факторы, которые препятствуют проявлениям профессиональной агрессии.

Ключевые слова: *агрессия, индивид, сущность, характеристика, условия проявления и предупреждения агрессии, профессиональная агрессивность.*

Kozyrev M. P. Professional aggressiveness of personality: concept, displays, consequences

It is exposed teoretiko-applied descriptions of the socialpsychological phenomenon as professional aggressiveness of personality. An aggressiveness is understood as a form of any conduct which is directed to on offense or damnification other living creature.

Among its modern forms select such: ekstrapunitivnist', search of target, acquittal, through an attack, just, projection of negative qualities, self-affirmation, by humiliation other, refined offense of human dignity, expressive forms of aggression.

Agresiyu of tipologizuyut' after such signs: after a subject is an individual, task force, association, nation, state, alliance of the states; after an awareness – conscious and irresponsible; after expression – opened, hidden, secret; after the spheres of activity – military, economic, informative, financial, psychological and others like that.

Aggressive displays classify on the basis of three scales: physical-verbal, actively passive and un-direct aggression. Professional aggression appears as in the wide enough list of povedinkovikh displays of specialist, which intends to entail harm other persons with which he co-operates in the process of professional activity, so in quality in relation to integral aggressive povedinkovikh strategies which are used with that intention. To the most widespread povedinkovikh displays of professional aggression take: distribution of negative ears, refuse, from information, threats, verbal estimations, touchy gestures, «dirty looks». In quality it is possible to select in relation to integral aggressive povedinkovikh strategies: intimidation/persecution, abuse of control, «shallow tyranny», «vindictive revenge».

To the substantial factors of aggressive displays in professional co-operation it is possible to take such processes: stresses, pressure and vagueness, considerable disorder of the personal persuasions and values of specialists, as a result of erosion of traditional values, presence of considerable possibility of choice growth of amount and complication of professional problems, permanent growth of competition, difficulty, and change of traditional hierarchical relations, increase of requirements, is to the effective and rational use of human resources. Consequences of display of the phenomenon of professional aggressiveness are negative both at personality level for an aggressor and his «victim» and at organizational level for activity of establishment, labour collective.

Such factors hinder the display of professional aggression: social (the negative public estimation of aggressive conduct is expressed but other); socialprofessional (possibility of punishment for aggression, amities, attachment, healthy morally psychological atmosphere and others like that); personally professional (moderation, tolerance, foresight, solved by mutual agreement, high self-control, professional organizational culture, and others like that.

Key words: *agressiya, individ, suschnost', description, usloviya proyavleniya I preduprezhdeniya agressii, professional'naya agressivnost'.*

Стаття надійшла 5 листопада 2015 р.

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН НАДЗВИЧАЙНОЇ СИТУАЦІЇ

Висвітлено проблему визначення сутності феномена надзвичайної ситуації. Розглянуто її основні характеристики: вітальну загрозу як загрозу фізичному існуванню особистості та екзистенціальну, яка проявляється у вигляді загрози подальшого існування людини в її якісно ціннісному стані.

Описано загальну характеристику станів і реакцій людини, які обумовлюються характером загрози надзвичайної ситуації. Резюмовано, що внаслідок пережитої надзвичайної ситуації в особистісному розвитку індивіда настає криза.

Ключові слова: криза, надзвичайна ситуація, вітальна загроза, екзистенціальна загроза, постраждалих.

Постановка проблеми. Упродовж останніх 20 років від різноманітних надзвичайних ситуацій (НС) в усьому світі постраждало більш ніж 1 млрд. осіб, зокрема майже 5 млн. загинуло або було поранено, а завдані матеріальні збитки загалом складно уявити. За цей період близько 10 млн. осіб були змушені за різних обставин покинути свої домівки та стати біженцями.

Класифікації надзвичайних ситуацій, які визначені на законодавчому рівні, не враховують психологічні наслідки такої ситуації та їх вплив на людину, яка потрапляє в осередок трагедії [1]. За наявними класифікаціями не можемо сказати, на яку саме сферу особистості впливає НС.

Спираючись на такі дані, можна лише припускати, які наслідки (фізичні, психічні, соціальні, економічні тощо) можуть спостерігатись у постраждалих, якої допомоги вони потребують. Для розуміння зазначеного важливим є те, як людина «входить» у НС, що з нею там відбувається, як вона «виходить» із надзвичайної ситуації, та що їй допомагає вижити в трагедії.

Отже, розуміння феномена надзвичайної ситуації як загрози для людини можливе, на нашу думку, лише за умови її досконалого вивчення. Найперше слід зрозуміти характер загрози, яку містить НС. Зауважимо, що загроза може бути життю, здоров'ю, матеріальним цінностям, стабільності, психічному стану, впевненості у майбутньому тощо. Ми не можемо однозначно говорити про те, що кожна НС містить лише один вид загроз, або відрізняється якимось одним її видом та особливим характером.

Отже, постійно зростаюча кількість техногенних, природних і соціальних катастроф обумовлює необхідність більш поглибленого дослідження феномена надзвичайної ситуації. Це і є **метою** статті.

Стан дослідження. Зазвичай для характеристики такої ситуації у психологічній науці, поряд із терміном «надзвичайна», вживаються такі поняття, як «екстремальна», «катастрофічна», «трагічна», «травмуюча», «стресогенна», «руйнівна» тощо [2; 8]. У більшості сучасних наукових досліджень під час характеристики надзвичайних ситуацій перелічені ознаки не розмежовуються та уживаються як синоніми. В основному увага дослідників приділяється проблемі виокремлення чинників, які варто було б назвати «екстремальними», створенню класифікації, аналізу впливу і можливості запобігання їхнього деструктивного впливу на результати професійної діяльності, психічне і соматичне здоров'я людини.

Термінологічна плутанина в науці призводить до неадекватного трактування низки законодавчих і нормативних документів, що регламентують діяльність людини в умовах підвищеного ризику [9].

Насамперед не дотримується жоден критерій розподілу. Так, в одному випадку акцентується на характеристиці об'єктивних особливостей стимуляції («складні умови»), в іншому – на ставленні суб'єкта до цієї стимуляції («важкі умови»), у третьому – на переважному компоненті стану, що виник («стресогенні умови») і т. д. [10].

Класифікації надзвичайних ситуацій, які визначені в нашій країні на законодавчому рівні, на жаль, не враховують специфічного, або мультиплікативного, критерію, який вирізняє одну з головних характерних рис надзвичайних ситуацій: багатопорядковість і різноманітність наслідків – соціальних, політичних, екологічних, економічних та, особливо, психологічних.

Сучасні дослідники одностайні лише в одному: *надзвичайна ситуація має негативне спрямування та є серйозним випробуванням для людини, яка волею долі опинилася в її осередку* [5].

Виклад основних положень. Ключове поняття, що є підґрунтям для характеристики феномена НС, – «загроза (життю, здоров'ю, матеріальним цінностям, стабільності, психічному стану, впевненості у майбутньому тощо) для цілісності людини». Це поняття, фактично, об'єднує такі ключові категорії, як «вітальна загроза» та «екзистенціальна загроза».

Головна категорія, яка межує з поняттям надзвичайної ситуації, – вітальна загроза [4; 6]. Вона розуміється як загроза життю

чи існуванню людини. Додамо, що вітальною можна вважати загрозу саме фізичному існуванню особистості (без втручання в духовний контекст існування).

У людини, яка волею долі опинилася в осередку надзвичайної ситуації (*ситуації реальної небезпеки*), найперше загострюється потреба у фізичній безпеці.

В осередку надзвичайної ситуації людині важливо не загинути, не зазнати поранень та ушкоджень.

У більшості випадків відчуття вітальної загрози (якщо не брати до уваги пролонговані у часі НС, за яких у більшості тих, хто вижив, виникає зникання до надзвичайних умов, які у подальшому сприймаються постраждалими як абсолютно нормальні умови життєдіяльності) є короткочасним.

Відчуття вітальної загрози замінює інше – відчуття екзистенціальної загрози.

Термін «екзистенціальна загроза» (англ. *existential threat*) розпочав широко вживатися у дослідженнях у сфері безпеки під впливом робіт О. Вевера і Б. Бузана [11].

Загалом під терміном «екзистенціальна загроза» розуміється загроза, яка ставить під сумнів подальше існування об'єкта в його якісно ціннісному стані, вимагаючи вжиття невідкладних, надзвичайних заходів, які можуть урятувати об'єкт від загибелі [13].

Грунтуючись на існуючих дослідженнях, в яких об'єднано екзистенціальні проблеми у 6 життєвих дилемах [13], спробуємо визначити основні екзистенціальні загрози, що з високою ймовірністю супроводжують кожну людину, яка опинилася в осередку надзвичайної ситуації.

Вважаємо, що доки людина не усвідомлює конкретно, що з нею відбувається, коли домінують тільки інстинкти самозбереження, – діє вітальна загроза; коли ж настає розуміння того, що коїться, – починає діяти екзистенціальна загроза.

Іншими словами, надзвичайна ситуація впливає і на фізичний, і на психічний стани постраждалого, а також на смисложиттєві орієнтації, цінності, прагнення особистості тощо. Зміни у смисловому компоненті можуть бути обумовлені не стільки особливостями надзвичайної ситуації, скільки фізичним та/або психічним станом людини, яка постраждала внаслідок трагедії.

Надзвичайна ситуація найперше стосується нижчих потреб людини, точніше – потреби в безпеці. Постраждалий відчуває вітальну загрозу через набуті травми, поранення (реальна загроза) або через

усвідомлення того, що таке може з ним відбутися (уявна загроза). У цих випадках головною домінантою психічного стану постраждалого стає почуття страху.

Після хоча би часткового згасання страху людина розпочинає мислити, усвідомлювати те, що з нею коїться. І коли «вмикаються» раціональні компоненти, надзвичайна ситуація для постраждалого стає ситуацією екзистенціальної загрози.

Прагнення безпеки, з одного боку, та прагнення звільнення, свободи від надзвичайної ситуації – з іншого, становить найбільшу мотиваційну силу поведінкових реакцій та дій постраждалого. Дихотомія свободи – безпека обумовлюватиметься екзистенціальними потребами постраждалого, а саме – специфічними людськими потребами, що виникають зі спроб розкрити сенс існування в умовах надзвичайної ситуації, ухиляючись від затьмарення розуму.

Продовжуючи вивчати наукові погляди Е. Фрома [12], ми спробували вирізнити основні екзистенціальні потреби, що проявляються у постраждалого в осередку надзвичайної ситуації:

1. Потреба у встановленні зв'язків. З метою подолання почуття ізоляції постраждалий намагається проявити турботу про будь-кого, хто її потребує (не обов'язково про близьку людину), взяти участь у аварійно-рятувальних роботах і зазнати відповідальності за іншого. Якщо ця потреба за будь-яких причин не задовольняється, людина розпочинає обстоювати тільки свої егоїстичні інтереси (задовольняти потребу в безпеці), внаслідок чого втрачає бажання допомагати іншим.

2. Потреба у подоланні. Практично всі люди потребують подолання своєї пасивної тваринної природи. Оптимальне вирішення такої потреби полягає у творчості. Здійснення творчого процесу у будь-якому вигляді допомагає людині досягти почуття свободи та власної значущості. Неможливість задоволення такої життєвої потреби є чинником деструктивної поведінки людини в умовах надзвичайної ситуації.

3. Потреба в коріннях. В осередку надзвичайної ситуації люди випробовують потребу в корінні, основі, в почутті стабільності. Всі ці почуття схожі з почуттям безпеки, яке в дитинстві задовольнялось зв'язком із матір'ю. Ті постраждалі, хто знає про загибель рідних, бачив зруйновану рідну оселю, будуть вже не спроможні відчувати свою особистісну цілісність і свободу.

4. Потреба в ідентичності. Е. Фромм уважав, що всі люди випробовують внутрішню потребу тотожності з собою та потребу в ідентичності, завдяки якій вони відчують власну несхожість з іншими

та усвідомлюють, ким є насправді [12]. В умовах проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт із ліквідації наслідків надзвичайної ситуації постраждалі не сприймають себе упорядниками власного життя. Щоб вижити, їм постійно доводиться дотримуватися вказівок рятувальників, екстремальних психологів, інших людей, які вижили в цій трагедії. Копіювання чужої поведінки не залишає людині можливості досягти в осередку надзвичайної ситуації почуття ідентичності.

5. Потреба в системі поглядів та відданості. Кожна людина потребує стабільної та постійної опори для пояснення складності життя. Це система орієнтування становить сукупність переконань, які дозволяють людині сприймати та досягати реальність.

Е. Фромм особливо підкреслював значення формування об'єктивного та раціонального поглядів на природу та суспільство. Він стверджував, що раціональний підхід є необхідним для збереження здоров'я, зокрема психічного [12].

Саме раціонального підходу до аналізу того, що сталося, постраждалому в осередку надзвичайної ситуації і не вистачає. У цих умовах відбувається переоцінка сенсу існування людини. Усвідомлення життя в умовах, що сягають за межі власного досвіду, призводить до переосмислення постраждалим трьох основних модусів (або, іншими словами, – одночасно існуючих аспектів) його світорозуміння (див. табл. 1).

Таблиця 1

**Світорозуміння людини у звичних
і надзвичайних умовах існування**

Світогляд людини до виникнення надзвичайної ситуації	Світогляд людини в умовах надзвичайної ситуації
«Світ навколо» – матеріальний біологічний та фізичний світ, оточення, світ об'єктів. Світ, у якому людина опинилась одразу після свого народження та до якого звикає і адаптується впродовж усього життя.	Реальність буття в світі виявляється втраченою. Надалі може спостерігатись ситуація, коли людина акцентуватиме лише на якомусь одному зі світів, а інші виключатиме та ігноруватиме.
«Поруч зі світом» – світ близьких конкретній особистості людей, світ взаємовідносин між людьми, впродовж яких вони змінюються.	
«Свій світ» – світ самості, самосвідомості та самоосмислення, світ «для мене».	

Саме це у подальшому стає підґрунтям зміни ціннісних і смисложиттєвих орієнтацій у тих, хто вижив після надзвичайної ситуації. Зазначимо і про основні екзистенціальні емоції та почуття, що спостерігаються у постраждалих в умовах надзвичайної ситуації. Серед основних екзистенціальних емоцій та почуттів виділяються *тривога та почуття провини* (ті емоції та почуття, які розглядаються в екзистенціальній психології як основні онтологічні характеристики людини, що укорінилися в її існуванні).

Спираючись на дослідження М. Ш. Магомед-Емінова, можна додати, що надзвичайну ситуацію справді можна вважати ситуацією екзистенціальної загрози ще й через те, що вона, з одного боку, містить небезпеку та спричиняє страждання у людей; з іншого – апелює до людської мужності, прагнення допомогти іншому, відповідальності. Навіть перед обличчям смерті людина продовжує сподіватись на поліпшення ситуації та прагне реалізувати волю до життя [7].

Крім того, надзвичайна ситуація може стати такою, яка обумовлює розмежування життя постраждалої людини на «до» та «після» трагічної ситуації.

Жодна з надзвичайних ситуацій для постраждалого не може бути непомітна. Такі події у більшості випадків травматичні та виступають не тільки джерелом стресу, а й можуть характеризуватись як новий етап розвитку особистості, напрям якого залежатиме від індивідуально-психологічних особливостей постраждалого та його найближчих.

Іншими словами, якої б втрати людина не зазнала внаслідок пережитої надзвичайної ситуації, в її особистісному розвитку настає криза.

Висновки. Аналіз особливостей надзвичайної ситуації в аспекті характеру загроз, які вона містить, дозволяє констатувати таке:

а) наявні класифікації надзвичайних ситуацій не враховують специфічного, або мультиплікативного, критерію, який вирізняє одну з головних характерних рис надзвичайної ситуації: багатопорядковість і різноманітність наслідків – соціальних, політичних, екологічних, економічних та, особливо, психологічних. Сучасні дослідники однастайні лише в одному: надзвичайна ситуація має негативне спрямування та є значним випробуванням для людини, яка опинилася в її осередку;

б) ключовим для характеристики феномена надзвичайної ситуації є поняття «загроза (життю, здоров'ю, матеріальним цінностям, стабільності, психічному стану, впевненості у майбутньому тощо) для цілісності людини». Окреслене поняття, фактично, об'єднує такі

ключові категорії, як «вітальна загроза» та «екзистенціальна загроза». Вітальною вважається загроза саме фізичному існуванню людини. А екзистенціальною – загроза, яка змушує сумніватися у подальшому існуванні об'єкта в його якісно ціннісному стані, вимагаючи вжиття невідкладних, надзвичайних заходів, які можуть урятувати об'єкт від загибелі;

в) доки людина ще не усвідомлює конкретно, що з нею відбувається в умовах надзвичайної ситуації, коли домінують тільки інстинкти самозбереження, – діє вітальна загроза; коли ж настає розуміння того, що коїться, – починає діяти екзистенціальна загроза.

1. Гуревич П. С. Психология чрезвычайных ситуаций: учебное пособие для студентов вузов / П. С. Гуревич. – М.: ЮНИТИ, 2007. – 495 с.
2. Екстремальна психологія: підручник / О. П. Євсюков, А. С. Куфлієвський, Д. В. Лебедев та ін.; за заг. ред. проф. О. В. Тімченка. – Х.: УЦЗУ, 2007. – 502 с.
3. Лебедев В. И. Личность в экстремальных условиях / В. И. Лебедев. – М.: Политиздат, 1989. – 304 с.
4. Комлев Н. Г. Словарь иностранных слов / Н. Г. Комлев. – М.: Эксмо, 2006. – 672 с.
5. Кризова психологія: навчальний посібник / за заг. ред. проф. О. В. Тімченка. – Х.: НУЦЗУ, КП «Міська друкарня», 2010. – 383 с.
6. Крысин Л. П. Толковый словарь иностранных слов / Л. П. Крысин. – М.: Эксмо, 2008. – 944 с. – (Библиотека словарей).
7. Магомед-Эминов М. Ш. Трансформация личности / М. Ш. Магомед-Эминов. – М.: Психоаналитическая Ассоциация, 1998. – 496 с.
8. Малкина-Пых И. Г. Экстремальные ситуации: справочник практического психолога / И. Г. Малкина-Пых. – М.: Эксмо, 2005. – 958 с.
9. Миронець С. М. Негативні психічні стани рятувальників в умовах надзвичайної ситуації: монографія / С. М. Миронець, О. В. Тімченко. – К.: Консультант, 2008. – 232 с.
10. Тимченко А. В. Психологические аспекты состояния, поведения и деятельности людей в экстремальных условиях и методы их коррекции: учеб. пособие / А. В. Тимченко. – Х., 1997. – 184 с.
11. Тітаренко Д. С. Особливості функціонування механізмів психологічного захисту у рятувальників в умовах екзистенціальної загрози: монографія / О. А. Олійников, Н. В. Оніщенко, О. В. Тімченко, Д. С. Тітаренко. – Х.: НУЦЗУ, 2011. – 151 с.
12. Фромм Э. Бегство от свободы / Э. Фромм; пер. с англ.; общ. ред. и послесл. П. С. Гуревича. – М.: Прогресс, 1989. – 272 с.
13. Экзистенциальная психология / под ред. Ролло Мэя; пер. с англ. М. Занадворова, Ю. Овчинниковой. – М.: Апрель Пресс, 2001. – 622 с. – (Психологическая коллекция).

Онищенко Н. В. Психологический феномен чрезвычайной ситуации

Освещена проблема определения сущности феномена чрезвычайной ситуации.

Рассмотрены ее основные характеристики: витальную угрозу как угрозу физическому существованию личности и экзистенциальную, которая проявляется в виде угрозы дальнейшего существования человека в его качественно ценностном состоянии.

Описана общая характеристика состояний и реакций человека, которые обуславливаются характером угрозы чрезвычайной ситуации. Резюмировано, что в результате пережитой чрезвычайной ситуации, в личностном развитии индивида наступает кризис.

Ключевые слова: кризис, чрезвычайная ситуация, витальная угроза, экзистенциальная угроза, пострадавший.

Onishchenko N. V. Psychological phenomenon of emergency

The article deals with the problem of the definition of the phenomenon of emergency. The author shows that there is terminological confusion in the characteristic of the nature of emergency. The different terms that describe an emergency are used as synonyms.

It is shown that terminological confusion in science leads to inadequate interpretation of a number of legislative and normative documents which regulate the activity in risk conditions. It also prevents adequate assessment of the effects of emergency (physical, mental, social, economic, etc.). The victims feel the impact of these effects and it complicates the process of organizing and providing of necessary psychological help.

The article gives a detailed analysis of the classifications of emergencies which exist and are defined by law in the country. It is noted that these classifications ignore the specific or multiplicative criterion. It highlights two of the main characteristics of emergencies: a multilevel and a variety of consequences: social, political, environmental, economic and, especially, psychological.

The category of «threat» is proposed for determine the psychological content of an emergency.

Its main characteristics are: vital threat as a threat to the physical existence of the individual and existential threat as a threat to the continued existence of a qualitatively consistent state.

It is noted that vital threat acts until the person is not aware of what happens to him in an emergency situation where the instincts of self-preservation dominate. The existential threat acts when comes the understanding of what is happening.

Key words: crisis; emergency; vital threat; existential threat; victim.

Стаття надійшла 5 листопада 2015 р.

ДО ПИТАННЯ ОЦІНКИ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ПРИ ПСИХОТРАВМАХ (діагностичні критерії)

Узагальнено основні діагностичні критерії оцінки психічного здоров'я в умовах проведення психометричного аналізу наслідків військової психотравми, спрямованого на дослідження теоретичних і практичних аспектів адаптації та реабілітації військовослужбовців до умов життя.

Доведено, що наслідки психотравми проявляються як континуум, що складається з різних видів психічної дезадаптації, одним із яких є посттравматичний стрес, симптомокомплекс, сукупність взаємопов'язаних психологічних характеристик: тривожності, емоційної нестабільності, депресивності, базисних переконань і психопатологічних параметрів.

Ключові слова: психічне здоров'я, діагностичні критерії, психометричний аналіз, психотравма, посттравматичний стрес, симптомокомплекс.

Постановка проблеми. Життя в сучасному суспільстві, зокрема українському, вже багато років переповнене напруженими політичними й соціально-економічними подіями. Люди живуть у стані напруження своїх адаптаційних ресурсів, які тісно пов'язані із психологічним і фізіологічним добробутом. Проте можливості пристосування (психологічні, фізіологічні, соціальні) до таких умов вичерпуються, що сприяє зростанню чисельності стресових розладів.

Виникнення на тлі плинної суспільно-економічної кризи додаткових надзвичайних ситуацій природного, техногенного й антропогенного характеру, що траплялись в Україні, – повені у Закарпатті, аварії на шахтах Донбасу, Чорнобильська катастрофа, вибухи боєприпасів поблизу Новобогданівки, Скви́лівська трагедія, Євромайдан, події в зоні АТО тощо – призводить до порушень психічного здоров'я стресового характеру. Феномен Майдану активно обговорювався та осмислювався з боку різних наукових спільнот, зокрема психіатричної та психотерапевтичної. Натомість клінічний досвід вивчення ПТСР свідчить, що важливе значення мають особистісні особливості людини щодо її спроможності опанувати катастрофічний стрес, завдяки чому у частини людей, що пережили травматичні події, ПТСР не виникає, а в інших – формується розлад виразної тяжкості.

Стан дослідження. Нині інтеграція досягнень вітчизняної клінічної психології з найбільш значними напрямками світової, в основному у західній психології входить до першочергових завдань для широкого кола фахівців. Гострі та актуальні проблеми сучасної психіатрії та клінічної психології, вирішення яких із необхідністю передбачає таку інтеграцію, пов'язані з вивченням психологічних наслідків впливу психотравмуючих стресорів високої інтенсивності на людину, що стала учасником або свідком катастрофічних ситуацій. Ці проблеми досліджували В. М. Бехтерев, Д. М. Болотов, П. Б. Ганнушкін, Л. І. Анциферова, В. О. Моляко, Н. В. Тарабріна, О. О. Лазебна, Л. Ф. Шестопалова, Van der Kolk, McFarlane, L. Weisaeth, Keane та інші. Однак в Україні донедавна цим питанням адаптації та психометричному аналізу наслідків військової психотравми приділялась недостатня увага, у зв'язку з чим вітчизняні наука і практика виявились безбройними перед новими викликами.

Метою статті є узагальнення діагностичних критеріїв для оцінки психічного здоров'я під час психометричного аналізу наслідків військової психотравми, спрямоване на дослідження теоретичних і практичних аспектів адаптації та реабілітації військовослужбовців до умов життя.

Об'єкт дослідження – психотравми як психологічні наслідки впливу на людину психотравмуючих стресорів високої інтенсивності (учасників бойових дій, учасників ліквідації аварії на АЕС, військовослужбовців МВС), які проявляються як континуум, що складається з різних видів психічної дезадаптації, одним із яких є посттравматичний стрес (далі – ПТСР). Предмет дослідження – діагностичні критерії в оцінці наслідків військової психотравми.

Виклад основних положень. Проектуючи дослідження, ми припускали, що наявні різні підходи до проблеми вивчення ПТСР не суперечать один одному, а відображають окремі аспекти цього феномена, що психологічні наслідки впливу на людину екстремальних, психотравмуючих стресорів високого рівня інтенсивності проявляються як континуум різних видів психічної дезадаптації, одним із яких є посттравматичний стрес, а основним параметром, що характеризує ПТСР на психологічному рівні, є емоційно-особистісні зміни людини, що відображають порушення цілісності індивідуальності, за якого людина – це суб'єкт, не здатний ефективно виконувати свої інтегруючі функції.

Для оцінки психічного стану у стресових розладах використовують діагностичні критерії на основі симптомів, які можна спостерігати у пацієнтів. ПТСР характеризується постійним переживанням

симптомів, які охоплюють: 1) нав'язливі спогади про подію, що повторюються; 2) сни про подію, що повторюються; 3) такі дії, що відповідають ситуації, якби подія повторювалась; 4) інтенсивні тяжкі переживання, які були зумовлені зовнішньою або внутрішньою ситуаціями, що нагадує травмуючу подію або символізує її; 5) фізіологічну реактивність на стимули або ситуації, які нагадують про подію [9, с. 52].

Розлад також передбачає симптоми уникнення та емоційного ступору. Вони можуть містити: 1) зусилля з уникнення думок, почуттів або розмов про подію; 2) зусилля з уникнення діяльності, місць і людей, які асоціюються із подією; 3) нездатність згадати про суттєві аспекти події; 4) помітне зниження інтересу до того, що раніше приносило задоволення; 5) обмеження спектру емоційних переживань; 6) почуття скороченої життєвої перспективи, що супроводжується значною недостатністю планування майбутнього [9, с. 53].

Завершують картину симптоми збудження, які не спостерігались до травматичної події. Це можуть бути такі симптоми: 1) труднощі із засинанням і поганий сон; 2) роздратованість і спалахи гніву; 3) труднощі із концентрацією уваги; 4) підвищений рівень підозрілості, постійне очікування небезпеки; 5) гіпертрофована реакція на страх.

Основні прояви ПТСР розбиті на критерії А, В, С, D, Е, які в подальшому диференціюються посимптомно, що дозволяє діагностувати ПТСР як синдром і визначати питому вагу кожного із симптомів. Типові симптоми в такому випадку – це унікаюча поведінка загалом, нав'язливі уявлення і спогади, пов'язані з психічною травмою, нав'язливі думки про неї, а також про такі клінічні характеристики, як ідеї самозвинувачення тих, хто вижив, і про соціально спрямовані переживання, наприклад, розчарування в представниках влади, які не змогли попередити психотравмуючу подію.

Згідно з Міжнародною класифікацією хворіб-10, у розділі F 43 «Реакція на тяжкий стрес і порушення адаптації», виділяються окремі діагностичні рубрики:

F 43.0 – гостра реакція на стрес. Рубрика містить транзиторні розлади значної важкості, які розвиваються у осіб без видимих психічних розладів безпосередньо у відповідь на стресові життєві події. Сюди входить: кризовий стан, гостра кризова реакція, бойова втома, психічний шок.

F 43.1 – посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) з клінічними діагностичними критеріями:

Критерій А (травматична подія). Людина була під впливом екстремальної травматичної події, що характеризується двома обов'язковими ознаками: травматична подія пов'язана з загибеллю

або серйозними пораненнями людей, або з можливою загрозою такої загибелі або поранень, водночас людина може бути як очевидцем страждань інших, так і безпосередньо жертвою; в момент перебування в травматичній ситуації людина повинна відчувати інтенсивний страх, жах і почуття безпорадності.

Критерій В (критерій «вторгнення»). Травматична подія нав'язливо повторюється в переживаннях одним (або більше) з таких способів:

1. *Нав'язливі і повторювані спогади* екстремальної події, відповідних образів, думок і почуттів, що спричиняють важкі емоційні переживання.

2. *Повторювані жахливі сновидіння* про пережиту подію. Стрес і людина: медико-психологічна допомога при стресових розладах.

3. *«Флешбек»-ефекти* – миттєве, без видимих причин, відродження з патологічною достовірністю і повнотою почуттів травматичної ситуації (почуття, начебто травматична подія відбувається заново) у поєднанні з гострими спалахами страху, паніки або агресії, що провокуються несподіваними переживаннями травми.

4. *Інтенсивні негативні переживання*, спричинені зовнішньою або внутрішньою ситуацією, що нагадує про травматичні події або символізує їх.

5. *Фізіологічна (вегетативна) гіперреактивність* у ситуаціях, що зовні або внутрішньо символізують травматичну подію.

Критерій С («уникання»). Постійне уникання стимулів, пов'язаних із травмою, а також ознаки нумбінгу (numbing) – блокування емоційних реакцій, «заціпеніння» (не спостерігалось до травми). Визначається за наявністю трьох (або більше) з перелічених нижче ознак:

1. Зусилля з уникання думок, почуттів або розмов, пов'язаних із травмою.

2. Зусилля з уникання дій, місць або людей, що активізують спогади про травму.

3. Нездатність згадати про важливі аспекти травми (часткова психогенна амнезія).

4. Помітно знижений інтерес або участь у раніше значущих видах діяльності.

5. Почуття відчуженості або віддаленості від інших людей.

6. Знижена інтенсивність вищих емоцій (нездатність, наприклад, до почуття любові).

7. Почуття відсутності перспективи в майбутньому.

F 62.0 – хронічні зміни особистості після переживання катастрофи. Це: зміна особистості після перебування в концентраційному

таборі, полоні з постійною можливістю бути вбитим, тривалий вплив загрозливої життєвої ситуації, такої як стати жертвою тероризму або катувань. «Хронічна зміна особистості після переживання катастрофи» (F 62.0) може розвиватися після ПТСР і є вже практично незворотним хворобливим станом.

У цих випадках зміни особистості мають стабільний характер і проявляються ригідними і дезадаптивними ознаками, що призводять до стійких порушень у міжперсональному, соціальному і професійному функціонуванні (вороже або недовірливе ставлення до зовнішнього світу, соціальна відгородженість, постійне відчуття спустошеності або безнадійності).

Симптоми та проблеми, які зазвичай пов'язують із ПТСР:

1. *Повторне переживання*: флешбеки, нічні жахи, повторювані й болісні, інтрузивні образи або чуттєві враження. Ці симптоми можуть містити реконструкцію пережитого досвіду, постійно повторювану гру або страшні сни без розпізнаваного змісту.

2. *Уникнення*: уникання людей, ситуацій або обставин, що пов'язані з подією або нагадують її.

3. *Перезбудження*: надмірна пильність, перебільшена реакція здригання, порушення сну, дратівливість і труднощі зі зосередженістю.

4. *Емоційне оніміння*: відсутність здатності переживати почуття, почуття відокремленості від інших людей, відмова від дій, які раніше були важливі, амнезія щодо важливих моментів події.

5. *Депресія*.

6. *Зловживання алкоголем або наркотиками*.

7. *Гнів*.

8. *Фізичні симптоми*, які повторюються і не мають жодного пояснення.

Оцінка супутніх захворювань і суїцидальності.

Саморуйнівна та імпульсивна поведінка, хоч і не є частиною основного симптомокомплексу ПТСР, але визнана супутнім проявом, який може впливати на лікування. Відповідно загальноприйнята практика обстеження пацієнта з ПТСР має містити оцінку суїцидального ризику і вивчення історії суїцидальних спроб.

Аналіз особливостей клінічної картини ПТСР, здійснений Л. Ф. Шестопаловою, Д. М. Болотовим, призвів до виокремлення декількох його варіантів, а саме: тривожного, астеничного, дисфоричного, іпохондричного, соматоформного та змішаного [14]. Перші три варіанти майже рівномірно розподілені серед 60% пацієнтів з ПТСР, ще понад 30% разом сягають іпохондричний і соматоформний варіанти, а змішана форма ПТСР виникає доволі нечасто (до 10%).

Тривожний варіант ПТСР (так би мовити, найбільш класичний) характеризується високим рівнем немотивованої тривоги, часто поєднаним із вегетосудинними пароксизмами, а також нав'язливими переживаннями і уявленнями, що відображають події пережитої пацієнтом психотравмуючої ситуації.

Астенічний варіант ПТСР відзначається домінуючими ознаками почуття слабкості та млявості, зниженим настроєм на тлі байдужості до колишніх життєвих інтересів, а також проявами пасивності та ангедонії в поведінці.

Дисфоричний варіант ПТСР постає як постійне переживання внутрішньої невдоволеності, дратівливості на тлі пригніченого настрою, в поєднанні з високим рівнем агресивності та люті, спрямованих на інших.

Соматоформний варіант ПТСР демонструє наявне витіснення психотравмуючих переживань у «тілесну сферу», що виявляється у значній кількості скарг переважно соматичного характеру (кардіологічних, церебральних, гастроентерологічних тощо).

Іпохондричний варіант ПТСР характеризується більш вираженими соматичними скаргами в поєднанні з вегето-судинними пароксизмами на тлі депресивного афекту (недиференційована гіпотимія з чіткими тривожно-фобічними включеннями) з подальшим формуванням унікаючої поведінки. Водночас пацієнтам зі змішаним варіантом ПТСР притаманні психопатологічні порушення, характерні для різних клінічних варіантів розладу [11, с. 23].

О. К. Напрєєнко, Т. Є. Марчук, з урахуванням домінування в клінічній картині ПТСР симптомів «занурення» в травматичне переживання, «уникнення» явищ, що асоціюють зі стресогенною ситуацією, або «аморфних» проявів реагування, виокремили такі варіанти клінічного перебігу ПТСР: астенодепресивний – у 36% таких хворих, паранойяльний – у 24%, ананкастичний – у 13%, істеріопохондричний – у 12% і змішаний – в 15% випадків цього розладу. Вони вирізнили й типи дебюту ПТСР: астенічний – у 39%, тривожний – у 20%, ананкастичний – у 10%, істеричний – у 10% та змішаний – у 20% цих пацієнтів. Під час динамічного спостереження таких хворих виявлена тенденція до залежності клінічних варіантів перебігу ПТСР від типів їх дебютів. Так, за астенодепресивного варіанту перебігу такого розладу в більшості випадків відзначався астенічний тип дебюту (у 91% цих хворих), в 6% спостерігався змішаний тип і у 3% – істеричний дебют [8, с. 118].

За паранояльного клінічного варіанту ПТСР частіше передував тривожний тип дебюту (82% випадків), у 18% пацієнтів був змішаний

дебют. В ананкастичному варіанті у 83% хворих розлад дебютував у вигляді нав'язливих станів, в 17% – характеризувався змішаним типом. Для істеріопохондричного варіанту ПТСР у 73% випадків був характерний істеричний тип дебюту, у 18% – змішаний та в 9% – астенічний дебют. Змішаному клінічному варіанту були притаманні змішаний (60%), астенічний (33%) і тривожний (7%) типи дебюту. У випадках тяжкого перебігу ПТСР майже в третини таких хворих указані автори констатували розвиток (за МКХ-10) стійких змін особистості після катастрофічного переживання (СЗОППКП), які мають такі клінічно окреслені типи перебігу: емоційно нестійкий, паранойяльний, істеричний і obsесивно-фобічний [8, с. 52].

Діагностика ПТСР за методиками психофізіологічної експертизи на прикладі апаратно-програмного комплексу «СПАС». Апаратно-програмний комплекс (АПК «СПАС») дає об'єктивну кількісну оцінку психоемоційного стану особистості в особливих і екстремальних умовах діяльності.

Специфікація тестів

1. Короткочасна і оперативна зорова пам'ять – (КП і ОП).
2. Реакція на об'єкт, який рухається (РОР), – динамічний окомір і врівноваженість нервової системи
3. Тести Шульте, Шульте-Псядло, Шульте-Горбова – розподіл і переключення уваги, репродуктивні імажинітивні якості
4. Рухливість нервових процесів (ПНП) – диз'юнктивна сенсомоторна реакція.
5. Сила нервової системи (СНС) – швидкість слухо-моторної реакції на сигнали різного рівня гучності (40-60-80-100 дБА) на обидва вуха та їхні співвідношення
6. Скорочений багатопрофільний опитувальник особистості – СМОЛ-71 (оцінка Т-балів і часу відповідей)
7. Міннесотський багатопрофільний опитувальник особистості – ММИЛ-377 (оцінка Т-балів і часу відповідей)
8. Метод кольорових виборів М. Люшера – у 2-х варіантах: 8-кольоровий і попарний варіанти з подальшим розрахунком 12 показників (вегетативний коеф., відхилення від аутогенної норми, тривожність, працездатність та ін.) і реєстрація часу виборів (шок, вагання, ...)
9. Метод портретних виборів Л. Сонді – з побудовою 4-х векторів і 8-х факторів потягів і акцентуацій характеру особистості, у 2-х варіантах (по передньому і задньому планах)
10. Кваліметрична оцінка адекватності вегетативних проявів і поведінки досліджуваних у стресовій ситуації тестування (психоемоційна стійкість)

В умовах, які вимагають швидкої діагностики актуального психоемоційного стану, пропонується батарея методик, яка охоплює:

1. Анкету-опитувальник, яка відображає наявність у пацієнта стресогенних факторів, що впливають на якість її життя і погіршують психоемоційний стан.
2. Опитувальник вегетативних стигм Вейна, який є інформативним у створенні програми фізичної реабілітації.
3. Коротка шкала тривоги, депресії і ПТСР (указує на потребу пацієнта в допомозі психолога).
4. Госпітальна шкала тривоги і депресії (HADS), визначає рівень тривожності та депресії.
5. Коротка шкала оцінки ментального статусу (MMSE), експрес-метод дослідження психічного статусу.
6. Тест «Малювання годинника» (визначає наявність значущих когнітивних порушень).

Дослідження психологічної сфери містять опитувальники: на виявлення індивідуально-типологічних особливостей особистості (ІТО), особливостей мотиваційної сфери, актуального психічного стану, внутрішніх конфліктів (таблиця).

Таблиця

Перелік основних і додаткових методик для дослідження психологічної сфери реабілітантів (за DSM-IV) (Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorder – Класифікаційний психіатричний стандарт, розроблений Американською психіатричною асоціацією)

№ з/п	Психологічні показники	Методики
1	<i>Індивідуально-типологічні особливості особистості (ІТО)</i>	особистісний опитувальник Айзенка (EPI); опитувальник формально-динамічних властивостей індивідуальності В. М. Русалова; особистісний опитувальник СМОЛ
2	<i>Актуальний психічний стан</i>	САН; тест вибору кольору (Люшера); рельєф психічного стану особистості
3	<i>Особливості мотиваційної сфери</i>	Бесіда, опитувальники мотивації
4	<i>Розлади емоцій</i>	Шкала рівня реактивної та особистісної тривожності (Спілбергера–Ханіна), тест вибору кольору (Люшера); опитувальник НІПН
5	<i>Стрес і копінг-стратегії</i>	Д. Амірхан; С. Фолкмана; С. Хофболла (SACS); Р. Лазаруса-С. Фолкмана; С. Нормана та ін.
6.	<i>ПТСР</i>	Міссісіпський опитувальник для бойового ПТСР

Психологічна реакція на травму охоплює три порівняно самостійні фази, що дозволяє охарактеризувати її як розгорнутий у часі процес [7, с. 40]:

- *перша фаза* – психологічного шоку (пригнічення активності й заперечення того, що сталося);
- *друга фаза* – вплив (або «процес одужання», або фіксація на травмі й подальший перехід постстресового стану в хронічну форму);
- *третья фаза* – нормальне реагування.

Висновки. Дослідження психофізіологічного статусу (на рівні індивіда) здійснюються з використанням автоматизованої комп'ютерної програми (АПК «СПАС»), яка дає змогу спостерігати в динаміці показники таких функцій ВНД, як оперативна пам'ять, реакція на рухомий об'єкт, рухливість нервових процесів.

У результаті дослідження узагальнено діагностичні критерії оцінки психічного здоров'я під час здійснення психометричного аналізу наслідків військової психотравми як психологічного наслідку впливу на людину психотравмувальних стресорів високої інтенсивності (учасників бойових дій, учасників ліквідації аварії на АЕС, військовослужбовців МВС), які проявляються як континуум, що складається з різних видів психічної дезадаптації, одним із яких є посттравматичний стрес.

Перспективи дослідження пов'язані з безпосереднім вивченням указаних характеристик на прикладі їх вимірювання у військовослужбовців, які звільнились зі служби в результаті отриманих психотравм.

-
1. Ващенко І. В. Конфлікт. Посттравматичний стрес: шляхи їх подолання: навч. посібник / І. В. Ващенко, О. Г. Антонова. – К.: Знання, 1998. – 289 с.
 2. Кадыров Р. В. Посттравматическое стрессовое расстройство (PTSD): состояние проблемы, психодиагностика и психологическая помощь: учебное пособие / Р. В. Кадыров. – СПб.: Речь, 2012. – 448 с.
 3. Корольчук М. С. Психологічне забезпечення психічного і фізичного здоров'я / М. С. Корольчук, В. М. Крайнюк, Т. І. Кочергіна. – К.: ІНКОС, 2002. – 272 с.
 4. Лазебная Е. О. Военно-травматический стресс: особенности посттравматической адаптации участников боевых действий / Е. О. Лазебная, М. Е. Зеленова // Психологический журнал. – 1999. – Т. 20. – № 5. – С. 29–36.
 5. Лікування та реабілітація комбатантів – миротворців із посттравматичним стресовим розладом / О. Г. Сиропатов, О. К. Напреевко, Н. О. Дзержинська та ін. – К.: О. Т. Ростунов, 2012. – 76 с.
 6. Методические указания по проведению психологического тестирования работников МЧС (Копинг-тесты) / В. А. Розанов, Э. М. Псядло, М. К. Кременчуцкая и др. // ОНУ им. И. И. Мечникова. – О., 2011. – 25 с.

7. Мещенина Т. Особенности психологической реабилитации участников вооруженных конфликтов / Т. Мещенина, А. Пашилова // Прикладная психология и психоанализ. – 2003. – № 4. – С. 22–41.
8. Напресенко О. К. Клінічна характеристика варіантів перебігу посттравматичного стресового розладу / О. К. Напресенко, Т. Є. Марчук // Архів психіатрії. – 2002. – № 1 (28). – С. 117–119.
9. Посттравматичні стресові розлади: діагностика, лікування, реабілітація: методичні рекомендації; уклад.: П. В. Волошин та ін. – Х., 2002. – 47 с.
10. Практическое руководство по психологии посттравматического стресса. Ч. 1: Теории и методы / Н. В. Тарабрина и др. – М.: Когито-Центр, 2007. – 245 с.
11. Психология и нейропсихиатрия: сборник клинических рекомендаций; учредитель И. Д. Иванченко. – К.: Нейроньюс, 2009. – 217 с.
12. Тарабрина Н. В. Практикум по психологии посттравматического стресса / Н. В. Тарабрина. – СПб.: Питер, 2001. – 272 с.
13. Тарабрина Н. В. Психологические последствия войны / Н. В. Тарабрина [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.positum.ru>.
14. Шестопалова Л. Ф. Характеристика основных клінічних варіантів і типів перебігу розладів адаптації / Л. Ф. Шестопалова, Д. М. Болотов // Архів психіатрії. – 2005. – Т. 11. – № 3 (42). – № 4 (43). – С. 42–61.

Сурмяк Ю. Р., Гуменюк Л. И. К вопросу оценки психического здоровья при психотравмах (диагностические критерии)

Обобщены основные диагностические критерии оценки психического здоровья в условиях проведения психометрического анализа последствий военной психотравмы, направленного на исследование теоретических и практических аспектов адаптации и реабилитации военнослужащих к условиям жизни. Доказано, что последствия психотравмы проявляются как континуум, состоящий из различных видов психической дезадаптации, одним из которых является посттравматический стресс, симптомокомплекс, совокупность взаимосвязанных психологических характеристик: тревожности, эмоциональной нестабильности, депрессивности, базисных убеждений и психопатологических параметров.

Ключевые слова: психическое здоровье, диагностические критерии, психометрический анализ, психотравма, посттравматический стресс, симптомокомплекс.

Surmiak Y. R. Humeniuk L. Y. To the question of mental health psychotraumas (diagnostic criteria)

The article summarizes the main diagnostic criteria for assessing the mental health conditions of the psychometric analysis of the consequences of military psychotrauma aimed at the study of theoretical and practical aspects of adaptation and rehabilitation of servicemen to life. Studies have shown that the effects psychotrauma manifested as a continuum consisting of different types of mental maladjustment, one of which is post-traumatic stress syndrome, a set of interrelated

psychological characteristics, anxiety, emotional instability, depression, basic beliefs and psychopathological parameters. To assess the mental condition in stress disorders using diagnostic criteria based on symptoms that can be observed in patients. PTSD is characterized by constant experience symptoms that include (1) intrusive recollections of the event, repeated; (2) dreams of recurring event; (3) following corresponding situation if the event is repeated; (4) intense painful experiences that were caused by external or internal situation, reminiscent of the traumatic event or represents it; (5) physiological reactivity to stimuli or situations that remind event. The disorder also involves symptoms of avoidance and emotional stupor. These may include (1) efforts to avoid thoughts, feelings or conversations about the event; (2) efforts to avoid activities, places and people associated with the event; (3) inability to recall the essential aspects of the event; (4) a marked decrease in interest to that previously brought pleasure; (6) limit range of emotional experiences; (7) reduced sense of life perspective, accompanied by a significant lack of planning for the future. Rounding out the picture of excitation symptoms that do not occur to the traumatic event.

This may be the following symptoms: (1) difficulties with sleep and poor sleep; (2) irritability and outbursts of anger; (3) difficulty concentrating; (4) increased level of suspicion, constant expectation of danger; (5) hypertrophied reaction to fear.

Key words: mental health, diagnostic criteria, psychometric analysis, psychotrauma, post-traumatic stress syndrome, symptom complex.

Стаття надійшла 5 листопада 2015 р.

УДК 159.9.07

**О. Г. Угрин,
А. Д. Вольська**

ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РЕКЛАМИ (наукове обґрунтування)

Здійснено апробацію анкети для дослідження ставлення студентської молоді до соціальної реклами, зокрема до певних її напрямів (соціальна реклама здорового способу життя; охорони здоров'я; охорони природи, збереження енергоресурсів, питання регіональної екології; право- та законотворчості населення; патріотизму і національної свідомості; реклама соціальної служби та інших подібних закладів). Відзначено, що анкета характеризується високими психометричними показниками (валідністю і надійністю). Представлено пілотажне дослідження соціальної реклами, де з'ясовано взаємозв'язок зазначених напрямів соціальної реклами та ціннісних орієнтацій студентської молоді.

Ключові слова: реклама, соціальна реклама, ціннісні орієнтації, студентська молоддь.

Постановка проблеми. Засоби масової інформації виконують важливу роль у розвитку й становленні особистості, адже з їхньою допомогою здійснюється пропагування тих цінностей, норм, які визнаються соціально прийнятими для суспільства. Соціальна реклама, своєю чергою, зосереджена на досягненні суспільно корисних цілей, популяризації й формуванні загальнолюдських цінностей, інформуванні й зверненні до суспільства задля формування суспільної думки, переконань, що спрямовані для поліпшення побуту конкретної нації. Водночас вона спрямована на інформування про соціальні послуги, пропозиції шляхів вирішення життєвих та актуальних проблем.

Проте наявна низка труднощів щодо її реалізації, зокрема: відсутність стандартів соціальної реклами, розуміння специфіки соціальної реклами; проблеми з розміщенням соціальної реклами в ЗМІ, відсутність попередніх досліджень громадської думки та попереднього тестування соціальної реклами; відсутність моніторингу та оцінки ефективності впливу соціальної реклами [1].

Першочерговим, на шляху усунення цих труднощів, вважаємо з'ясувати думку сучасної молоді щодо актуальних і важливих напрямів соціальної реклами. Саме для цього необхідно розробити такий методичний інструментарій, який би відповідав усім психометричним показникам (характеризувався надійністю й валідністю).

Стан дослідження. Рекламу як значущий феномен соціального життя розглядають Р. Барт, Д. Бурстін, Ж. Бодрійяр, Ю. Габермас, У. Еко. Соціальну рекламу як окремий вид комунікації досліджували як вітчизняні (А. Андрусенко, Е. Пархоменко, В. Л. Музикант, О. О. Савельєва, Н. Паршенцева, Н. В. Старих, В. В. Ученова та ін.), так і зарубіжні вчені (Д. Аакер, Д. Майер, У. Уелс, К. Л. Бове, Ч. Г. Сендіджа, Р. Харріс, В. Вайсс) [2; 3].

На теренах пострадянського простору значний внесок у розроблення концепції реклами соціального спрямування зробила Гюзелла Ніколайшвілі, яка заснувала Лабораторію соціальної реклами, директором якої є до сьогодні, а також започаткувала перший інформаційно-аналітичний ресурс із соціальної реклами [2].

У США для позначення некомерційної (соціальної, політичної) реклами використовують терміни «public service advertising» та «public service announcement» (PSA). Предметом PSA є ідея, яка повинна мати соціальну цінність. Мета такого типу реклами – «змінити ставлення публіки до певної проблеми, а в довгостроковій перспективі – створити нові соціальні цінності».

Оскільки в зарубіжній літературі термін «соціальна реклама» не використовують, то такий вид реклами можна умовно вважати

некомерційною, тобто такою, що не має на меті очікуваного економічного ефекту.

Соціальна реклама може апелювати до розуму, раціонально-логічного мислення людини, викликати певні емоції, діяти через моральні та соціальні переконання індивіда (звернення до почуття справедливості й порядності).

Відповідно за характером впливу розрізняють мотиви в соціальній рекламі, як і в інших видах реклами: раціональні, емоційні, моральні та соціальні [2].

Мета статті – описати процедуру апробації анкети дослідження соціальної реклами для використання її в подальших психологічних дослідженнях; проаналізувати результати пілотажного дослідження соціальної реклами.

Виклад основних положень. У статті представлено процедуру апробації анкети для з'ясування значущості певного напрямку соціальної реклами й важливості її загалом у житті студентської молоді. З метою виявлення ставлення досліджуваних до соціальної реклами створено авторську анкету.

Вона містить як загальний блок питань, які визначають ставлення й розуміння соціальної реклами, так і блок питань, пов'язаних із конкретним її напрямом.

Так, зокрема:

- соціальна реклама здорового способу життя (пропаганда життя без паління, проти вживання алкоголю, наркотичних чи психотропних речовин, пропаганда спортивного способу життя та ін.);
- соціальна реклама охорони здоров'я (профілактика тютюнопаління, профілактика алкоголізму та зловживання алкоголем, профілактика наркоманії, СНІДу та хвороб, які передаються статевим шляхом);
- соціальна реклама охорони природи, збереження енергоресурсів, питання регіональної екології;
- соціальна реклама право- та законслухняності населення як моделі поведінки (інформування населення про наявні політичні, економічні, культурні, соціальні та інші права, гарантії та можливості, пропаганда громадянської гідності, профілактика правопорушень, пропаганда соціального захисту та безпеки населення);
- реклама соціальної служби та інших подібних закладів (реклама закладів, а також реклама послуг, які надає ця установа);
- соціальна реклама патріотизму та національної свідомості.

Отримані результати підсумовуються й визначається загальний показник соціальної реклами. Максимальна кількість балів – 27,

найменша – 0. Також можна визначити значення й конкретного напрямку соціальної реклами.

В результаті опрацювання даних досліджуваних буде визначено, який із зазначених напрямів привертає більшу увагу студентської молоді.

З метою апробації анкети проведено емпіричне дослідження, в якому взяли участь 56 осіб, віком від 18 до 22 років, із них студенти Львівського державного університету внутрішніх справ, Львівського національного університету ім. Івана Франка та курсанти Академії сухопутних військ ім. гетьмана Петра Сагайдачного.

Перевірка на факторну валідність

Процедура апробації й адаптації будь-якої методики потребує перевірки відповідності факторній структурі оригіналу методики. Факторний аналіз проводився з використанням методу головних компонент і ортогональним обертанням осей Varimax.

На основі точкової діаграми і власних значень виокремлено чотири основні латентні фактори, що пояснюють 66,6% сукупної дисперсії даних.

Так, перший фактор пояснює 29,02% дисперсії і об'єднує такі шкали: «цілі життя» (0,88), «процес життя» (0,89), «результат життя» (0,88), «локус контроль Я» (0,91), «локус контроль життя» (0,90), загальний показник смисложиттєвих орієнтацій (0,98). Ці шкали пояснюють показники смисложиттєвих орієнтацій за методикою тест «Смисложиттєві орієнтації» (методика СЖО) Д. А. Леонтьєва.

До другого фактору входять шкали: «конформність» (0,77), «добота» (0,70), «універсалізм» (0,74), «досягнення» (0,74). Цей фактор пояснює 18,13% дисперсії даних. Окреслені шкали пояснюють показники ціннісних орієнтацій за опитувальником Шварца.

Третій фактор пояснює 13,43% дисперсії і об'єднує такі шкали: «загальний показник соціальної реклами» (0,97), «соціальна реклама здорового способу життя» (0,71), «соціальна реклама охорони здоров'я» (0,70), «соціальна реклама охорони природи, збереження енергоресурсів, питання регіональної екології» (0,73), «соціальна реклама право- та законслухняності населення» (0,72), «реклама соціальної служби та інших подібних закладів» (0,77), «соціальна реклама патріотизму і національної свідомості» (0,70). Саме цей фактор відображає показники основних напрямів соціальної реклами у дослідженні з допомогою розробленої анкети.

До четвертого фактора входить шкала «гедонізм» (0,89), що пояснює 6,04% дисперсії даних. Цей фактор описує ще одну із ціннісних орієнтацій.

Перевірка внутрішньої надійності, здійсненої методом альфа-Кронбаха

Цей метод дає змогу з'ясувати, якою мірою узгоджені запитання в межах окремої шкали. Внутрішню консистентність визначали розрахунком коефіцієнта α -Кронбаха.

У процесі дослідження здійснено апробацію авторської анкети на дослідження соціальної реклами (див. табл. 1).

Таблиця 1

Внутрішня надійність анкети на дослідження соціальної реклами

Назва шкали	Кількість питань	Коефіцієнт Кронбаха α
Соціальна реклама	29	$\alpha=0,75$

Отриманий результат свідчить про високу надійність анкети.

Перевірка на наявність зв'язків між шкалами

Дослідження засвідчили, що анкета має доволі високі показники внутрішніх кореляцій між питаннями і шкалами анкети. Сила кореляційних зв'язків між шкалами анкети підтверджує її валідність (див. табл. 2).

Таблиця 2

Кореляційна матриця анкети для дослідження соціальної реклами

	1	2	3	4	5	6
1	1	.25*	.40*	.44*	.27*	.26*
2	.25*	1	.36*	.24*	.32*	.24*
3	.41*	.36*	1	.30*	.43*	.34*
4	.44*	.24*	.30*	1	.51*	.46*
5	.27*	.32*	.43*	.51*	1	.41*
6	.26*	.24*	.34*	.46*	.41*	1

Примітка: дані, позначені *, значущі при $p > 0,05$.

Умовні позначення: 1 – соціальна реклама здорового способу життя; 2 – соціальна реклама охорони здоров'я, 3 – соціальна реклама охорони природи, збереження енергоресурсів, питання регіональної екології; 4 – соціальна реклама право- та законослухняності населення; 5 – реклама соціальної служби та інших подібних закладів; 6 – соціальна реклама патріотизму й національної свідомості.

Апробація авторської анкети засвідчила її надійність і валідність, саме тому її можна застосувати для дослідження соціальної реклами. Відтак було здійснено пілотажне дослідження окресленої проблематики.

Одним із найзначніших інститутів впливу на становлення особистості, формування її ціннісних орієнтацій, соціальних настанов є засоби масової інформації, зокрема соціальна реклама [4]. Саме тому цікавим вважаємо дослідити взаємозв'язок між ціннісними орієнтаціями та напрямками соціальної реклами.

Для дослідження цінностей, ідеалів і переконань був запропонований ціннісний опитувальник Шварца та тест «Смисложиттєві орієнтації» (методика СЖО) Д. А. Леонтьєва.

Ціннісний опитувальник Шварца складається зі списку цінностей, який містить дві частини: основні й додаткові, які охоплюють 57 цінностей. Досліджуваний оцінює кожен із запропонованих цінностей по шкалі від 7 до -1 балів (7 – виключно важлива цінність, як керівний принцип Вашого життя, -1 – це протилежно принципам, яких Ви дотримуетесь). У цій методиці результати відповідають таким шкалам:

- влада – соціальний статус, домінування над людьми та ресурсами;
- досягнення – особистий успіх відповідно до соціальних стандартів;
- гедонізм – насолода і чуттєве задоволення;
- стимуляція – хвилювання і новизна;
- самостійність – самостійність думок і дій;
- універсальність – розуміння, терпіння і захист добробуту всіх людей та природи;
- доброта – збереження та поліпшення добробуту близьких людей;
- традиції – повага та відповідальність за культурні та релігійні звичаї та ідеї;
- конформність – стримування дій та намірів, які можуть нашкодити іншим і не відповідають соціальним очікуванням;
- безпека – безпека та стабільність суспільства, відносин і себе.

Тест «Смисложиттєві орієнтації» (методика СЖО) Д. А. Леонтьєва дозволяє оцінити «джерело» сенсу життя, який може бути знайдений людиною або в майбутньому (цілі), або в теперішньому (процес), або в минулому (результат), або у всіх трьох складових життя. Тест СЖО містить 20 пар протилежних тверджень, які відображають уявлення про фактори осмисленості життя особистості. В тесті використовуються такі субшкали:

- цілі в житті характеризують наявність чи відсутність у житті досліджуваного цілей в майбутньому, які надають життю осмисленість, спрямованість і часову перспективу;

- процес життя або інтерес та емоційна насиченість життя говорить про те, чи сприймає досліджуваний процес свого життя як цікавий, емоційно насичений та наповнений сенсом;

- результативність життя або задоволеність самореалізацією відображають оцінку прожитого етапу життя, відчуття того, наскільки продуктивна та осмислена була прожита його частина;

- локус контролю – Я (Я – господар життя), де високі бали відповідають уявленню про себе як про сильну особистість, яка володіє достатньою свободою вибору, щоб організувати своє життя відповідно до своїх цілей, завдань та уявлень про його сенс. Низькі бали – невіра в свої сили контролювати події свого життя;

- локус контролю – Життя або керованість життя, де за високих балів існує переконання в тому, що людині дано контролювати своє життя, вільно ухвалювати рішення та втілювати їх. Низькі бали – фаталізм, переконаність у тому, що життя людини невіддільне свідомому контролю, що свобода ілюзорна, і немає сенсу загадувати на майбутнє.

Для інтерпретації отриманих даних застосовано методи математико-статистичного опрацювання даних (комп'ютерний пакет статистичного аналізу STATISTICA у версії 8.0): описова математична статистика, кореляційний (лінійна кореляція Пірсона) аналіз.

Результати описової статистики дозволяють нам говорити про середнє значення кожного із напрямів соціальної реклами (див. табл. 3).

Описова статистика					
	кількість осіб (N)	середнє значення	мінім. зн.	макс. зн.	станд. відхил.
Здор. сп. життя	56	2,64286	0,000000	5,00000	1,135038
Охорона. здор.	56	2,73214	1,000000	5,00000	0,943708
Охорона. прир.	56	3,35714	0,000000	5,00000	1,135038
Право	56	2,55357	0,000000	4,00000	1,234646
Соц. служ.	56	2,82143	0,000000	4,00000	1,222622
Патріотизм	56	2,71429	0,000000	5,00000	1,317219

Відтак студенти найперше звертають увагу на соціальну рекламу охорони природи, збереження енергоресурсів, питання регіональної екології.

Друге місце за важливістю посідає соціальна реклама соціальних служб, на третьому – охорони здоров'я. Соціальна реклама патріотизму посідає четверте місце.

Здійснений кореляційний аналіз (лінійна кореляція Пірсона) встановив взаємозв'язок між зазначеними напрямками соціальної реклами та ціннісними орієнтаціями студентської молоді.

Встановлено, що чим важливіші у житті людини такі цінності, як доброта ($r = 0,37$ при $p < 0,01$), конформність ($r = 0,29$ при $p < 0,05$), універсалізм ($r = 0,45$ при $p < 0,01$), безпека ($r = 0,44$ при $p < 0,01$), спрямованість на процес життя ($r = 0,38$ при $p < 0,01$), результат життя ($r = 0,28$ при $p < 0,05$), локус контролю життя ($r = 0,29$ при $p < 0,05$), тим більше значення для неї має соціальна реклама охорони природи, збереження енергоресурсів, питання регіональної екології.

Соціальна реклама соціальної служби та інших подібних закладів привертає увагу людей з такими цінностями, як універсалізм ($r = 0,33$ при $p < 0,05$) та доброта ($r = 0,34$ при $p < 0,01$).

З'ясовано, що чим більше особи проявляють доброту ($r = 0,28$ при $p < 0,05$), сприймають життя емоційно насиченим ($r = 0,3$ при $p < 0,05$), задоволені прожитою частиною життя ($r = 0,27$ при $p < 0,05$), переконані в тому, що людині дано контролювати своє життя ($r = 0,3$ при $p < 0,05$), тим більше звертатимуть увагу на соціальну рекламу охорони здоров'я.

Також отримані результати свідчать про те, що чим більше важливою для людини цінністю є універсалізм ($r = 0,29$ при $p < 0,05$), то тим більше її увагу привертає соціальна реклама патріотизму та національної свідомості.

Таким чином, люди звертають увагу на соціальну рекламу тоді, коли для них важливим й актуальним є збереження й поліпшення добробуту близьких людей; стримування дій і намірів, які можуть нашкодити іншим і не відповідають соціальним очікуванням; розуміння, терпимість і захист добробуту всіх людей і природи, а також безпека і стабільність суспільства, відносин і самого себе.

Висновки. Нині соціальна реклама виступає не лише як важливий та потужний метод донесення необхідного послання до бажаної цільової аудиторії, але й як одна з актуальних форм діяльності державних установ і громадських організацій соціальної спрямованості [1]. Апробація анкети свідчить про високу надійність і валідність, тому

її можна застосовувати для дослідження української студентської молоді.

Проведене пілотажне дослідження дозволило нам установити ті напрями соціальної реклами, які є найбільш актуальними (соціальна реклама охорони природи, збереження енергоресурсів, питання регіональної екології; соціальних служб; охорони здоров'я та патріотизму). Також з'ясовано взаємозв'язок між зазначеними напрямками соціальної реклами та ціннісними орієнтаціями студентської молоді.

Відтак перспективу подальшого дослідження вбачаємо у більш ґрунтовному вивченні соціальної реклами та її впливу не лише на ціннісні орієнтації, але й на становлення особистості загалом.

1. Агарков О. А. Соціальна реклама як інструмент профілактики негативних явищ в українському суспільстві: регіональний аспект / О. А. Агарков [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukr-socium.org.ua/Arhiv/Stati/4%202013/151-160.pdf>

2. Бугайова О. І. Соціальна реклама як особливий жанр / О. І. Бугайова // Культурологія. Філологія. Музикознавство. – 2013. – № 1. – С. 123–128 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/.../cgiirbis_64.exe?

3. Досенко А. К. Соціальна реклама і механізми впливу на цільову аудиторію / А. К. Досенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kymu.edu.ua/wsc/toms/09/112-114.pdf>

4. Столипін Ю. В. Соціальна реклама як фактор формування ціннісних орієнтацій сучасної молоді / Ю. В. Столипін // Науковий вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціологія. Психологія. Педагогіка. – К., 2005. – Вип. 22–23. – С. 15–1.

Угрин О. Г., Вольская А. Д. Исследование социальной рекламы (научное обоснование)

Проведено апробацию анкеты для исследования отношения студенческой молодежи к социальной рекламе, в частности к определенным ее направлениям (социальная реклама здорового образа жизни; здравоохранения; охраны природы, сохранения энергоресурсов, вопросы региональной экологии, право- и законопослушности населения; патриотизма и национальной сознания, реклама социальной службы и других подобных заведений).

Отмечено, что анкета характеризуется высокими психометрическими показателями (валидность и надежность). Представлено пилотажное исследование социальной рекламы, где установлено взаимосвязь указанных направлений социальной рекламы и ценностных ориентаций студенческой молодежи.

Ключевые слова: *реклама, социальная реклама, ценностные ориентации, студенческая молодежь.*

Uhryn O. H., Volska A. D. Research of social advertising (scientific grounding)

Approbation of application is done for the investigation of students' attitude to the social advertising especially to the particular trends (social advertising of healthy walks of life; healthcare; nature protection; conservation of energy supply; question of regional ecology; law and orderliness of population; patriotism and national consciousness; advertising of social service and other similar institutions). It was mentioned that the application is characterized by high psychometric indices (validity and reliability).

Flight research of social advertising was presented where interconnection of mentioned trends of social advertising and value of students' orientations was cleared up.

Key words: advertising, social advertising, orientation values, students.

Стаття надійшла 13 листопада 2015 р.

Розділ 3

МІЖНАРОДНІ КРОС-КУЛЬТУРНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

UDK 159.9.072.43

Lidiya Oryshchyn

МŁОДЗИ ПОЛАЦЫ І УКРАЇЊЦЫ WOBEĆ SPOŁECZEŃSTWA RYZYKA

Tematem niniejszego artykułu jest charakterystyka porównawcza młodych dorosłych Polaków i Ukraińców w społeczeństwie ryzyka, czyli porównanie wyobrażeń i planów dotyczących własnej przyszłości wkraczających w dorosłość z dwóch krajów. Wyniki badań świadczą, że osoby badane z Ukrainy (studium i pracujące) deklarują w obecnym czasie i przewidują w przyszłości większą liczbę stresorów aniżeli młodzi dorośli z Polski. U badanej młodzieży z Polski i Ukrainy zaobserwowano optymistyczne podejście do przyszłości osobistej. Młodzi dorośli z Ukrainy byli więcej przekonani w optymistycznych postawach wobec przyszłości osobistej w porównaniu z młodymi dorosłymi z Polski, którzy z kolei byli bardziej zapobiegawcze przy planowaniu przyszłości.

Słowa kluczowe: *społeczeństwo ryzyka, młodzi dorośli, wizja przyszłości, analiza porównawcza młodych Polaków i Ukraińców*

Uzasadnienie wyboru tematu. Wysoki poziom poczucia niepewności jest jednym z następstw transformacji. Dynamiczne przemiany, towarzyszące między innymi kryzysom ekonomicznym, gospodarczym czy społecznym wyzwalają nasilone poczucie utraty bezpieczeństwa. Myślenie o tym, jak poradzić sobie z postrzeganą niepewnością, wywiera wpływ na ocenę jakości życia we wszystkich jego obszarach. Sytuacja taka prowadzi z jednej strony do odczuwania silnego stresu, z drugiej zaś wyzwalać może zaradcze mechanizmy adaptacyjne, ułatwiające dostosowywanie się do zachodzących zmian.

Społeczeństwo ryzyka jest zarówno skutkiem, jaki częścią rozwoju społeczeństwa industrialnego. Wiąże się z utratą poczucia bezpieczeństwa, w wyniku zwiększenia zagrożeń środowiskowych, wywoływanych rozwojem współczesnej nauki, techniki i przemysłu. Jak wskazuje niemiecki socjolog, Ulrich Beck (2002) istotną cechą społeczeństwa transformującego się jest pozyskiwanie i rozpowszechnianie wiedzy o formach ryzyka, w czym istotną rolę odgrywają media.

Żyjąc w społeczeństwie, gdzie zmiany stają się wydarzeniami codziennymi i zachodzą bardzo często, młodzi ludzie są zaadaptowani do takich warunków, jest to nich naturalne środowisko życia. Młodość jest okresem, kiedy poszukiwanie zmian i podejmowanie ryzyko jest sposobem sprawdzania samych siebie i poczucia lub braku zadowolenia [6].

Obecnie wśród badaczy dominują dwa skrajne stanowiska dotyczące przyszłości obecnego młodego pokolenia. Pesymistyczny, opisujący je jako pasywne, skupione wyłącznie na zachowaniu swojej przestrzeni osobistej i społecznej [17]. Oraz optymistyczny, który wskazuje na twórcze podejście do życia, stawianie sobie i innym dużych wymagań oraz dążenie do osiągnięcia celów życiowych bez względu na zaistniałe przeszkody.

Jedną z głównych podstaw dobrostanu psychologicznego oraz uwarunkowań przyszłego rozwoju jest wizja przyszłości [22]. W naturze człowieka leży planowanie przyszłości, gdyż zapewnia mu to poczucie pewności jutra.

Zdaniem wielu badaczy **wartości człowieka** [25; 19; 5; 16] **siła więzi z innymi** [24; 28; 9; 18], **siła związku z miejscem** [2; 26; 14; 17], mogą w znacznym stopniu modyfikować ogólny dobrostan i poczucie optymizmu życiowego a także wizję przyszłości osobistej u młodych ludzi w społeczeństwie ryzyka.

Cel pracy. Celem przyjętym w prezentowanej pracy jest **charakterystyka porównawcza wyobrażeń i planów dotyczących własnej przyszłości młodych Polaków i Ukraińców w sytuacji społeczeństwa ryzyka.**

W oparciu o przyjęte założenia teoretyczne za główny problem badawczy niniejszej pracy przyjęto określenie sposobów odbierania przez młodych ludzi otaczającej rzeczywistości społeczeństwa ryzyka. Skoncentrowano się przede wszystkim na próbie znalezienia odpowiedzi na pytanie **jak młodzi ludzie wyobrażają sobie i planują swoją przyszłość w społeczeństwie ryzyka?**

Badania były prowadzone od maja do września 2008 roku i objęły pracujących i studiujących obywateli Polski – mieszkańców Lublina i obywateli Ukrainy – Lwowa. W badaniach wzięło udział łącznie 250 osób z obu krajów. Badania miały charakter anonimowy. Prowadzone były grupowo i indywidualnie.

Badania prowadzone w grupach 20–30 osobowych trwały około półtorej godziny. Badania o charakterze indywidualnym zajmowały godzinę. Badani z Polski to osoby studiujące na Uniwersytecie Marii Curie-Skłodowskiej, z wydziału Chemii (chemia środków bioaktywnych i kosmetyków), Politologii (stosunki międzynarodowe), Pedagogiki i Psychologii (psychologia) oraz Humanistycznego (sławistyka). Do grupy

osób pracujących włączono słuchaczy studiów podyplomowych UMCS oraz losowo dobrane osoby.

Druga badana grupa objęła studentów Lwowskiego Narodowego Uniwersytetu im. I. Franki, z wydziału Chemii (chemia nieorganiczna i analityczna), Filozofii (psychologia) oraz Matematyki (matematyka stosowana). Grupa badanych pracujących składała się z losowo dobranych osób.

Metody i narzędzia badawcze.

1. Do pomiaru percepcji zmian wykorzystano zmodyfikowane narzędzie Thomasa H. Holmesa i Richarda H. Rahe [12] (*The Social Readjustment Rating Scale*). Wyselekcjonowane zostały 43 takie wydarzenia, które są oceniane, w jakim stopniu każde z tych wydarzeń mogło dotyczyć sytuacji życiowej. Spośród nich wybrano 16 takich, które w największym stopniu związane są ze zmianami w pracy lub miejsca zamieszkania. Osoby badane mają ocenić czy poszczególne wydarzenia zdarzyły im się w tym roku, a następnie czy zdarzą się w ciągu następnego roku.

2. Do oceny życia w kontekście perspektywy czasowej wykorzystano narzędzie znane jako „drabina Cantrila” (*Cantril's self-anchoring ladder*) [13;4]. Narzędzie jest standardowo stosowane do pomiaru satysfakcji z życia na osi czasu, ma graficzną postać drabiny z 11 szczeblami, przy czym najniższy szczebel opisany jest jako „najgorsze możliwe życie”, a najwyższy – jako „najlepsze możliwe życie”. Badany proszony jest o znaczenie trzech punktów na szczeblach drabiny odpowiadających jego życiu (a) pięć lat temu, (b) obecnie, (c) za pięć lat. Możliwe do uzyskania wyniki wahały się od 1 do 11.

3. Wizję przyszłości zbadano za pomocą autorskiego narzędzia, *skonstruowanego na potrzeby prowadzonych badań*. Narzędzie służyło do pomiaru postaw badanych wobec ich przyszłości w różnych konkretnych obszarach życia. Metoda została oparta na koncepcji postawy Martina Fishbeina i Icka Ajzena [7], zgodnie, z którą postawa wobec jakiegoś obiektu definiowana jest jako suma iloczynów użyteczności oraz prawdopodobieństw (wag) różnych atrybutów danego obiektu.

W przypadku obecnego narzędzia obiektem była „wizja przyszłości”, a jej atrybutami 25 różnych możliwych zdarzeń życiowych. Badany proszony był o ocenienie każdego zdarzenia na skali od 0 do 10, a następnie o oszacowanie prawdopodobieństwa (od 0 do 10), z jakim każde z tych zdarzeń wydarzy mu się w przyszłości. Dodatkowo pytano badanego o okres, w jakim oczekuje on wystąpienia danego zdarzenia (1–2 lat, do 5 lat, do 10 lat).

4. *Kapitał społeczny* mierzono zmodyfikowaną wersją narzędzia skonstruowanego przez Toma Snijdersa, opracowaną przez Rafała Styłę [21] (*Kwestionariusz do Pomiaru Indywidualnego Kapitału Społecznego (KPIKS)*) - wstępna propozycja oparta na idei generatora zasobów Toma Snijdersa (Resousce Generator)). Narzędzie to oparte jest na koncepcji kapitału społecznego jako „zasobu”. Wykorzystane w pracy narzędzie składało się z 20 pozycji opisujące różne zasoby. Osoba badana proszona była o określenie jak dobrze zna osobę dysponującą określonym zasobem na skali od 0 (nie znam takiej osoby) do 4 (znam taką osobę bardzo dobrze). Miarą kapitału społecznego była średnia z wszystkich pozycji skali.

5. *Związek emocjonalny z miejscem zamieszkania* (przywiązanie do miejsca zamieszkania) badano przy pomocy narzędzia *Skala stosunku do miejsca* skonstruowanego przez Marię Lewicką [14]. Narzędzie składa się z 12 pozycji opisujących różne rodzaje emocji i odczuć wobec miejsca swojego zamieszkania (np. jestem dumny z tego miejsca, tęsknię, gdy długo mnie nie ma, czuje się tu bezpiecznie versus chciałbym się stąd wyprowadzić, czuje się tu obco). Badany oznacza na 5-stopniowej skali stopień, w jakim dane twierdzenie pasuje do jego odczuć względem danego miejsca.

6. *Wartości, jako orientacje i przekonania życiowe* badano za pomocą *40-pozycyjnej metody Shaloma Schwartza (Kwestionariusz Portrety)* (*The Portrait Values Questionnaire (PVQ)*) [20]. Badani zostali poproszeni o przeczytanie 40 dwuzdaniowych portretów osoby reprezentującej jedną z dziesięciu wartości (konformizm, tradycja, bezpieczeństwo, życzliwość, uniwersalizm, samosterowność, stymulacja, hedonizm, osiągnięcia, władza) oraz o określenie na skali od 1 do 6 stopnia w jakim ten opis pasuje do osoby badanej.

Konfliktowość lub zgodność wartości S. Schwartz grupuje w dwóch ortogonalnych wymiarach: (1) umacnianie Ja – przekraczanie granic Ja; (2) otwartość na zmiany – postawa zachowawcza [20].

Wyniki przeprowadzonych badań.

Percepcja zmian dotyczących teraźniejszości i przyszłości przez młodych Polaków i Ukraińców.

Na podstawie problemu badawczego **założono, że istnieją istotne różnice w sposobie percypowania zmian dotyczących teraźniejszości i przyszłości przez młodych Polaków i Ukraińców.**

Wyniki przeprowadzonej analizy dla grupy studentów pokazują, że wszyscy badani studenci oczekują większej liczby zmian w przyszłości aniżeli w bieżącym roku: analiza wariancji 2 (narodowość: Polska vs. Ukraińska) x 2 (perspektywa czasowa: obecny vs. przyszły

rok) przeprowadzona dla grupy studentów wykazała wysoką miarę wpływu perspektywy czasowej na liczbę deklarowanych stresorów, $F(1,197) = 59,63$, $p < 0,001$, $\eta^2 = 0,232$, przy czym studenci ukraińscy oczekiwali większej liczby zmian niż studenci polscy: efekt główny (wysoka miara wpływu) zmiennej narodowość na liczbę deklarowanych stresorów w teraźniejszości i przyszłości, $F(1,197) = 10,12$, $p = 0,002$; $\eta^2 = 0,049$. Również narodowość (Polska vs. Ukraińska) i czas (bieżący vs przyszły rok) pokazywały, że różnica między studentami polskimi i ukraińskimi była większa przy ocenianiu zmian przyszłych niż bieżących: śladowy efekt (miara wpływu) interakcji narodowość x perspektywa czasowa, $F(1,197) = 3,29$, $p = 0,007$; $\eta^2 = 0,016$.

Zatem można stwierdzić, że na poziomie statystycznie istotnym studenci z Ukrainy deklarowali większą liczbę wydarzeń związanych z percepcją zmian aniżeli studenci z Polski. Ponadto studenci ukraińscy oczekiwali większej liczby zmian w przyszłości niż w bieżącym okresie.

Wyniki przeprowadzonej analizy dla grupy studentów i dla grupy osób pracujących pokazują, że wszyscy badani z Ukrainy w porównaniu do badanych z Polski, oczekują większej liczby zmian w przyszłości: istotna różnica między studentami ($M = 6,15$; $SD. = 4,33$ – Ukraińcy; $M = 4,51$; $SD. = 3,67$ – Polacy; $t = -2,87$, $p = 0,004$) i osobami pracującymi ($M = 6,18$; $SD. = 4,06$ – Ukraińcy; $M = 3,33$; $SD. = 3,08$ – Polacy; $t = -2,79$, $p = 0,01$), przy braku istotnych różnic w spostrzeganiu zmian zachodzących w roku prowadzenia badań. Badani z Ukrainy przewidywali pojawienie się większej liczby zmian w przyszłości.

Na podstawie uzyskanych wyników należy przyjąć hipotezę, zakładającą istnienie między badanymi Polakami i Ukraińcami statystycznie istotnych różnic w sposobie percypowania zmian dotyczących teraźniejszości i przyszłości. Dane ilościowe pokazują, że osoby badane z Ukrainy (studium i pracujące) przewidują w przyszłości większą liczbę zmian aniżeli młodzi z Polski.

Perspektywa czasowa a poziom zadowolenia z życia badanych Polaków i Ukraińców

Kolejne z postawionych pytań problemowych dotyczyło oceny różnic w poziomie zadowolenia z życia Polaków i Ukraińców w kontekście perspektywy czasowej (Czy poziom zadowolenia z życia w kontekście perspektywy czasowej jest różny u młodych Polaków i Ukraińców?). Hipotetycznie przyjęto, że poziom zadowolenia z życia w kontekście perspektywy czasowej jest różny u młodych Polaków i Ukraińców.

Uzyskane wyniki pokazują, że przyszłość została oceniona zarówno przez Polaków ($M = 9,33$), jak i Ukraińców ($M = 9,71$) jako bardziej

pozytywna niż teraźniejszość (Ukraińcy: $M = 7,19$; Polacy: $M = 7,17$). Z kolei teraźniejszość była oceniana bardziej pozytywnie niż przeszłość (Ukraińcy: $M = 5,97$; Polacy: $M = 5,55$) zarówno przez Polaków, jak i Ukraińców. Jediną różnicę między obiema narodowościami zaobserwowano w zakresie oceny przyszłości: Ukraińcy okazali się istotnie bardziej optymistyczni aniżeli Polacy (Ukraińcy: $M = 9,71$; $SD = 1,24$; Polacy: $M = 9,33$; $SD = 1,53$; $t = -2,12$; $p = 0,035$). Przeprowadzona analiza ujawniła bardzo silny wpływ (efekt główny) *perspektywy czasowej* przy ocenianiu *poziomu zadowolenia z życia*, znany jako „złudzenie postępu” [4]: przyszłość jawiła się badanym jako bardziej pozytywna niż teraźniejszość, a ta z kolei była oceniana bardziej pozytywnie niż przeszłość.

Na podstawie uzyskanych wyników i przeprowadzonych analiz należy odrzucić hipotezę, zakładającą, iż poziom zadowolenia z życia w kontekście perspektywy czasowej jest różny u młodych Polaków i Ukraińców. Na ogół obie grupy narodowościowe wykazywały podobny poziom zadowolenia z życia zarówno w przeszłości, jak i w teraźniejszości. W badanych grupach stwierdzono wprawdzie wyższy poziom optymizmu w odniesieniu do wydarzeń przyszłych niż obecnych i przeszłych, jednak różnica dotyczyła jednego tylko aspektu: Ukraińcy byli bardziej optymistyczni przy ocenianiu poziomu zadowolenia z życia w odległej perspektywie przyszłości w porównaniu z Polakami.

Charakterystyka postaw związanych z wizją przyszłości u badanych z Polski i Ukrainy

W celu uzyskania odpowiedzi na trzecie z postawionych pytań problemowych (Czy istnieją statystycznie istotne różnice między młodymi Polakami i Ukraińcami w zakresie postaw względem własnej przyszłości?) przeprowadzono badanie z zastosowaniem Skali Wizji Przyszłości, zawierającej zestaw pozytywnych i negatywnych wydarzeń, ocenianych dwukrotnie z uwagi na ich wartość (pozytywną lub negatywną) dla osoby badanej oraz z uwzględnieniem prawdopodobieństwa ich wystąpienia. Osoby badane określały samodzielnie perspektywę czasową, w jakiej rozpatrują określone zdarzenie (w ciągu dwóch najbliższych lat, w ciągu 5 lat, w ciągu 10 lat). Hipotetycznie założono możliwość wystąpienia statystycznie istotnych różnic między Polakami i Ukraińcami w zakresie postaw względem własnej przyszłości.

Analiza wyników wskazuje na występowanie różnic między młodymi z Polski i Ukrainy. O ile planowanie przyszłości w perspektywie pięciu lat było wyraźniej zaznaczone w grupie ukraińskiej (69,6%) niż polskiej (55,9%), to w dłuższej perspektywie czasowej (10 lat) wyraźnie

dominuje skłonność do planowania przyszłości przez młodych Polaków (33,3%) w porównaniu do badanych z Ukrainy (15,7%). Badani Polacy częściej posługiwali się dłuższą perspektywą czasową niż Ukraińcy, χ^2 (2, N = 213) = 8,90, $p < 0,05$; $\eta^2 = 0,179$.

Przeprowadzone analizy stanowią potwierdzenie założenia o istnieniu statystycznie istotnych różnic między Polakami i Ukraińcami w zakresie postaw względem własnej przyszłości. Planowanie przyszłości w perspektywie pięciu lat było wyraźniej zaznaczone w grupie ukraińskiej niż polskiej, przy czym w dłuższej perspektywie czasowej (10 lat) wyraźnie dominuje skłonność do planowania przyszłości przez młodych Polaków.

Wizja przyszłości jako czynnik różnicujący postawy badanych wobec przyszłości osobistej

W celu udzielenia odpowiedzi na pytanie, dotyczące ustalenia czynników różnicujących postawy wobec przyszłości osobistej, przeprowadzono analizę zdarzeń dotyczących wizji przyszłości (Jakie są różnice w ocenach zdarzeń, dotyczących wizji własnej przyszłości, między badanymi z Polski i Ukrainy?). Przyjęto, że eksploracyjny charakter pytania nie wymaga stawiania hipotez.

Opierając się na założeniach o dwóch motywacyjnych i wartościujących systemach człowieka: społecznym i indywidualnym [10; 27; 1; 8] iloczyny zdarzeń z przyszłości zostały pogrupowane następująco: indywidualne pozytywne i negatywne iloczyny oraz społeczne pozytywne i negatywne iloczyny zdarzeń z przyszłości. W celu obliczenia indywidualnych pozytywnych i negatywnych iloczynów oraz społecznych pozytywnych i negatywnych iloczynów zdarzeń z przyszłości wykorzystano ogólne wskaźniki SEU (iloczyn użyteczności (wartości – oceny pozytywnej czy negatywnej) oraz prawdopodobieństw (niskie bądź wysokie prawdopodobieństwo zajścia) przypisanych 25 zdarzeniom [*iloczyn oceny w skali od 1 – bardzo negatywne wydarzenie do 10 – bardzo pozytywne wydarzenie i prawdopodobieństwa wystąpienia w skali od 1 – bardzo nieprawdopodobne wydarzenie (pewność, że nie wydarzy się w moim życiu osobistym) do 10 – bardzo prawdopodobne wydarzenie (pewność, że wydarzy się w moim życiu osobistym)*] wymienionym w Skali Wizja Przyszłości (iloczyn użyteczności także wskaźnik SEU – ‘*subjectively expected utility*’).

Do indywidualnych pozytywnych iloczynów wchodziły następujące przyszłe wydarzenia: *ciekawe życie, przyjemności osobiste, dobra praca, dobry stan zdrowia, posiadania własnego mieszkania, zajmowanie stanowiska kierowniczego, bogactwo, bycie znanym, zazdrość innych ludzi*. Z kolei iloczyny społeczne pozytywne obejmowały: *szczęśliwą rodzinę i przyjaciół*.

Do indywidualnych negatywnych iloczynów włączono: *emigrację z kraju, nieudaną pracę, zmianę pracy, nielubiane mieszkanie, trudności w materialnym poradzeniu sobie, kłopoty zdrowotne, bezrobocie, długi*. Społeczne negatywne iloczyny zaś składały się z *samotności, nieudanego życia rodzinnego, rozwodu*.

W celu odpowiedzi na pytanie 3a (jakie są różnice w ocenach zdarzeń, dotyczących wizji własnej przyszłości, między badanymi z Polski i Ukrainy?) porównano badanych pod względem wymienionych czterech podgrup iloczynów wydarzeń z przyszłości (indywidualne: pozytywne i negatywne, społeczne: pozytywne i negatywne).

Istotne statystycznie różnice między młodymi z Polski i Ukrainy istniały na poziomach pozytywnych zdarzeń społecznych (Ukraińcy: $M = 76,3$, $SD = 19,33$; Polacy: $M = 69,12$; $SD = 19,08$; $t = -2,92$; $p = 0,04$) i pozytywnych zdarzeń indywidualnych (Ukraińcy: $M = 56,62$, $SD = 18,45$; Polacy: $M = 50,85$; $SD = 16,44$; $t = -2,55$; $p = 0,01$) oraz na poziomie indywidualnych negatywnych iloczynów (Ukraińcy: $M = 7,67$, $SD = 6,9$; Polacy: $M = 5,61$; $SD = 5,75$; $t = -2,6$; $p = 0,01$). U młodych osób badanych z Ukrainy były wyższe wskaźniki wymienionych wskaźników iloczynów.

Zgodnie z założeniami teoretycznymi Tory’ego Higginsa [11] o motywacyjnym dwudzielnym podziale sposobów oceniania możliwych przyszłych zdarzeń życiowych na: promowanie (doświadczenia zdarzeń pozytywnych) oraz zapobieganie (unikanie zdarzeń negatywnych) przewidywane wydarzenia z przyszłości pogrupowano w dwa wyżej opisane rodzaje optymizmu – promowanie i zapobieganie. Miarą pierwszego (czyli promowania) uczyniono liczbę zdarzeń, które badany ocenił pozytywnie i którym równocześnie przypisał prawdopodobieństwo powyżej średniego, miarą drugiego (zapobiegania) – liczbę zdarzeń ocenionych negatywnie, którym równocześnie przypisano prawdopodobieństwo średnie lub poniżej średniego (5 lub niżej). Wyodrębniono też dwa dodatkowe wskaźniki pesymistyczne, nazwane „promowaniem nieudanym” (liczba zdarzeń pozytywnie ocenionych ale traktowanych jako nieprawdopodobne) oraz „zapobieganiem nieudanym” (liczba zdarzeń negatywnych traktowanych jako prawdopodobne).

Uzyskane wyniki pokazują, że zarówno wśród badanych respondentów z Polski, jak i Ukrainy, zapobieganie okazało się częstsze niż promowanie.

Porównanie badanych grup wykazało jednak, że młodzi Ukraińcy koncentrowali się w większym stopniu na „promowaniu” (Ukraińcy: $M = 9,16$, $SD = 3,35$; Polacy: $M = 8,01$; $SD = 2,94$; $t = 2,89$; $p = 0,01$), podczas gdy w grupie Polaków dominowała „prewencyjność” (statystycznie

wyższe wskaźniki Zapobiegania) (Polacy: $M = 12,86$; $SD = 2,35$; Ukraińcy: $M = 12,02$, $SD = 2,55$; $t = -2,69$; $p = 0,01$).

W oparciu o przeprowadzone analizy statystyczne i jakościowe ustalone zostały różnice w ocenie swej przyszłości między młodymi osobami badanymi z Polski i Ukrainy (co umożliwiła uzyskanie odpowiedzi na pytanie: jakie są różnice w ocenach zdarzeń, dotyczących wizji własnej przyszłości, między badanymi z Polski i Ukrainy?).

Młodzi Polacy byli bardziej optymistyczni, jeśli idzie o szanse uniknięcia zdarzeń negatywnych, związanych z niepowodzeniami finansowymi i w życiu zawodowym oraz częstymi zmianami pracy. Można zatem stwierdzić, że badani Polacy uważali, że w ich przyszłości wydarzy się mniej indywidualnych i społecznych zdarzeń niepewnych i negatywnych w porównaniu z osobami z Ukrainy. Ukraińcy byli jednak częściej optymistycznie nastawieni wobec przyszłości osobistej w porównaniu do badanych z Polski. Dotyczyło to utworzenia rodziny, sukcesów zawodowych, posiadania wysokiej pozycji społecznej oraz uzyskania dóbr materialnych. Wykazywali też skłonność do stosowania strategii „promowania”, podczas gdy w grupie Polaków dominowała „zapobiegawczość”.

Predyktory sposobów oceniania przyszłości osobistej

Kolejnym etapem przyjętych analiz było, wynikające z założeń pytania problemowego, ustalenie predyktorów sposobów oceniania przyszłości osobistej (Jakie są predyktory sposobów oceniania przyszłości osobistej w kontekście miejsca zamieszkania?). Pomiaru wskaźników dokonano z wykorzystaniem drabiny Cantrila i skali Wizja przyszłości. Przyjęto, że otwarty, eksploracyjny charakter pytania nie wymaga stawiania hipotez.

Analizę pytania o predyktorach sposobów oceniania przyszłości osobistej w kontekście miejsca zamieszkania przeprowadzono przy pomocy analizy ścieżek, co daje możliwość odzwierciedlania ścieżek zależności pomiędzy zmiennymi i przeanalizowania możliwych związków między zmiennymi oraz określenia znaczeń poszczególnych zmiennych.

Dla osób badanych z Ukrainy przy znaczeniu wskaźników statystycznych – $\chi^2 = 0,522$, $df = 4$, $p = 0,971$; $RMSEA = 0,000$, $NFI = 0,984$. Wyznacznikiem ogólnego optymizmu wobec przyszłości było tu również wysokie prawdopodobieństwo występowania pozytywnych indywidualnych zdarzeń w przyszłości (miara związku z optymizmem ogólnym 0,32).

Na pewność pojawienia się zdarzeń indywidualnych pozytywnych wywierały wpływ kapitał społeczny pomostowy (miara związku

z pewnością pojawienia się zdarzeń pozytywnych 0,34), wartości otwartości na zmiany (miara związku z pewnością pojawienia się zdarzeń pozytywnych 0,17) oraz w mniejszym stopniu wartości wzmacniania Ja i pośrednio kapitał społeczny emocjonalny (miara związku z zespołem wartości wzmacniania Ja 0,14). Należy przy tym zaznaczyć, że wymienione zmienne wywierały wpływ na dobrostan psychologiczny w przyszłości pośrednio przez pewność wystąpienia zdarzeń indywidualnych pozytywnych.

W przypadku młodych osób badanych z Polski schemat wizji przyszłości (statystyczne wyniki potwierdzające trafność modelu: $\chi^2 = 1,03$, $df = 2$, $p = 0,598$; RMSEA = 0,000, NFI = 0,987) był nieco odmienny. Na ogólne optymistyczne nastawienie wobec przyszłości wpływały bezpośrednio: pewność wystąpienia zdarzeń pozytywnych (miara związku z optymizmem ogólnym 0,21), wartości otwartości na zmiany (miara związku z optymizmem ogólnym 0,17) oraz pomostowe zasoby kapitału społecznego (miara związku z optymizmem ogólnym 0,21). Poprzez (pośrednio) wiarygodność indywidualnych pozytywnych zdarzeń w przyszłości, na optymizm ogólny (psychologiczny dobrostan w przyszłości) wpływały zespół wartości wzmacniania Ja (miara związku z indywidualnymi pozytywnymi zdarzeniami w przyszłości -0,29), kapitał społeczny pomostowy (miara związku z indywidualnymi pozytywnymi zdarzeniami w przyszłości 0,19) i emocjonalny (miara związku z indywidualnymi pozytywnymi zdarzeniami w przyszłości 0,2) oraz wartości konserwatywne (miara związku z indywidualnymi pozytywnymi zdarzeniami w przyszłości 0,25). Kapitał społeczny emocjonalny był również związany z wartościami otwartości na zmiany (miara związku 0,15).

Przeprowadzone analizy pozwalają stwierdzić, że osoby badane z Polski i Ukrainy łączyły optymistyczne strategie wobec przyszłości z odmiennymi wskaźnikami (predyktorami).

Wyznacznikiem ogólnego optymizmu wobec przyszłości dla osób badanych z Ukrainy (odpowiednio do wyników analiz ścieżkowych) wobec przyszłości było wysokie prawdopodobieństwo występowania pozytywnych indywidualnych zdarzeń w przyszłości. Na pewność pojawienia się zdarzeń pozytywnych wywierały wpływ kapitał społeczny instrumentalny, wartości otwartości na zmiany oraz w mniejszym stopniu wartości wzmacniania Ja pośrednio przez nich kapitał społeczny emocjonalny.

W przypadku młodych Polaków schemat wizji przyszłości był nieco odmienny od Ukrainy (odpowiednio do wyników analiz ścieżkowych). Na ogólne optymistyczne nastawienie wobec przyszłości wpływały

bezpośrednio: pewność wystąpienia zdarzeń pozytywnych, wartości otwartości na zmiany oraz instrumentalne zasoby kapitału społecznego. Poprzez (pośrednio) wiarygodność indywidualnych pozytywnych zdarzeń w przyszłości, na optymizm ogólny (psychologiczny dobrostan w przyszłości) wpływały zespół wartości wzmacniania Ja, kapitał społeczny instrumentalny i emocjonalny oraz wartości konserwatywne.

Wnioski końcowe. Uzyskane wyniki wskazują na występowanie pewnych prawidłowości, które zostaną zaprezentowane w kolejnych punktach:

1. W efekcie prowadzonych analiz stwierdzono istnienie między badanymi Polakami i Ukraińcami statystycznie istotnych różnic w sposobie percypowania zmian dotyczących teraźniejszości i przyszłości. Dane ilościowe pokazują, że osoby badane z Ukrainy zarówno studiujące, jaki i pracujące, deklarują w obecnym czasie i przewidują w przyszłości większą liczbę zmian aniżeli młodzi dorośli z Polski.

2. Odrzucono założenie o różnicach w poziomie zadowolenia z życia w kontekście perspektywy czasowej ze względu na narodowość. Na ogół obie grupy wykazywały podobny poziom zadowolenia z życia zarówno w przeszłości, jak i w teraźniejszości. W badanych grupach stwierdzono wprawdzie wyższy poziom optymizmu w odniesieniu do wydarzeń przyszłych niż obecnych i przeszłych, jednak różnica dotyczyła jednego tylko aspektu: Ukraińcy byli bardziej optymistyczni przy ocenianiu poziomu zadowolenia z życia w odległej perspektywie przyszłości w porównaniu z Polakami.

3. Wykazano istnienie statystycznie istotnych różnic między Polakami i Ukraińcami w zakresie postaw względem własnej przyszłości. Planowanie przyszłości w perspektywie pięciu lat było wyraźniej zaznaczone w grupie ukraińskiej niż polskiej, przy czym w dłuższej perspektywie czasowej (10 lat) wyraźnie dominuje skłonność do planowania przyszłości przez młodych Polaków. Młodzi Polacy byli bowiem bardziej optymistyczni, jeśli idzie o szanse uniknięcia zdarzeń negatywnych. Ukraińcy byli jednak częściej optymistycznie nastawieni wobec przyszłości osobistej w porównaniu do badanych z Polski.

Ogólnym wynikiem przeprowadzonych analiz jest konkluzja, że badani zarówno z Polski, jak i z Ukrainy byli optymistycznie nastawieni wobec przyszłości osobistej w sytuacji społeczeństwa ryzyka.

1. Abele, A. E., Cuddy, A. J. C., Judd, Ch. M., Yzerbyt, V. Y. Fundamental dimensions of social judgment. *European Journal of Social Psychology* 38. – 2008. – Pp. 1–6.

2. Aguilar, D. Identity and daily space in two municipalities in Mexico city. *Environmental & Behavior*, 34. 2002, – Pp. 111–122.
3. Beck, U. Individualization: Institutionalized Individualism and its Social and Political Consequences. London: Sage. 2002, – 458p.
4. Czapiński, J. Ekonomiczne przesłanki i efekty dobrostanu psychicznego. W: T. Tyszka (red.), *Psychologia ekonomiczna*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne. – 2004. – Ss. 192–242.
5. Denscombe, M. Personal health and the social psychology of risk taking. *Health Educ. Res.* (1993) 8 (4). 1993, – Pp. 505–517.
6. Erikson, E. The problem of ego identity. *Journal of the American Psychoanalytic Association* 4. – 1956. – Pp. 56–121.
7. Fishbein, M., & Ajzen, I. Belief, attitude, intention and behavior: An introduction to theory and research. MA: Addison-Wesley. ISBN-13: 978-0201020892. – 1975. – 236 p.
8. Frimer, J. A., Walker, L. J., Dunlop, W. L., Lee, B. H., & Riches, A. The integration of agency and communion in moral personality: Evidence of enlightened self-interest. *Journal of personality and social psychology*, 101(1). – 2011. – Pp. 132–149.
9. Harpham, T., Grant, E., & Thomas, E. Measuring social capital within health surveys: key issues. *Health policy and planning*, 17(1). – 2002, – Pp. 106–111.
10. Helgeson, V. S., & Fritz, H. L. (). Unmitigated agency and unmitigated communion: Distinctions from agency and communion. *Journal of Research in Personality*, 33(2). – 1999. – Pp. 131–158.
11. Higgins, E. T. Beyond pleasure and pain. *American psychologist*, 52(12), 1997. – Pp. 22–28.
12. Holmes, T. H., & Rahe, R. H. The social readjustment rating scale. *Journal of psychosomatic research*, 11(2). – 1967. – Pp. 213–218.
13. Horley, J., & Lavery, J. J. The stability and sensitivity of subjective well-being measures. *Social Indicators Research*, 24(2). – 1991. – Pp. 113–122.
14. Lewicka, M. Architektura społeczeństwa obywatelskiego. O roli miejsca zamieszkania w budowaniu tożsamości lokalnej. W: U. Jakubowska, K. Skarżyńska (red.), *Demokracja w Polsce: Doświadczenie zmiany*. – Warszawa: Wydawnictwa Instytutu Psychologii PAN. – 2005. – S. 82–91.
15. Milligan, M. J. Interactional past and potential: The social construction of place attachment. *Symbolic interaction*, 21(1). – 1998. – Pp. 1–33.
16. Palich, L. E., & Ray Bagby, D. Using cognitive theory to explain entrepreneurial risk-taking: Challenging conventional wisdom. *Journal of business venturing*, 10(6). – 1995. – Pp. 425–438.
17. Petrykowski, P. O niezaspokojonym głodzie miejsca. W: R. Leppert, Z. Melonik, B. Wojtasik (red.) *Młodzież wobec nie gościnnej przyszłości*. – Wrocław, 2005. – Pp. 21–42.
18. Ramirez-Sanchez, S., & Pinkerton, E. The impact of resource scarcity on bonding and bridging social capital: the case of fishers' information-sharing networks in Loreto, BCS, Mexico. *Ecology and Society*, 14(1). – 2009. – Pp. 22–42.

19. Saunders, A., Strock, E., & Travlos, N. G. Ownership structure, deregulation, and bank risk taking. *The Journal of Finance*, 45(2). – 1990. – Pp. 643–654.
20. Schwartz, S. H., Bilsky, W. Toward a theory of the universal content and structure of values: Extensions and cross-cultural replications. *Journal of personality and social psychology*, 58(5). 1990. – Pp. 878–894.
21. Styła R. Kwestionariusz do Pomiaru Indywidualnego Kapitału Społecznego (KPIKS) – wstępna propozycja oparta na idei generatora zasobów Toma Snijdersa. *Psychologia społeczna*, 1-2. 2009, – pp.67-77.
22. Sun, R. C., & Shek, D. T. Beliefs in the future as a positive youth development construct: A conceptual review. *The scientific world journal*. – 2012. – Pp. 12–20.
23. Van Der Gaag, M., & Snijders, T. A. A comparison of measures for individual social capital. In conference “Creation and returns of Social Capital”. 2003, – Pp. 30–31.
24. Voicu, B. Social capital: bonding or bridging Europe. *EU Integration Process from EAST to EAST: Civil Society and Ethnic Minorities in a Changing World*, Sibiu: Psihomedica. 2005, – pp.77-98.
25. Walesa, Cz. Podejmowanie ryzyka przez dzieci i młodzież. *Badania rozwojowe*. Lublin. – 1988. – 352 s.
26. Wiesenfeld, E., & Giuliani, F. Sustainable development and identity in two Venezuelan communities. *Environment and behavior*, 34(1). 2002, – Pp. 81–96.
27. Wojciszke, B., Abele, A.E. Agency and Communion from the perspective of self versus others. *Journal of personality and social psychology*. Vol. 93. No. 5. – 2007. – Pp. 751–763.
28. Yuan, Y. C., & Gay, G. Homophily of Network Ties and Bonding and Bridging Social Capital in Computer Mediated Distributed Teams. *Journal of Computer Mediated Communication*, 11(4). – 2006. – Pp. 1062–1084.

Оришин Л. С. Молоді поляки та українці перед суспільством ризику

Висвітлено порівняльну характеристику молодих дорослих поляків та українців у суспільстві ризику в аспекті порівняльного аналізу уявлень і планів стосовно особистого майбутнього молодих осіб із двох сусідніх країн.

Результати досліджень свідчать про те, що досліджувані з України (ті, що навчаються, та ті, що працюють) декларують у теперішньому часі та передбачають у майбутньому більшу кількість стресових подій порівняно з молодими дорослими з Польщі.

У досліджуваній молоді з Польщі та України виявлено оптимістичний підхід у ставленні до особистого майбутнього. Молоді особи з України були більшою мірою переконані в оптимістичних налаштуваннях стосовно свого майбутнього порівняно з молодими особами з Польщі, котрі, своєю чергою, були більш превентивними у плануванні особистого майбутнього.

Ключові слова: суспільство ризику, молоді дорослі, бачення майбутнього, порівняльний аналіз молодих поляків та українців.

Орищин Л. С. Молодые поляки и украинцы перед обществом риска

Освещено сравнительную характеристику молодых взрослых поляков и украинцев в обществе риска в аспекте сравнительного анализа представлений и планов относительно личного будущего молодых людей из двух соседних стран.

Результаты исследований свидетельствуют о том, что исследуемые из Украины (обучающиеся и работающие) декларируют в настоящем и предусматривают в будущем большее количество стрессовых событий по сравнению с молодыми взрослыми из Польши.

В исследуемой молодежи из Польши и Украины выявлено оптимистичный подход в отношении к личному будущему. Молодые люди из Украины были в большей степени уверены в оптимистичных настройках относительно своего будущего по сравнению с молодыми людьми из Польши, которые в свою очередь были более превентивными в планировании личного будущего.

Ключевые слова: общество риска, молодые взрослые, видение будущего, сравнительный анализ молодых поляков и украинцев.

Oryshchyn L. S. Polish and Ukrainian Young Adults in risk society

The main purpose of this work is comparing analyze of Young Adults from Poland and Ukraine in risk society. This work describes future plans of Polish and Ukrainian Young Adults.

Main issues were based on previous studies about ways of evaluating and perceiving the risk society and depend on risk society – everyday stress life with consider related factors (social capital, place attachment and individual values) that modifying this evaluation and perception.

A cross-cultural analysis of research results carried in Poland (Lublin) included working people and students (N = 126) and in Ukraine (Lviv) included working people and students (N = 124). Major results included: Ukrainian respondents (students and working people) declared and predicted more stress events in their everyday life comparing to respondents from Poland; there were no differences in level of life satisfaction between respondents from Poland and Ukraine.

The both group evaluated their life in positive way; young Adults from Ukraine were more optimistic in their future planning. Polish respondents used to be more preventing about their future; future planning correlated with level of life satisfaction for Polish Young Adults. Plans for future correlated with individual values for both group of respondents and with social capital for Ukrainian Young Adults, and with place attachment for Polish respondents. Discussion and summary explained differences and similarities between Polish and Ukrainian Young Adults in future planning in risk society.

Key words: risk society, young adults, future planning, comparing analyze Polish and Ukrainian respondents

Стаття надійшла 5 листопада 2015 р.

A CROSS-CULTURAL STUDY ON INTERPLAY BETWEEN SUBJECTIVE WELL-BEING AND PERSONALITY VALUES' BECOMING

This paper investigated relations of personality values and subjective well-being. We examined how values influence life satisfaction of 234 Macedonian and 230 Ukrainian young adults who provided data on personality values (PVQ, Schwartz, 1994 [32]) and life satisfaction (Diener et al., 1985[10]). Hypothesized direct relations of types of values to well-being based on “healthy” (self-direction, stimulation, achievement, benevolence, universalism) and “unhealthy” (power, security, conformity, tradition) values were tested in each sample. Results showed that a) Ukrainians compared to their Macedonian peers reported higher scores on all values except for power; b) conformity and security values correlated with well-being, as predicted, but only in the Macedonian sample. Results partly supported our hypotheses regarding the values conducive to well-being among students in both countries. Findings are discussed in terms of values' influence for well-being of youth in Macedonian and Ukrainian contexts.

Key words: *personality values, PVQ, well-being, Macedonian and Ukrainian students.*

Introduction. This paper investigates personality values underlying life satisfaction in Macedonian and Ukrainian students. We use Schwartz's (1992 [35]) theory of universals and structure of basic values, defined as desirable goals, varying in importance, that serve as guiding principles in people's lives. Thus, values are socially approved verbal representations of basic motivations (Schwartz, 1992 [35]). Schwartz proposed ten distinct types of values (self-direction, stimulation, achievement, benevolence, hedonism, universalism, power, security, conformity, and tradition) deemed to be comprehensive antecedents of motivations common to people across cultures. Extant research has provided considerable support for this theory (Schwartz, 1994 [32]; Schwartz & Sagiv, 1995 [33]) but their relation to well-being is less studied (Romanyuk, 2013 [30]). In fact, very few studies have taken in consideration the relation of values and well-being and specifically in cross-national comparisons (Sagiv & Schwartz, 2000 [31]). Therefore, investigating these types of values allows for a more comprehensive understanding of relations of motivational antecedents to psychological well-being across various cultural groups. To this end, we present in this chapter a comparative perspective of the relationships

between values and well-being by extending the available research in Macedonia and Ukraine.

This paper is based on the Schwartz's values model that provides insights into underlying processes of positive/negative influence of values on well-being in terms of life satisfaction. The model distinguishes ten basic values grouped in four dimensions: self-direction, stimulation (Openness to Change), achievement, power, hedonism (Self-Enhancement), security, conformity (Conservation) and benevolence, universalism, tradition (Self-Transcendence).

Drawing on the conceptual model, this chapter addresses two research questions: (1) Are there group differences in personality values and life satisfaction between Macedonian and Ukrainian groups? (2) What is the relationship between personality values and well-being? In addressing these relevant issues, this chapter adds to the increasingly growing research and attention to rapidly changing Eastern European regions, while also providing an important addition to relatively little cross-national comparisons in these areas.

Personality Values and Well-Being

As already mentioned in the Introduction, we base our approach on the Schwartz's (1992 [35]) theory of basic values (self-direction, stimulation, achievement, benevolence, hedonism, universalism, power, security, conformity, tradition). In the following, we give a brief definition of each value as to provide a more comprehensive understanding of their relation to well-being in support of our comparative approach in Macedonia and Ukraine.

Self-direction regards independent thought and action derived from basic needs for control (Bandura, 1977 [3]; Deci, 1975 [8]) as well as autonomy and independence (Kluckhohn, 1951 [17]; Kohn & Schooler, 1983 [18]; Morris, 1956 [24]). *Stimulation* concerns excitement, novelty, and challenge derived mainly from the need to maintain an optimal level of activation and general functioning (Berlyne, 1960 [5]). *Hedonism* is defined as pleasure or sensuous gratification for oneself. Hedonism values derive from needs for pleasure and the gratifications associated with satisfying them. Theorists from many disciplines (Freud, 1933 [14]; Morris, 1956 [24]; Williams, 1968 [42]) focus on hedonism as a primary need for human beings.

Achievement concerns personal success through demonstrating competence according to prevailing social standards. High achievement and performance generates resources necessary for individuals to survive and for institutions to reach their goals. Achievement values have a long tradition of attention in many disciplines (Maslow, 1965 [23]; Rokeach,

1973 [27]) and are emphasized by competence reached by cultural standards and general social approval in a specific context.

Power is defined as social status and prestige, control or dominance over people and resources (Parsons, 1951 [25]). A power values emerge also in most empirical analyses of interpersonal relations both within and across cultures (Lonner, 1980 [20]). Power values may also be transformations of individual needs that are primarily oriented towards dominance and control over others (Allport, 1961 [1]; Korman, 1974 [19]). It should be noted that both power and achievement values focus on social esteem. However, achievement values (e.g., ambitious) emphasize the active demonstration of successful performance in concrete interaction, whereas power values (e.g., authority) focus on the preservation of a high social position within a more general social system.

Security is defined as safety and stability of society, of relationships, and of the self. Security values derive from basic individual and collective requirements (Kluckhohn, 1951 [17]; Maslow, 1965 [23]; Williams, 1968 [42]) and are represented by two subtypes of security values. One type regards individual interests (e.g., clean) and another type regards social group interests (e.g., national security). Both types, however have the goal of security for self or close/significant others and can therefore be unified into a more encompassing value.

Conformity regards restraint of actions and impulses likely to upset/harm others and violate social expectations/norms. Conformity values derive from the fact that people inhibit inclinations that might disrupt and undermine smooth interaction and group functioning. The majority of value analyses focus on conformity emphasizing self-restraint in everyday interaction with close social groups and or people (Freud, 1930 [14]; Kohn & Schooler, 1983 [18]; Morris, 1956 [24]; Parsons, 1951 [25]).

Tradition concerns respect and acceptance of customs and ideas of a given culture or religion. People develop practices, symbols and beliefs of their shared experiences that become valued group customs and traditions (Sumner, 1906). These practices symbolize the group's solidarity and uniqueness (Durkheim, 1912 [12]; 1954; Parsons, 1951 [25]), thus representing religious rituals, beliefs, and behavioral norms. Tradition and conformity values are interrelated because of sharing the goal of subordinating the self in favor of socially imposed norms.

Both tradition and conformity differ in the objects to which the self is subordinated. Conformity regards subordination to people in frequent interaction such as parents, teachers, supervisors, whereas tradition involves subordination to abstract ideas such as religious and culture related objects and customs.

Benevolence entails preserving and enhancing the welfare of people with whom a person is in frequent contact. Benevolence values derive from the basic need for effective group functioning (Kluckhohn, 1951 [17]; Williams, 1968 [42]) and the need for affiliation (Korman, 1974 [19]; Maslow, 1965 [23]). These values involve voluntary concern for others, while also promoting cooperative and supportive social relations. It can be stated, therefore that benevolence values serve as an internalized motivational origin for such concerns and related behaviors. In that regard, they are similar to conformity values in motivating the same helpful and prosocial behaviors, and may be considered separately or together.

Universalism involves understanding, appreciation, and protection for the welfare of all people and the nature. Universalism values differ slightly from benevolence values in that they derive from survival needs of individuals and groups. Hence, we are not aware of these needs if we are not a situation of scarcity of natural resources. Consequently, in life-threatening strife, people may also realize that failure to protect the natural environment will lead to the destruction of life-protecting resources. Finally, universalism combines two subtypes of concern - one for the welfare of people in wider society and another for the world and overall nature.

The Schwartz's theory has been tested in cross-cultural research in more than 200 samples from over 60 countries (Schwartz, 1992 [35], 1994[32]; Schwartz & Sagiv, 2000 [31]) and strong evidence has been provided on the distinctiveness of the ten value types and the structure of relations among value types. However, research that compares values across cultures in relation to well-being is less prolific. In addressing this relation, the available literature suggests that particular values contribute positively to well-being, whereas other values are less beneficial for well-being. For example, there has been a distinction of "healthy" and "unhealthy" values based on their positive and negative influence on well-being. Values of self-direction (e.g., autonomy, independence), benevolence (e.g., responsibility), achievement, stimulation, and universalism (e.g., self-awareness, personal growth) are considered "healthy" because positively related to well-being (Jensen & Bergin, 1988 [15]). "Unhealthy" values with negative relation to psychological outcomes are conformity, tradition, security and power.

Based on the above theories and research, as well as goals of this chapter on the relations of values and well-being, we expect that "healthy" values of self-direction, benevolence, universalism, stimulation and achievement to correlate positively with well-being, whereas "unhealthy" values of conformity, security, power, and tradition to correlate negatively with subjective well-being. Based on prior classifications (Schwartz &

Bilsky, 1987 [36]; 1990 [37]) and related theoretical and empirical studies (Schwartz, 1992 [35], 1994 [32]), we did not consider hedonism values and do to advance clear hypotheses with regard to hedonism.

Context and Hypotheses

The present paper reports on a study conducted in Macedonia and Ukraine, which are two European countries with important differences in terms of life satisfaction and general social circumstances. Ukraine is an Eastern Slavic state flourished from the ninth to the thirteenth centuries on the territory of contemporary Ukraine, with Kyiv as its capital. The country gained independence after the collapse of the Soviet Union in 1991 and has since seeking integration with Western Europe and Russia, which supplies most of the country's energy (BBC, 2014 [4]). Ukraine is considered Europe's second largest country that has strong historical origins with Russia as well as with European neighboring countries, mainly Poland. The most recent census in 1989 estimated a population of 51,452,000 residents, despite the negative population growth due to severe economic and environmental crises, including the Chernobyl disaster. There is also a significant presence of ethnic minority Russians who use Russian as their first language and have particularly strong influence in the industrialized sectors. In fact, in contemporary Ukraine, many former Soviet bureaucrats (nomenklatura) retained their status and political influence as members of the new administration or as newly rich business companies. In general, the social system is characterized by stressful economic and social situations combined with the post communist heritage and corruption mostly after the Orange revolution. Despite this negative trends, in contemporary Ukraine there is a new stage of national identity development that arises from self-determination and pride shared with others on the basis of a common language, cultural and family traditions, religion, and historical heritage. There is a lively reassessment of these national identity elements especially in the recent moves to join the EU, which fuelled tensions with Russia because the government decided to drop the agreement. This brought tens of thousands of protesters out onto the streets of Kiev in November 2013 and the protests against the government have been particularly vivid.

Macedonia on is situated in the Balkan Peninsula, and is the most Southern Republic in the former socialistic Yugoslavia. The country is independent since 1991 as a Parliamentary democracy and its GDP are among the lowest in Europe with an unemployment rate of 30%. Macedonia is dominantly collectivistic society (Kenig, 2006 [16]), where collectivism is understood as devotion to the values, norms, standards and criteria of the group and closer community. The total population is slightly above 2 million, with two major different communities.

The biggest community is the one of ethnic Macedonians consisting of 66% of the population, with Slavic origin and mostly Orthodox Christians. The other group is with ethnic Albanian origin, numbering 24% of the total population, being mostly Muslim. In fact, in the last few decades, Macedonian society has been experiencing continuous inter-ethnic tensions.

Additionally, differences in life satisfaction between Macedonia and Ukraine have been reported. For example, findings from large multinational comparisons show that Ukraine scores a bit higher than Macedonia regarding overall satisfaction with life (Veenhoven, 2013 [41]). This study is designed to examine the relation between values and life satisfaction in Macedonia and Ukraine by addressing two main questions 1) Are there differences in values and life satisfaction between Macedonian and Ukrainian groups? (2) Do values influence life satisfaction? In relation to the first research question, we do not advance specific hypotheses. Overall, we do not expect big group differences in values between Macedonia and Ukraine because prior research has generally shown that these countries score very similar in human values based on PVQ (Vala & Costa-Lopes, 2010 [40]). However, Macedonians are expected to score lower on life satisfaction than Ukrainians, given that Macedonia on average scores lower on life satisfaction than Ukraine (Veenhoven, 2013 [41]).

In relation to the second research question, the extent to which values predict life satisfaction of Macedonian and Ukrainian groups is examined. Based on prior work, we expect that “healthy” values (self-direction, benevolence, universalism, stimulation and achievement) to be positively related with well-being, whereas “unhealthy” values (conformity, security, power, and tradition) to be negatively related with subjective well-being across groups.

Therefore, it was hypothesized that young adults from both countries, who have strong and developed “healthy” values will feel better in life and vice versa, as far as the relation of “unhealthy” values and life satisfaction is concerned.

Methods

Participants. The present chapter considers a sample of 464 participants in total, coming from Macedonia ($n = 234$) and Ukraine ($n = 230$) of whom, 55% are females and 45% males. The average age was 20, 19 years ($SD = 4.21$) (see Table 1).

The two samples differed with respect to gender, with more girls in the Macedonian than the Ukrainian group, $\chi^2(1, N = 425) = 111.78, p < .001$. Groups did not differ with respect to age. Since the samples differed in gender, the effects of this demographic variable were statistically controlled for in subsequent analyses.

Participants for this study were recruited from two public universities in Kyiv (Ukraine) and Skopje (Macedonia). Prior to data collection, students were informed about the purpose and methods of the study to assure their participation. Data were collected during normal teaching time. They were also informed that participation was entirely voluntary and confidential and that they were free to discontinue their participation at any time. Students were also informed that if interested, they will receive a final report about the study.

Measures

Sociodemographic data. All participants provided data on sociodemographic variables of nationality, gender and age.

Personality Values. We used the *Portrait Values Questionnaire* (PVQ; Schwartz et al., 1994 [32], 2001[34]). The instrument was adapted for the Ukrainian context (Romanyuk, 2009 [28]). This questionnaire is composed of 40 items that were designed to measure ten value dimensions with examples given next to each dimension, namely: self-direction, (four items); (“She likes to do things in her own original way”), stimulation, (three items); (“He always looks for new things to try”), hedonism, (three items); (“He seeks every chance he can to have fun”), achievement, (four items); (“She likes to impress other people”), power, (three items); (“She wants people to do what she says”), security, (five items); (“It is important to him to live in secure surroundings”), conformity, (four items); (“He believes that people should do what they’re told”), tradition, (four items); (“She thinks it is best to do things in traditional ways”), benevolence, (four items); (“It’s very important to help the people around him”), and universalism, (six items); (“He believes everyone should have equal opportunities in life”).

The questionnaire was administered in two versions, one for the female and one for the male students. The versions were identical except for the words that indicated the gender of respondents. The items are rated on a response scale 1 = *not like me at all*, 6 = *very much like me*). Internal reliability measured with Cronbach’s coefficient were $\alpha = .82$ for the Macedonian and $\alpha = .77$ for the Ukrainian sample.

Well-Being was measured with *The Satisfaction with Life Scale* (SWLS) (Diener, Emmons, Larsen, & Griffin, 1985 [10]). The scale consists of 5 items rated on a 7-point scale (1 = *strongly disagree*, 7 = *strongly agree*). Sample items included “In most ways my life is close to my ideal”, “I am satisfied with life”, and “If I could live my life over, I would change almost nothing”.

Internal reliability measured with Cronbach’s coefficient was $\alpha = .81$ for the Macedonian and $\alpha = .80$ for the Ukrainian sample. The SWLS is one

of the most widely used measures of well-being and extant research on its validity across different cultures and nations has been conducted.

Further support for the validity of the scale is provided by strong evidence on its psychometric properties across various cultural groups (Diener et al., 1985 [10]; Diener, Helliwell, & Kahneman, 2010 [11]; Ponizovsky, Dimitrova, Schachner, & van de Schoot, 2013 [26]).

Results. Preliminary Analyses

The main research questions were addressed in three steps. First, group differences in values and well-being between Macedonian and Ukrainian samples were examined by carrying out a MANCOVA, which included a total score of each personality value and life satisfaction measures as dependent variables and group (Macedonian and Ukrainian) as independent variables and gender as covariate. Additional MANCOVA was performed on the four value factors (i.e., Openness to Change, Self-Enhancement, Conservation, and Self-Transcendence) as dependent variables, and group (Macedonian and Ukrainian) as independent variables and gender as covariate.

Second, the question of whether values are predictors of well-being for Macedonian and Ukrainian youth was addressed. We run two separate regression models with nine values (self-determination, stimulation, achievement, power, security, conformity, benevolence, universalism, tradition) as predictors of life satisfaction for each group. Additionally, we report Pearson correlations between values and life satisfaction for each group.

Group Differences in Values and Life Satisfaction

Table 1 presents mean scores for Macedonian and Ukrainian groups. As can be seen from the data, a significant ethnic group difference was found for all value domains. Specifically, Ukrainians scored higher than Macedonians on self-determination ($F(1, 424) = 1167.65, p < .001$), stimulation ($F(1, 424) = 152.58, p < .001$), achievement ($F(1, 424) = 312.49, p < .001$), security ($F(1, 424) = 304.30, p < .001$), conformity ($F(1, 424) = 201.49, p < .001$), tradition ($F(1, 424) = 16.73, p < .001$), benevolence ($F(1, 424) = 639.10, p < .001$), and universalism, $F(1, 424) = 596.75, p < .001$.

Conversely, Macedonians scored higher than Ukrainians on power, $F(1, 424) = 13.01, p < .001$. No group differences on life satisfaction emerged. Additionally, Ukrainians scored higher than Macedonians on all four value factors of Openness to Change ($F(1, 424) = 642.35, p < .001$), Self-Enhancement ($F(1, 424) = 182.40, p < .001$), Conservation ($F(1, 424) = 350.11, p < .001$), and Self-Transcendence, $F(1, 424) = 504.36, p < .001$.

Table 1

Samples in Macedonia and Ukraine

	Macedonian (<i>n</i> = 226)	Ukrainian (<i>n</i> = 200)	Group comparisons
Age, <i>M</i> (<i>SD</i>)	19.84 (5.57)	20.49 (1.59)	n.s
Gender, <i>n</i>			$\chi^2(1, N = 425) = 111.78^{***}$
Boys	47	144	
Girls	178	56	
Values			
Self-direction	1.89 (.70)	4.62 (.66)	$F(1, 424) = 1167.65^{***}$
Stimulation	2.56 (.99)	3.99 (.88)	$F(1, 424) = 152.58^{***}$
Openness to Change	2.29 (.72)	4.31 (.56)	$F(1, 424) = 642.35^{***}$
Achievement	2.37 (1.03)	4.39 (.86)	$F(1, 424) = 312.49^{***}$
Power	4.16 (1.14)	3.67 (.93)	$F(1, 352) = 4.89^{***}$
Self-Enhancement	2.90 (.77)	4.14 (.74)	$F(1, 424) = 182.40^{***}$
Security	2.58 (.85)	4.13 (.65)	$F(1, 424) = 304.30^{***}$
Conformity	2.53 (.96)	3.93 (.66)	$F(1, 424) = 201.49^{***}$
Conservation	2.55 (.79)	4.00 (.80)	$F(1, 424) = 350.11^{***}$
Benevolence	2.08 (.76)	4.49 (.83)	$F(1, 424) = 639.10^{***}$
Universalism	2.17 (.72)	3.98 (.24)	$F(1, 424) = 596.75^{***}$
Tradition	3.26 (1.14)	3.78 (.70)	$F(1, 424) = 16.73^{***}$
Self-Transcendence	2.50 (.66)	3.25 (.98)	$F(1, 424) = 504.36^{***}$
Life Satisfaction	4.82 (1.24)	4.69 (1.09)	n.s.

Note: *** $p < .001$. n.s. = non significant.

Values and Life Satisfaction: Relations across Cultural Groups

The second research question was tested to see if values were related to life satisfaction for Macedonian and Ukrainian samples. It was expected that all nine components of the value model will be related to life satisfaction.

To test this prediction, two series of linear regressions were performed separately in each group.

Coefficients of the regression models are represented in Table 2. As can be seen in Table 2, only conformity and tradition were significantly related to life satisfaction, but only for the Macedonian group. This result is in line with our expectations that “unhealthy” values are negatively related to well-being, although this relation was significant only for the Macedonian group.

Table 2

Coefficients for Regression Models of Values and Life Satisfaction

	Macedonian		Ukrainian	
Value Predictors	<i>B</i>	<i>t</i> -value	β	<i>t</i> -value
Self-direction	.002	.030 n.s.	-.029	-.325 n.s.
Stimulation	-.094	-1.34 n.s.	-.054	-.635 n.s.
Achievement	-.390	-.494 n.s.	-.006	-.059 n.s.
Power	.037	.523 n.s.	.077	.805 n.s.
Security	.056	.706 n.s.	-.137	-1.79 n.s.
Conformity	-.255	-2.98***	-.040	-.526 n.s.
Benevolence	-.130	-1.75 n.s.	.112	1.35 n.s.
Universalism	-.047	-.624 n.s.	.077	1.01 n.s.
Tradition	-.174	-2.27*	-.074	-.935 n.s.

Note: * $p < .01$. *** $p < .001$. n.s. = non-significant.

Table 3

**Correlation Coefficients for Values
and Life Satisfaction across Groups**

	Macedonian		Ukrainian	
Values	<i>R</i>	<i>p</i> -value	<i>r</i>	<i>p</i> -value
Self-direction	-.076	n.s.	.015	n.s.
Stimulation	-.084	n.s.	.038	n.s.
Achievement	-.091	n.s.	.019	n.s.
Power	.13	.05	.037	n.s.
Security	-.214	.001	-.114	n.s.
Conformity	-.40	.001	-.056	n.s.
Benevolence	-.32	.001	.046	n.s.
Universalism	-.24	.001	.048	n.s.
Tradition	-.36	.001	-.048	n.s.

Note: Significant correlation of values and life satisfaction at $p < .05$ and $p < .001$. n.s. = non-significant.

In addition, we present Pearson linear correlations of nine values and life satisfaction (Table 3). Again, significant relations emerged for Macedonian group only, where power was positively related to life satisfaction, whereas security, conformity, benevolence, universalism and tradition values were significantly negatively related to life satisfaction. No significant relation for the Ukrainian groups emerged. Again, these results partly confirm our expectations on the relation of “healthy” and “unhealthy” values to well-being.

Conclusion

This chapter aimed at examining differences in values and their relation to life satisfaction among Macedonian and Ukrainian samples. Overall our data and results supported the hypotheses and expectations. With regard to the first research questions, a group difference was found for all values

(except for power), whereby Ukrainians scored higher on these factors compared to their Macedonian peers. We could also verify the existence of relationship between values of conservation (security and conformity) and self-transcendence (benevolence, universalism and tradition) for the Macedonian rather than Ukrainian group. In the following, we offer a discussion of these results in relation to the existing literature.

With regard to the first aim, we could verify that Ukrainians scored higher than Macedonians on basic values as well as on major factors of openness to change, self-enhancement, conservation and self-transcendence. This is an interesting finding and we reasoned on possible explanations of these ethnic group differences. Therefore, we suggest that Ukrainian rather than Macedonian participants may be subjected to a context that is more favorable to issues related to their values options. Ukraine became an independent state after the end of the communism and the dissolution of the former USSR in the late '1990. In the last decades there has been a flourishing of independent political activities (e.g., The Orange Revolution) and openness toward the European Union as also mentioned in the country profile offered in the introduction. It may well be that these vivid social processes affected the Ukrainians and such context of dynamic change of the Ukrainian setting may explain group differences in values. Therefore, students in Ukraine may have more turbulent environment that stimulates their value exploration options to a greater extent than in Macedonia. It may also be that in Ukraine, there is a longer history of independence struggles and political tensions compared to Macedonia; therefore, Ukrainian students may be more supportive and engaging in values explorations as a reaction to their national context circumstances.

There were no group differences for life satisfaction, which indicates that Macedonian and Ukrainian groups do not differ in overall well-being. A possible interpretation of why both groups score similarly might be the similar socio-economic conditions in both countries. Although a slightly higher life satisfaction has been found in Ukraine (Veenhoven, 2013 [41]), these differences were rather small (mean score of 4.7 vs 5.00) therefore, we cannot detect large differences in life satisfaction between Macedonian and Ukrainian samples.

In relation to the second research question, regression models showed that values of conformity and tradition were significantly related to life satisfaction for the Macedonian group only. This result is in line with our expectations that "unhealthy" values are negatively related to well-being. In addition, correlation analyses showed significant negative relations between security, conformity, benevolence, universalism and tradition to life satisfaction for Macedonian group only. Again, this result confirms

our expectations on the relation of “healthy” and “unhealthy” values to well-being for the Macedonian group only.

The fact that no relationship between values and life satisfaction was evident for the Ukrainian group deserves thoughtful consideration. Our findings for the Ukrainian sample support the argument that there are very little or no relationships between the PVQ subscales and subjective well-being (SWL), although prior work has stated the implicit relationship between values and satisfaction with life. We therefore would like to offer several speculations of why this might be the case in our sample. As pointed out earlier by similar research, the Schwartz’s value typology may indeed be too broad in detecting strong relationships with indicators of well-being (Burroughs & Rindfleisch, 2002 [6]). Our findings mirror the suggestion by Sagiv and Schwartz’s (2000) [31] that peoples’ satisfaction with their lives may be determined by the extent to which they assign importance to values, rather than by the importance they attribute to particular types of values.

Additionally, Sagiv and Schwartz (2000) [31] point out that cognitive well-being as measured by the SWLS may not depend on what people value, but on their success in attaining what they value and this may also explain our results. Additionally, scholars have pointed out that Diener’s (2006) [9] definition of well-being as an umbrella for different valuations that people make embraces people’s values and that life satisfaction is a component of subjective well-being and therefore subordinate to well-being (Camfield & Skevington, 2008 [7]).

It would thus be advisable for future research to investigate the relationship between values and overall subjective well-being by including both cognitive and affective indices of well-being and particularly in Ukrainian samples.

Several limitations of the chapter need to be acknowledged. First, our findings are limited to Ukrainian and Macedonian settings and future investigations are necessary to generalize these results to other groups and cultural contexts.

Future research may examine the value factors and their relations to well-being in other countries to see how these relations are embedded and perceived among students in other countries. Second, future studies are needed to expand on larger community samples rather than student samples only.

Although student samples are most convenient and widely used groups in social sciences research, enlarged focus on larger community samples is desirable. These samples need to include younger as well as older segments of the populations, as intergenerational differences with regards

to values may be particularly evident and more extreme in the context of rapid change in the post communist European countries. Third, we need to add additional measurement units to the study of personality values and well-being. For example, basic human values have been shown to relate to job satisfaction, overall social and occupational functioning (Axtell et al., 2002 [2]).

Future studies are needed to address the role of cultural differences and context-specific indicators of personality values and well-being across diverse national contexts.

-
1. Allport G.W. Pattern and Growth in Personality / G.W. Allport. – New York: Holt, Rinehart & Winston, 1961.
 2. Axtell C., Wall T., Stride C., Pepper K., Clegg C., Gardner P., and Bolden R. Familiarity breeds content: The impact of exposure to change on employee openness and well-being / C. Axtell, T. Wall, C. Stride, K. Pepper, C. Clegg, P. Gardner, and R. Bolden // Journal of Occupational and Organizational Psychology. – 2002. – Vol.75. – No 2. – P. 217–231.
 3. Bandura A. Self efficacy: Toward a unifying theory of behavioral change /A. Bandura // Psychological Review. – 1977. – Vol. 84. – P. 191–215.
 4. BBC Ukraine Profile / [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.bbc.co.uk/news/world-europe-18018002> (Last modified December 18, 2013).
 5. Berlyne D.E. Conflict, Arousal and Curiosity / D.E. Berlyne. – New York: McGraw-Hill, 1960.
 6. Burroughs J.E. & Rindfleisch A. Materialism and Well-being: A Conflicting Values Perspective / J.E. Burroughs & A.Rindfleisch // Journal of Consumer Research. – 2002. – Vol. 29 (3). – P. 348–370.
 7. Camfield L. & Skevington S.M. On Subjective Well-being and Quality of Life / L.Camfield & S.M. Skevington // Journal of Health Psychology. – 2008. – Vol. 13 (6). – P.764–775.
 8. Deci E. L. Intrinsic Motivation / E. L. Deci. – New York: Plenum, 1975.
 9. Diener E. Guidelines for National Indicators of Subjective Well-Being and Ill-Being / E. Diener // Journal of Happiness Studies. – 2006. – Vol. 7 (4). – P. 397–404.
 10. Diener E., Emmons R. A., Larsen R. J., & Griffin S. The Satisfaction With Life Scale / E. Diener, R. A. Emmons, R. J. Larsen, & S.Griffin [Електронний ресурс] // Journal of Personality Assessment . – 1985. – Vol. 49. P.71–75. – Режим доступу: 10.1207/s15327752jpa4901_13
 11. Diener E., Helliwell J. F., & Kahneman D. International Differences in Well Being / E.Diener, J. F. Helliwell & D. Kahneman [Електронний ресурс]. – New York, NY: Oxford University Press, 2010. – Режим доступу: 10.1093/acprof:oso/9780199732739.001.0001

12. Durkheim E. The Elementary Forms of Religious Life / E. Durkheim, 1912/1954.
13. Glencoe IL Free Press. Contemporary Ukraine: Dynamics of Post-Soviet Transformation / IL.Glencoe, 1998.
14. Freud S. New introductory lectures in psychoanalysis / S. Freud. – New York: Norton, 1933.
15. Jensen J. P. & Bergin A. E. Mental Health Values of Professional Therapists: a National Interdisciplinary Survey / J. P. Jensen & A. E. Bergin // Professional Psychology: Research and Practice. – 1988. – Vol. 19. – P.290-297.
16. Kenig N. Hofstedoviot Model na Dimenzii na Kulturata: Možnosti za Merenje vo Grupen i Individualen Kontekst. Neobjavena doktorska disertacija. Filozofski fakultet, Ss Cyril and Methodius University in Skopje [“Hofsted’s Model of Dimensions of Culture: Possibilities for Assessment in Group and Individual Context”. Doctoral diss., Ss Cyril and Methodius University in Skopje] / N. Kenig. – Ss Cyril and Methodius University in Skopje, 2006.
17. Kluckhohn C. Values and Value-Orientations in the Theory of Action: an Exploration in Definition and Classification / C. Kluckhohn // In Toward a general theory of action, edited by T. Parsons & E. Shils. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1951. – P. 388-433.
18. Kohn M.L., & Schooler C. Work and Personality / M.L. Kohn & C. Schooler. – Norwood, NJ: Ablex, 1983.
19. Korman A. The Psychology of Motivation / A. Korman. – Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1974.
20. Lonner W.J. The search for psychological universals / W.J. Lonner // In Handbook of cross-cultural psychology. Perspectives / edited by H.C. Triandis & W.W. Lambert. – Boston, 1980. – Vol.1.
21. Magosci A., Bacon R. P. A History of Ukraine / A. Magosci, R. P.Bacon, 1996.
22. Motyl Alexander J. Dilemmas of Independence: Ukraine after totalitarianism / Alexander J. Motyl, 1993.
23. Maslow A.H. Eupsychian Management / A.H. Maslow. – Homewood, IL: Dorsey, 1965.
24. Morris C.W. Varieties of Human Value / C.W. Morris. – Chicago: University of Chicago Press, 1956.
25. Parsons T. The Social System / T.Parsons. – Glencoe, IL: Free Press, 1951.
26. Ponizovsky Y., Dimitrova R., Schachner M. K., & van de Schoot R. The Satisfaction With Life Scale: Measurement Invariance Across Immigrant Groups / Y. Ponizovsky, R. Dimitrova, M. K. Schachner, & R. van de Schoot [Електронний ресурс] // European Journal of Developmental Psychology. – 2012. – Vol. 27. – P. 1–7. – Режим доступу: 10.1080/17405629.2012.707778
27. Rokeach M. The nature of human values / M. Rokeach. – New York: Free Press, 1973.
28. Romanyuk L. A Problem of Method in Research of Values: Instruments, Technologies, Perspectives / L. Romanyuk // The Collection of scientific works psychology. Taras Shevchenko National University of Kyiv. Problems of empirical researches in Psychology. – 2009. – Vol. 3. – P. 69–75.

29. Romanyuk L. Personality Values and Well-Being: Becoming in University Space of Socialization / L. Romanyuk // The Collection of scientific works, G. S. Kostyuk institution of psychology. Actual problems of psychology, Social psychology, edited by S. D. Maksimenko. – Kirovograd: Imex-LTD, 2013. – Vol. XI (6, II). – P. 259–273.
30. Romanyuk L. Values' Psychology: Becoming in Personality Development / L. Romanyuk. – Kamyanets-Podilskiy: Editing and print PE Moshinskiy V.S, 2013.
31. Sagiv L. & Schwartz S.H. Value Priorities and Subjective Well-Being: Direct Relations and Congruity Effects / L. Sagiv & S.H. Schwartz // European Journal of Social Psychology. – 2000. – Vol. 30 (2). – P. 177–198.
32. Schwartz S. Are There Universal Aspects in the Structure and Contents of Human Values? / S. Schwartz // Journal of Social Issues. – 1994. – Vol. 50 (4). – P.19–45.
33. Schwartz S. H. & Sagiv L. Identifying Culture-Specifics in the Content and Structure of Values / S. H. Schwartz & L. Sagiv // Journal of Cross-Cultural Psychology. – 1995. – Vol. 26. – P.92–116.
34. Schwartz S. H. & Sagiv L. Value Priorities and Subjective Well-Being: Direct Relations and Congruity Effect / S. H. Schwartz & L. Sagiv // European Journal of Social Psychology, Eur. J. Soc. Psychol. – 2000. – Vol. 30. – P. 177–198.
35. Schwartz S. H. Universals in the Content and Structure of Values: Theoretical Advances and Empirical Tests in 20 Countries / S. H. Schwartz // In Advances in experimental social psychology, edited by M. P. Zanna. – New York: Academic Press, 1992. – Vol.2. – P.1–65.
36. Schwartz S. H., & Bilsky W. Toward a universal psychological structure of human values / S. H. Schwartz, & W.Bilsky // Journal of Personality and Social Psychology. – 1987. – Vol. 53. – P. 550–562.
37. Schwartz S. H., & Bilsky W. Toward a theory of the universal content and structure of values: Extensions and cross-cultural replications / S. H. Schwartz, & W. Bilsky // Journal of Personality and Social Psychology. – 1990. – Vol. 58. – P. 878–891.
38. Sochor Z. A. No Middle Ground? On the Difficulties of Crafting a Political Consensus in Ukraine / Z. A. Sochor // Peoples, Nations, Identities: The Russian-Ukrainian Encounter. The Harriman Review. – Vol. 9 (1-2). – P. 57–61.
39. Sumner W. G. Folkways / W. G. Sumner. – Boston: Ginn & Co, 1906.
40. Vala J., & Costa-Lopes R. Youth attitudes toward difference and diversity: A cross-national analysis / J. Vala, & R. Costa-Lopes. //Análise Social. – 2010. – Vol. XLV (195). – P. 255–275.
41. Veenhoven R. Average happiness in 148 nations 2000–2009 / R. Veenhoven [Електронний ресурс] // World database of happiness, Erasmus University Rotterdam, the Netherlands, 2013. – Режим доступу: http://worlddata.baseofhappiness.eur.nl/hap_nat/findingreports/RankReport_AverageHappiness.php
42. Williams R. M., Jr. Values / R.M.,Jr. Williams // In International encyclopedia of the social sciences. edited by E. Sills. – New York: Macmillan, 1968.

Романюк Л., Дімітрова Р., Спасовскі О. Крос-культурне дослідження взаємодії між суб'єктивним добробутом та особистісними цінностями

Досліджено відносини особистісних цінностей і суб'єктивного добробуту. Розглянуто, як цінності впливають на задоволеність життям македонських (N = 234) і українських (N = 230) студентів, які надали дані про особистісні цінності (PVQ, Шварца, 1994) і задоволеність життям (Дінер та ін., 1985).

Припущено про існування прямих зв'язків типів значень добробуту, що ґрунтується на «здоров'ї» (самонапряма, стимулювання, досягнення, доброзичливість, універсализм), і «нездорових» (потужність, безпека, відповідність, традиції).

Результати засвідчили, що: а) українці порівняно з однолітками-македонцями демонстрували високі бали за всіма цінностями, за винятком влади; б) цінність конформізму та безпеки корелюють із добробутом, як передбачено, але тільки в македонців. Результати частково підтвердили гіпотези щодо значень, що сприяють добробуту серед студентів в обох країнах. Результати розглянуті з точки зору впливу значень для добробуту молоді в македонських та українських контекстах.

Ключові слова: особистісні цінності, опитувальник особистісних цінностей Шварца, добробут, македонські та українські студенти.

Романюк Л., Димитрова Г., Спасовски А. Кросс-культурное исследование взаимодействия между субъективным благополучием и личностными ценностями

Исследованы отношения личностных ценностей и субъективного благополучия. Рассмотрено, как ценности влияют на удовлетворенность жизнью македонских (N = 234) и Украинский (N = 230) студентов, которые предоставили данные о личностные ценности (PVQ, Шварца, 1994) и удовлетворенность жизнью (Динер и др., 1985). Предположили о существовании прямых связей типов значений благополучия основано на «здоровье» (самонапрямку, стимулирования, достижения, доброжелательность, универсализма) и "нездоровых" (мощность, безопасность, соответствие, традиции).

Результаты показали, что: а) украинцы по сравнению с их сверстниками македонцами демонстрировали высокие баллы по всем ценностям, за исключением ценности власти; б) ценность конформизма и безопасности коррелируют с благополучием, как предусмотрено, но только в македонцев. Результаты частично подтвердили гипотезы относительно значений, которые способствуют благополучию среди студентов в обеих странах. Результаты рассмотрены с точки зрения влияния значений для благополучия молодежи в македонских и украинских контекстах.

Ключевые слова: личностные ценности, опросник личностных ценностей Шварца, благополучия, македонские и украинские студенты

Стаття надійшла 5 листопада 2015 р.

Розділ 4

ВИДАТНІ ПОСТАТІ УКРАЇНСЬКОЇ ПСИХОЛОГІЇ (наукові пошуки і відкриття)

УДК 159.99

О. В. Венчик

ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ І НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ Ю. ОХОРОВИЧА

Проаналізовано життєвий шлях і наукову діяльність Ю. Охоровича – українсько-польського науковця, доктора філософії, доцента психології і філософії природи, публіциста, винахідника, психотерапевта і основоположника парапсихології, діяльність якого охоплює другу половину IX ст. і початок XX ст. Закцентовано на основних досягненнях науковця у таких напрямках його діяльності, як психологія, фізіологія, медицина, та на співпраці з іншими науковцями того часу. В основі теоретичного дослідження використано біографічний метод.

Ключові слова: Ю. Охорович, психологія, парапсихологія, медицина, фізіологія, психотерапія, гіпноз, магнетизм.

Постановка проблеми. Вивчаючи історію психології, не можна зігнорувати постать Юліана Охоровича – доктора філософії, психолога, психотерапевта, зачинателя парапсихології, письменника, винахідника в галузі електроніки; українсько-польського науковця, дійсного члена різних Асоціацій психологів, зокрема Варшавської, Паризької, Берлінської, Лейпцигської, Британської тощо. На Міжнародному конгресі психологів у Парижі за ініціативи Ю. Охоровича створено Міжнародний інститут психологічних досліджень. Ю. Охорович був наділений талантом популяризатора, публіциста з різнобічними інтересами. Будучи динамічним та інтелектуально розвиненим, неодноразово дивував суспільство незвичайними відкриттями, гуртуючи, з одного боку, таких прихильників своєї діяльності, а з іншого, – непримирених суперників. Ю. Л. Охорович розробив власну теорію «ідеопластії» (фізіологічна реалізація думки), розвинув свої ідеї у межах медицини, зокрема використання гіпнозу для терапії.

Вивчав зв'язок психології з медициною, здійснював експерименти в рамках парапсихології тощо. Його дослідження актуальні сьогодні. Попри – без перебільшення – неабиякі здобутки в різних галузях науки, зокрема в психології, наукова творчість Ю. Л. Охорovich належно невивчена, несистематизована, а тому потребує аналізу й популяризації.

Стан дослідження. Наукову творчість Ю. Охорovich вивчали такі польські дослідники, як Р. Вайдович, Х. Токарова, Б. Прус, С. Фіта, В. Бобровська-Новак, Л. Гавор, Я. Краєвський та ін. Проте в контексті української психологічної науки згадка про загальні факти біографії та діяльності українсько-польського психолога є лише у працях П. Кралюка, Ю. Симона, Г. Михальчишина.

З огляду на це **метою** статті є аналіз життєвого шляху та наукової діяльності Ю. Л. Охорovich, пошук детермінантів його наукової творчості.

Виклад основних положень. Ю. Л. Охорovich народився 1850 року недалеко від Варшави, в м. Радзимін, у родині вчителів. Батько Юліана був інспектором у місцевому Інституті педагогічної освіти, померши молодим залишив тягар виховання свого п'ятирічного сина дружині Ядвізі (дочка відомого педагога у Варшаві). Юліан розпочав навчання у Варшавській гімназії для хлопчиків ім. Гр. Берга, але після завершення п'ятого класу 1864 року був змушений припинити навчання не зі своєї вини. В результаті урядових репресій його мати втратила роботу і була виселена з Варшави. Шостий та сьомий класи Юліан закінчив у гімназії в Любліні. Серед надзвичайно мислячих молодих людей товаришував з О. Свентоховським, О. Гловацьким (псевдонім Б. Прус), Г. Долінським, О. Яворовським, А. Суліговським. Між членами студентської групи вже тоді сформувалися взаємні симпатії та антипатії, які згодом виконали в їхньому житті велику роль. У червні 1866 року Ю. Охорovich отримав диплом про завершення повного курсу навчання в гімназії. Дорога до самостійного, дорослого життя була відкрита [за: 1; 4; 8].

Ю. Охорovich повернувся до Варшави 1866 року і одразу ж вступив на факультет філології та історії Варшавської школи, але через кілька місяців перевівся на фізико-математичний факультет. В його житті настав час інтенсивної інтелектуальної діяльності та пришвидшеного розвитку всіх його здібностей. Перший успіх (перше місце і срібну медаль) він отримав 1867 року в університетському конкурсі за роботу *«Про методи психологічних досліджень»*. Цей невеликий нарис відзначився тим, що містив думки про виключення психології з групи філософських наук, її було розглянуто як одну

з природничих наук. Це було щось нове і несподіване від 17-річного студента. Відразу після цього вийшли нові публікації, цього разу в галузі психології моралі: *«Любов, злочин, релігія і моральність»* і *«Про свободу волі»*. Ці три наукові праці молодий автор видав у серії під назвою *«Психологічні питання 19 століття»* [5].

1867 року Ю. Охорович приєднався до варшавського видання «Тижневий огляд» (*«Przegląd Tygodniowy»*), заснованого 1866 року А. Висліцьким. Там він публікував популярні статті психологічного, природничого та історичного характеру. У наступні роки разом із групою радикальної молоді, що публікувалися в цьому тижневику, Ю. Охорович став співзасновником, а незабаром одним із лідерів соціального і культурного руху, який змінив тогочасне суспільство, відкриваючи нову сторінку в історії культури. Йдеться про так званий позитивізм [2]. У 1868–1875 роках Ю. Охорович брав активну участь у знаменитій журналістській кампанії «боротьби молоді преси зі старою». У період найбільшого розвитку молоді преси і кульмінації руху в 1871–1873 роках на вустах у всіх полемістів були два прізвиська: О. Свентоховський та Ю. Охорович. Саме їх вважали лідерами руху, це були найяскравіші та найдинамічніші постаті. Хоча і не завжди погоджувались одне з одним. За словами Т. Хоїнського, відмінності між ними полягали в поглядах і методах роботи. О. Свентоховський обстоював вкрай радикальну позицію, був прискіпливим критиком, часто використовував наклеп, образу. Ю. Охорович, на противагу йому, був більш конструктивним, виступав з конкретною програмою реформ. Молодий вчений навіть у ситуаціях гострої полеміки вмів зберігати виваженість і поміркованість.

1872 року Ю. Охорович покинув «Тижневий огляд», так зробили й інші його колеги, які були незадоволені нещадністю й фанатизмом О. Свентоховського. Серед них були П. Хмельовський, В. Приборовський, М. Годлевський та Г. Сенкевич. Ця група молодих науковців обрала більш помірковану позицію та зосередила свою увагу навколо двотижневика «Нива» (*«Niwa»*), нещодавно створеного командою молодих публіцистів («охрімовчиків» – від імені засновника «Ниви» Ф. Охрімовського). Видання мало більш науковий характер, ніж «Тижневий огляд», друкувало, окрім популярних, ґрунтовні наукові дослідження. Ю. Охорович задав тон і в редакції виконував головну роль (хоча формально редактором був Ю. Схонман) [6].

У першому випуску він подав до друку свою працю *«Дух і мозок»*. У середині року ініціював у межах «Ниви» видавництво наукової серії *«Бібліотека позитивної філософії»*. З дозволу редакції взяв на себе управління цією серією, і як першу публікацію видав свою

працю «Вступ і загальний погляд на позитивну філософію». У літературі цього періоду вона мала першочергове значення, окреслювала теоретичні основи та програму філософії руху. В цьому напрямі Ю. Охорович виступав від імені молодих науковців проти ідеалістичної філософії, метафізики та месіанізму, пропагував принципи доктрин А. Конта, вибравши лише деякі тези, доповнюючи їх елементами філософії Дж. Мілля, Г. Спенсера та поглядами Я. Снядецького, якого вважав попередником позитивізму. На цій основі розробив власні ідеї про концепцію науки, роль філософії, теорії розвитку мислення та історії [10].

У квітні 1872 року Ю. Охорович прийняв співпрацю з тижневиком «Opiekun Domowu». У березні 1873 року Ю. Охорович на черговій конференції виголосив власну наукову працю «Про виховання власного характеру». У жовтні того ж року він виступив із працею «Про істотні протиріччя, на яких ґрунтуються наші знання про Всесвіт». Ця робота отримала похвалу в пресі за доступний виклад дуже складної проблематики. З концепцій цих праць був створений «Народний університет» («Uniwersytet ludowy»).

У серії звітів, на прибуток Варшавського благодійного товариства, молодий науковець у січні 1872 року виголосив інноваційну на той час лекцію «Про розумову роботу по відношенню до роботи фізичної» [9], яка зумовила неабиякі ажіотажи і дискусію.

Спеціальністю Ю. Охоровича були статті і невеликі тези, які популяризували знання про природу. Ще 1870 року в «Тижневому огляді» він видав серію статей на тему дарвінізму («Новий прогрес у сфері зоології»), пізніше видав переклад і переробку роботи J. L. A. Quatrefage'a de Breau: «Ч. Дарвін і його попередники», поповнивши кагорт популяризаторів дарвінізму. У подальші роки вів у декількох журналах постійну рубрику «Роздуми про природу».

Ю. Охорович також пробував свої сили в літературі й поезії. Перші поетичні твори друкував, коли жив у Любліні, згодом — у «Opiekunie Domowym», «Новинах», «Тижневику Великопольському» («Tygodniku Wielkopolskim») та інших, використовуючи псевдонім Ю. Мохорт (J. Mohort). На відміну від багатьох літературних творів, один із його віршів став маніфестом «Вперед!», який був написаний в дусі позитивізму.

Ці численні заходи вплинули на продовження досліджень Ю. Охоровичем в університеті, який він закінчив 1872 року, після ліквідації Варшавської школи (1869 року). Він отримав ступінь кандидата природничих наук, захистивши дисертацію «Череп людини, його розміри у попередників і тих, що живуть сьогодні» [9].

Того ж року він поїхав за кордон, в Англію і Францію, а на початку 1873 року в Лейпцигському університеті розпочав вивчати філософію, природничі науки та психологію. Ю. Охорович повернувся до Варшави в середині 1874 року зі ступенем доктора філософії, який отримав на основі роботи *«Про умови свідомості. Фізіологічно-психологічне дослідження»* (*«Bedingungen des Bewusstwerdens. Eine Physiologisch – psychologische Studie»*).

Під час навчання в Лейпцигу він продовжував реалізувати журналістську діяльність у Варшаві, в пресі з'являлися його статті, а найцікавішими публікаціями були «Листи з Лейпцига про сучасну німецьку філософію», надруковані в п'яти номерах «Ниви», яку Ю. Охорович викупив у попереднього власника Дж. Босоцького і став її головним редактором. 1875 року він опублікував у «Ниві» дві статті: *«Позитивізм і негативізм»* і *«Романтики і реалісти»*.

Як зазначає В. Приборовський [за: 7, с. 7], 1875 роком завершується перший період життя Ю. Охоровича зі значними досягненнями в багатьох галузях творчості. В дуже юному віці він розпочав проявляти зацікавленість до науки, зокрема філософії, етики, психології, природознавства. У русі «інтелекту» виконував важливу роль, будучи «керівником і сонцем» позитивізму. Проте дорога до цих досягнень не була легкою. Окрім прихильників і друзів, він мав і противників, навіть ворогів. У пресі Ю. Охоровича часто атакували. З критикою його філософських робіт (частково виправданою) виступав професор Варшавського університету Г. Струв, який неохоче ставився до позитивістського руху, зокрема до Ю. Охоровича. Роботи філософського характеру гостро критикували Ф. Богацький в «Тижневому огляді» та Г. Голдберг – у «Варшавській бібліотеці» (*«Bibliotece Warszawskiej»*) 1873 року.

О. Свентоховський став найзатятішим критиком Ю. Охоровича одразу після виходу його групи з «Тижневого огляду». Постійним методом О. Свентоховського було те, що він критикував важливість і цінність усього, що було діяльністю конкурентів, застосовував такий спосіб і до Ю. Охоровича, а згодом і до Г. Сенкевича та інших. Підсумком подій цього періоду життя Ю. Охоровича є його публікація *«Зі щоденника психолога. Враження, коментарі та спостереження в період десяти років»* [10].

Цю працю висміяв О. Свентоховський як вияв манії величчя автора, але нині вона є важливим джерелом інформації про Ю. Охоровича та час, коли він жив.

Наприкінці 1875 року Ю. Охорович виїхав до Львова, де його очікувало шість років роботи доцентом психології і філософії природи

[3], а згодом – декілька років, проведених у Парижі, де став знаменитим винахідником у сфері електроакустики, проводив дослідження з гіпнозу і мав змогу вдосконалити психотерапевтичний метод.

Під час перебування в Парижі 1882–1891 років Ю. Охорович мав змогу ознайомитися з французькою психологією та ґрунтовно працювати над дослідженням гіпнозу, інтерпретованим як розділ психології. Це було головною метою його поїздки за кордон. Париж був центром подібних досліджень, і саме там гіпноз застосовували в медицині [6]. Завдяки дружній підтримці Ш. Ріше, фізіолога, професора медичного факультету університету Сорбонни, Ю. Охорович мав змогу брати участь у лекціях знаменитого професора Ж. Шарко про гіпноз, і, що більш важливо, – здійснювати власні експерименти в психіатричній клініці в Сальпетрієр, а згодом і в психіатричному відділі професора А. Войсіна місцевої лікарні. Ю. Охорович застосовував власну магнетично-гіпнотичну терапію [6, с. 198], яка відрізнялась від тієї, що використовувалась раніше.

У галузі теорії він не приєднався до жодної з двох конкурентних шкіл гіпнозу того часу: паризької школи Ж. Шарко і школи І. Бернхейма. Він розробив власну теорію, ґрунтуючись на своїх попередніх дослідженнях, – міркував, що основою гіпнотичних явищ не є ані патологія (як у Ж. Шарко), ані навіювання (як у І. Бернхейма). Гіпнозу зазнає мало людей, котрі особливо вразливі, в яких легко настає затьмарення свідомості (схильність до *моноїдеїзму* – стан свідомості, в якому акцентується на одній домінантній ідеї), який, як правило, супроводжується органічними змінами в сфері рефлексів, кровообігу тощо [9]. Однак він відрізняв від гіпнозу так званий тваринний магнетизм (месмеризм). Цій застарілій доктрині 18 століття Ю. Охорович надав сучасної інтерпретації і спробував реабілітувати репутацію творця, віденського лікаря Ф. Месмера. Суть магнетизму, як уважав Ю. Охорович, полягає в індуктивному впливі одного організму на інший, за умови, що кожен живий організм формує навколо себе специфічне електромагнітне поле. Упродовж багатьох років він використовував магнетизм у практиці і трактував його як ефективний метод лікування, навіть ефективніший, ніж гіпноз. Двадцять років потому він опублікував на цю тему вичерпну статтю «*Месмеризм і гіпноз*» у класичному виданні «Словник фізіології» («*Dictionnaire de Physiologie*»), за яку був нагороджений Паризькою академією наук [7].

Працюючи в Парижі, Ю. Охорович постійно публікував свої праці, численні статті на актуальні теми у «Варшавському кур'єрі» («*Kurierze Warszawskim*»), писав популярно-наукові твори для «*Ateneum*».

У березні 1888 року у Варшаві Ю. Охорович виголосив доповідь «*Про магнетизм і гіпнозизм*». Як аналізує Ю. Краєвський [8, с. 9], виступ науковця був розкритикований багатьма представниками медицини. На певний час йому заборонили займатись практичною медициною. Але були й ті, які підтримували Ю. Охоровича і його методи. Його реформаторські ідеї стосовно медицини сприймали критично, проте він активно продовжував друкувати свої праці, виступати на конференціях і наголошував на тому, що потрібно змінювати методи в медицині, зокрема розглядати її у тісному зв'язку з психологією [12, с. 4], зазначав про важливу роль психотерапії, значення магнетизму та гіпнозу. Він використовував усі засоби: публікації, конференції, особисті дії, щоб популяризувати свої ідеї, 1891 року виступив на шостому з'їзді лікарів і природознавців у Кракові з доповіддю «*Про відношення психології до медицини*» [9]. Розуміння він не знайшов, але прогрес полягав у тому, що на з'їзді вперше було організовано психологічну секцію, чого Ю. Охорович вже давно домагався.

1892 року, після переїзду з Парижу до Варшави, він оголосив нову серію статей у «Варшавському кур'єрі» про вплив психіки на здоров'я «*Воля і здоров'я*», а в «Тижневику ілюстрованому» («*Tygodniku Ilustrowanym*») – обсяжну і підтверджену дослідженнями статтю «*Почуття і хвороби*». Настав час, коли ті люди і видавництва, які критикували Ю. Охоровича і його методи, розпочали висловлювати ідеї, наближені до позицій Ю. Охоровича. 1894 року науковці та лікарі ухвалили спільне рішення щодо впровадження до терапії методів гіпнозу та сугестії. Суперечка про метод у медицині нарешті завершилася наприкінці 90-х років на основі статті видатного лікаря Е. Бернацького «*Характер і межі медичних знань*». За словами Я. Краєвського, Ю. Охорович написав до неї схвальну передмову [8, с. 11].

1892 року у науці активізувалися зацікавлення спіритизмом, телепатією, телекінезом. Ю. Охорович, як зазначили його колеги-науковці [за: 8], скептично ставився до практик спіритизму і трактував це як обман. Він зауважував, що спіритизм ніколи не практикував і сподівається, що й не буде. Але все ж таки Ю. Охорович загорівся бажанням дослідити цю таємничу галузь, не передчуваючи, як багато невдач чекає його на цьому шляху, якому він присвятить більше двадцяти років життя.

Ю. Охорович одразу застосував для цієї категорії явищ термін «*медіумізм*», щоб дистанціюватися від інтерпретації, яку цьому явищу надавали спіритисти. Незабаром у Варшаві в «Тижневику ілюстрованому» він опублікував серію статей «*Новий розділ явищ*». Це була перша доповідь із цього питання. Учений писав, що у таких явищах

немає нічого надприродного, а тільки нормальні фізіологічні процеси, що будуть зараховані до психофізичних явищ. Ю. Охорович у «Тижневику ілюстрованому» розмістив свою першу дуже цікаву гіпотезу, метою якої було пояснити описані явища. Водночас він посилався на розроблену ним ще 1884 року теорію «ідеопластії» (фізіологічна реалізація думки) [5, с. 71].

1896 р. під час короткого візиту до Парижу Ю. Охорович прочитав дві лекції в Товаристві фізіологічної психології на предмет психічного навіювання. Як зазначає В. Бобровська-Новак [5, с. 78–79], з того часу розпочався новий період наукової діяльності Ю. Охоровича. 1898–1899 років він став співредактором нового видання, в якому опублікував деякі з власних наукових доробків (під псевдонімом Ю. Мохорт), і близько 20 іншим надав передмову. Крім того, дослідник читав лекції, переклав і опублікував досягнення Г. Лебона «Психологія розвитку народів» та власну роботу «*Таємні знання в Єгипті*».

1899 року Ю. Охорович розлучився з дружиною М. Ліщинською, з якою прожив 11 років. Припускаємо, що ця подія суттєво вплинула на Ю. Охоровича, оскільки після розлучення він переїхав у Віслу. Та, незважаючи на все, Ю. Охорович продовжував працювати, і в квітні 1900 року був обраний президентом Літературного варшавського фонду після відставки Г. Сенкевича. Того року він брав участь у Міжнародному конгресі психологів у Парижі, де за його ініціативи був створений Міжнародний інститут психологічних досліджень. Цей факт із біографії Ю. Охоровича знаходимо в працях багатьох дослідників [1; 2; 4; 5; 7].

Працю «*Метод в етиці*» Ю. Охорович написав 1905 року на конкурс варшавського видання «Філософський погляд» («Przegląd Filozoficzny»), отримавши за неї перше місце і нагороду. 1906 року вчений був призначений секретарем Міжнародного інституту психології в Парижі і впродовж наступного року виконував водночас функцію керівника лабораторії психології.

Попри це, науковець зацікавився парapsихічними явищами та розпочав вивчати їх [11] 1908 року разом із медіумом С. Томчиковною. Результати своїх досліджень він описував у деталях, ілюстрував численними фотографіями і публікував у номерах паризького видання «Літопис психічних наук» («Annales des Science Psychiques») у період 1909–1914 років.

Після багатьох місяців кропіткої праці він зробив висновок, що у змозі відкрити новий вид випромінювання органічного. Дослідник назвав їх «жорсткі випромінювання» і «рентгенівські». Це відкриття

він представив 1909 року на дев'ятому з'їзді неврологів, психіатрів і психологів Польщі у Варшаві. Також Ю. Охорович представив свої праці [9] на дев'ятому з'їзді лікарів і природознавців Польщі в Кракові (це «Новий вид променів органічного походження» та «Генетичні елементи системи»).

1914 року він оселився у Варшаві. Так завершується двадцятирічний період життя Ю. Охоровича, більшу частину часу якого він присвятив парапсихології. В. Бобровська-Новак [5] стверджує, що він досліджував ці явища з неймовірним завзяттям і наполегливістю, незважаючи на думку польського наукового співтовариства, поставивши на карту масток, наукову кар'єру і своє добре ім'я, наражаючи себе на критику і презирство.

Він твердо вірив, що його дослідження оцінять у майбутньому, що випереджує в них свій час і що його ідеї переможуть. Підсумком досліджень Ю. Охоровича із парапсихології є публікація «Психічні явища».

Ю. Охорович знову розпочав займатись психотерапевтичною роботою та працював викладачем у середній школі, а також у Польській асоціації психологів, а 1915–1916 рр. виконував обов'язки віце-президента. На засіданнях товариства він робив презентації, брав участь у публічних виступах, прочитав низку лекцій з психології на тему «Психологія минулого, сьогодення і завтра» та «Про метафізику».

Однак стан його здоров'я постійно погіршувався. Вважаємо, що саме ці тривожні ознаки врешті-решт призвели до того, що він вирішив взятися за завдання, яке мало стати останнім у його житті, а саме: Ю. Охорович вирішив зібрати всі свої друковані праці, розкидані в журналах, згрупувати в тематичні цикли, сформулювати відповідні коментарі і підготувати до друку. Це було б 12 томів зібраних творів, як зазначає Я. Мекіна-Піндур [10].

Учений прагнув завершити загальний академічний підручник із психології, до якого перша частина «Психологія почуттів» була вже готова. Виконати ці завдання Ю. Охоровичу допомогала Я. Доманська. Упродовж декількох місяців 1915 року він підготував працю «Перші принципи психології», у березні 1916 року завершив перший том збирання творів до серії «Психологія та медицина», а в листопаді того ж року – том другий. У березні 1917 року віддав до друку том «Психології – педагогіка – етика». Але цієї книги вже не побачив. У травні 1917 року Ю. Охорович помер у віці 67 років [4; 5; 6].

Підготовлені до друку матеріали, які були зібрані для наступних томів, розпорошилися, зникли. Однак вціліли його листування, значна

кількість рукописів, зокрема «Щоденник», який він систематично вів із 1865 року, впродовж більше 50 років [10].

Висновок. Ю. Охорович був видатним науковцем, діяльність якого охоплює другу половину XIX ст. і початок XX ст. Він мав широкі інтереси: з молодого віку активно працював у галузі медицини, психології, парапсихології, філософії, етики, природознавства, техніки, літератури, об'єднав цікавість дослідника з синтетичним розумом філософа – розпочав із простих експериментів і поступово здійснював більш складні. Його відкриття, зокрема методи роботи в медицині і психології, випередили час, у якому він жив, тому часто дослідник натрапляв на критику та нерозуміння з боку інших науковців. Перший успіх ученого – робота «Про методи психологічних досліджень». Він публікував свої праці в таких виданнях, як «Тижневий огляд», «Нива», «Тижневик великопольський», «Варшавський кур'єр», «Словник фізіології», «Літопис психологічних наук», «Ateneum» тощо. Деякі публікації подавав під псевдонімом Ю. Мохорт.

Ступінь доктора філософії Ю. Охорович отримав на основі роботи «Про умови свідомості. Фізіологічно-психологічне дослідження». Був співзасновником, одним із лідерів позитивізму – соціального і культурного руху, який змінив тогочасне суспільство, відкриваючи нову сторінку в історії культури. На Міжнародному конгресі психологів у Парижі за ініціативи Ю. Охоровича створено Міжнародний інститут психологічних досліджень. Отож, внесок науковця в розвиток науки, зокрема психологічної, є значним, але потребує більш детального з'ясування.

Перспективи подальших досліджень полягають у ґрунтовному аналізі й систематизації внеску Ю. Охоровича у розвиток психологічної науки.

1. Кралюк П. М. Історія філософії України: підручник для студ. вищ. навч. закл. / П. М. Кралюк. – К.: КНТ, 2015. – 650 с.

2. Симон Ю. С. Передумови вітчизняної традиції філософської психології / Ю. С. Симон // Філософські та методологічні проблеми права. – 2012. – № 2. – С. 92–104.

3. Михальчишин Г. Юліан Охорович: життя та наукові пошуки першого викладача психології Львівського університету / Г. Михальчишин // Психологічні студії Львівського університету: збірник наукових праць. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – С. 73–82.

4. Мороз А. В. Научный вклад Ю. Л. Охоровича в психологию / А. В. Мороз, Е. С. Полташевская // Вопросы психологии. – 1991. – № 2. – С. 113–119.

5. Bobrowska-Nowak W. Julian Ochorowicz na drogach i bezdrożach psychologii / W. Bobrowska-Nowak // Kwartalnik historii nauki i techniki. – 1971. – № 1. – S. 67–85.
6. Cenciła T. Julian Ochorowicz / T. Cenciła // Kalendarz Cieszyński. – Cieszyn, 2001. – S. 222–224.
7. Choiński T.-J. Pozytywizm warszawski i jego główni przedstawiciele / T.-J. Choiński // Nowy-Świat. – Warszawa, 1885. – 112 s.
8. Krajewski J. Julian Ochorowicz w historycznej panoramie Warszawy / J. Krajewski // Kwartalnik Historii Nauki i Techniki. – Warszawa, 1994. – № 1. – S. 3–19.
9. Lyskanowski M. Medycyna i lekarze dawnej Warszawy / M. Lyskanowski. – Warszawa, 1976. – S. 191–207.
10. Miękina-Pindur J. Diarystyczna transpozycja wrażeń w autobiografii Juliana Ochorowicza pt. «Z dziennika psychologa: wrażenia, uwagi i spostrzeżenia w ciągu dziesięciu lat spisane» / J. Miękina-Pindur // Konteksty Kultury. – Bielsko-Biała, 2011. – № 7. – S. 165–192.
11. Ochorowicz J. O znaczeniu mediumizmu dla psychologii / J. Ochorowicz // Przegląd Filozoficzny. – Warszawa, 1913. – T. 13. – № 1. – S. 256.
12. Ochorowicz J. Zastosowania psychologii / J. Ochorowicz // Ateneum. – Warszawa, 1879. – № 4. – S. 4.

Венчик О. В. Жизненный путь и научная деятельность Ю. Охоровича

Проаналізовано життєвий шлях і наукову діяльність Ю. Охоровича – українсько-польського ученого, доктора філософії, доцента психології та філософії природи, публіциста, винахідника, психотерапевта та основоположника парапсихології, діяльність якого охоплює другу половину ХІХ в. та початок ХХ в. Акцентовано увагу на основних досягненнях ученого в таких напрямках його роботи, як психологія, фізіологія, медицина, та на співпраці з іншими ученими того часу. В основі теоретичного дослідження використано біографічний метод.

Ключевые слова: Ю. Охорович, психологія, парапсихологія, медицина, фізіологія, психотерапія, гіпноз, магнетизм.

Ventsyk O. V. The life and scientific activity Y. Ohorovycha

The article analyzes the life and scientific activity Ohorovycha Y. – Ukrainian-Polish scientist, Ph. D., associate professor of psychology and philosophy of nature, journalist, inventor, therapist and pioneer of parapsychology, the inventor in the field of electronics; active member of various associations of psychologists, including Warsaw, Paris, Berlin, Leyptsyhskoho, British, whose activities in the second half of the nineteenth century and early twentieth century. The article note that Ohorovych Y. cofounded and the leaders of positivism – social and cultural movement that changed contemporary society, opening a new chapter in the history of culture; initiated the International Institute of Psychological

Research, developed his own theory of «ideoplastiyyi» (physiological realization opinion). Notes that Ohorovych Y. published his scientific achievements in such publications as «Weekly Review», «Niva», «Weekly Wielkopolski», «Warsaw Courier», «Dictionary of Physiology», «Annals of Psychology», «Ateneum». Some publications submitted under the pseudonym J. Mohort. An important event in his biography is to obtain a Ph. D. degree based on the work «On the subject of consciousness. Physiologically-psychological research». Accented with attention to the major achievements of scientists in areas such as its work psychology, physiology, medicine and in collaboration with other scientists of the time. The main works of Y. Ohorovycha attribute «First Principles of Psychology», «Psychology and medicine», «Psychology – pedagogy – ethics», «Psychology of emotions», «Introduction and general view of the positive philosophy», «Methods of psychological research», «On the relation of psychology to medicine», «On the mental work in relation to the physical work», «Psychology of the past, today and tomorrow», «Psychological issues 19 century», «Diary of a psychologist». The basis of theoretical study biographical method used.

Key words: Y. Ohorovych, psychology, parapsychology, medicine, physiology, psychotherapy, hypnosis, magnetism.

Стаття надійшла 5 листопада 2015 р.

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

ЗАХИСТ ДИСЕРТАЦІЇ

16 червня 2015 року старший викладач кафедри психології управління факультету психології Львівського державного університету внутрішніх справ **Орищин Лідія Степанівна захистила кандидатську дисертацію «Молоді поляки і українці перед суспільством ризику»*** за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія (науковий керівник – професор надзвич., доктор психологічних наук Катажина Маркевіч).

Робота виконана в Університеті Марії К'юрі-Склодовської (м. Люблін, Польща).

* * *

Редколегія Наукового вісника вітає Лідію Степанівну Орищин із успішним захистом дисертації і бажає плідної науково-педагогічної діяльності!

* У 4 розділі Наукового вісника подаємо витяг із автореферату дисертації Л. С. Орищин «Młodzi Polacy i Ukraińcy wobec społeczeństwa ryzyka», захищеної польською мовою.

КОНСТРУКТИВНА ВЗАЄМОДІЯ ПОЛІЦІЇ (МІЛІЦІЇ) І НАСЕЛЕННЯ В СОЦІУМІ

29 жовтня 2015 року на кафедрі психології управління факультету психології Львівського державного університету внутрішніх справ проведено круглий стіл «Конструктивна взаємодія поліції (міліції) і населення в соціумі».

У науково-практичному семінарі взяли участь науковці-юристи, психологи і соціологи, представники практичних підрозділів зі служб з охорони громадського порядку, психологічного забезпечення з різних регіонів України, які розглянули такі питання:

- роль відомих вищих навчальних закладів у підготовці фахівців для органів внутрішніх справ;
- психологічні детермінанти співпраці поліції і населення в умовах трансформації і модернізації правоохоронної системи;
- «Нова поліція» і населення: психосоціальні виміри партнерства в умовах євроінтеграційних реформ в Україні;
- соціально-психологічні особливості комунікації між поліцією і громадянами як елемент інтеграції та дезінтеграції соціуму;
- сучасні психотехнології в системі підготовки працівників поліції до конструктивної взаємодії з населенням.

Учасники науково-практичного семінару зробили висновок про те, що система органів внутрішніх справ потребує трансформації та модернізації у сфері встановлення і підтримки конструктивних стосунків поліції з населенням, від чого залежить ефективність боротьби зі злочинністю. З огляду на це, необхідно передбачити:

1. Психологічне забезпечення кадрової роботи в ОВС для поліпшення діяльності працівників поліції (профвідбір, супроводження і вихід на пенсію) і створення системи стимулів дотримання законності та правопорядку.
2. Підвищення комунікативної компетентності працівників поліції, насамперед тих служб, що є «візитною карткою» ОВС, шляхом проведення тренінгів різного спрямування.
3. Налагодження психокорекційної та консультаційної роботи відомих психологічних служб, щоб у випадку деструктивних проявів у взаємодії мешканців із представниками поліції надавати останнім психологічну допомогу.

4. Урахування впливу соціально-психологічних чинників на формування громадської думки щодо діяльності органів внутрішніх справ, виявлення стереотипів і рівня поінформованості населення про роботу поліції, механізмів формування довіри до неї.

5. Цілеспрямоване використання піар-технологій, прийомів психологічного впливу в поданні інформації про діяльність поліції в засобах масової інформації.

6. Вивчення з допомогою соціально-психологічних методів та формування системи мотивів з метою заохочення мешканців до охорони громадського порядку та заходів профілактики та розслідування злочинів.

7. Налагодження тісної співпраці з органами місцевого самоврядування з метою налагодження конструктивного спілкування громадян з охоронцями правопорядку.

8. Використання зарубіжного досвіду в налагодженні зв'язків поліції з громадськістю.

НАШІ АВТОРИ

- Андрушко Я. С.** кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології діяльності в особливих умовах факультету психології Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Бамбурак Н. М.** кандидат психологічних наук, доцент, завідувач кафедри психології діяльності в особливих умовах факультету психології Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Баранюк Н. І.** магістр психології, викладач кафедри практичної психології факультету психології Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Барвінська Х. А.** старший викладач кафедри транспортних технологій ІМтаТ НУ «Львівська політехніка».
- Бардин Н. М.** старший психолог відділу психологічного забезпечення УКЗ ГУМВС України у Львівській області, здобувач кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ.
- Борисенко О. М.** кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології управління факультету психології Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Бортник Н. П.** доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративного та інформаційного права ІПП НУ «Львівська політехніка».
- Бурбан Н. В.** студентка факультету психології Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Венцик О. В.** викладач кафедри психології управління факультету психології Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Гоза В. М.** слухач магістратури факультету психології Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Гриців Н. С.** магістр психології, викладач кафедри практичної психології факультету психології Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Гуменюк Л. Й.** кандидат соціологічних наук, доцент, завідувач кафедри психології управління факультету

- психології Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Дімітрова Р.** професор Стокгольмського університету, Швеція.
- Дробот О. В.** доктор психологічних наук, професор кафедри практичної психології факультету психології Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Єсімов С. С.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Калька Н. М.** старший викладач кафедри практичної психології Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Кісіль З. Р.** доктор юридичних наук, професор, декан факультету психології Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Ковалів М. В.** кандидат юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративно-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Ковальчук З. Я.** доктор психологічних наук, доцент, заступник декана факультету психології з навчально-методичної роботи Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Козирєв М. П.** кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри психології управління факультету психології Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Кузьо Л. І.** кандидат психологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Наугольник Л. Б.** кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри практичної психології факультету психології Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Онїщенко Н. В.** доктор психологічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології Національного університету цивільного захисту України.

- Орищин Л. С.** доктор філософії, старший викладач кафедри психології управління факультету психології Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Романюк Л. В.** доктор психологічних наук, доцент, завідувач кафедри практичної психології факультету психології Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Сірко Р. І.** кандидат психологічних наук, доцент, заступник начальника кафедри практичної психології та педагогіки Львівського державного університету безпеки життєдіяльності.
- Спасовські О.** професор Університету Кирила і Мефодія в Скоп'є, Македонія.
- Сурмяк Ю. Р.** кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри психології управління факультету психології Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Угрин О. Г.** кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології управління факультету психології Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Фінів О. Я.** кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології управління факультету психології Львівського державного університету внутрішніх справ.

ЗМІСТ

Розділ 1

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІОНАЛІЗАЦІЇ ПЕРСОНАЛУ ОВС І ПІДГОТОВКИ КУРСАНТІВ І СТУДЕНТІВ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Андрушко Я. С. Емпіричне вивчення взаємозв'язку психологічних механізмів захисту та професійної ідентичності майбутнього правоохоронця.....	3
Бардин Н. М. Соціально-психологічні аспекти розвитку вмінь ефективної комунікації працівників ОВС України.....	13
Борисенко О. М. Кар'єра як процес професійного становлення та розвитку індивіда.....	23
Бортник Н. П., Ковалів М. В. Удосконалення професійного спілкування співробітників патрульної служби.....	33
Дробот О. В. Візуальна семантика психогеометричних форм особистості в професійній свідомості.....	41
Калька Н. М., Гриців Н. С. Характеристика концепту андрогінності у соціокультурному аспекті.....	49
Ковальчук З. Я. Упровадження генетично-психологічного комунікативно- рефлексійного тренінгового підходу в систему підготовки працівників поліції.....	56

Кузьо Л. І.

Часова перспектива як одне із центральних новоутворень
юнацького віку.....66

Наугольник Л. Б., Бурбан Н. В.

Особливості емоційних переживань у життєдіяльності
студентської молоді.....77

Угрин О. Г.

Взаємозв'язок батьківського ставлення та готовності
студентської молоді до професійної діяльності.....88

Сірко Р. І.

Навчально-методичний комплекс підготовки практичних
психологів до екстремальної діяльності у вищих спеціалізованих
навчальних закладах.....97

Фінів О. Я.

Особливості адаптивно-психозахисної поведінки сучасних
студентів.....106

Розділ 2

**ПСИХОЛОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ,
ТЕХНІКИ ТА МЕТОДИКИ ПРОФІЛАКТИКИ
Й ПОДОЛАННЯ ДЕСТРУКТИВНИХ ЯВИЩ
У ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ОВС**

Бамбурак Н. М.

Особливості психотерапевтичних методів у подоланні сімейних
проблем у подружніх відносинах.....117

Баранюк Н. І., Гоца В. М.

Емпіричне дослідження рівня емоційного вигорання у керівників
правоохоронних органів.....126

Гуменюк Л. Й.

Психолого-правові механізми формування антикорупційної
компетентності працівників органів внутрішніх справ.....137

Єсімов С. С., Барвінська Х. А.

Соціально-психологічні умови попередження конфліктів
у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху.....148

Калька Н. М.

Феномен селфі як спосіб презентації «Я» у віртуальному
просторі.....156

Кісіль З. Р.

Особистісні детермінанти розвитку професійної деформації
працівників органів внутрішніх справ України.....164

Козирєв М. П.

Професійна агресивність особистості: поняття, прояви,
наслідки.....174

Оніщенко Н. В.

Психологічний феномен надзвичайної ситуації.....183

Сурмяк Ю. Р., Гуменюк Л. Й.

До питання оцінки психічного здоров'я при психотравмах
(діагностичні критерії).....191

Угрин О. Г., Вольська А. Д.

Дослідження соціальної реклами (наукове
обґрунтування).....201

Розділ 3

МІЖНАРОДНІ КРОС-КУЛЬТУРНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Oryshchyn L. S.

Młodzi Polacy i Ukraińcy wobec społeczeństwa ryzyka.....211
(**Оришин Л. С.**)

Молоді поляки та українці перед суспільством ризику)

Romanyuk L., Dimitrova R., Spasovski O.

Cross-cultural study on interplay between subjective well-being
and personality values' becoming.....225

(**Романюк Л., Дімітрова Р., Спасовські О.**)

Крос-культурне дослідження взаємодії між суб'єктивним
добробутом та особистісними цінностями)

Розділ 4

**ВИДАТНІ ПОСТАТІ
УКРАЇНСЬКОЇ ПСИХОЛОГІЇ
(наукові пошуки і відкриття)**

Венчик О. В.

Життєвий шлях і наукова діяльність

Ю. Охоровича.....242

НАУКОВЕ ЖИТТЯ.....254

НАШІ АВТОРИ.....257

СОДЕРЖАНИЕ

Раздел 1

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОФЕССИОНАЛИЗАЦИИ ПЕРСОНАЛА ОВД И ПОДГОТОВКИ КУРСАНТОВ И СТУДЕНТОВ К ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Андрушко Я. С.

Эмпирическое изучение взаимосвязи психологических
механизмов защиты и профессиональной идентичности
будущего правоохранителя.....3

Бардин Н. М.

Социально-психологические аспекты развития умений
эффективной коммуникации сотрудников ОВД Украины.....13

Борисенко О. М.

Карьера как процесс профессионального становления
и развития индивида.....23

Бортнык Н. П., Ковалив М. В.

Совершенствование профессионального общения сотрудников
патрульной службы.....33

Дробот О. В.

Визуальная семантика психогеометрических форм личности
в профессиональном сознании.....41

Калька Н. М., Грыцив Н. С.

Концепт андрогинности в социокультурном аспекте.....49

Ковальчук З. Я.

Внедрение генетико-психологического коммуникативно-
рефлексивного тренингового подхода в систему подготовки
сотрудников полиции.....56

Кузьо Л. И.

Временная перспектива как одно из центральных
новообразований юношеского возраста.....66

Наугольник Л. Б., Бурбан Н. В.

Особенности эмоциональных переживаний
в жизнедеятельности студенческой молодежи.....77

Угрин О. Г.

Исследование взаимосвязи родительского отношения
и готовности к профессиональной деятельности студенческой
молодежи.....88

Сирко Р. И.

Учебно-методический комплекс профессиональной
подготовки практических психологов к экстремальной
деятельности в высших специализированных учебных
заведениях.....97

Финив О. Я.

Особенности адаптивно-психозащитного поведения
современных студентов.....106

Раздел 2

**ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ТЕХНОЛОГИИ,
ТЕХНИКИ И МЕТОДИКИ ПРОФИЛАКТИКИ
И ПРЕОДОЛЕНИЯ ДЕСТРУКТИВНЫХ ЯВЛЕНИЙ
В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СОТРУДНИКОВ ОВД**

Бамбурак Н. М.

Особенности психотерапевтических методов
в преодолении семейных проблем в супружеских
отношениях.....117

Баранюк Н. И., Гоца В. М.

Эмпирическое исследование уровня эмоционального
выгорания у руководителей правоохранительных органов:
корреляционный и факторный анализ.....126

Гуменюк Л. И.

Психолого-правовые механизмы формирования
антикоррупционной компетентности у сотрудников
органов внутренних дел.....137

Есимов С. С., Барвинская Х. А.

Социально-психологические условия предупреждения
конфликтов в сфере обеспечения безопасности
дорожного движения.....148

Калька Н. Н.

Феномен селфи как способ презентации «Я»
в виртуальном мире.....156

Кисиль З. Р.

Личностные детерминанты развития профессиональной
деформации сотрудников органов внутренних
дел Украины.....164

Козырев Н. П.

Профессиональная агрессивность личности: понятие,
проявления, последствия.....174

Онищенко Н. В.

Психологический феномен чрезвычайной
ситуации.....183

Сурмяк Ю. Р., Гуменюк Л. И.

К вопросу оценки психического здоровья при психотравмах
(диагностические критерии)191

Угрин О. Г., Вольская А. Д.

Исследование социальной рекламы (научное обоснование).....201

Раздел 3

МЕЖДУНАРОДНЫЕ КРОСС-КУЛЬТУРНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

Орищин Л. С.

Молодые поляки и украинцы перед обществом риска.....211

Романюк Л., Димитрова Г., Спасовски А.

Кросс-культурное исследование взаимодействия между
субъективным благополучием и личностными ценностями.....225

Раздел 4

**ВЫДАЮЩИЕСЯ ФИГУРЫ
УКРАИНСКОЙ ПСИХОЛОГИИ**
(научные исследования и открытия)

Венчик О. В.

Жизненный путь и научная деятельность

Ю. Охоровича.....242

НАУЧНАЯ ЖИЗНЬ.....254

НАШИ АВТОРЫ.....257

CONTENTS

Section 1

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF PROFESSIONALISATION OF STAFF OF BODIES OF INTERNAL AFFAIRS AND PROFESSIONAL TRAINING OF CADETS AND STUDENTS

Andrushko Ya. S.

Empirical studies of the relationship of psychological defense
mechanisms and professional identity of the future
law enforcement worker.....3

Bardyn N. M.

Socio-psychological aspects of the development of effective
communication skills of employees of the bodies of Internal
Affairs of Ukraine.....13

Borysenko O. M.

Career as a professional self-realization and the development
of personality.....23

Bortnyk N. P., Kovaliv M. V.

Improvement of professional communication of patrol
servants.....33

Drobot O. V.

Visual semantics of psycho-geometric forms of personality
in professional consciousness.....41

Kalka N. M., Hrytsiv N. S.

The characteristics of the concept of androgyny
in the socio-cultural aspect.....49

Kovalchuk Z. Ya.

Introduction of genetically-psychological training
communicative and reflective approach in training
police officers.....56

Kuzo L. I.

The time perspective as one of the central
tumors youth.....66

Nauholnyk L. B., Burban N. V.

Features emotional experiences in the life
of students.....77

Uhryn O. H.

The interrelation of parental attitude and readiness
of students to the professional activity.....88

Sirko R. I.

Teaching and methodical complex of professional training
of practical psychologists to the extreme activity in higher
specialized educational establishments.....97

Finiv O. Ya.

Features of adaptation and psychodefensive conduct
of modern students.....106

Section 2

**PSYCHOLOGICAL TECHNOLOGIES, EQUIPMENT
AND METHODS OF PREVENTION AND OVERCOMING
DESTRUCTIVE PHENOMENA IN THE ACTIVITY
OF LAW ENFORCEMENT BODIES**

Bamburak N. M.

The features of psychotherapeutic methods of overcoming family
problems in marital relations.....117

Baranyuk N. I., Hoza V. M.

Empirical studies of emotional burnout of the chiefs
of law enforcement agencies: correlation and factor analysis.....126

Gumenyuk L. Y.

Psychological and legal mechanisms of anti-corruptive expertise
of law enforcement officers.....137

Yesimov S. S., Barvinska Kh. A.

Socio-psychological conditions of preventing conflicts in the field
of road safety.....148

Kalka N. N.

Selfie phenomenon as a method of presentation «I» in cyberspace.....156

Kisil Z. R.

Personality determinants of professional deformation
of employees of Internal Affairs of Ukraine.....164

Kozyrev M. P.

Professional aggressiveness of personality: concept, displays,
consequences.....174

Onishchenko N. V.

Psychological phenomenon of emergency.....183

Surmiak Y. R. Humeniuk L. Y.

To the question of mental health psychotraumas (diagnostic criteria).....191

Uhryn O.H., Volska A.D.

Research of social advertising (scientific grounding)201

Section 3

INTERNATIONAL CROSS-CULTURAL STUDIES

Oryshchyn L. S.

Młodzi Polacy i Ukraińcy wobec społeczeństwa
ryzyka.....211

Romanyuk L., Dimitrova R., Spasovski O.

Cross-cultural study on interplay between subjective
well-being and personality values' becoming.....225

Section 4

PROMINENT FIGURES OF UKRAINIAN PSYCHOLOGY (scientific research and discovery)

Ventsyk O. V.

The life and scientific activity of Yu. Okhorovych.....242

SCIENTIFIC LIFE.....254

OUR AUTHORS.....257

ВИМОГИ
до оформлення та подання статей
у Науковий вісник
Львівського державного університету внутрішніх справ,
згідно з Положенням про організацію
редакційно-видавничої роботи
Львівського державного університету внутрішніх справ,
затвердженим наказом № 447 від 29 грудня 2011 р.

Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ – це збірник наукових праць (статей), у якому публікуються матеріали й результати теоретичних та експериментальних досліджень наукових, науково-педагогічних працівників, здобувачів, ад'юнктів, аспірантів університету.

У Віснику можуть бути опубліковані аналогічні дослідження представників інших вищих навчальних закладів МВС і МОН України, практичних працівників органів внутрішніх справ, інших правоохоронних структур за відповідним клопотанням.

Автор має право на публікацію в одному випуску Вісника один раз; другий раз (навіть у співавторстві) – у виняткових випадках, за спеціальним рішенням редколегії.

Вісник видається у трьох серіях – юридичній, економічній і психологічній.

Вимоги до статей

До публікації приймаються рукописи наукових статей, що відповідають тематичній спрямованості (серії) збірника.

Рукописи статей, відповідно до постанови Президії ВАК України від 15.01.2003 р. № 7-05/1, **мають містити:**

- індекс УДК;
- прізвище, ім'я, по батькові автора та назву статті українською, російською, англійською мовами;
- анотації статті українською, російською та англійською;
- ключові слова українською, російською, англійською;
- такі структурні елементи:

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими практичними або теоретичними завданнями (5–10 рядків).

Мета статті і завдання, які необхідно вирішити для її досягнення.

Стан дослідження. Охоплює аналіз останніх досліджень та публікацій, на які спирається автор; виокремлюються невирішені частини загальної проблеми, яким присвячена стаття. Цьому слід приділити належну увагу, адже саме на підставі аналізу публікацій попередників автор може фахово сформулювати мету своєї наукової розробки.

Виклад основних положень. Ця частина у рукописі охоплює майже 90% його обсягу. Тут автор має висвітлити окреслену в назві тему на підставі власних досліджень, аналітичних спостережень чи роздумів щодо висловлених іншими науковцями гіпотез, положень.

Під час такого аналізу, зазвичай, вказуються підходи інших дослідників, тому важливо належно їх цитувати, зазначаючи посилання. Вони у тексті подаються у квадратних дужках, де вказується порядковий номер джерела і цитованої сторінки (наприклад [12, с. 17]).

Висновки. Завершальна частина рукопису статті має відображати підсумок розглянутих, обґрунтованих, запропонованих автором в основному тексті положень, гіпотез, рекомендацій.

Список використаних джерел подається наприкінці тексту, має бути оформлений відповідно до державних стандартів. Повинен охоплювати всі наведені в тексті посилання. Джерела подаються в порядку згадування їх у статті.

Обсяг рукопису статті не повинен перевищувати 0,5 друк. авт. арк. (12 сторінок машинописного тексту); текст має бути набраний тільки у форматі **Word.doc (2003)** шрифтом Times New Roman через 1,5 інтервали і віддрукований на папері формату 210 × 297,5 мм (A4), на сторінці – не більше 30-ти рядків, кегель – 14 пт. Поля навколо тексту – по 2 см з усіх боків.

Якщо стаття містить *графічний матеріал*, то його слід подавати у форматі A5, а в авторському оригіналі залишати місце для рисун-

ків. Електронні варіанти мають бути повністю виправлені без «значків» та «об'єктів».

Рукопис має бути підписаний автором.

Статті у Вісник можуть подаватися авторами такими мовами: українською, російською, англійською.

До статті *українською та російською мовами* надаються розширена (1800–2000 знаків) анотація англійською мовою та анотації українською і російською (по 500 знаків кожна).

Розширена анотація англійською мовою повинна бути завірена печаткою бюро перекладів або погоджена підписом керівника кафедри іноземних мов чи відділу міжнародних зв'язків Львівського державного університету внутрішніх справ.

До вказаних погоджень можуть бути прирівняні відповідні погодження керівників аналогічних підрозділів інших навчальних закладів, установ та організацій, підписи яких належним чином завірені печаткою цих закладів, установ чи організацій.

До статті *англійською мовою* надаються розширена (1800–2000 знаків) анотація українською мовою і звичайні анотації російською та англійською (по 500 знаків кожна).

Статті, подані англійською мовою неангломовними авторами (у перекладі), мають бути завірені на предмет правильності перекладу у бюро перекладів або на кафедрі іноземних мов чи у відділі міжнародних зв'язків навчального закладу.

Стаття подається зі супровідними документами:

– для авторів без наукового ступеня – із завіреною позитивною рецензією фахівця з науковим ступенем і витягом із протоколу засідання кафедри про рекомендацію статті до друку;

– довідкою про автора (авторів): прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання, місце роботи, посада, контактний телефон, електронна адреса;

– електронним варіантом статті;

– для авторів, які не є працівниками ЛьвДУВС, – квитанцією про оплату публікації на розрахунковий рахунок університету;

Код ЄДРПОУ 08571995

МФО 825014

ГУДКСУ у Львівській області

р/р 31255201100729

Вартість: 36,03 грн / 1 стор.

Призначення платежу: за публікацію у збірниках наукових праць.

Примітка.

Рукописи, подані з порушенням зазначених вимог і суттєвими мовностилістичними огріхами, та статті, які вже опубліковані або подані для опублікування в інших виданнях, до друку не приймаються.

Редакційна колегія зберігає за собою право, в разі необхідності, скорочувати і редагувати тексти статей або відхиляти їх від опублікування.

Стаття подається автором відповідальному секретареві Вісника безпосередньо або поштою на адресу:

ЛьвДУВС: 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Відповідальний секретар:

серія юридична –

доктор юридичних наук, доцент **Балинська О. М.**;

серія психологічна –

кандидат соціологічних наук, доцент **Гуменюк Л. Й.**;

серія економічна –

кандидат економічних наук, доцент **Ревак І. О.**

Координати для довідок:

Відділ організації наукової роботи:

(032) 278-65-72; e-mail: vonr@lvduvs.edu.ua

067-854 97 24 (Боровікова Віталіна Станіславівна)

e-mail: borovikova-vitalina@ukr.net

Редакційно-видавничий відділ:

(032) 233-61-95; e-mail: publlaw@ukr.net

Відповідальні секретарі:

Балинська Ольга Михайлівна 067-674 99 12

Гуменюк Людмила Йосипівна 067-961 48 28

Ревак Ірина Олександрівна 067-444 09 63

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

НАУКОВИЙ
ВІСНИК
ЛЬВІВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Серія психологічна

Випуск 2

Редагування *А. С. Кузьмич-Походенко*

Редагування текстів англійською *І. Ю. Сковронська*

Редагування текстів російською *Н. В. Медвідь*

Макетування *Н. М. Лесь*

Друк *Н. Я. Ганущак*

Підписано до друку 03.12.2015 р.

Формат 60×84/16. Папір офсетний. Умовн. друк. арк. 16,04.

Тираж 100 прим. Зам. 102-15.

Львівський державний університет внутрішніх справ
Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Свідцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2541 від 26 червня 2006 р.